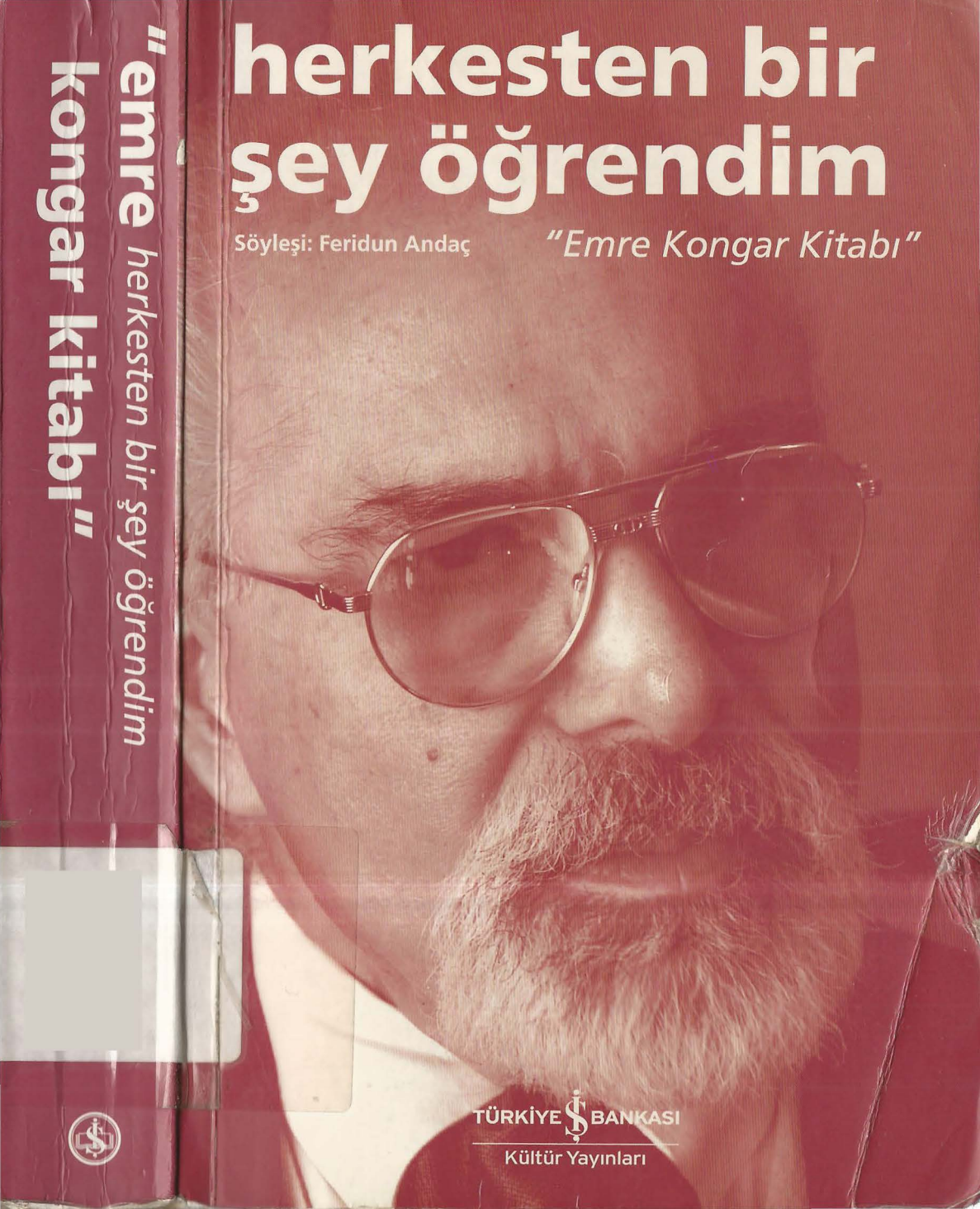
herkesten bir şey öğrendim

Söyleşi: Feridun Andaç

"Emre Kongar Kitabı"

TÜRKİYE İŞ BANKASI

Kültür Yayınları

"emre herkesten bir şey öğrendim kongar kitabı"

Genel Yayın: 1713

FERİDUN ANDAÇ, 1954'te Erzurum'da doğdu. Yükseköğrenimini Marmara Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde tamamladı. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde yüksek lisans yaptı. Edebiyat ve karşılaştırmalı edebiyat dersleri verdi. İnceleme, araştırma ve deneme çalışmalarının yanı sıra yazdığı öyküleri ve gezi yazıları çeşitli dergi ve gazetelerde yayımlandı. Bu alanlarda yayımlanan birçok kitabı olan Andaç, 2002 yılından itibaren Dünya Kitapları'nın yayın yönetmenliğini üstlendi. *Cumhuriyet* ve *Dünya* gazetelerinde yazılar yazan Andaç, Marmara Üniversitesi İletişim ve Güzel Sanatlar fakültelerinde Günümüz Türk Edebiyatı dersleri vermekte.

NEHİR
SÖYLEŞİ
—37—

HERKESTEN BİR ŞEY ÖĞRENDİM
EMRE KONGAR KİTABI

SÖYLEŞİ
FERİDUN ANDAÇ

© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2009
Sertifika No: 11213

EDİTÖR
LEVENT CİNEMRE

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

DÜZELTİ
BELGİN SUNAL

DİZİN
İLKNUR CANKOZOĞLU

GRAFİK TASARIM UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

1. BASKI MAYIS 2009

ISBN 978-9944-88-640-6

BASKI
ŞEFİK MATBAASI SAN. VE TİC. LTD. ŞTİ.
TURGUT ÖZAL CAD. NO: 137
İKİTELLİ İSTANBUL
(0212) 549 62 62
Sertifika No: 0307-34-008250

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında gerek metin, gerek görsel malzeme hiçbir yolla yayınevinden izin alınmadan çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, NO: 144/4 BEYOĞLU 34430 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Fax. (0212) 252 39 95
www.iskultur.com.tr

Nehir Söyleşi

herkesten bir şey öğrendim

EMRE KONGAR KİTABI

Söyleşi Feridun Andaç

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

İçindekiler

Sunuş · vii
Ayrıntılardaki Emre Kongar · xi

BİRİNCİ BÖLÜM Hatırlama Yolculuğu · 1
1. Yaşam Dönemeci · 3
2. İzlerin Ardında · 41
3. Farkında Olunan Bir Hayat · 59
4. Kıyıdan Bakmak · 69

İKİNCİ BÖLÜM Kendini Var Etme · 77
5. Varlığın Sesi · 79
6. Yeni Hayatın Rengi · 85
7. Ankara'da Yaşam / Amerika'da Geçen Günler · 107
8. Bir Akademisyenin Üniversiteden İstifası · 125

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM Türkiye'yi Okumak İçin · 131
9. Türkiye'ye Bakmak · 133
10. Aydınlanma · 157
11. Değişimin Yansıları · 169

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM Toplumbiliminin Öğrettiği · 191
12. Toplumbilimi Anlamak · 193
13. Askeri Darbenin Eşiğinde · 203
14. 12 Mart 1971 Dönemi · 215
15. Üniversite ve Bilim · 219

BEŞİNCİ BÖLÜM Aydınlarla Yüzleşme · 249
16. Yaşadığının Anlamı · 251
17. Çocuklar · 263
18. Basın Dünyasına İlk Adım · 273

ALTINCI BÖLÜM Hayatın Buluşma Noktalarında · 303
19. Politik Arenada · 305
20. Kültüre Bakmak · 313
21. Kültür ve Politika · 323
22. Medyanın Yüzleri · 335
23. Yaşama/Çalışma Biçimi · 361

YEDİNCİ BÖLÜM Sözcükler Anlatır · 377
Anahtar Sözcükler · 379
Yaşamöyküsü · 391
Eserleri · 397
Dizin · 405

SUNUŞ

Zamanın tanıklığını getiren kitapların önüne çağının çağdaşı olan kişilerle yapılmış söyleşi kitaplarını koyabiliriz.

Anı, günlük, mektup, özyaşamöyküsü, yaşamöyküsü bir bakıma tanıklıkları getirir. Yaşadığı zamana iz düşüren, işi/uğraşı nedeniyle taşıyıcı bilinç aydınlığını zamanına yayan kişilerin bu serüvenlerini yazıda görmek okurlar için de zenginleştiricidir.

İlgi alanlarımız ne olursa olsun, yetişme ve yaşama çağımızın her döneminde karşımıza çıkan, bizleri uğraşları ve yapıp ettikleriyle etkileyip yönlendiren kişilerin ötedeki serüvenleri de zaman zaman çekicidir.

Kendi yazdıklarını bir biçimde okuruz. Kendilerine dair kendi sözleriyle anlattıklarına öyle sıklıkla rastlamayız. Bir neden olmalı onların anlatım yolunu açabilecek.

İşte söyleşi bu yolun ilk adımıdır.

Söyleşenle söyleşilen arasında kurulan bağ öncelikle tanımayı, anlamayı, neden söyleşmek gereğini duyduğunu bilmeyi; o kişiyi niçin/nasıl söyleştirmek gerektiğini kavramayı içerir.

Böyle düşündüğüm içindir ki; uzunca süredir bu türden söyleşiler yaptım, bunların bir bölümünü kitaba dönüştürdüm.

Emre Kongar'la söyleşi kitabını da öteden beri düşünürüm.

Kendisiyle kitapları üzerine yaptığımız konuşmalar, bunlara dair yazdıklarım, beni Kongar'a, hem yaşamına hem de düşün dünyasına yakınlaştırmıştı.

Aydınlık bakışı, toplum moralisti olan konumu olumlu gelirdi. Yazıp ettikleri, dile getirdikleriyle bir yerde durmuş olması hayatın iyimser yanını hatırlatır, yaşadığımız günlerin

değişen-dönüşen durumlarına bakarak yaşamanın sorumluluk bilincini de getirip önümüze koyardı.

Onun bu yanlarını, yetişme koşullarını, oluşturduğu birikimin serüvenini bir yanıyla okurlarına tanıtmak, belki de aktararak aşılama yapmak gerekirdi diye düşünürdüm.

Kongar'ı, bu yanlarıyla, toplum içinde gençler için bir rolmodel olarak da gösterebilirdim. O, gerçi, yazdıklarıyla kendisini ortaya koyuyor; vurguladığım işlevin birçok boyutunu gösteriyordu. Ama farklı bir bakışın söyleşisiyle onu yüzleştirmek, bir kazıcı gibi hayatının evrelerine bakmak; Kongar'ın saklı, belki kendince de örtük kalan yanlarını ortaya çıkarmak, böylesi bir düşünceyi pekiştirebilirdi.

Onunla söyleşi yolculuğumuz bu duygu ve düşüncelerle başladı.

Aralıklı zamanlarda, Türkiye'nin gündeminin sıcak/yoğun olduğu günlerde yapıldı bu söyleşi ... Bunların yansımaları da yer yer söyleşimizde yer aldı. Bir toplumbilimci olarak Kongar'ın kişisel tarihinden söz ederken, bunlardan uzak kalmanın doğru olmayacağını düşünerek gündemleşen konular üzerine de düşüncelerini almayı önceledim. Dahası, onun bu konularda neler düşündüğünü, olagelenleri nasıl yorumladığını ortaya çıkarabilmek için yer yer bunlara dönük söz açıcılıklarda bulundum.

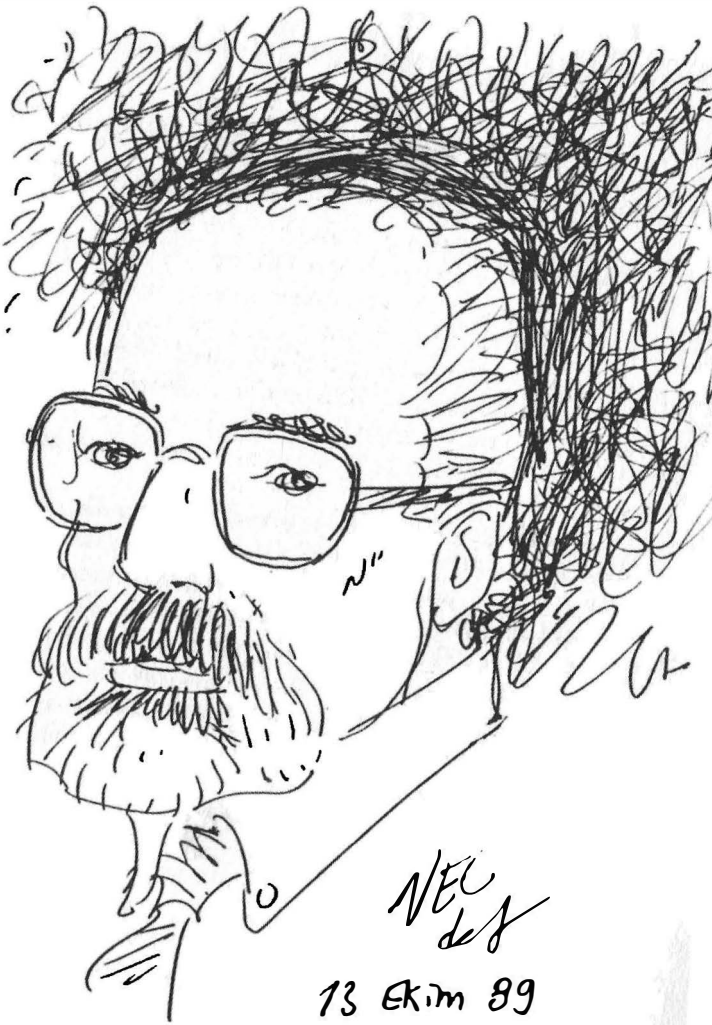
Kongar'la otuz üç görüşme yapmışız; toplamında elli saate yakın konuşmuşuz.

Tabii bu hacim bir kitabın boyutlarını çok aştı. Bu yüzden pek çok konuyu ve bazı ayrıntıları dışarıda bırakmak zorunda kaldık.

Yine de ortaya çıkan söyleşinin sadece Kongar'ın bilinmeyen yönlerine ışık tutan değil, aynı zamanda Türkiye'nin yakın tarihine de bir bakış olduğunu söylemek isterim. Bir bilim adamının kişisel tarihine bakarak Türkiye'nin 1940 sonrası tarihsel/toplumsal/kültürel gelişim seyrini okuyabilirsiniz.

İyi okumalar dileğiyle.

F.A.

13 Ekim 89

DEĞERLİ EMRE HOCA'YA LAYIKIYLA SUNULAMAMIŞ DEĞERSİZ BİR DOĞUM GÜNÜ JESTİ... BİR SONRAKİ SINAVDA BAŞARILI OLMAYI UMARAK... SEVGİYLE...

Yİ Kİ VARSIN EMRE HOCA...

AYRINTILARDAKİ EMRE KONGAR

*

Feridun Andaç

Emre Kongar, biriktirerek yol alan biri.

Aydınlanma düşüncesiyle buluştuğu ortam, yani, 1940'lı yılların sonrası, bir bakıma onu var etmiştir.

Kuşkusuz onun bu yanı saklıdır, yazıp ettiklerinde açıklıkla öne çıkmaz. Doğumu, aile ilişkileri, 1940-1950'li yılların İstanbulu'nda yaşadıkları, üniversitede okumak için Ankara'ya sürüklenişi, orada bir tür "getto"vari bir ortamda bilimle, akademik dünyayla, siyasetle ve ülke gerçekleriyle buluşması...

Daha Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde okurken bilim adamı olmaya karar vermesi, karşısındaki bilim insanlarıyla birebir çalışma olanağını yaratması, oradan yansıyanlarla yaşam yolunu belirleyebilecek bir seçimi yapma kararlılığı, bu amaçla da edindiği Birleşmiş Milletler bursu ile ABD'ye gidip mezuniyet sonrası çalışmasını yapması... Ülkesine dönüp geldiğinde, kendisini bir yol ayrımında görmez, karşısındaki "iyi iş" olanaklarını bir yana bırakıp üniversiteden yana seçimini yaparak "iş"e başlar.

Onun bilim insanı olarak öyküsü bu noktada başlamaz elbette. Sözünü ettiğim önceki süreçler bir hazırlık dönemidir Kongar için. Ki, bu da, neredeyse lise yıllarına değin uzanır. Her şeyden önce okuma tutkunu olarak eğitim yolunu renklendirmiş, yaşadığı aile ortamında bağımsız bir kişilik olarak yetişmesi ise geleceğinin ibresini belirlemiştir aslında.

Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin verimli iklimi onu içine çekip almış; dönemin birçok öğrencisine olduğu gibi ona da el veren hocalarının yol açıcılığıyla kendi yolunu bulma serüvenine adım attırmıştır.

Sonrası, ondaki çalışma azmi, okuyup araştırma tutkusuyla buluşunca, bugünün Emre Kongar'ını var eden bir seyrin serüvenine katılır.

Bunlar bir araya getirildiğinde, pekala, bir bilim adamının romanı olarak yazılabilecek düzeydedir Kongar'ın hayatı. İniş çıkışları olmayan, ama yol/yön gösterici, "doğru" bir hayat. Taşıyıcı bilinç aydınlığıyla geçen verimli dönemler, dönemeçler...

Siz bir arkeolog gibi onun hayatına yöneldiğinizde görebilirsiniz bunları.

Genç bir bilim insanı olarak üniversiteye adım attığı yıldan bugüne tam kırk iki yıl geçmiştir.

O günlerin heyecanını, coşkusunu yansıtan bir gülümseyiş vardır yüzünde sürekli.

İçindeki Emre Kongar'ı anlatırken bunu daha iyi gözlüyordum.

Uzun bir söyleşiye karar verdiğimizde, bunun zaman ve mekanını bekliyorduk. Çünkü bu, bir tür sözdü; yıllar öncesine uzanıyordu. Zamanı geldiğinde, onun Etiler-Ulus'taki çalışma evinde yüz yüzeyken, öteki Emre Kongar'ı ortaya çıkarma yolculuğuna çıkacağımızı biliyordum. Mademki soran/konuşturan/söyleştiren olacaktım, o zaman ona dair yazılanlara da göz atmalıydım.

Belleğimde iz bırakan yazılardan biri, Cemal Süreya'nın çizdiği Emre Kongar portresidir. Yazısının bir yerinde şunları söyler, Süreya:

"Keynes, modern resim kuramlarıyla da ilgileniyordu; tıpkı Valéry'nin matematikle ilgilenmesi gibi. Aydın Yalçın'ın bir (*Forum*'un ilk yılları) ekonomist olarak belirmesi, etkili olması, geçmişindeki başka bir disiplinin, toplumbilimin varlığına da bağlanabilir. 1950 ve '60 kuşağının toplumbilimlerdeki temsilcileri kendi uzmanlık alanları dışında kalan alanları da

kolaçan ettiler; sanatın dünyadaki ve ülkemizdeki serüvenine yabancı kalmadılar; hatta kimileri birinci elden izlediler sanatı. Emre Kongar bunların başında gelir.

Sakalı ele vermeyişinde, bir Sokrates davranışı yok mu?" (*99 Yüz/İzdüşümler-Söz Senaryosu*, Cemal Süreya, Mart 2006, YKY, s. 65)

***

Kendi yazdıklarını bir kez daha süzgeçten geçirmeliydim. Özellikle de şu dört kitabının (*Yaşamın Anlamı, Ben Müsteşarken, Kızlarıma Mektuplar, Babam Oğlum Torunum)* satır aralarını okumam, öteki Emre Kongar'ı görmeme kapı araladı demeliyim.

Okurken, not alırken, bunları sorulara dönüştürürken biliyordum ki, Kongar'la aramızdaki sözlerin satır başları olacaktı her biri. Çünkü o anlatırken, başka ayrıntılar çıkıyordu karşımıza. İster istemez sözün başka iklimlerinde geziniyorduk.

Dakikliği, konuşmaya özeni, hatırlama bilincinin getirdikleri karşısındaki çocuksu şaşkınlığı, değerbilir hali, sezgisel zekasıyla ortaya çıkardığı karşılaştırmalar, çözümleyici bakış açısı, kararlı tutumu, asla indirgeyici olmayan karşıt düşüncelere serinkanlıca bakma yetisi... Bütün bunları sarmalayan sevecenliği... Karşımda duran okuma/yazma tutkunu bir düşünce insanının dinamizmi, her söz buluşması sonrasında bana yeni kapılar aralıyordu.

Kendisini ve Türkiye'yi konuşuyorduk. Türkiye'nin tarihsel toplumsal yapısıyla içselleşerek gelişen bir hayatı... İnsan yüzlerini, edinilen uğraşları, insanların buralardaki hallerini, kendi duruşunu, yaptıklarını/yapmak istediklerini, yazıklandıklarını, iyicil biçimde andıklarını, tutkuyla yol aldıklarını, hatırlayarak sevindiklerini...

Dönemeçlerinde, tek parti dönemi, Demokrat Parti iktidarı, 27 Mayıs 1960 İhtilali, 12 Mart 1971 "ara rejimi", 12 Eylül 1980 "askeri darbe"si, "28 Şubat" muhtırası vardı.

Yaşanan zamanı yazılan bir tarihe dönüştüren bilim insanının kişisel tarihi de, bu seyirde yol alıyordu. Gördükleri, ya-

şadıkları, tanıklıkları, içinde yer aldıkları, kıyısında durdukları, coşkuyla karşıladıkları, burukluk taşıdıkları, karşı oldukları... Kongar, bunlar karşısında tümüyle kavrayıcı olmanın yanı sıra, uzak-yakın, kimi kez de farklı merceklerden anlamı derinleştirerek, çözümleyip ne olduğunu görerek/göstererek bakmayı yeğliyordu.

Bu türden yaklaşımı, yorumu, bakış açısının çeşitliliğiyle - ama o kadar da net ve duruluğuyla- bir Rönesans insanı gibi duruyordu karşımda.

Onunla her buluşmamızda zaman zaman bir havuzun ekseninde gezindik. Kimi anlarda da kuyulardan geçtik. Bazen arkeoloğu olduk hayatın. Sırlı yanlarına cep aynası tutan bir çocuk edasına kapıldığında ise, sakınmadan yanıtlar verdi. Satır aralarını okumak gerek dercesine baktı bazen, hatta baktırdı. Öğrenmenin öğrencisi hali, onu, benim gözümde başka bir yere taşıdı. Yerindelik duygusu, varoluşun anlamını bilme bilgeliği, kendi doğruları kadar karşısındakinin doğrularını da anlama yetisi/sabrı, dili bu anlamda araçsal değil işlevsel kılma çabası ve daha birçok şey gelip bu söyleşilerimizin önünden, ardından, aralıklarından geçiyordu. Kendini göstererek, hissettirerek, düşündürerek üstelik.

Öyle bir an oldu ki, onunla bir söyleşi kitabı ortaya çıkarma çabası yerine, sanki kimi anlarda, Ege'de bir agorada Aristo'nun kitaplığının gölgesinde ya da Eflatun'un o ünlü söyleşilerinde, yaşanan zamanın durup bilgi ve aklın öne geçtiği düşün zamanında soluk aldığımızı hissettim.

Onda okumanın bir tutku, çalışma azminin bir yaşam biçimi olduğunu gördüm.

Bir de, evcil bir dünyanın sarmalayıcı yanlarını... Hayatını denge(ler) üzerine kuran Kongar'ın iyi bir bahçıvanla -eşi Bilgi Kongar- bir bahçe kurduklarını gözledim.

Tasarlanan değil, yaşandıkça yol alınan bir hayattı onunkisi.

Rastlaşmalar, denk düşme anları çoğunlukla hayatının ivmesi olmuş. Bu seyrin akışı tümüyle yansıdı söyleşimize.

Bir de taşıyıcılık misyonu...

Evet, Kongar, taşıyıcı bir bilim insanı, öğretici bir yazar. Kuşaklararası diyalogcu... Toplumun birçok kesimini kucaklayan bir moralist olmasında, bu iki yanı belirleyicidir.

Hayatı basmakalıp sözler, iğreti yaşamalardan uzak; anlamaya, anlamlandırmaya, öğrenmeye açık bir seyir izler.

Çalışma evine adım attığınızda sizi karşılayan kalemlerle örülü ceviz masa, çeşit çeşit bastonlar, kutular, kitaplar, biblolar... Bir de atlar... Gözünüzü alan diğer nesnelerin başında irili ufaklı, ahşap, gümüş, dökme at heykelcikleri gelir. Duvarlardaki fotoğraflar, yazılar, çizim ve resimler ise, onun kişisel tarihinin dönemeçlerinde iz bırakanların birer andacı...

Dönüp bakıyorum her birine. Oradaki her bir ayrıntıda Emre Kongar'ı görüyorum.

***

Her yazar evi, bir yalıtılmışlık duygusu yaşatır bende. Kendini orada var etme, bulma duygusunun aurası sarmalamıştır her yanı.

Kongar'ın "çalışma evi"m dediği mekana adım atınca, onu anlatan nesnelerle örülü bir salonda bulmuştum kendimi. Bir süre oturup yana yöreye baktığınızda Kongar'ı anlamaya kapı aralayan ne çok şey olduğunu gözlerdiniz.

Daha içlere gidip kütüphanesine göz atınca, onun gerçekten kim olduğu çıkardı karşınıza.

İşini bir başına gören biri. Bunca şeyi bir araya getirip sonra da kotarmada gelip sığındığı mekan, her şeyiyle ona ait bir dünya...

Yazı yazmak isteyen bir kadının parası ve kendine ait bir odası olması gerektiğinden söz eden Virginia Woolf'un bu düşüncesi, bugünün yazarı için elzem bir şeydir. Yazan, düşünen, üreten yazarın/bilim insanının kendine ait odası olması kaçınılmazdır. Kongar'ın "oda"sı/yazı mekânı, bu anlamda onu tanımlayan bir yer.

Bunlara bakarak ona dair bir yolculuğa da çıkabilirdiniz, tıpkı yazdıklarıyla yüzleşince yaptığınız gibi. Ama onun bir başka, bence en önemli yanı da "hoca"lığı. Benzer bir şeyi öğrencileri için de söyleyebilirim. Eğer bir öğrencisiyle rastlaşıp

konuşmuşsanız, Kongar'ı tanımanız için yeterli ipuçları yansır size oradan.

Kongar'la tanışmamın ilk adımı böyle bir rastlaşmayla gerçekleşmişti. Hacettepe Üniversitesi'nden öğrencisi olan bir yakınım, bana, Kongar'ın dönem çalışması olarak verdiği Aysel Özakın'ın *Alnında Mavi Kuşlar* romanı üzerine hazırladığı ödevi göstermiş, hangi yanlarıyla ele alıp irdelenmesi gerektiğine dair Kongar'ın çizdiği rotayı dile getirmişti. Onun gözünden Emre Kongar'ı dinlerken, dergilerde, gazetelerde yazılarını okuduğum Kongar'ın kitaplarını almıştım önüme.

Türkiye'nin Toplumsal Yapısı, o günlerde sık sık dönüp okuduğum *Türkiye'nin Düzeni* (Doğan Avcıoğlu), *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi* (İsmail Cem), *Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye* (Stefanos Yerasimos), *Türkiye'de Çağdaşlaşma* (Niyazi Berkes) kitaplarının yanında yerini alırken; bir başka yaklaşımın, Türkiye analizinin verileriyle yüz yüze olduğumu görmüştüm.

Bir başka önemli yan ise, Kongar'ın, belki de o günlerde ders kitabı olarak okuttuğu bu çalışmasının, genç bir okura, yeni bir Türkiye okuması yapabilmesi için bambaşka bir ufuk açabilmesiydi. Bunu da, onun kendini okutabilen yazarlar katında yer almasına bağlıyordum daha çok.

Kongar'ın yazarlık dokusunda böylesi bir yan, üslup var. Bilgi yığması yapmadan kavrayıcı bilincin aydınlığında yol alarak ayrıştırıp çözümleyen, buluşturup gösteren, zaman zaman da öğreten bir yan. Onu, öğretici yazar, moralist kılan da bu özellikleridir kanımca.

Kendini sürekli besleyen, ilgi alanlarını bilimsel çalışma alanı ekseninde sürekli genişleten; insana, topluma, tarihe, politikaya, gündeş olaylara o birikimin imbiğinden geçirdiği düşünce aurasıyla bakan biri.

Tanımlamalar yerine karşılaştırarak göstermeyi yeğler; taşıyıcı bir bilinç, aydınlatıcı bir bellek sunar bize.

Onun, yazıda, bilimde varoluşunun seyrini birçok yanlarıyla ortaya çıkaran bu söyleşi kitabının imlediğim düşünce aralıklarıyla okunması, Kongar'ı daha iyi anlatacaktır bize diye düşünüyorum.

Şimdi okuyarak söyleşme sırası sizde, sevgili okurumuz.

BİRİNCİ BÖLÜM

Hatırlama Yolculuğu

Benim yaşamımdaki birtakım buluşmalar, görüşmeler, olaylar ve yaşanmışlıklar önceden hayal edilmiş, üzerinde duygu ve düşünceler üretilmiş, ondan sonra yaşanmıştır. Yaşanırken her anı bilinçle yaşanmış, bittikten sonra da geri dönüp tekrar anımsanmış, irdelenmiş, yeniden yaşanmış ve bir ölçüde yeniden değerlendirilmiş olaylar ve kişilerden oluşuyor benim belleğim. Bir başka deyişle bazı olay ve ilişkileri üç kez yaşamış oluyorum.

1942, Kongar 1 yaşında, ilk sureti.

1./ YAŞAM DÖNEMECİ

— Sizinle uzun bir yolculuğa çıkacağız. Hayatınıza, yaşadıklarınıza, yazıp ettiklerinize, ürettiklerinize, varoluşunuzun anlamına uzanan bir yolculuk...

Bilgi üreten birinin dünyasına bakacağız oradan. Sorarak/sorgulayarak anlamanın kapılarına varacağız sizinle. Orada açtığınız pencerelerde hem kişisel tarihinizin renklerini, hem de bir insan ömrünün taşıyıcı yanlarının gerçekliğini görebileceğimizi umuyorum.

Söze/yazıya/bilime adanmış bir ömrün yansımalarına bakarken; hatırlamayı hatırlamanızı da isteyeceğim sık sık.

Yazmadığınıza, konuştuğumuza göre, yordamımız hep "hatırlama" üzerine olacak.

Sözün dönencesinde birlikte gezineceğiz.

Yinelemelerden sakınmaya çalışsak da, (çünkü elimizin altındaki dört yapıtınız var) kişisel tarihinizin izdüşümleriyle dolu, oralardan devşirdiklerimle de size hatırlatmalarda bulunacağım. Ama aynanın farklı yüzlerine bakmak, sırlı kalan yanlarını anlatmak, çentik atıp geçtiklerinizi açmak buradaki sözümüzün yoluna ışık düşürmeli diyorum.

Dilerseniz, ilkten, "hatırlama" üzerinde duralım biraz.

Henry Miller'ın Hatırlamayı Hatırlamak *(Nisan Yayınları, 1999, Çeviren: Nuri Plümer) kitabında sık sık altını çizdiği düşünce şudur:*

"İnsanın yeryüzündeki görevi hatırlamaktır. Hatırlamayı hatırlamak. Her şeyi zaman içinde bir kez olsun sonsuzlukta tadabilmek. Her şey yalnızca bir kez olur, ama sonsuza kadar sürer: **A** toujours *(sonsuza kadar). Bellek, sonsuzluğun zemininde dolaşan uyurgezerin tılsımıdır."*

Vurguladığım gibi "hatırlama(lar)" üzerine kurulacak bu söyleşimiz. Siz buna kendine bakmak, içsel yolculuğa çıkmak, belleğin kapılarından geçmek de diyebilirsiniz.

Evet, "hatırlamak" nelleri çağrıştırıp düşündürüyor sizde?

— Tabii Miller'in, "hatırlamayı hatırlamak" ya da "anımsamayı anımsamak" sözcükleri fevkalade önemli. Ben buna tersten bir yaklaşım getireceğim. Benim yaşamımın da çok önemli bir ilkesidir bu. O açıdan bu söyleşiye sizin böyle bir soru ile başlamanızı çok anlamlı buluyorum; çünkü bu soruya vereceğim yanıt ile benim kişiliğimin, hem özel kişiliğimin, hem yazar kişiliğimin çok önemli bir parçasını da açıklatmış olacaksınız.

Sizin gibi değerli bir yazar ve düşünür ile bu konuşmayı yapabilmiş olmak benim için çok büyük onur. Sizin varlığınız, sorularınız, yorumlarınız benim yaşamöyküme, benim düşüncelerime çok ciddi açılımlar getirecek ve çok güzel renkler katacak. Nitekim daha ilk soruda bunu anlamış bulunuyorum.

Şimdi "anımsamayı anımsamak" şu: Ben tersten bakayım. Ne demek istediğim çok daha iyi anlaşılacak. Bence anımsanmayan deneyimler, yaşanmamıştır.

— "İz bırakmadığı için," diyorsunuz.

— İz bırakmadığı için yaşanmamıştır. Eğer siz bir deneyimi hiçbir şekilde anımsamıyorsanız, bir insanı hiçbir şekilde anımsamıyorsanız, o insanın size olan katkılarını, o insan ile yaşadığınız deneyimleri veya bir olayı hiç anımsamıyorsanız, o insanın veya olayın size yaptığı katkılar, o olayda edindiğiniz deneyimler iz bırakmamış demektir.

Tabii bunun çok sert bir ifade olduğunun farkındayım; çünkü derhal buna bir itiraz olarak, "Sen o olayı unutabilirsin, kişileri de unutabilirsin; ama o olay ya da kişiler dolayısı ile yaşadığın izlenimler sende yer etmiştir. Senin tutumunu ve davranışını değiştirmiştir" denebilir. Bu itiraz aslında haklı bir itiraz; ama insanın kişiliğinin oluşmasında

çok çeşitli ve çok sayıda, çok farklı etkiler olduğu düşünülürse, bunların bilinçli olarak anımsanmayanlarının çok da belirleyici olduğu söylenemez. Benim söylemek istediğim şey bu.

Anımsanmayan olayların, anımsanmayan kişilerin yaşanmışlığı çok tartışmalıdır diyelim. İfademi hafifletiyorum birazcık daha. Evet, izler kalmış olabilir. Bilinçaltına bir şeyler girmiştir, insanın davranışlarını, düşüncelerini etkilemiştir, kişiliğinin oluşumunda belki bir katkısı da vardır; ama bunlar çok düşük düzeydedir.

— *"Yazarken hatırlamak". Sizin yazma uğraşınız üzerinde dururken de bunu farklı yönleri ile açmak istiyorum; ama kişilerden söz ettiniz, bir de mekanlar var iz bırakan... Ki sizin kendi hayatınızda, özellikle çocukluğunuzda, belki çocukluğun o taşıyıcı belleğine sinen, birtakım çağrışımlarla döndüğünüzde ya da okumalarla, yaşanmışlıklarla döndüğünüzde o ana uzanıyorsunuz, belki unuttuğunuzu sandığınız şeye.*

Bellek... Bu yolculuğumuzun en temel ışıltısı, barınağı...

Luis Bunuel, kişisel tarihine dönük bir yolculuğu yazmaya yöneldiğinde, o da belleğin kapılarında durur. Kitabının alınlığında da bundan söz eder:

"Tüm yaşamımızı şekillendirenin bu bellek olduğunu fark edebilmemiz için, çok az da olsa belleğimizi yitirmeye başlamış olmamız gerekir. Kendini ortaya koyamayan bir akıl nasıl tam anlamıyla akıl sayılmazsa, belleksiz bir yaşam da yaşam sayılmaz. Belleğimiz bizim uyumumuz, varlık nedenimiz, davranışlarımız ve duygularımızdır. Biz onsuz hiçiz..." (Son Nefesim, *Luis Bunuel, Çev.: İlkay Kurdak, 2005, İmge Kitabevi Yayınları)*

Sizin "bellek" üzerine söyleyeceklerinizi merak ettiğimi söylemeliyim.

— Bunuel'in bu sözlerine bütün yüreğimle katılıyorum. Deminki yorumumu, Bunuel'in bu sözlerini duymadan yapmıştım. Tamamen bunu kastediyor. Yani "anımsanmayan yaşanmamıştır"dan kastım, tamamen Bunuel'in bu söylediğidir.

Bunun benim yaşamımda çok ciddi bir yansıması var. Neredeyse kırk yıldır aynı ilkeyi vurguluyorum. Ben önemli olayları, önemli kişileri, o olaylar olmadan, o kişilerle birlikte olmadan önce yaşamaya başlarım. Onu hayal ederim, neler olacağını düşünürüm, sonradan o anı yaşarken de, o anın bilincine varmaya çalışırım. Buna sonradan döneceğim, "anın bilincine varmak" ne demek, bu Einstein'dan aldığım bir şeydir. Bir örnek ile onu açıklayacağım.

Ve o an veya o anlar bittikten sonra, yani o yaşanmışlıklar bittikten, o kişiler gittikten sonra yeniden geriye dönüp o anı yeniden zihnimde, duygularımda canlandırmaya, yeniden yaşamaya çalışırım.

Benim yaşamımdaki önceden bilebildiğim birtakım buluşmalar, görüşmeler, olaylar, yaşanmışlıklar önceden hayal edilmiş, üzerinde duygu ve düşünceler üretilmiş, ondan sonra yaşanmıştır. Yaşanırken her anı bilinçle yaşanmış, bittikten sonra da geri dönüp tekrar anımsanmış, irdelenmiş, yeniden yaşanmış ve bir ölçüde yeniden değerlendirilmiş olaylar ve kişilerden oluşuyor benim belleğim.

Bir başka deyişle bazı olayları, ilişkileri üç kez yaşamış oluyorum.

Bu bana müthiş bir keyif veriyor. Tabii ızdırap da veriyor. Şöyle bir örnek vereyim: Çok güzel bir yemeği veya çok güzel bir filmi veya çok güzel bir ilişkiyi üç defa yemiş veya seyretmiş ya da yaşamış gibi oluyorum. Öncesinde onu hayal ederek; sonra yaşarken, yani onu yaşarken tam bilinciyle, "Aman zaman geçmesin!" diyerek... Mesela sık sık saatime bakarım mutlu zamanlarımda. Ve bittikten sonra da, "Ne güzel bir şey yaşadım," derim kendime ve onu tekrar belleğimde canlandırırım.

Tabii bu verdiğim örnek, olumlu bir örnek. Bunun tersi de var. Müthiş ızdırap çektiğim trajik tanıklıklarım var, tabii anılarım da var, gerek kişilerle, gerek olaylarla; ama o yaşanmışlıkların hepsinin bir tadı olduğunu düşünüyorum.

Biliyorsunuz çok klasik bir şeydir bu: Zaman geçtikten sonra bellek, bütün o yaşanmışlıkları, ne kadar olumsuz

olursa olsun, trajedileri ve hüzünleri biraz yontar, hatta bazen çelişki varsa komiklikleri ortaya çıkarır. İnsanın kendi ilkelliklerinin, hamlıklarının, hatalarının gözüne çarpmasına ve biraz üzülmesine, ama bir hayli de gülmesine yol açabilir. İşin bir de tabii bu eğitici tarafı var.

— Şimdiyi zaman biçimler belki de. Burada şuna gelebilir miyiz, çok bilinçli ve kontrollü yaşamaya? Belki sizin eğitiminizde de bu var: Anneniz ile ilişkileriniz, babanızla... Babanızın sizin üzerinizdeki etkisi ya da eğitimci olarak yönlendirici yanı üzerinde dururken de sanırım bunları daha çok irdeleyeceğiz.

Şimdi "hatırlama"nın, "bellek"in yanına yazmayı, "yazmak eylemi"ni de koymak istiyorum. Yazarak varoluşunuzu, bilgi üretim çabanızı/yetinizi ortaya koyduğunuzu düşünürüm. Bu kitabımızın omurgasını, bu üçlem (hatırlama/bellek/yazmak) oluşturacağıma göre, biraz da buna bakalım. Aklıma hemen Manes Sperber'in şu sözü geliyor:

*"Yazmak, sonsuzluğa uzanan bir dolambaçlı yoldan geriye dönüş yolunu bulabilme girişimidir?" (*Parçalanmış Gerçeklik, *Manes Sperber, Çeviren: Ahmet Cemal, 1991, Can Yayınları) Sizin bakışınız nasıl, yazmak ne anlam ifade ediyor sizin için?*

— Tek cümle ile söyleyeyim: Yazmak benim için ebedileşmektir.

Yani iyi yazabilirim, kötü yazabilirim, başarılı olabilirim, başarısız olabilirim; ama yazdığım zaman, kendi ömrümü aştığımı, ölümlü insan ömrünü yendiğimi ve sonsuzlukla bütünleştiğimi hissediyorum. Eşim benimle en çok bu konuda dalga geçer. Özellikle para pul işlerinde ilgisiz davrandığım zaman, "Emre sonsuzluğa oynuyor. O ebediliğe oynuyor," diye çok takılır bana ve haklıdır da.

Bunun tabii birkaç sonucu oluyor. Birincisi, hemen günlük yaşam ile ilgili bir sonuç. Yaşamımı aşmayı yazıda bulmuş bir insan olduğum için, öğretmenlikten daha çok yazarlıkta bulmuş olduğum için, bütün yaşamım yazmaktan etki-

leniyor. Öğretmenlik de güzel bir şey, ama o da öğrettiğiniz insanların yaşamları ile sınırlı oluyor tabii. Onun için ancak yazdığınızda sonsuza gidiyorsunuz.

İkinci olarak, günlük yaşamın küçük hesaplarına çok fazla önem vermem. Yani tabii "paraya önem vermem" gibi çok iddialı bir söz söylemek istemiyorum, ama para konusunda şöyle bir söz söyleyebilirim: Yaşam standartlarımı -ki çok mütevazı standartlardır-, sürdürebildiğim sürece paranın benim için önemi yoktur. O standartları sürdüremiyorsam o zaman para önem kazanır, yani onu asla inkar etmiyorum. İstediğim gibi yiyeceğim, istediğim gibi oturacağım, istediğim gibi giyineceğim, istediğim gibi gezeceğim, eğleneceğim. Onlara yettiği andan itibaren -ki bütün hayatımız boyunca onlara yeten bir paramız oldu- paranın benim için önemi yoktur.

Üçüncü olarak, yazmaya odaklandığım için, küçük ayak oyunları küçük hesaplar beni pek etkilemez. Belli yerlere gelmek veya oralara geldiğiniz zaman tutunmak için yapılan oyunlar, rakipleriniz, sizi sevenler, sevmeyenler vs. ile çekişmeler. "Küçük hesap" diyeceğim ben bunlara; küçük hesaplar, küçük oyunlar benim için çok önemli değildir. Çünkü başka bir şey önemlidir: Yazmak. Bu oyunları, bu hesapları, ben çok iyi bilirim. Yaşantımı konuşurken onları herhalde tartışacağız. Ben bu konuda büyük üstatların yanında yetiştim, mesela İhsan Doğramacı Hoca'nın yanında yetiştim. Müthiş bir eğitim! İyi anlamda da, kötü anlamda da müthiş bir eğitim!

— *Evet, o kişiler üzerinde duracağız zaten ayrıntılarıyla.*

— Doğramacı'dan çok şey öğrendim. Kötülükleri de öğrendim, kötülüklerin nasıl yapılacağını da, nasıl önleneceğini de öğrendim. Dolayısıyla onları bilirim, hem de çok iyi bilirim ama çok önem vermem.

Bir durumda önem veririm. Çalışmamı, yani yazmamı ve yazma öncesi o yazmaya beni hazırlayan, bilgi edinme, öğrenme, okuma, araştırma etkinliklerimi engelliyorsa, o zaman o ufak hesapları veya ufak oyunları da dikkate alırım.

Ama benim yaşamımı etkilemelerine izin vermem. Bu izin vermeme tabii onların üstüne gidip onları yok etmek biçiminde olmaz. Genellikle onlara sırt dönmek biçiminde olur. Örneğin, ben istifa etmeyi hiç sevmeyen bir adamımdır, kaçmayı hiç sevmeyen bir insanımdır, fakat birkaç defa bütün yaşamımı etkileyeceğini hissettiğim bu küçük ayak oyunları, küçük hesaplar dolayısıyla birkaç yerden istifa ettim. Bir tanesi mesela üniversitedir; Hacettepe'den istifa ettim. Bir tanesi parti. Parti yöneticiliğinden, CHP'nin parti meclisi üyeliğinden istifa ettim. Çünkü onların benim yaşamımı olumsuz etkileyen, artık istediğim biçimde yaşamamı engelleyen baskılara neden olduğunu hissettim.

— *Dengenizi altüst edip müdahale eden...*
— Müdahale eden ve üretimimi; yani öğrenme sürecimi ve onu aktarma, yazma sürecimi etkileyen, çok ciddi egemenlik kuran başat öğeler olduğunu fark ettim ve bıraktım.

Şimdi dolayısıyla bu, "anı yaşamak", "anımsamak", "yazmak" ve "sonsuzluğa ulaşmak" benim için çok önemli. Her güzel şeyi özellikle üç defa; bir yaşarken, bir öncesinde, bir de sonrasında tattığımı ve böylece yaşam zevklerimi çok artırdığımı belirtmiştim. Bunu Einstein'dan öğrendim.

— *Yeri geldiğine göre, bunu açalım dilerseniz.*
— Yıllar önce, herhalde 1970'li yıllar filandı, o kadar eskiye gider. Einstein'ın İzafiyet Teorisi konusundaki bir yazısını okumuştum. Einstein bunu halkın anlayacağı bir dille anlatıyor. "İki tren, biri duruyor, biri gidiyor. Siz gidene baktığınız zaman, durduğunuz halde kendinizi gidiyor gibi görüyorsunuz" dedikten, yani, "her hareket bir başka harekete göre değerlendirilir" dedikten sonra bir başka örnek veriyor: "Zaman da izafidir; örneğin, kızgın bir sobanın üstünde oturduğunuz bir saniye size bir asır gibi gelir. Sevgilinizle geçirdiğiniz bütün bir gün, size bir saniye gibi gelir." Mealen tabii. Herhalde tam bu sözcüklerle değil, ama bu anlamda söylüyor. Bunu hiç unutmadım. O andan itibaren, herhalde zaten

bilinçsizce uygulamakta olduğum bir yaşam ilkem, bilinçli hale geldi.

Ben onun için bütün mutlu anlarımda mutlaka saate bakarım. Çünkü zamanın, sonsuzluk ve değişmezlik içerisindeki izafiliği, değeri, sizin ona verdiğiniz önemdedir. Sizin ona verdiğiniz önem ise zamanı anımsamak veya anımsamamaktadır. Neden hızlı geçer sevgilinizle buluştuğunuz zaman? Çünkü saate bakmazsınız, zamanı düşünmezsiniz. Ama neden, geç kalmış bir randevunuzu beklerken geçen üç dakika veya beş dakika, saatler gibi gelir; kızarsınız, sinirlenirsiniz, arkadaşınız veya sevgiliniz gecikti diye öfkelenirsiniz ve sık sık saate bakarsınız. O dakikalar, saniyeler bir türlü geçmek bilmez. Ben bunun tersini uyguluyorum; yani bir şeyi beklerken zamana dikkat etmiyorum. Güzel bir şeyi yaşarken zamana çok dikkat ediyorum.

— *O anı yaşarken...*

— Daha çok dikkat ediyorum. Bu çok basit bir ilke, ama inanın, inanılmaz bir tatmin veriyor. Daha doğrusu yaşama sevincini -yaşama sevincini kendim için söylüyorum- veya belki yaşama eylemini çok daha yoğunlaştırıyor.

— *Peki, yazıya, yazmak eylemine ilerde döneceğiz. Yaşamla ilgili ilk hatırlama anına uzanalım istiyorum şimdi. Belleğinizde de iz bırakan o ilk anlara... Varlığınızın dış dünya ile ilişkisine dair hatırladıklarınız nelerdir ya da yazarken de bu tür bir hatırlama eylemini sık sık yaşadığınız olur mu, özellikle bilimsel çalışmalar değil de daha çok yaratıcı denemelerde olsun, özyaşamsal metinlerde olsun?*

— Evet, tabii. Gerek *Yaşamın Anlamı*'nda, gerek *Kızlarıma Mektuplar*'da, gerek *Ben Müsteşarken*'de, gerekse *Babam, Oğlum ve Torunum*'da özyaşamıma ilişkin çok metin yazdım. Bu dediğiniz ilk anılar, üzerinde çok düşündüğüm bir konudur. Hemen bir şey söyleyeyim, belleğimin çok yetersiz olduğunu düşünüyorum. İki, belleğimi gençliğimde, çocukluğumda yeterince bilinçli olarak kullanamadığımı, destekleme-

1944. Savaş yıllarında Kongar ailesi: Mesude, İhsan, Engin ve Emre Kongar.

diğimi görüyorum. Oysa fotoğraflar, not almalar, vesaireler olabilirmiş; çünkü ben ilkokul 5'inci sınıftan beri böyle birtakım notlar filan yazan bir çocuktum.

— Peki, burada araya girmek istiyorum. Kesintiye uğrayan bir süreç oldu mu, lisede bir travmadan söz edebilir miyiz?
— Hayır! Hayır! Hiçbir kesinti yok. Kastettiğim, bellek zafiyetinden kastettiğim, çocukluk anıları bir; ailem ile ilgili konuşulanlar, yani annemin ve babamın annesi ve babası ile ilgili ailede konuşulanlar iki. Bunların bir bölümü uçmuş. Bunu bir başka metinde de ifade etmiştim. Annem, babam hakkında yazmaya başlayınca, birdenbire dehşetle bir şey fark ettim. Ne kadar az şey biliyormuşum onlar hakkında. Onları ne kadar az tanıyormuşum, hatta hiç tanımıyormuşum. Çok sonradan arkadaşlarından sorarak, izlenimler alarak, aile içinde hayatta olan büyüklerle konuşarak onları yeniden keşfetmeye çalıştım ve bir sürü ipucu yakaladım. Çünkü onların verdikleri bilgilerle, benim çocuk yaşantımın izle-

nimleri birleşti ve bazı portreler veya bazı olaylar, bazı nitelikler ortaya çıktı.

— *Peki bunu neye bağlıyorsunuz? Örneğin, benim gözlediğim, okuduklarımdan edindiğim kadarıyla aile meclislerinde dışlanan çocuklar değilmişsiniz...*
— Tam tersi! Tam tersi!

— *Aile toplantılarının içindesiniz. Peki, kendilerinden çok söz etmeyen bir anne-baba figürü mü vardı, yoksa çocuk olarak onların o yaşamları çocukları çok fazla ilgilendirmez, yani anlattırmaz mıydı? Belki daha yetişkin bir dönem olsa hani, "Şunu anlat... Bunu anlat..." denir, ama o çocuklukta bunun olmayacağını düşünürüm. Neye bağlıyorsunuz siz?*
— Belki de haksızlık ediyorum kendime. Yani bağladığım şey, bugünkü bilincime o gün sahip olamamış olmak...

— *Bugünden bakınca, öyle evet.*
— Ve bunun yarattığı büyük kayıplar. Kendime haksızlık ediyorum tabii. Yani dedikleriniz çok doğru, bir çocuk bilinci ile zaten o gördüğüm anne-babanın arka planını anlamam, onların duygu ve düşüncelerinin içine nüfuz etmem söz konusu değildi; ama keşke olabilseydi diyorum.

Bunu vurguluyorum, bu çalışmada da vurgulamak istiyorum:

Ey Çocuklar! Ey Gençler!

Anne-babanızı, anne-babanızın ailelerini tanımaya çalışın.

Şöyle bir mesaj vermek istiyorum okurlarıma:

Ey Anne-babalar! Kendinizi, geçmişinizi, ailenizi çocuklarınıza tanıtın. Mümkünse belgeleyin fotoğraflarla, başka resmi evrakla veya başka şeylerle. Evet, çocuklar buna pek ilgi duymayabilirler, hatta onları sıkabilirsiniz de. O zaman onu yapmayın; yani böyle hep annesinden, babasından, geçmişten bahseden yaşlı anne babalar gibi olmayın. Tam tersi, çocuklarla çocuk olun, onlarla oynayın, onların istediği şeyleri yapın. Ama bunun yolları var; yani çocukla çocukça oyun oy-

narken, kendi annenizden babanızdan da söz edebilirsiniz, aileden de söz edebilirsiniz veya onlar biraz bilinçlenince onlara belirli kaynaklar verebilirsiniz, fotoğraflar gösterebilirsiniz. Sonra onlar geri gelebilir; yani onun için hem çocuklara ve gençlere hem de anne-babalara, hele hele anneanne, babaannelere, dedelere sesleniyorum: Mutlaka kültürünüzü, bilginizi, birikiminizi aktarın.

Gençler! Hayatta olan büyüklerinize anılarını anlattırın. Olanaklı ise onları belgeleyin. Sonradan bana teşekkür edeceksiniz...

Batı'nın en önemli özelliği, aile tarihlerinin olması. Oturuyor bir adam, "Şövalyeliğin tarihi," diyor; kendi ailesini yazıyor.

— Bizde şöyle bir eksiklik var, sizin de gözlemiş olduğunuzu düşünüyorum. Bir kere "aile albümü" denildiğinde çok eksik yanlarımız var, hatta fotoğraflardaki kişileri bile yazmayız, tarih düşmeyiz çoğunlukla. O tür albümleri oluşturmayız; yani biriktirmeyen bir özelliğimiz var. İşte kendi belleğini yazmaya, o ortak belleği yazmaya başlayınca insanlar bununla yüzleşiyorlar. Siz şimdi önemli bir şey yaptınız, o dört kitapta özellikle kendi kişisel tarihinize döndünüz, ailenizle yüzleştiniz. İlerde bunu daha da açacağız. Türkiye'nin yüz yıllık bir tarihi içerisinde dört kuşağın öyküsü var orada.

Peki, yüzleştiklerinizde size kendi kişisel tarihiniz ile ilgili sıkıntı veren ne oldu; yani kayda düşmemiş olanlar mı, fotoğrafların okunamaması mı? Demin dediğiniz, işte bunların anlatılmamış olması... Ve giderek o "puzzle"ları siz bir araya getirerek bir şey yaratmaya çalıştınız belki. Üstelik de okuyan yazan aydın bir anne-babanın çocuğuydunuz. Öyle bir entelektüel çevre vardı. Buna rağmen böyle bir sıkıntıyı nasıl yaşadınız?

— O saydığınız öğelerin hepsi etkili oldu. Bilgi yok, belge yok, fotoğraflar yok, fotoğrafların arkasında kayıt yok; fakat örneğin annem ve babam müthiş insanlar. Annem nişan fotoğraflarına tarih düşmüş. Tarihleri oradan öğrendim. Yani

bizim ailede gene Türkiye'deki geleneklere çok aykırı bir kayıt tutma olayı var; fotoğrafların arkalarında bazı isimler, bazı tarihler var. Özellikle annem sonra kayıt düşmüş vs.

Böyle şeyler var, fakat şimdi maalesef ben bir bilim insanıyım ve olaylara bilimsel yaklaşıyorum; yani boşlukları romantik bir yaklaşımla dolduramıyorum. "O öyleymiş, bu böyleymiş, muhtemelen şu da şöyle olmuş"u söyleyemiyorum.

Dolayısıyla boşluklar beni çok etkiliyor ve onun için de çok şikayetçiyim; kendimden, belleğimden, belgesizlikten, anlatılmamış olmaktan filan.

Teyzem, rahmetli en son yaşlılarımızdandı... Geçen yıl öldü. Küçük teyzem, annemin küçük kardeşi. Örneğin son üç-beş yılda ona gidip anlattırırdım. Dedem nasıl insandı, anneannem nasıl bir insandı, annem nasıldı, babam nasıldı, nasıl tanıştılar, nasıl evlendiler filan. Çünkü babamla annem evlendikten sonra dedemin evinde, annemin babasının evinde yaşamışlar bir süre. O sırada Sabahat teyzem, en küçük teyzem, yeni bitirmiş okulunu öğretmenlik yapıyor. Yani babam öğretmen, annem öğretmen, annemin babası öğretmen, daha doğrusu müderris, Medreset-ül Kuzat'ta (hukuk mektebi) müderris, anneannem ev kadını, küçük teyzem de öğretmen. Ama o çiçeği burnunda öğretmen. Babam da o sırada Pertevniyal Lisesi'nde müdür muavini, kıdemli bir öğretmen.

Mesela babamın kendisine verdiği öğütleri anlattırırdım teyzeme. Müthiş şeyler, hâlâ geçerli şeyler.

Ama yetmedi, yani bir tek teyze yetmedi. Annem ile babam yoktu. Ben babamı 1958'de kaybettim. Ağabeyim 1956'da ölmüştü. Babam da onun acısına dayanamadı; yüreğine indi, öldü. Aynı gündür ölümleri. 1958'de ben 17 yaşındaydım. Annem daha çok yaşadı, 1973'te yitirdik onu da. Ben 32 yaşındaydım. Yani erken kaybettim onları. O sırada daha henüz kendimi geliştirmekle meşguldüm; yani kendi içime dönüp de, ne yaşadım, ne yaptım, nasıl aktarabilirim diye de düşünmüyordum. Büyük bir bilgi açlığı içinde çılgınca ça-

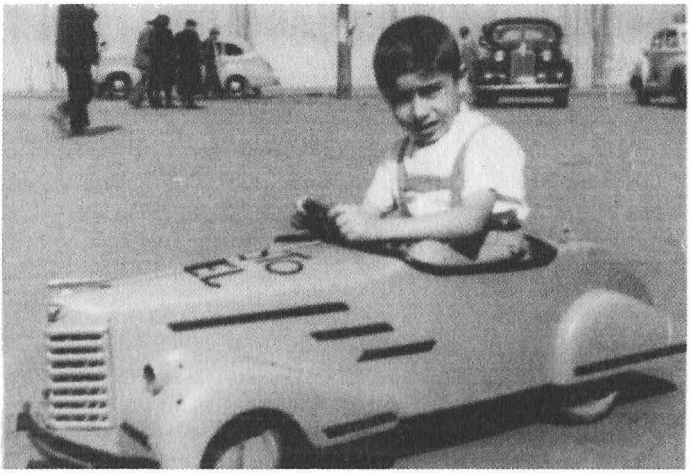
Soldan sağa ayakta: Özer Ozan, Naci Güney, Aytekin Ozan, Faruk Güney, oturanlar: Beria Güney, Cemile Tolbas (anneanne), Mefharet Işıkal, Ergün Işıkal, ön: Emre Kongar, Engin Kongar.

lışıyor ve okuyordum; yani kendime ve anne-babama, aileme dönecek halim yoktu. Bunların bilincine vardığımda da maalesef artık çok geçti.

— 13 Ekim 1941... Yani bu ayda, güz mevsiminin İstanbul'nda, "karartma geceleri"nde, İkinci Paylaşım Savaşı'nın yansılarının sarmaladığı bir ortamda doğuyorsunuz. Tek Parti iktidarının gölgesi her yerde. Öğretmen anne-babanın ikinci çocuğu olarak doğuyorsunuz. Dilerseniz önce o iki insanın, 1904 doğumlu anneniz Mesude Hanım ile 1900 doğumlu babanız İhsan Kongar'ın bir araya gelme öykülerine dönelim.

Anneniz kimdir, nasıl bir ortamda büyümüş, bir Cumhuriyet çocuğu olarak nasıl okumuştur?

— Sorularınız çok güzel. Güzel sorular hiç düşünmediğim, ama belleğimde çok net iz bırakmış bazı fotoğrafları gündeme getiriyor. Örneğin dediniz ki, "Karartma gecelerinde doğ-

1950, Eminönü meydanı, şoförlüğe ilk adım.

muşsun." Evet, evet! Nereden biliyorum, tabii doğduğum evi biliyorum, İstanbul'da, hemen Kapalıçarşı'nın Beyazıt çıkışından önceki son kapısının karşısındaki, Çarşıkapı'daki evde doğmuşum. Çarşıkapı'daki evde bizim, şimdi İngilizcede "*Venetian blind*" dedikleri, yani Venedik perdesi, Venedik storu dedikleri bir tür perde vardı. Bu, çok kalın muşambadan otomatik bir silindir üstüne yukarda sarılan, ortasında bir ipi olan bir perde. O ipi çekersiniz, çok kalın, siyaha yakın, lacivert renkli bir muşambadır bu; bütün pencereyi kapatır. Sonra o ipi birazcık aşağıya doğru çekip bırakırsanız, o yukarı doğru kendisi sarar, hatta ani çekip bırakırsanız çok hızlı sarar. Bozulur diye öğretmişlerdi, önce hafifçe çeker, yukarı sarmaya başlayınca elimizle yavaş yavaş bırakırdık.

Çarşıkapı'daki evden ayrılana kadar -1962'dir herhalde. o evden Esentepe'ye geçişi annemin-, o perdeler yerindeydi. Onların üstüne mutlaka tül perde takılırdı. Hatta bazı hallerde, bazı pencerelerde önce tül perde, sonra işte kalın güneşlik perde, onun altında da o kalın muşambadan ışığın sızmasını engelleyici perdeler vardı.

"Nedir bu?" diye tabii sormak aklıma gelmedi ama anlatıldığından anladığım kadar, o tamamen karartma günlerinin bir sonucu. Hatta bekçiler dolaşırmış, evlerin kapılarını çalıp, "Hanım hanım, sizin pencereden ışık sızıyor!" diye insanları uyarırlarmış. Çünkü o sırada Hitler, Yunanistan sınırına dayanmış. Annem ile babam İstanbul'u terk etmeyi bile düşünmüşler. Annem bana hamile. Ağabeyim de o zaman 6 yaşında bir çocuk. Düşünmüşler, taşınmışlar, güzel de bir düzenleri var. Babam Pertevniyal'de ve Şişli Terakki'de hoca, annem o sırada ya Getrenogan'da ya da Zapyon Lisesi'nde ve Cağaloğlu Ortaokulu'nda öğretmen. Yeniçeriler Caddesi de o zaman İstanbul'un merkezi. Çarşıkapı'da cadde üzerinde kaloriferli, çift tuvaletli, küvetli banyolu bir evde oturuyorlar. Ama küvet dışarıda; yani gömme değil, ayaklı tipi. Kiradayız tabii, ama konforlu. Düşünmüşler taşınmışlar sonra demişler ki, "Yahu İstanbul işgal edilirse..."

— Zaten Türkiye kalmaz...
— "...Zaten Türkiye kalmaz." Evet, aynen öyle. "Onun için" demişler, "biz gözümüzü karartalım, burada kalalım." Çocukluğumdaki anılar, iki yerde fizik olarak yoğunlaşıyor. Birincisi kışları oturduğumuz Çarşıkapı'daki ev. Adı, 'Pekit Evi' olan üç katlı bir apartmanın birinci kattaki dairesinde... Kapalıçarşı ve o ev vardır anılarımda. İkincisi de Çengelköy'de, tepedeki Vahdettin'in köşkünde...

— Orayı sonra açacağız. Yaz anılarındaki Çengelköy belleğinizde çok yer etmiştir.
— Evet çok. Yazları oraya giderdik. Çünkü ilk yaşam anılarımın bir bölümü Çarşıkapı'da, İstanbul'un göbeğinde, bir bölümü de gerçek bir padişah köşkü olan Çengelköy'deki Vahdettin'in köşkünde. Buradaki çam ormanları, meyve ağaçları, ki inanılmaz meyveler vardı...

— Peki madem değindiniz, onu açalım biraz daha. Yazları o köşke gitme nedeni neydi? Yani bir sayfiye yeri miydi?
— Evet sayfiye.

— Kiralıyor muydunuz?
— Evet kiralanıyordu, hatta fiyatı da aklımda. Nasıl sormuşsam veya konuşulmuşsa aklımda kalmış, mevsimliği 400 liraydı.

— Bunu akıl eden kim ailede; yani babanız mı, anneniz mi?
— Beraber. Çünkü sanıyorum amaçları iyi yaşamak, yazları İstanbul'un bir sayfiye yerine taşınmak. İşte o zamanın İstanbul kültürü bu. Bunlar iki tane öğretmen, yani gece-gündüz çalışıyorlar, ikisi de ikişer okulda çalışıyor, dört maaş alıyorlar. Bir de babam Yahya Kemal'in çevresinde. İyi yaşamak özlemleri var.

— İyi yaşamak...
— Madem bu kadar çok çalışıyoruz, iyi yaşayalım diyorlar herhalde. O dönem, 1930'ların 1940'ların İstanbul'u. 1956'dır ağabeyimin ölümü, Çengelköy'e bir daha gitmemişiz. Demek ki, 1940'lı yıllardan 1950'li yılların ortasına kadar sekiz-on yıl Çengelköy'e gidilmiş. Orada üç köşk vardı. Biz birincide ve üçüncüde oturduk. Orta köşkte hiç oturmadık.

— Tam kaç yaşındaydınız, orayla ilgili hatırladıklarınız olduğuna göre?
— Anılarım 1940'lı yılların sonundan itibaren canlı. Ben o sıralar 7-8 yaşındaydım. Ağabeyim öldüğünde, 1956'da 15 yaşına gelmiştim. Yani tam Vahdettin'in köşkünde buluğa erdim. Hatta hayatımda bir kızla ilk öpüşmem de orada bir ıhlamur ağacının altındadır. Ama müthiş güzel bir koku kalmış aklımda. Kız da güzel kokuyordu, ıhlamur ağacı da. Ihlamur kokusu çok güzeldi, onu asla unutamıyorum.

Böyle yaz anıları var, Vahdettin'in köşkünde. Bir de Çarşıkapı'da kış anıları var. Tabii içime dönük anıları, duyguları yazmaya başlayınca onları irdeledim, fotoğrafları buldum, o insanlarla buluşmaya, onlarla konuşmaya çalıştım. İnsan gerçekten unuttuğunu zannettiği şeyleri araştırmaya ve irdelemeye başlayınca, "pat" diye aklına pek çok ayrıntı geliyor.

Çarşıkapı'daki odamda ağabeyimle aynı odada yatardık. Üç odalı bir ev bu. Hepsi üç oda; bir mutfak var, bir alaturka tuvalet, bir de alafranga tuvalet var. İşte o banyo küveti alafranga tuvalette. Ama o dönem için çok önemli bir şey; yani hem alafranga tuvaletli, küvetli banyolu, hem bir alaturka tuvaletli ev çok büyük lüks. Küçükçe bir mutfak, üç tane de oda. Odalardan iki tanesi de birbirleri ile salon salamanje; yani aradaki kapıları açınca genişleyen bir düzendeydi. Nitekim Yahya Kemal geldiğinde o odalar açılırdı, bizim yataklar kalkardı.

Oradaki odamda geceleri yattığımda yalnızdım artık. İnsan ağabeyi de orada olsa, gene yatağında yalnız kalıyor. Hiç unutmadığım bir izlenim: Geceleri, saat 23.00-24.00 gibi tramvaylar çok hızlı giderdi. Tabii yollar bomboş olurdu, vatmanların önünde kollu bir alet vardı; herhalde reosta zannediyorum, onu sonuna kadar açarlardı ve tramvaylar yıldırım gibi geçerdi.

Ev tramvay caddesi üstünde. O tramvaylar bizim evin önünden geçerken benim yatağım sarsılırdı. Çocukluk dönemim çok mutlu geçtiği için ve Çarşıkapı'daki evi de fevkalade mutlu biçimde anımsadığım için şehir yaşamının simgesi olan tramvay gürültüsü ve tramvay sarsıntısı bende bir tutku yarattı. Onun için hâlâ bu yaşımda ben, şehrin göbeğinde otururum. Ankara'da da öyleydi, bugün İstanbul'da da öyle. Şu son zamanlarda moda olan çevrede oturmak, çevredeki güzel yerlerde oturmak bana cazip gelmez. Ankara'da Ümitköy, İstanbul'da da Kemer Country filan denilen yerlere hiç özenmedim; hatta, "Üstüne para verseler ben oralarda oturamam," diyorum. Buna karşılık doğayı, köyü ve denizi çok severim. Bakın Kuşadası'nda gidip otururum, deniz kenarında. Hatta bir ara yerleşmeyi bile düşündüm. Evimiz var orada. Ama şehir yaşamı, o şehir yaşamının gürültüsü, yoğunluğu, karmaşası, kargaşası beni çok cezbeden bir olaydır.

Çengelköy, Vahdettin'in köşkü. Her tür ağaç, çiçek var, fıstıkçamından erguvanlara... Biliyorsunuz çam fıstığı, An-

11 Mart 1950, okul çağı hatırası: Taksim Belediye Gazinosu'ndan çıkarken.

tep'in Şam fıstığı değil, bildiğimiz çamın fıstığı! Kalın, çok kalın kabuklu, ancak taşla veya kerpetenle ya da fındık kıracağı ile zor kırılabilen, üstünde lacivert-siyah benzeri toz olan bir fıstıktır. O çam ağaçlarından vardı bir sürü. Biz fıstıkları toplar, kırar, kavanozlara koyardık. Annem sonra onları dolmada, pilavda filan kullanırdı.

Envai çeşit çam vardı. İşte o çam çeşitlerinden biri çok uzun, selvi gibi değil, ama çok uzundu. Dalları fevkalade muntazam olan bir çam. Her iki taraf da adeta simetrik. Diyelim ki, kuzey-güney doğrultusunda iki dal çıkıyor, ondan sonra onun 25-30 cm. üstünde, bu sefer doğu-batı doğrultusunda karşılıklı iki dal çıkıyor. Merdiven gibi ve çok yüksek. On-yirmi insan boyu, 20-30 metre yüksekliğinde çamlar vardı. Bu çam ağaçlarının gövdeleri çok kalın değildi. Altta kalın başlar, yukarı doğru incelirdi.

Kolay tırmanıldığı için dallara basa basa, kendimi çeke çeke o çamların en yüksek yerine kadar çıkardım.

En yüksek yerine çıkmak şu demek: Orada gövde iyice inceliyor ve tabii rüzgarla sallanıyor. Çengelköy tepesi bu bahsettiğim yer, rüzgar esiyor. Rüzgar estiği zaman ağaç müthiş sallanıyor; ama çok sallanıyor, insanı korkutacak kadar sallanıyor.

Şu duyguyu hiç unutmuyorum: İşte o çam ağaçlarının en üstünde tek başıma, böyle o içime hafif korku ürpertisi veren sallantı, o rüzgar, o ses, hiç unutamıyorum. O bende bir kaçışı, kendimle yalnız kalma duygusunu pekiştirirdi.

— Sığınış diyebiliriz belki!

— Evet bir sığınışın, bir kendimle yalnız kalışın, bir doğa ile bütünleşmenin anısı olarak içimdedir. Bir de rüzgar uğultusu var, ayrıca rüzgarın yüzünüze çarptığını hissediyorsunuz; yani hem kulağınızda rüzgar var, hem yüzünüze çarptığında yarattığı o duygu var. Onu hiç unutamam. Hâlâ bugün, bu sabah dahil, spor yapmak amacıyla yürürken yüzüme rüzgar eserse, çarparsa çok hoşuma gider. Nereden rüzgar esiyorsa o tarafa doğru döner, yürüyüşü durdurur, derin nefeslerle o rüzgarı içime çekerim. Rüzgar duygusu, hatta yükseklik ve eğer çamda da sallanma ile birlikteyse bende müthiş bir özgürlük ve doğa ile bütünleşme havası yaratıyor.

— O zaman doğanın keşfi de bir anlamda Çengelköy ile başlıyor sizin için.

— Kesin! Kentin keşfi Çarşıkapı, doğanın keşfi Çengelköy. İki tane 'Ç'.

— Peki, o yolculukları hatırlar mısınız, Çarşıkapı'dan Çengelköy'e nasıl giderdiniz?

— Nasıl hatırlamam! Bir at arabası tutulurdu. Bildiğimiz at arabası, fayton filan değil. Bu at arabası mutlaka çift atlı olmalıdır; çünkü...

— Eşyalar taşınıyor...

— Evet evet, bizden önce eşyalar gidecek... Çünkü Çengelköy'deki Vahdettin'in köşkünün yokuşu diktir. Maalesef o

Sünnet yatağında, 1946; ağabeyi Engin Kongar'la.

Vahdettin'in köşkünün önündeki çilek tarlaları satıldı ve imara açıldı. Şimdi uzaktan bakarken, köprüden geçerken görüyorum, yedi tane villa var orada, çok lüks villalar. İstanbul'un en güzel manzarası oradadır. Bir gün bir boş vaktim olursa oralara gideceğim ve kapılarını çalıp bu villalarda oturanlarla sohbet edip o villaların balkonundan İstanbul'a tekrar bakacağım. Aslında o manzarayı görme olanağı hâlâ bir yerde var. Bu villaların üstündeki köşkler duruyor. Onlardan bir tanesinin önünde bizim "parmaklık" dediğimiz bir bölge vardır. O aynı manzarayı, daha yüksek bir yerden, orada izleme olanağımız var.

Biz orada sofra kurardık. Yahya Kemal geldiğinde evden masa, sandalye taşırdık, "parmaklık" dediğimiz bölgeye. Oraya "parmaklık" derdik, çünkü önü demir parmaklıklarla çevrili teras gibi bir yerdi. Yerler çimen, arkası orman. Düz bir çimenlik alan, fıstık ağaçları var. Orada masayı kurardık. Tam Sarayburnu ile Karaköy arasını, köprüyü görür. İstanbul'un o muhteşem siluetini yani. Sarayburnu'ndan Beylerbeyi'ne kadar, Karaköy'den de neredeyse Bebek'e kadar bütün

o panoramik görünüş. Orada Boğaz bir dirsek yapar. İnanılmaz güzellikte bir görüntüdür. Ben orada yaşadım ve bu müthiş bir şey. Yani çocukken anlamıyorsunuz, bunu şimdi fark ediyorsunuz.

Araba bulununca iki atı olur, çünkü o tepeye çıkacak. Birtakım eşyalar bırakılırdı Vahdettin'in köşkünde. Bazı temel eşyalar, örneğin somyalar. Hiç unutmuyorum sarı pirinçten muhteşem bir karyolamız vardı; ne oldu o sonra, bilmiyorum. Satıldı herhalde. Gıcırdayan bir karyolaydı. Yuvarlak olmayan, tamamen köşeli demirlerle yapılmış pırıl pırıl sarı. Annem onları ovup parlatırdı. O karyola mesela, orada bırakılırdı. Bizim divanlar orada bırakılırdı. Mutfak eşyasının da bir bölümü bırakılırdı, ama yine taşınırken bir arabalık eşya olurdu. Arabacıya yol tarif edilir, yanına da ben binerdim...

Çarşıkapı'daki o ev duruyor, Ziraat Bankası olmuş. Tam Çemberlitaş durağı ile Beyazıt durağı arasında bir yerdedir o. Oraya gelir araba, dıgıdık dıgıdık, tramvay yolundan. Evden eşyalar yüklenir, biz yine dıgıdık dıgıdık Kabataş'a.

— *Kabataş...*

— Kabataş'a arabalı vapura, araba vapuruna; iki ismi de kullanırdık. Ama daha çok "araba vapuru" derdik biz. "Arabalı vapur" demezdik, "araba vapuru" derdik. Araba vapuruna binilir, Kabataş'tan Üsküdar'a geçilir, Üsküdar'da inilir, yine dıgıdık dıgıdık, Üsküdar'dan Çengelköy'e.

Şimdi Çengelköy'de Vahdettin'in köşküne çıkan o yokuşun başında bir benzin istasyonu var. Yeni villalar yapıldı, yokuş kesildi. Tam onların altında bir ayazma vardır, yani o alt yoldan, benzin istasyonundan yukarı şimdi ayazmaya çıkılıyor, ondan sonra yol kesik; çünkü o villalar var, özel mülk. Eskiden öyle bir şey yoktu. Yokuş o ayazmanın önünden gene kıvrıla kıvrıla yukarı çıkardı.

Araba köşke gelir gelmez ben havuzların kenarına giderdim. Bir, küçük, içi su dolu havuz vardı. Bir de hemen onun yanında içi toprakla doldurulmuş dikdörtgen, çok büyük bir havuz... Uzun kenarı 50 metre filan gibi. Orada cariyeleri

çıplak havuza girermiş de, Vahdettin de camdan seyredermiş, diye bir efsane anlatılırdı.

— *Beğendiğini çağırıyordu, belki de!*
— Vallahi orasını bilmiyorum, ama dedikleri oydu. Sonra da biri boğulmuş seyrederken, onun üzerine havuzu doldurtmuş derlerdi, biz orada voleybol oynardık. Çok rahat, voleybol sahası kadar büyük bir alan... Onun önünde Frenk üzümleri vardı. "Frenk üzümü" derdik, bilmiyorum doğru mu, yanlış mı?

— *Doğrudur; küçük küçük ekşimsi, biraz kızarınca mayhoş tadı olur.*
— Tamam, küçücük böyle...

— *Evet küçük üzümler... Üzerlerindeki ince çizgiler, hele tomurcuk halleri... Evimizin bahçesinde vardı, çocukken bayılırdım bunlara.*
— Kendileri de küçük, kırmızı ve küçük fidanlar üstünde durdu.

— *Mayhoştur tadı da.*
— Tadı da mayhoş. Hemen Frenk üzümü yemeğe koşardım.

— *Buradan aile öykünüze geçelim, anneniz ile babanızın buluşma öyküsüne; nasıl tanışıyor, nasıl bir araya geliyorlar? Gerçi onların tek tek kişisel öyküsü üzerinde duracağız, çocukluğunuza da döneceğiz sıklıkla.*
— Öğretmen okulunda tanışıyorlar.

— *Bunda bir aşk var.*
— Büyük, çok büyük bir aşk var. Tanışıyorlar, babam ilkokul öğretmeni olacak, sonra annemin isteğiyle...

— *Galiba bir şartı oluyor annenizin.*
— Evet, evet! Onu teşvik etmek için, "Ben ilkokul öğretmeni ile evlenmek istemem," dediğini anlatırdı. Onun üzerine ba-

Mesude Kongar-İhsan Kongar; nişan fotoğrafı (1937).

bam önce yüksek matematik bölümüne giriyor, iki yıl yüksek matematik okuyor, ondan sonra felsefe bölümüne geçiyor. Bununla pek övünürdü. Derdi ki, "Yüksek matematik bilmeyen insan felsefeci olamaz."

— *İlginç!*

— Çok ısrarla bunu söylerdi. Hakikaten de müthiş bir matematik kafası vardı. Üstelik mantık ve felsefe gerçekten yüksek matematiğe de dayanır. Orada tanışıyorlar. Büyük bir aşk. Babam verem oluyor.

— *Çağın aşk hastalığı!*

— Çağın hastalığı. Annemin de bir küçük erkek kardeşi veremden ölmüş. Düşünebiliyor musunuz, yani kendi küçük erkek kardeşi veremden ölmüş kadının, nişanlısı da verem oluyor!

İzmir'e tayini çıkmış babamın. O sırada nişanlılar, babam mektup yazıyor anneme, diyor ki, "Mesude ben verem ol-

dum. Nişanı bozalım istersen..." Hâlâ anlatırken gözlerim yaşarır. Annem bir cevap yazmış, "Ben hayatımda bir defa severim ve ebediyen severim," demiş. Müthiş bir şey! Ve dört yıl nişanlı kaldıktan sonra evleniyorlar.

— *Peki, annenizi, "Babamı dengelemeye çalışan ve bize uzlaşmacı kültürü aktarmaya çalışan biri," olarak tanımlıyorsunuz.*
— Doğru.

— *Onun duruşunu, hayata bakışını, sizi yetiştirmedeki etkinliğini biraz anlatmanızı istiyorum.*
— Tabii. Önce annemin nasihat ederek söylediği bazı şeyler var, bazı sloganlar var. Örnek verecek olursam: "İfrattan ve tefritten kaçının." Yani çok azdan ve çok fazladan kaçın. Ne çok az ne çok fazla.

Her konuda, her zaman bunu söylerdi. Yani yemek yememek de kötüdür, çok yemek de kötüdür. Pısırık olmak da kötüdür, çok saldırgan olmak da.

Bir diğeri: "Keskin sirkenin zararı küpünedir."

Bunları bize, yani normalde konuşurken filan değil, bayağı öğretmen gibi defalarca söylediğini hatırlıyorum.

Ondan sonra çok önemli bir şey, hep, hep onu tekrarlardı: "Sev beni, seveyim seni." "Evladım!" derdi, "insanlara iyi davranın. Sev beni, seveyim seni!" Bir de hiç unutmadığım bir sözü "Öfkeyle kalkan zararla oturur!"

Bu sözler bana bütün hayatım boyunca ışık tutmuştur.

— *Kendi yetiştiği aile ortamında babası müderris. Onun eğitiminde bunların da etkisi olmuş olabilir mi?*
— Herhalde. Anneannem de çok bilgili, konuşan bir hanımdı.

— *Anneannenizi tanıdınız.*
— Tanıdım.

— *Dedenizi?*
— Dedemi tanımadım.

— O zaman, siz doğduğunuzda hayatta değildi.

— Hayır! Dedemin öykülerini anlatırlar. Çok ilginç öyküler var. Anneannemi tanıdım; çok bilge bir kadındı. Hiç unutmuyorum, "Ben Abdülhamit'i tanıdım. Bayar Celâl'i gördüm," filan diye konuşurdu ve bunları siyaseten söylerdi! Yani, "Yahu biz neler gördük. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişi bile gördük" derdi. "Çok heyecanlanmayın" veya "Çok umutlanmayın" gibi laflar ederdi.

Midillili. Çok da ilginç bir öykü anlatırdı. 15 yaşında, çocukken dedemle evlenmiş. Dedem bir gün etli yaprak sarma istemiş. Anneannem yaprakları almış, bakmış bir tarafı parlak, bir tarafı mat. Hangi taraf içe, hangi taraf dışa gelecek, bilmiyor. Soracak kimsesi de yok. Yarısını parlak tarafı dışa gelecek biçimde, yarısını içe gelecek biçimde sarmış. Dedem parlak tarafı dışta olanlara uzanınca, hemen ötekileri yok etmiş.

Annem Cumhuriyet coşkusu ile yetişmiş. 1904 doğumlu. Demek ki, gençlik döneminde Kurtuluş Savaşı yapılıyor, Cumhuriyet ilan ediliyor.

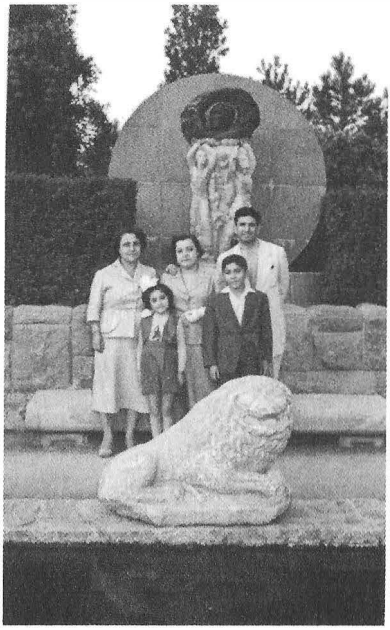
— Genç kızken zaten...

— O ortamda dedem Medreset-ül Kuzat'ta, hukuk mektebinde müderris, yani profesör olan bir adam... Beş kız, iki erkek kardeşler.

— Sanırım dördünü okutuyor.

— Beşini de okutuyor, ama en büyük ablaları öğretmen olmamış, ne olmuş bilmiyorum. Dört kızı öğretmen oluyor. 1900'lerde. Bu ne demek! Atatürk öncesi, Cumhuriyet öncesi bu. Dedem bir Osmanlı müderrisi, Atatürk'e de çok sempati ile baktığı söylenemez.

Bir şapka öyküsü var, hep onu anlatırlar evde. Şapka şasası çıktıktan sonra dedem emekli olmaya kalkmış. Şapkayı yere atmış, üstüne çıkmış tepinmiş filan. Ama çok iyi bir müderrismiş; müdür gelmiş, dedemi ikna etmiş, emekliliğini geri aldırmış. Dedem sonunda şapkayı eline alıp gitmiş mektebe,

1952, Ankara Güven Park hatırası: Mesude Kongar, Sabahat Yavuzalp (teyze), Nazmi Yavuzalp, Meral Yavuzalp, Emre Kongar.

ama hiç giymemiş. Sarığı çıkarmış. Bizde sarıklı bir resmi vardı. Evde dururdu hep, çerçeveletilmiş büyük bir resim; Hasan Fehmi Efendi, nur yüzlü bir adam. Sarığı çıkarmış, ama şapkayı giymemiş.

— *Ama kızlarını da okutmuş yani.*
— Beş kızının beşini de okutmuş. Tabii iki oğlunu da. Büyük dayım kaptandı. Ondan da bir sürü şey öğrendim. Küçük dayım ise Mülkiye'de. Mülkiye o zaman İstanbul'da. Genç yaşta verem oluyor.

— *Ölen dayınız mı?*
— Ölen, Ziya dayım, küçük dayım. Celal dayım, kaptan olan. Sonra ben onun okuduğu binada, Yıldız Teknik Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi'nde hocalık yaptım.

Dayım o okulda okurken tez veremden gidiyor. Yani böyle bir baba, dedem Hasan Fehmi Efendi. Samsunlu, ama oraya da Rumeli'den göç edip iskan ettirilmiş.

— Peki, annenizin bu eğitici rolü baskın, babanız nasıldı? Yani aile içinde anladığım kadarıyla dışa dönük de biri babanız. Çevresi var ve o çevre içerisinde kendisine bir yer edinmiş. Yazı ile bir ilişkisi var mıydı? Felsefe hocası...
— Kitap yazıyor.

— Ders kitabı.
— Ders kitabı yazıyordu. Felsefe yazdı, genel felsefe yazdı.

— O günkü okullarda okutulan kitaplar...
— Evet, mantık yazdı ders kitabı olarak. Sosyolojiyi yazarken öldü.

— Peki, bunlar şu anda elinizde var mı?
— Var, tabii var.

— Peki, baktığımızda nasıl görüyorsunuz o kitapları değerlendirirken?
— Fevkalade! Hâlâ kullanıyorum. Bayağı kullanıyorum. Hâlâ babamın psikolojide, derste öğrettiği ilkelerin bir bölümünü kullanıyorum. Diyordu ki, "Sosyoloji ile psikolojiyi de bitireceğim sonra özgün eser yazacağım." Ama ömrü buna vefa etmedi.

— Şimdi bunlara da değineceğiz. Kaç yaşındaydı?
— 58 yaşında öldü.

— Çok da genç...
— Ben şu anda babamdan daha yaşlıyım. Onun için onu artık hem çok iyi anlıyorum, hem de bazı şeyleri bilemediğime çok kızıyorum; çünkü küçüğüm, onu anlayamıyorum o sırada.

Mesude Kongar (1925).

— Anlayamıyorsunuz, çocukluk bazı şeyleri göstermez, göremeyiz. Peki, anneniz üzerinde biraz duralım. Neler okur ederdi, hangi okullarda dersler verirdi, evdeki hali, çalışma düzeni nasıldı, okudukları arasında dikkatinizi çeken neler vardı? Özellikle annenizin, babanızın üzerinde duralım biraz.

— Annem, deyim yerindeyse "mütedeyyin" bir kadındı. Sabah namazlarını kılardı; beş vakit namaz kılmazdı. Kazaya bıraktığı öbür namazlarını da sabah namazlarında kıldığını söylerdi. Başı her zaman açıktı; ama frapan, açık saçık giyinmezdi. Son derece çağdaş, tabii Atatürk'e çok bağlı, Cumhuriyete çok bağlı. Onlara hayran, çünkü onun bilincine varacak bir eğitim almış, Türkiye'nin dönüşümünü bizzat yaşayarak gözlemlemiş.

Müderris Hasan Fehmi Efendi'nin mütedeyyin bir kızıydı. Çok düzenli, çok temiz, çok dikkatli bir kadındı. İki çocuğu olduğu için ve iki okulda birden çalıştığından dolayı sürekli evimizde bize bakan birileri vardı. Bizi büyüten Zeynep Abladır.

— Evet ondan söz etmiştiniz.

— Neredeyse Allah selamet versin. Eğer vefat ettiyse Allah rahmet eylesin. Biz onun elinde büyüdük. Ama annem Zey-

nep Ablayı eğitirdi, ona talimat verdiğini filan hatırlıyorum. O da ev işlerine yardım ederdi. Evimiz fevkalade düzenliydi. Biz çok düzenli ve hep tertemiz giydirilirdik. Bayramlarda yeni elbise yaptırılır veya "bayramlıklarımız" giydirildi. Kurban Bayramları ve Ramazanlar, Şeker Bayramları, Vahdettin'in köşkünde geçirilirdi. Çünkü yaza geliyordu o sırada Ramazanlar. Beyaz ketenden bir takımım vardı. Sadece bayramlarda giyilirdi. Müthiş kurallı, düzenli bir ev.

Mesleki kitaplar okurdu. Önce Getrenogan Ermeni Lisesi'nde, sonra da Zapyon Rum Lisesi'nde edebiyat öğretmenliği yapıyordu. Yasal olarak onların edebiyat ve felsefe öğretmenleri Türk olmak zorundaymış. Oralarda konuşmalar yaparken de tarih ve kültür çalıştığını biliyorum. Babamla konuştuğunu, konuları irdelediğini anımsıyorum.

Mesela "Elen kültürü" üzerine annem ile babamın konuştuklarını anımsıyorum. Babamın "Elen kültürü" diye vurguladığını hiç unutmam. Ve ben Yunan'ın "Elen", yani "He-

1951, Mesude Kongar'ın edebiyat ve felsefe öğretmenliği yaptığı Zapyon Lisesi öğretmen ve öğrencileri.

len" olduğunu o konuşmalardan öğrenmiştim. Babam "H" harfini telaffuz etmezdi, "Elen" derdi. Annem önemli günlerde Türk-Yunan dostluğu, Türk-Rum dostluğu konusunda konuşmalar hazırlardı ve onları babam ile tartışırlardı. O konuda birtakım tarih kitaplarına filan başvurduklarını da anımsıyorum.

Sonra ağabeyimin ölümünden ve babamın ölümünden sonra annem din kitapları ve Elmalılı Hamdi'nin Kuranı Kerim tefsirini okumaya başladı. Çok ciddi olarak hem de. Masanın üstünde, notlar alarak. Bir gün gene eve geldim, lise son sınıftayım. Bu anlattığım 1958 yılı... Hiçbir şey kalmamış masanın üstünde. Hepsini kaldırmış, "Hayrola Anne!" dedim, "Ne oldu?" Artık birbirimize çok da yakınız. Para durumumuz da çok iyi değildi o sırada. Annem öğretmenliğe devam ediyor, ama babam ölünce onun maaşı kesilmiş filan... Hiç unutmuyorum ne söylediğini, "Evladım, okudukça itikadım sarsılıyor. Vazgeçtim."

Sosyolojik olarak bir gözlemim var Türkiye'deki İslam konusunda. Maalesef hacıların, hocaların, birtakım tarikat şeyhlerinin elinde o güzel din, eğilip bükülüyor ve berbat ediliyor.

— Evet, peki annenize dönelim. Annenizin atasözleri ile konuştuğunu, hayata bakışının yansılarını burada gördüğünüzü anlatıyorsunuz. Ailesi müderris, babası ile ilgili anlattıklarını, oradan size taşıdıklarını yeterince dile getirdiniz. Peki, babanız Rumeli göçmeni. Makedonya'nın Titoveles (Köprülü) kasabasından, ki bugün şehirdir orası. Gitmiştim o kente. Tipik bir Osmanlı kasabası... Ortasından Vardar Nehri geçiyor...
— Ne mutlu size! Ben daha göremedim.

— Balkan Savaşı'nda Üsküp'ten İstanbul'a göçüyorlar. Oraya dair dinlediklerniz, bildikleriniz, ailenin oraya dair öyküsü nasıl, babanızın?
— Benim için söylenceler... Bayramlarda büyük halamın anlattıkları... Babamın üç kız kardeşi var. Onlar beş kardeş; üç

Mesude Kongar'ın öğretmenlik yaptığı Getronogan Lisesi (1958-59).

kız, iki erkek. En büyük Fatma halam, maalesef hem şeker hastasıydı, hem de bir tarikatın eline düşmüştü. Çarşafa büründü, bütün parasını pulunu, evini sattı; o tarikata yedirdi. Sonra maalesef üzüntüden inme indi. Felçliydi. Onun küçüğü Mükerrem halama giderdik. Bayramın birinci günü akşam yemekleri halamda yenirdi. Orada konuşulurdu.

Makedonya'da malların, mülklerin, tarlaların filan olduğu anlatılırdı. Şunu anlatıyorlardı hep: Bunlar, yani oradaki Türk nüfus, Müslüman nüfus, son ana kadar terk etmiyorlar bulundukları yeri. Fakat Sırpların geldiğini de biliyorlar. Sırplar sokağın bir başından girmişler, gözcüler var tabii orada, hemen haber vermişler, bunlar öbür başından kaçmışlar. Sadece değerli mücevherleri, altınları filan küçük bir keseye koyup yanlarına almışlar. Çaydanlığı, sobanın üstünde kaynar bırakmışlar. Yani çaydanlığı dökmeye, sobayı söndürmeye filan bile vakit kalmamış, çünkü son ana kadar direnmişler, kalmışlar. Ne zaman ki Sırp askerleri veya...

— *Komitacılar...*
— ... Komitacılar sokağın başından gelmişler, girmişler, bunlar da sokağın öbür ucundan çıkmışlar. Çok zulüm yapmış Sırplar, çok zulmetmişler bunlara. Onu anlatırlardı. Dedem, Raşit Efendi orada mal müdürüymüş, tapu müdürüymüş.

— *Şimdi bugün hâlâ o Türk mahallesi durur. Vardar Nehri içinden geçer Köprülü'nün. Baktığınızda, işte bu yakasında kuzey-doğu diye bitişen yerde, Türk mahallesi vardır ve Türk de çok. Yani o güne göre çoktu benim gittiğim yıllarda, 1989-90'lardaydı. Sizinkiler Türkiye'ye geliyorlar. Peki, babanızın Üsküp ile ilişkileri oluyor mu? Yani Yahya Kemal ile yakınlığı sanırım oradan başlıyor.*
— Tabii tabii.

— *Peki, direkt İstanbul'a mı geliyor aile?*
— Evet, İstanbul'a, Kartal'a.

— *Kartal'a geliyorlar. Kartal'a gelmek nereden geliyor akıllarına?*
— Onlara orada yer göstermişler.

— *Oraya yerleşiyorlar.*
— Bir bölümü Gebze'ye gitmiş galiba, bir bölümü Kocaeli filan. Bunlar da Kartal'a yerleşmişler.

— *Bu arada dedeniz yine aynı işini yapıyor sanırım, vergi memuru...*
— Evet, mal müdürü mü oluyor, vergi memuru mu oluyor, öyle bir şey. Babam 20 yaşına kadar beş vakit namazını kılıyor. Çok dindar; barfiks yapıyor, jimnastiğe meraklı. Dedem Kartal'a geldikten sonra ona da bir görev vermiş. Tabii vergi aşar, yani ayni vergi olduğu için tartı ile yapılan bir iş. Kuran'a el bastırmış.

— *Yani, yanına memur almış.*

— Memur almış yanına. "Bak oğlum, şu Kuran'a el bas. Bir gram halkın devlete veya devletin halka hakkının geçmesine izin vermeyeceksin," demiş. "Tartıları çok adil yapacaksın ve dürüst yapacaksın. Bas burada Kuran'a el," demiş. Babam hep anlatırdı. Babam ateist olmuştu sonradan; derdi ki, "Benim dindarlığım namusumu kurtardı. Kuran'a el bastık bir defa, bitti."

— *Peki, dedeniz Raşit Bey, babaanneniz... Babaanneniz Arnavut kökenli Gül Hanım.*
— Gül, evet.

— *Onlara dair bildikleriniz, dinledikleriniz nelerdir?*
— Hepimiz çok korkardık ondan, çok titiz bir kadındı çünkü o. Kartal'daki evin bir bahçesi vardı, iri çakıl taşları ile döşeliydi. Düşünün o çakıl taşlarını haftada bir toplar, yıkar, tekrar yayardı.

Her bayramda birinci gün, önce anneanneye giderdik Topkapı'ya, sonra babaanneye giderdik Kartal'a, sonra da akşam yemeğine Kadıköy'e giderdik Mükerrem halaya.

— *Peki, şimdi biraz çocukluğunuza dönelim. Sokak yaşamı ya da şehri keşfetmek; ne bileyim, mesela sinema... Diyelim ki, Beyoğlu... Beyoğlu'nu o zaman, o yıllarda keşfetmiş miydiniz, ilk sinemaya nasıl gittiniz? Onları biraz açmanızı istiyorum.*
— Babam ile annem sinemaya, tiyatroya çok meraklıydılar. Bizim orada Çemberlitaş Sineması vardı. Şimdi yine o pasajda birtakım sinemalar var, ama o kocamandı. O zamanlar âdet öyleydi, Atlas Sineması filan da öyleydi. Tek büyük bir salon, koltuğu var, bir de balkonu vardı. Her ikisinin de.

— *O günkü etkileri hatırlıyor musunuz, sinema ile ilgili?*
— Sinemayı seviyorum çok. Çemberlitaş'ta Türkçe dublaj filmler oynardı. Beyoğlu'nda alt yazılı. İlk çocukluk çağlarımda ben herhalde doğru dürüst okuyamam, anlayamam di-

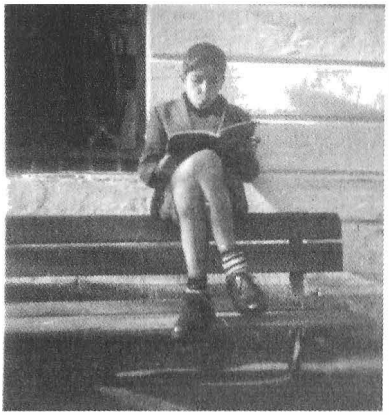
ye Çemberlitaş Sineması'na daha çok götürürlerdi. Önceden evde plan yapılırdı. Babam gelir, çıkarız, muhallebiciye gidilir, orada bir tavuklu pilav ve muhallebi yenilir, oradan da Çemberlitaş Sineması'na gidilirdi. Böyle ciddi bir hafta sonu faaliyeti olarak o iş yapılırdı. Sonra Şişli Terakki'ye geçtim. Beyoğlu'nu keşfettim. O zamana kadar Bali Paşa İlkokulu'nda okumuştum.

— 2'inci sınıfa kadar orada okudunuz. 3'üncü sınıftan sonra yatılı olma fikri neden doğuyor?
— Neden çok basit, Zeynep Abla evlendi. Çünkü evlenmek istedi. O annemin evladı gibiydi. Evlenmek istediğini de söyleyince annem yollara düştü. Ahbaplara, eşe dosta haber salındı. Adaylar bulundu. Uzun aramalardan sonra birini beğendi Zeynep Abla. Tabii bizim evde gördüğünü, yaşadığını arıyor, bulamıyordu. Sonunda yakışıklı bulduğu biri ile Yalova'da bir delikanlı ile evlendi ve gitti. Zeynep Abla gidince, kaldı iki çocuk annemin başına. O da iki okulda çalışıyor. Ağabeyim 10'uncu sınıftaydı, İstanbul Erkek Lisesi'ndeydi o sırada. Ben de ilkokul 3'üncü sınıfa geçmiştim. Şişli Terakki'ye başladık.

— Ve hafta sonları mı çıkıyordunuz eve?
— Hafta sonları, cumartesi öğlenleri...

— O yatılılık nasıl bir duyguydu, yani ne bileyim garipsediniz mi, hatırladığınız ne vardır mesela?
— Yo hayır! Çok güzel bir duyguydu. Yatakhane, yastık kavgaları, gırgırlar. Benim yatılı hayatım çok mutlu geçti. Hepimizin yatakhanede bir yatağı, bir dolabı vardı. Çok iyi arkadaşlarım oldu, hâlâ bugün görüşürüz. Müthiş keyifli, zevkli bir öğrencilik hayatım vardır. Uzun teneffüslerde top, koşmaca, dokuz taş gibi oyunlar oynardık. Etütlerde roman okurduk gizlice.

— "Okuma" dediniz de... Çocukluğumuzda resimli romanlar okurduk; işte Jules Verne'ler, tarihi romanlar, ki sizde

1954, Şişli Terakki Lisesi, ortaokul öğrencisi; okuma tutkusunun yansıması.

epeyce okumuşsunuz. Abdullah Ziya Kozanoğlular, işte Michel Zevacolar filan... İlk hatırladığınız böyle okumalar ile ilgili neler var zihninizde?

— Efendim ilk şunu hatırlıyorum, çok önemlidir bu. Ben kendi torunuma da yapmaya çalıştım, ama beceremedim herhalde, oğluma yapmıştım ama.

Henüz okula gitmiyorum, okuma yazma bilmiyorum, *Doğan Kardeş* dergisinin resimli romanları var, *Miki Fare* romanları... Kabataş ve Şişli Terakki liselerinin matematik hocası "Sallabaş Kemal" vardı, Kemal Gürsan, bir efsane hocadır. Ben öğrencisi de oldum onun sonradan. Annem ile babamın çok yakın arkadaşı; eşi Nimet Hanım teyze, iki de kızı vardı. Küçük kızı Ayşe benimle yaşıttı, Nesrin daha büyüktü. Çarşıkapı'daki evde, bize gelir, bana "tosbağa" der, beni "tosbağa" diye sever, dizine oturtur, açar o *Doğan Kardeş*'in resimli romanlarından bana, *Miki Fare*'yi okurdu.

Hiç unutmuyorum. "Bir an evvel okuma yazma öğrensem de şunu ben kendim okusam," diye müthiş bir istek duyardım. Ama sonradan resimli romana çok meraklı değildim, İngilizcemi ilerletmek için sahaflardan *comics* alırdık. *Captain Marvel* vardı, Marvel Comics hâlâ devam ediyor işletme ve marka olarak. Bu Örümcek Adam filan hep onların eseri-

dir. Billy Batson ve Captain Marvel aynı kişiydi. "Shazam" der, o "Shazam" deyince, birdenbire Billy Batson, Captain Marvel olurdu. Müthiş bir şeydi. Onları, ağabeyimin teşvikiyle İngilizcemi ilerletmek için okurdum. Sonra o dergileri ciltlettim. Daha sonra da oğlum Kağan'a verdim, ama kayboldu. Eğer bu kitabı okuyan biri, onun izini bulursa, kaça olursa olsun, geri satın almaya hazırım. Mavi renkli cildi olan bir kitaptı.

Türkçe resimli roman hiç okumadım hemen hemen. Tabii önümde ağabeyim var, o müthiş bir avantaj, hemen onun kitaplarını okumaya başladım. Michel Zevacolar, Abdullah Ziya Kozanoğlular; sonra da Varlık'ın kitapları, Haldun Taner-ler, Sait Faikler filan.

Yani Türkiye Yayınevi, Güven Yayınevi ve Varlık Yayınevi ile büyüdük.

— *Peki, böyle ilk kitaplık oluşturma düşüncesi... İşte ne bileyim defter, kağıt, kalem... Böyle bir eğilim, yazıp çizmeye...*
— İlkokul 5'inci sınıfta başladı o.

— *Başladı, sonra?*
— İlkokul 5'inci sınıfta kitaplardan özetler çıkarıyordum. Ders kitaplarından özetler çıkarır, arkadaşlara dağıtırdım, çok sevinirlerdi; çünkü onları imtihanlarda kopya diye kullanırlardı.

İki Çocuğun Devriâlemi, Jean de la Hire. O benim kitaplığımın ilk kitap serisidir. On ciltliktir. Çünkü *Pardayyanlar* ağabeyimdendi. Halbuki *İki Çocuğun Devriâlemi*'ni, ya ben harçlığımla almıştım.

— *Peki, bu yabancı dille karşılaşma lise dönemi mi?*
— Yo, yo! İlkokulda okuduk, Şişli Terakki Lisesi'nde.

— *Şişli Terakki'de...*
— 3'üncü sınıfta İngilizce eğitim başlıyordu. Üstelik İngiltere'den İngiliz hocalar gelmişti. İngilizce bilgimi Şişli Terakki

Lise yılları, bir deniz gezisi; sol arkada: Osman Diper, en önde Savaş Tarman.

Lisesi'ne borçluyum. Daha sonra Vecihe Karamehmet adında bir öğretmenimiz oldu. Ondan da çok şey öğrendim. Kızı Elçin Karamehmet ünlü bir piyanistti, ama bir otomobil kazasında öldü.

Şişli Terakki Lisesi bana temel eğitim konusunda çok şey kazandırmış bir lisedir. Üstelik okulun disiplinini de öğrenciler sağlıyordu. Bu konuda da bize kendi kendimizi yönetmesini öğretmesi bakımından paha biçilmez katkıları oldu.

2./ İZLERİN ARDINDA

— Geçen konuşmamızda ailenizin iki kanadı üzerinde durmuştuk. Bir kol Rumeli'den, diğer kol Midilli'den geliyor. Osmanlı'nın son dönemine, Cumhuriyet'in kuruluşuna tanık bir aile. Şunlar geliyor aklıma: 1941'de doğduğunuza göre, 1950'lerde hayata bilinçle tanıksınız; ailede Osmanlı'nın taşıyıcı izleri var mıydı?

— Anneannem hayattaydı, uzun süre de hayatta kaldı. Eşimi de tanıdı; yani 1963'te hayattaydı. Onunla konuşmaya başlamıştım. Çok ilginç bir şey söylemişti anneannem. 1963 yılı, kendisiyle sürekli konuşuyorum. İlginç bir şey söylemişti 1960'lı yıllarda. 27 Mayıs Müdahalesi olmuş, 1961 Anayasası, devrimci bir anayasa, Türkiye'ye çağ atlatan bir anayasa kabul edilmiş. Bir gün hiç unutmuyorum, "Evladım!" dedi, "Ben Abdülhamit'i gördüm. Ben Atatürk'ü yaşadım. Ben İsmet Paşa'yı yaşadım. Ben Bayar Celâl'i yaşadım." O, Celâl Bayar'a, 'Bayar Celâl' derdi, "Ben Bayar Celâl'i yaşadım. Şimdi de bu dönemi görüyoruz. Çok heyecanlanmayın; Türkiye, Osmanlı'dan bu hale geldi. Biz onları gördük, bunlar bizim gördüklerimizin yanında hiç kalır," demişti.

Bu, beni yeniden düşünmeye sevk etti tabii. Yani insan içinde yaşadığı dönemin olaylarından çok etkileniyor, çok abartıyor onları. 1960 Müdahalesi sırasında ben Mülkiye'de öğrenciydim; 28 Nisan'da İstanbul'da Hukuk Fakültesi'nde, 29 Nisan günü de Ankara'da Siyasal Bilgiler'de ve Hukuk Fakültesi'nde olaylar başladı. O sırada ben, askerler okulun bahçesine girmesin diye onların atlarının ayaklarının altına, önüne yatan gruptaydım ve maalesef ilk sıradaydım. Atın ayağı ile benim kolum neredeyse birbirine sürtünüyordu. Ta-

bii delilik, şimdi düşünüyorum. Yani at bir ürkse beynimi parçalar. Olacak şey değil, ama işte gençlik heyecanı filan. Vehbi Ersü'ydü onların komutanı. Sonradan Milli Birlik Komitesi üyesi olarak karşımıza çıktı. Ben adamın yakasına yapışmışım; binbaşıydı herhalde, "Binbaşım, bize kurşun mu sıkacaksınız?" diye sarsalıyorum adamı. Ondan sonra da sıkıyönetim komutanı Namık Argüç bizzat askerlere ateş emrini verdi. Sonra da polisler ateş ederek sütunlu salona girdiler.

O olaylardan gelmişiz. Sonunda 1961 Anayasası gibi fevkalade bir anayasa kabul edilmiş, sosyal refah devletini öngörüyor. Cumhuriyet'in yeni bir aşamasıdır. O havada anneannem ile konuşmuş olduğum anlaşılıyor. Anneannemin de bana, "Ben Abdülhamit'i gördüm. Ben Atatürk'ü gördüm. Ben İsmet Paşa'yı gördüm. Ben Bayar Celâl'i gördüm," diye, çok kısa, hemen hemen bilgece bir tavırla o isimleri anımsatması, daha doğrusu o isimler ekseninde geçmişi anımsatması beni bir hayli sarsmış, düşündürmüştü. Belki de Cumhuriyet'e geçiş ve Atatürk üzerinde çok meraklı bir yaklaşım sergilememin sebebi, aileden aldığım bu izlenimlerdir.

— Peki, yaşam ritüeli olarak, yani geleneksel yaşama biçiminde yansıyan neler vardı? Bir ikilem söz konusu muydu, yoksa?..

— Annem bir müderrisin, bir Osmanlı müderrisinin kızı, dolayısıyla öyle yetiştirilmiş ve dindar bir insandı. Mütedeyyin bir insandı, ama çok çağdaştı. Başını örtmeyi hiç düşünmedi. Çağdaş giyinirdi, çağdaş konuşurdu. Dindarlıktan gelmiş, dindarlıkta kalmış bir felsefe öğretmeni. Babam ise dindarlıktan gelip sonra ateizme kaymış bir felsefe öğretmeni. Evde bu konuların konuşulduğunu ve tartışıldığını hiç ama hiç anımsamıyorum. Annem bize sure ezberletirdi. Hatta teşvik etmek için her ezberlediğimiz sure karşılığında bize o zamanın parasıyla 25 kuruş verirdi. Biz de heyecanla harçlık alalım diye sureleri ezberlerdik. Annem tabii bir pedagog olduğu için dini ilkeleri veya dini ritüelleri çocukça ödüller vererek bize yerleştirmeye çalışıyordu.

Ben çok dua bilirim. Benim Müslümanlık bilgim, din bilgim çok derindir. Sadece sure, dua bilmek bağlamında değil, pek çok bağlamda çok derindir. Hem içerden, yani inançlı bir annenin verdiği bilgilerden dolayı derindir, hem de özel olarak sonra din ve tarih çalıştığım için...

— Din tarihi...

— Din tarihi çalıştığım için çok derindir. Ama ben tabii haddimi bilen bir insan olduğum için, kendimi toplumbilim öğrencisi olarak belirlediğimden, hiç din bilgini olmaya, din alanına girmeye soyunmadım. Şimdi de hiç o alanlara girmem. Televizyonlarda bu konuları tartışan ve kendilerine "ulema" veya "yol gösterici" diyen pek çok insandan çok daha derinini, çok daha iyisini, çok daha felsefesini; İslam felsefesi dahil bilirim, ama asla oralara girmem.

Onun bir de nedeni var. Türkiye'deki toplumsal yaşamın din felsefesi bağlamında tartışılmasını doğru bulmuyorum. Laik bir ülkede, "Kuran-ı Kerim'de şöyle yazıyor... Hz. Peygamberimiz böyle demiş, şöyle yapmış. Sünneti budur... Hadisi budur... Kuran'da şöyle denir... Tarihte Hz. Ömer de şöyle demiş... Gazali'nin yorumu böyledir... İbn-i Rüşt şunu söylemiş, o halde böyle olmalıdır..." tartışmalarını din açısından çok önemsiyorum, ama o tartışmaların topluma yön vermesini, siyaseten ve toplumsal yaşam olarak yön vermesini doğru bulmuyorum. Onun için o tartışmalara hiç girmem ben, bilerek girmem, karşımda çok cahilce laflar edildiği zaman bile. Sadece bildiğimi hissettiren, karşımdakinin anlayacağı bir, iki cümle veya bir, iki sözcük kullanır, ona birazcık onun anlayacağı biçimde haddini bildirir; ama, "Bunlar benim alanım değil," der, çıkarım.

— Peki, ne de olsa 1940'lı ve 1950'li yıllar, Türkiye'nin tamamen olmasa da bir dışa açılma, yenilenme sürecidir. Peki, o yeninin aile yaşamına, çevrenize, aile ilişkilerinize, akrabalara yansımaları nelerdir? Bugünden baktığınızda, yenilik düşüncesi, yeni yaşama biçimi, işte evin donanımından yaşama kültürüne kadar buna dair hatırladıklarınız nelerdir?

— O çerçevede birkaç şey hatırlıyorum. Bir defa radyo, Aga marka radyomuz vardı ve o radyo hiç kapanmazdı. Haber saatlerinde haberler izlenir, kalan zamanlarda klasik Türk musikisi dinlenirdi. Babam ve annem klasik Türk musikisini çok severlerdi. Zaten amcam da klasik Türk müziği sanatçısıydı, şarkı söylerdi. Tabii televizyon filan yok o zamanlar. Radyo ve sonra transistörlü radyo var. Hemen bir transistörlü radyo almama yardım edilmişti. O da büyük bir gelişmeydi. Şimdi gençler bunları okudukları zaman gülerler; yani radyo bile yenilikti...

— *Bataryalı radyolar vardı, ben de hatırlıyorum o sıralar.*
— Evet tabii. Sanıyorum bir lise felsefe hocasının özlemi şuydu: Babam, ağabeyime ve bana birer takım *Britannica* almak isterdi, mezuniyet armağanı olarak. Kendisi eve *Larousse*'u almıştı, Fransızca *Larousse*. Babam Fransızca bilirdi, İngilizce bilmezdi. Biz İngilizce okuduğumuz için o *Larousse*'u kullanamamamıza üzülür ve "Engin'e ve Emre'ye mezuniyet armağanı olarak birer *Britannica* takımı alacağım," derdi.

Ağabeyi Engin Kongar; lise yılları.

Ağabeyim üniversiteyi bitiremedi maalesef, dağdan düştü öldü. Liseyi bitirdiği zaman da babamın parası yoktu herhalde. Benim lise mezuniyetimi de göremedi zaten, yani olmadı. Yenilik anlamında bize yönelik özlemleri buydu.

Ev yaşamı açısından zaten o zamanın koşullarına göre çok modern bir evde oturduğumuz için çağdaş yaşam bizim evin geleneğiydi.

— Peki, çok dışa açık bir aile ortamı mıydı? Yani o ortamda içten ve dıştan biraz söz etmenizi istiyorum. Yani hem içerdeki yaşama biçiminiz, hem de dışarıya açıldığınızda işte aile ilişkileri; mesela sık sık akraba ziyaretleri mi olurdu?
— Çok! Çok!

— Eş-dost ziyaretleri, gitme-gelmeler; yani nasıl bir düzen vardı aile içinde?
— Çok dışa açık bir aileydik. Gerek anne tarafımın gerekse baba tarafımın akrabalarıyla, annemin ve babamın arkadaşlarıyla çok sık görüşürdük.

— Bir de şunu açmanızı istiyorum: Bir Rumelilik havası var mıydı, akraba ve çevrede?
— Vardı tabii.

— Neydi, mesela neler?
— En tipik örneği babaannemdi...

— Yemek kültürü, türküleri, şarkıları...
— Şimdi, bir defa hemen söyleyeyim, babaannem kesin Rumeli aksanı ile konuşurdu. Bir de "kaymaçina" denen bir Rumeli tatlısı yapardı bize, her bayram.

— Kaymaçina, hamur tatlısı mıdır?
— Hayır. Bugünkü krem karamel benzeri veya onun daha güzeli diyeyim. Bu anım, galiba *Babam Oğlum Torunum*'da yayınlandı. Şakir Eczacıbaşı'nın bir yardımcısı vardır, Ful. O

da Rumelilidir. Bir başka değerli dostumuz yine vakıf çalışanı Zeliha ile birlikte kaymaçina yapıp getirdi, Şakir'le birlikte afiyetle yedik İstanbul Kültür Sanat Vakfı'nda. Kimse pek bilmez, Şakir'in bütün öteki kültürel bilgileri yanında yemek kültürü de fevkalade derindir. Çok beğenmişti kaymaçinayı.

Amcam, Rumeli türküleri okurdu. Amcam Ekrem Kongar'ın repertuvarı klasik Türk müziğinden, halk musikisinden ve türkülerden; Rumeli şarkıları ve türküleriyle çok zengindi.

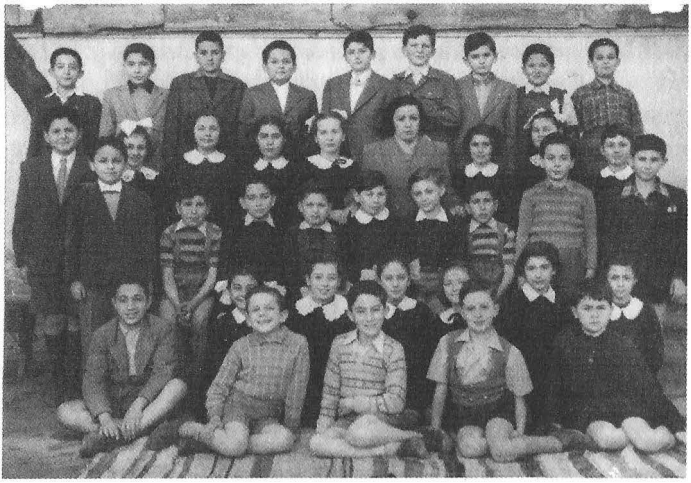
Rumeli kültürünün bende çok kesin bir yansıması daha vardı. Bir tekerleme ezberletmişlerdi bana. Birkaç Rumeliliye sordum, büyüklere, internette aradım filan ama hiç izini bulamadım:

Askere giden bir Arnavut herhalde. At diye biniyor, fakat bindiği hayvan deve çıkıyor. Çok şaşırıyor. Sonra bir aslanla karşılaşıyor. Onunla konuşuyor, "İnsanların arslani, hayvanlarin babacani..." Onunla babasına haber yolluyor, "Cidersin Elbesan'e, görürsün babam Hasani, dersin gördüm beni oni, binmişti bir alamete, cideyordu kıyamete." Sonra karşıdan düşmanı görüyor, ateş etmeye başlıyor, "Tam tum tumana, tam tum tumana, seksen bağ fişek nanay civana. Sıyırdım lavekertayı döşemeli pancuva." Anlaşılan kurşunları bitince, kılıcını çekip düşmanları kesiyor. Bu Rumeli halk tekerlemesini ezberletmişlerdi. Ama ancak kesik kesik anımsayabiliyorum. Daha ilginci, kimin ezberlettiğini hatırlamıyorum; yani halalarım mıydı, babam mıydı, amcam mıydı hatırlayamıyorum. Ama bir gün belki bunun izini buluruz. Belki bu konuşmalar yayınlandığında, kitabı okuyan birisi bu tekerlemeyi biliyordur, bana hepsini anımsatır.

— *Bu soyadı nereden geliyor?*

— Kongar, "Koyu kumral demek," dediler ve ben hep öyle öğrendim. Nereden geliyor? Araştırdım. Orta Asya'dan, Kırgızistan'dan, Tataristan'dan geliyor Rumeli'ye. Aslında bir at rengi. "Doru at" gibi. Doru diye isim de var değil mi?

— *Var, tabii tabii.*

Şişli Terakki Lisesi, ilkokul, Emre Kongar en arka sırada soldan ikinci.

— İnsan ismi de var. Bu da işte, Kongar da aynen Doru gibi bir isim; yani bir at rengi, "koyu kumral" demek. Bir arkadaş söylemişti, Tataristan'da bir köyün bütün nüfusunun soyadı Kongarmış, aşiret gibi.

— Peki, Rumeli'ye oradan gitme olasılığı var mı?
— Oradan gelmiş, evet Rumeli'ye oradan gelmiş. Başka Kongar yok Türkiye'de.

— Yok mu gerçekten?
— Yok. Bir tane Kongar var, sadece bizim aile.

— Peki, bu noktada lise eğitiminize gelmek istiyorum. Özellikle öğretmen anne-babanın çocuğu olarak evde ve okulda nasıl bir eğitimden geçtiniz? Yani bu açıdan bir telkin ya da yönlendirme...
— Hayır. Yatılı okulda okuduğum için, "Ödevini yaptın mı, yapmadın mı?" veyahut "Ödevine yardım edeyim," filan hiç olmadı. Çünkü zaten evde değildim, yatılı okuldaydım.

— Peki, şöyle bir okuma deneyiminiz oldu mu? Şimdi, birtakım kavramların sizin bilincinizde yer ettiğinden söz ettiniz; mesela okurken karşınıza bilmediğiniz bir sözcük, bir kavram çıktığında o dönemlerde birilerine mi sorardınız, sözlüğe mi bakardınız, yazar mıydınız, onun üzerine düşünür müydünüz, bunu bir açmanızı istiyorum?

— O bizim ailenin en güzel geleneklerinden biri. Bugün benim evimdeki yemek odasında da öyledir. Bizim yemek odasıyla, tabii ev küçük, babamın ve annemin kütüphanesi aynı odadaydı. Biz odanın ortasındaki masada yemek yerdik. Genellikle aile, anne-baba-çocuklar yemekte bir araya geliyordu. Böyle sorular da yemeklerde soruluyordu. Babam, önce cevabı verirdi; ondan sonra da, "Dur bakalım, bir de lügata bakalım," derdi.

— Güzel...

— Ve hiç unutmadığım bir söz, hâlâ bugün ben öğrencilerime de aktarıyorum. "İnsanlar ansiklopedilere ve sözlüklere bilmedikleri için değil, bildikleri için bakmalılar; çünkü böylece yanlış bilgileri düzeltme fırsatı olur," derdi. Evde bütün lügatlar vardı, Osmanlıca-Türkçe, Türkçe, Türk Dil Kurumu yayınları filan... Bazen *Larousse*'u açardı, ne demişler diye bakar, bize söylerdi.

— Peki, Heidegger'in şu sözünü hatırlatmak istiyorum size: "Bütün o felsefe geleneğinin karşısında aramızda kimler varsa, hepimiz hâlâ bir düşünce eğitimine muhtacız, hatta bundan da önce düşünce alanında eğitimin ya da eğitimsizliğin ne anlama gelebileceğini öğrenmemiz gerekiyor."

Hem "düşünce eğitimi" kavramı, hem de sizin bu yönde o dönemde geçtiğiniz süreçler üzerinde duralım istiyorum.

— İki eğitimi çok bilinçli anımsıyorum. Birisi daha çok babam tarafından, birisi daha çok annem tarafından... Babaminki rasyonellik, anneminki de sevgi ve müsamaha. Babam, benim söylediğim her sözü mutlaka mantık terazisinde tartar ve bana ona göre bir yanıt verir ve onu da izah ederdi, "Bu

dediğin şundan tutarsız veya bundan tutarlı... Bunun nedeni şuradan geliyor, sonucu şu olur..." filan diye. Annem de daima, "İfratla tefritten kaçının... Sev beni seveyim seni... Gönül almak zordur, insanı kırmak kolaydır..." filan gibi.

Çok net bir şey var. Bütün ilişkilerde büyük adam gibi davranılırdı bize. Aile dışı ilişkilerde de. Mesela Yahya Kemal'in sofrasında otururduk, büyük adam gibi. Orada tabii bana büyük adam gibi muamele edilmesinin sınırlamalarını da hissederdim. Çok rahat bir konum değildi. Buna karşılık aile içinde, "Çocuktur yapar," lafını çok duyduğumu, hatta annem ile babamın birbirlerini kimi zaman uyardıklarını, biri kızdığı zaman öbürünün ona, "Bırak çocuktur, ne olacak," filan dediğini anımsıyorum. "Büyümüş de küçülmüş," derlerdi, yabancılar bana. Ben onunla çok iftihar ederdim, çok övünürdüm.

— *Nerede ne yapacağını bilen, duran...*
— "Büyümüş de küçülmüş" bir, "ayaklı kütüphane" iki. Onlar bende tabii o zamanlar birtakım sapmalara yol açan duygular yarattı. Sürekli okumak, öğrenmek, bilgi edinmek ve bunu hemen dışa vurmak ve onunla afra tafra yapmak, yani hava atmak; böyle, "Ben bunu da biliyorum," filan gibi bir şey.

— *Bu oldu mu hayatınızda o dönem?*
— Çocukken herhalde oluyordu diye düşünüyorum...

— *Mesela lisede...*
— Öğrenciliğimde öyledir. Hep benim parmağım havada, hocanın anlattığı şeye bir soru veya bir katkı filan. Öyle hani her daim el kaldıran çocuklar gibiydim, maalesef öyleydim. Şimdi o zamanları düşündüğüm zaman utanıyorum, "Ne çok konuşurmuşum!" diye.

Bu konuda bir olaydan sonra düzeldim. O inanılmaz bir olaydır, mutlaka anlatmak istiyorum. Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne gittim. Aynı havadayım. Hangi derse girsem, hoca bir

şeyler anlatıyor, ben bütün onları biliyorum zaten. Gerçekten, yani Siyasal'ın eğitimini ben aileden ve Şişli Terakki'den aldığım bilgilerle götürüyorum. Anayasa'ya Bahri Savcı geliyor, bütün anlattıklarını biliyorum. İdare Hukuku'na Tahsin Bekir Balta geliyor. Biz ona, "Tahsin Beçur Balta" derdik, Laz aksanıyla konuştuğu için. Hepsini biliyorum zaten. 2'inci sınıftaydık, Tahsin Bekir Balta 2'inci sınıfta dersimize geldi. Ben hiç tanımıyorum bu hocamızı.

Tahsin Bekir Balta'yı anımsatalım. 1945'li yıllarda CHP'nin, yani tek parti döneminin ideologlarından biri. Müthiş bir evrensel hukukçu, yurtdışında da bilinen bir adam ve Laz şivesiyle konuşuyor. Tam Laz; yani bugün o kadar tipik Lazca konuşan, o kadar aksanlı konuşan başka kimseyi görmedim.

Ben tabii İstanbul'dan gitmişim. İstanbul'dan hiç burnumun ucunu çıkarmamışım. Benim için İstanbul lehçesinin dışında Türkçe kullananlar bir garip.

Tahsin Bekir, derse girdi. Laz aksanıyla konuşmaya başladı. Ben çok yadırgadım.

— *Espri mi yapıyor, ne yapıyor?*

— Önce hakikaten şaka yapıyor sandım. Sonra anlaşıldı ki, çok ciddi. Hiç de tanımıyorum, yani geçmişini, önemini filan hiç bilmiyorum. Tabii bir hoca olduğu için de saygı duyuyorum. Derslerinden birinde dedi ki, "Hukuk düzenindeki bütün sınırlamalar, kısıtlamalar insanın söyledikleri ve davranışları ile ilgilidir. Tabii henüz zihinleri okuyacak bir yöntem icat edilmediği için insan ne isterse düşünür, duyguları serbesttir, düşünceleri serbesttir; ama onları söylediği andan itibaren sorumluluk ortaya çıkar, baskı görebilir..."

Ben tabii ukala, hemen parmağımı kaldırdım, "Efendim," dedim, "siz böyle söylüyorsunuz, yani 'konuşma ve dışa vurumla ceza alınır' diyorsunuz ama," dedim, "George Orwell diye bir yazar var," dedim. Hocaya yaptığım ukalalığıma bak, "George Orwell diye bir yazar var," diyorum ona. "Onun *1984* adlı romanında öyle bir düzen kurulmuştur ki,

Bir lise gezisi: Savaş Tarman, Osman Diper, Yaşar Yıldırım, Edip Çizmeci, Emre Kongar (önde).

bütün bireyler 'teleskrin' diye bir araçla her anlarında izlenir ve düzen beğenmediği insanları alır, işkence ve belli yöntemlerle beynini yıkayarak onun duygularına ve düşüncelerine hâkim olur. Yani dışa vurmasa bile, herhangi bir kuşku halinde o insanın duyguları ve düşünceleri hem okunur ve hem de düzeltilir. Ne diyorsunuz?" dedim. Şimdi, "George Orwell," diyorum, "Haberi yoktur muhtemelen," diye düşünüyorum.

George Orwell, takma isim. Adamın asıl ismi Eric Arthur Blair. Büyük yapıtı, *Hayvanlar Çiftliği* kitabı. *Hayvanlar Çiftliği* de İngiliz parlamenter sistemini eleştirmek için yazılan, "Bütün hayvanlar eşittir ama domuzlar daha eşittir," ilkesi ile idare hukukunun temeli olmuş bir kitap.

Dolayısıyla Tahsin Bekir Balta bunu ezbere biliyor. Gayet sevecen bir biçimde, "Sen George Orwell'in asıl adını biliyor musun?" dedi. Durdum. "O takma isim," dedi; "asıl ismi şu," dedi. "Öbür kitapları şu," dedi; *Hayvanlar Çiftliği* vs.

"*1984*'te, mevcut diktatörlükleri eleştirir," diye bana orada müthiş bir bilgi dersi verdi. Onu hiç unutmadım. Hiç unutmadım ve ondan sonra haddimi bilmeyi öğrendim.

Tahsin Bekir Balta ile bir yakınlaşmamız olmadı. Birçok hocam ile olmuştur; Seha Meray ile, Nermin Abadan Unat ile, Sadun Aren ile, Bahri Savcı ile oldu; Şerif Mardin ile yakın çalıştık. Doçentlik tezinde ona yardım ettim, para ile asistan gibi beni çalıştırdı. Tahsin Bekir ile hiçbir çalışmamız olmadı, ama Allah gani gani rahmet eylesin, bana hayatımın en büyük dersini vermiştir.

Ve tabii İstanbul Türkçesi dışında, Türkçeyi farklı biçimde kullananların da aslında hiç değersiz olmadığını, onların, hatta kimi zaman İstanbul lehçesi kullanan bazı züppelerden daha değerli insanlar olduğunu da böylece öğrenmiş oldum.

— Peki, böyle duygusal ve düşünsel bir eğitimden geçiyorsunuz. Hem aile ortamı, işte babanızın daha akılcı, annenizin daha sevecen olması, okunulan kitaplar, özellikle o çevirilerle gelen klasikler filan. Burada şunu açmak istiyorum: O dönem arkadaşlık ilişkileri içerisinde duygusal açıdan öteki cinsi tanımak, kadını ya da kızı tanımak açısından... Biraz onu açalım isterseniz.

— Tabii tabii. Benim çevrem o konularda çok zengindi. Annemle babamın arkadaşlarının kızları, benim okuldaki arkadaşlarım vesaire, fevkalade...

— Ortaokul, liseden söz ediyorsunuz.

— Evet! İlk, orta, lise Şişli Terakki Lisesi. Çengelköy ve hatta Çarşıkapı. Daha kapalı olmasına rağmen Çarşıkapı'daki ev. Önceleri sadece duygusal şeyler. Çengelköy'deki bir komşumuz. 7-8 yaşlarında onu öptüğümü hatırlıyorum ıhlamur kokuları arasında. Onun için benim bir lafım vardır, "Her taze aşk, bana ıhlamur kokar" derim.

Çok romantik taraflarım var. Ben bilim insanı gibi davrandığım için ve öyle de olduğumdan, o taraflara pek girmiyorum; ama zannedildiğinden veya tahmin edildiğinden ya

da göründüğümden çok daha duyarlı, çok daha romantik bir insanımdır. Ama bu konuları kendime saklamayı tercih ediyorum.

— Şimdi burada biraz yaşam sorgusu ve varoluşun anlamı üzerinde duralım istiyorum. Ağabeyinizi yitirdiğinizde lisedeydiniz. Bunun ardından babanızın kaybı geldi. Şenlikli bir çocukluğun üzerine nasıl bir örtü indi? Siz o sıralarda kendinizi nasıl hissediyordunuz, kimdi yanınızda yörenizdekiler, hayata ve erken yaşta tanık olunan ölüm duygusuna bakışınız nasıl oluştu?

— Geriye dönüp baktığımda, beni asıl etkileyenin, ağabeyimin ölümü olduğunu söyleyebilirim. Belki de beklenmedik olduğu için, çünkü baba-anne ölümü zaten bilinen ve beklenen bir şeydir.

Ağabeyimin ölümü benim için müthiş bir şok oldu. Çünkü ağabeyim benim her anlamda idolümdü.

Liseyi bitirince ağabeyim, teknik üniversiteye girmek istiyor, sınavlara hazırlanıyordu; fakat bizim peder acımasızdı herhalde. Onu şimdi yorumluyorum; teknik üniversiteye hazırlanan çocuğa, "Sen fen mezunusun. Sosyoloji ve mantık okudun, felsefe okumadın," diye ağabeyime felsefe okuttu.

— İlginç...

— Bayağı ders verdi, kitap verdi ve sonra imtihan etti. İmtihan bitti, bizi çağırdı babam, "Engin," dedi, annem ile ben de oradayız, "yetiştirdiğim en iyi öğrencisin, tebrik ediyorum ve sana 10 veriyorum." Sonra döndü, çok önemli bir şey söyledi. O beni çok etkilemiştir, "Engin," dedi, "seni ben yetiştirdim, bunu da sen yetiştireceksin," dedi. "Bu" dediği, benim.

Ve bunu şimdi algılıyorum; benim önümde tebliğ ediyor ağabeyime, annemin önünde tebliğ ediyor. Çok etkilenmiştim. Çok mutlu çocukluk; annesini, babasını, ağabeyini çok seven bir çocuk... Baba da bütün o mutluluk içinde onun önderliğini, hocalığını, şimdiki deyimle mentorluğunu ağabeye verince, o artık benim gözümde yarı tanrı oldu.

Tabii nesnel olarak düşündüğümde de, ağabeyimin birtakım üstün özellikleri vardı. Bir defa şiir yazardı, hâlâ var onlar. Öykü yazardı, yani edebiyat tarafı çok güçlüydü. Spor yapardı ve yaptığı her sporu ciddiye alır, lisanslı yapardı. O sırada bu ünlü kulüplerin her spor dalı yoktu. Bilerek söylemiyorum, yani yanılıyor olabilirim; ama mesela Galatasaray'da kürek çekerdi, Beşiktaş'ta boks yapardı, Fenerbahçe'de de eskrim çalışırdı gibi. Eskrimi galiba dağcılık kulübünde çalışırdı. Ayrıca dağcıydı. Dağcılık konusunda Avusturya'dan brövesi vardı. Zaten Aladağlarda, Demirkazık zirvesine çıkarken öldü. Türkiye'nin ilk dağcı şehididir.

— *Peki, spora yönlenmesinde etkili olan aile miydi?*
— Herhalde babam.

— *Babanız!*
— Babam. Çünkü gençliğinde barfiks yaparmış. Bizim evde barfiks demiri vardı. Koridorlardan birine Çarşıkapı'daki eve resmen duvarları delip barfiks demiri koymuştuk. Evde pancikbol da vardı. Babam, barfiks yapan bir genç olarak verem olunca çok etkilenmiş; tabii sporu filan bıraktırmışlar zorla. Ağabeyimi spora yöneltmiş ve şimdi anlıyorum ki, ağabeyim de beni spora yöneltti. Bana, spor yapabilmem için yatılı okulda çok özel bir alet bile üretti. Bir sopa, ucunda uzun bir ip bağlı. İpin ucunda içi taş dolu bir meşin top var. Ben bileklerim güçlensin diye her sabah kollarımı ileri uzatıp, bu sopayı çevirerek, ipi üzerine sarmaya ve takılı olan ağırlığı kaldırmaya çalışıyorum. Böylece bileklerim güçleniyor; bilek güreşinde arkadaşlarımı yeneyim diye...

Bu olayı *Kızlarıma Mektuplar* adlı kitabımda uzun uzun anlatmıştım.

Onun ölümünü öğrenmem de ayrı bir trajedidir. Kaza olmuş, ölmüş, bizim haberimiz yok. Çünkü kendisiyle birlikte kaza geçiren arkadaşı, oradakilere rica etmiş ailesi duyar da üzülür diye kimseye haber verdirtmemiş. Düşüp öldükten beş-on gün sonra baş sağlığı dileyen bir telgraftan öğrendik

olayı. "Benim ağabeyim ölmez!" diye bağırmışım. Ben hatırlamıyorum, sonradan bana söyleniyor. "Benim ağabeyim ölmez! Benim ağabeyim ölmez!" diye, bağırarak odama kapanmışım filan. Böyle şeyler olmuş. Müthiş bir travma!

Bu ani ölüm ailemizi de yıktı... Babam iki yıl sonra aynı gün kalp krizi geçirip öldü, oysa kalp hastası değildi...

Ağabeyimin ölümünde beni çok, çok etkileyen, bugün bile hayatımda olan çok önemli bazı izler var. Benim bugünkü Emre Kongar olmamın çok önemli bir belirleyicisi, ağabeyimin ben 15 yaşındayken ani ölümüdür. Ölümün, benim yaşamımın bir parçası olmasına sebep oldu; yani ben en sevdiklerim dahil, herkesin her an ölmesine hazırım bir defa.

— Kötü bir şey değil mi bu?

— Hayır değil, bilakis çok güzel bir şey. Onlara her an öleceklermiş gibi baktığım için, çok sevdiklerime bir gün sonra ölecekmiş gibi muamele ederim. Çok önemli bir şey hayatımda; yani böyle fazla para, pul, maddiyat filan peşinde olmamamın sebebi de odur.

"Şu ölümlü dünya" lafı var ya, bu lafı bana ağabeyimin ölümü öğretti. Hani insanlar bir yakınlarını toprağa verdiklerinde mezarlığa gider, dönüşlerinde birtakım felsefeler yaparlar. "Yahu, şu ölümlü dünyada nelerle uğraşıyoruz. Çok çalışıyoruz, az sevişiyoruz, doğaya dönelim, sevdiklerimizi arayalım..." gibi.

Ben her gün, adeta bir cenaze merasiminde mezarlığa gider gibi bunları düşünürüm. Ayrıca müthiş bir çalışma telaşı ve azmi yarattı bende. Benim yarı tanrım bu kadar genç öldüğüne göre ben de erken ölecektim herhalde. Küçükken hep 30 yaşına kadar biçmiştim kendime hayatı. Hatta o sıralarda yazdığım yazılarda, "Artık 30'umu geçtim, şimdi hayatımın cabasını yaşıyorum," derdim. Şimdi 67 yaşındayım, yani iki 30'u geçtim; ama hâlâ yarın ölecekmiş gibi çalışıyorum. O yüzden de verimimi beğenmem.

Bana mesela, "Çok yazıyorsun," derler; "Çok verimlisin," derler. Asla değilim. Asla yeterince yazamıyorum, çünkü yete-

rince okuyamıyorum. Okumadan yazı yazılmaz ki! Çalışacaksın, hazırlanacaksın, öğreneceksin ki, yazasın. İstediğim hıza yetişemiyorum ve kendimden memnun değilim. Ağabeyimin ölümü, işte ölüm duygusunun yaşam sevinci ile birlikte beynime ve kalbime kazınmasına sebep oldu. Sevdiklerimin her an yok olabileceği kaygısını ve dolayısıyla onlara öyle davranmayı bana öğretti. Ayrıca müthiş bir çalışma azmi verdi. Yani benim bugünkü kişiliğimin oluşmasında en önemli olay, eğer tek bir olay aranıyorsa, ağabeyimin ölümüdür.

— Peki, orada anne ve babanızın size yaklaşımı, bakışı nasıl oldu?
— Daha korumacı oldular.

— Daha korumacı derken, neler yaptılar?
— Hemen bir somut kanıt söyleyeyim. Bisiklet alınacaktı bana, vazgeçildi.

— Peki Emre Bey, dönüp geriye o çocukluk günlerine uzandığınızda, belleğinizde saklı duran, yakınlaşmaktan ürktükleriniz oluyor mu bazen?
— Hayır! Hayır!

— Mesela en trajik olan böyle bir olayı, sık sık hatırlar mısınız ya da örter misiniz üstünü?
— Yok hayır! Yani korktuğum birisi veya bir arkadaş veya bir olay yok. Bunaldığım bir olay yok. Ağabeyimin ölümü dışında beni olumsuz anlamda etkileyen hiçbir şey yok. Medeni cesareti çok yüksek yetiştirdiler bizi. Belki de baskılara, tehditlere, şantajlara kulak asmamamı buna borçluyum. "Baskı" derken, illa iktidar baskısı değil; çevre baskısı, yani arkadaş baskısı da dahil... Onlara karşı çıkmak pahasına, yani kendi referans grubumu kızdırmak pahasına da olsa, kendi doğru bildiklerimde ısrar edebilmemin en önemli nedenlerinden biri, o medeni cesarettir. Ben korkmam, yani bilirim başıma ne geleceğini ama korkmam.

— Peki, burada hemen şunu sormak istiyorum: Hatırladıkça mutlu olup arayışına yöneldikleriniz oluyor mu?
— Tabii tabii.

— Neler mesela?
— Çengelköy, Vahdettin'in köşkü.

— O bir çocukluk cenneti diyebilir miyiz?
— Tam, tam! O kadar ki... Çok sıkıldığım, çok bunaldığım zamanlarda, çalışmaktan bunaldığım veya etrafımdaki ayak oyunlarından ve yapılan çirkinliklerden sıkıntıya düştüğüm zamanlar o günlere giderim. Gözlerimi kapatırım ve sığınak olarak çam ağacının tepesinde sallandığımı, yüzüme vuran rüzgarı, oradaki arkadaşlarımı, oradaki yeşil mekanı filan düşünürüm. Yani kendimi Çengelköy'de hayal ederim sık sık. Kaçışım odur.

— Şimdi burada ağabeyinizin bir idol olarak karşınıza çıkmış olmasından söz ettiniz, kitaplardan söz ettiniz. Dış dünyadan, yani karşınızda yaşanmış bir olay ya da başka kişilerden... Babanızın, ailenizin dışında arkadaşlık ilişkileri ki, lisede bir arkadaşınızdan söz edersiniz, Can İren, sanırım bir şeyleri paylaşabiliyorsunuz. Keşfettiğiniz bir yazar'ya da bir düşünür, onun izinden gitme; yani bu tür bir etki... Mesela diyelim ki, benim de lise döneminde okuduğum birçok yazar vardır, ama bunların içinde Jack London'ın Martin Eden *romanı ya da Gogol'un* Ölü Canlar *romanı, sanki şu an yeni okumuş, kapağını kapamış, buraya gelmişim gibi. Bazen hatta dönüp okumak istemem, çünkü...*
— ...izlenim değişir.

— ...çünkü o dönem okuduğum büyünün kaybolmasını istemiyorum. Bu tür etkilerden biraz söz edelim istiyorum.
— Tabii onları çok net hatırlıyorum. Çok düşündüğüm konular onlar. Beni çok etkileyen yazarlardan söz edeceğim. Çok etkilendim ve onlardan bir şeyler aldım. En çok etkilen-

diğim ilk yazar, Michel Zevaco. Şövalyelik, yani yoksulun yanında olmak, ezilmişin yanında olmak, iktidara karşı savaşmak filan. Benim hep muhalif olmamın biraz da kökleri burada. Çünkü hangi parti iktidara gelirse gelsin eleştiriyorum. Ezilmeye, baskıya veya sömürüye karşı durmamın herhalde psikolojik temelleri *Pardayanlar*'dan geliyor. Michel Zevaco önemli bir yazar değil, hatta hiç önemli bir yazar değil; ama işte o ilkokul çağında okursanız, öyle bir şövalye gibi hissediyorsunuz kendinizi. Birincisi o.

İkincisi, Sait Faik. Ortaokulda keşfettim, Michel Zevaco'dan sonra. İnsan ve doğa sevgisini ondan öğrendim; engin bir insan ve doğa sevgisi. O tabii, ağabeyimin ölümü ile de çakışıyor. O ölüm duygusu, ölümden dolayı sevdiklerime daha dikkat etmek filan. Ve doğa.

Üçüncüsü Haldun Taner. Eleştirel, ama mizahi bir bakışı ondan öğrendim. Kendimi de eleştiriye dahil ettim. İşte Tahsin Bekir Balta ile olan olayda anlattığım gibi hayatımda anlatabileceğim, kendimi eleştirdiğim, kendimi çok ham bulduğum, çok utandığım o kadar çok olay var ki! Çünkü bu gözle bakıyorum kendime ve gülüyorum, yani kötü etkilemiyor beni onlar, bilakis beni geliştiriyor.

Sonradan Haldun Taner'le dost olduk. Hayatımın en büyük kazançlarından biridir.

3./ FARKINDA OLUNAN BİR HAYAT

— Bizim söyleşimiz biraz roman yazmak gibi oluyor; çünkü kopunca aynı tınıyı yakalamak zorlaşıyor, arayı soğutmamak gerek belki! Evet, dönelim çocukluğunuza, özgür ve bağımsız bir kişilik edinmenizde yaşadığınız aile ortamının çok etkin olduğu gerçek. Annenizin ve babanızın eğitimci olmasının bunda payı var. Lisedeki eğitiminiz ve aile ilişkilerinize dönmek istiyorum; nasıl bir öğrenciydiniz, öğretmenlerinizle ilişkileriniz nasıldı hatırladığınızda?

— Öğretmenlerim benim farkımdaydılar. En önemli olay o, herhalde beni etkileyen. Daima öğretmenlerimin dikkatini çeken bir öğrenciydim.

Şişli Terakki Lisesi, son sınıf: 1958-59. Edebiyat öğretmeni: Sırrı Dadaş Bilge, yanındaki gözlüklü Emre Kongar.

Herkesin benim farkımda olduğunun herhalde bir etkisi vardı. Yaptıkları göze çarpan, izlenen bir öğrenciydim. Bu tabii benim üstümde iki sonuç doğurmuş, bunları şimdi anlıyorum. Birincisi, olumlu bir sonuç: Onların gösterdiği ilgiye layık olmak. Onlardan aferin almak duygusu gelişmiş diye düşünüyorum. Ama ikinci bir etkisi daha vardı: Kaybolamıyordum, kalabalık içinde bir öğrenci olarak. O klasik öğrenci haytalıklarını, öğrenci yaramazlıklarını kimliksiz olarak yapamıyordum. Yani ne yapsam göze çarpıyordu.

— *Daha kontrollü bir öğrenci...*
— Evet, evet! Başka öğrencilerden daha büyük bir baskı, denetim altındaydım.

— *Kendine özgüveni olan bir öğrenciydiniz herhalde.*
— Şimdi geriye döndüğümde, böyle hem yaramaz, hem parlak öğrenci olmamı veya öyle bir tavır içinde olmamı bir gösteriş merakına bağlıyorum ve tabii sonra daha olgunlaştığımı, bunun doğru ve güzel bir şey olmadığını fark ettiğimi, kendimi o konularda daha sınırladığımı anlıyorum. Bugün bu sözleri, eleştirel bir görüşle, yani çocukluğumu, gençliğimi eleştirerek söylüyorum.

— *Peki, şöyle bir şey var mıydı? Timur Selçuk bana bir gün anlatmıştı: "Öyle bir ortama doğdum ki, benimle ailem ilgilenmek zorundaydı; konservatuvara götürmek zorundaydı, müzikle ilgilenmemi sağlamak zorundaydı..."*
Yani biraz da çocuğun doğduğu ortam, aile ortamı, onun biçimlenmesinde ya da onunla ilgilenilmesinde etkileyici değil mi?
Diyor ki Timur Selçuk, "5 yaşındaydım, kulağım çok iyiydi herhalde ki, piyanonun başına oturttu babam. Annem de tuttu elimden konservatuvara götürdü."
Yani ille de şu olsun diye değil, biraz da doğduğu ortam, genetik yapısı... Yani diyelim ki, öğretmen çocuğu olmak, ille de bu okulumuzun öğretmen çocuğudur, bununla ilgilenelim

değildir de; yetiştiğiniz ortam, yani aile ortamı... İşte bir kültür ortamında doğuyorsunuz, birçok şeyi görüyorsunuz, öğreniyorsunuz. Yetişmenizde bunlar etkili sanırım.

— Şimdi, düşününce... Siz sorunca tabii bazı şeyleri düşünmeye başlıyorum. Bizim ailenin dikkati ve yatırımı ağabeyimeydi. Babamın da annemin de çabası o yöndeydi. İlk erkek çocuk... Beni zaten kız beklemişler, pembe takımlar yaptırmış annem. Ve ben erkek doğunca çok üzülmüşler; ama bir ilgi eksikliği hissetmedim. Yani bunu bir küskünlük veya ağabeyimi kıskanma veya ağabeyime gıpta etme anlamında söylemiyorum. Ailemi eleştirmek için de söylemiyorum. Çünkü eleştirilecek bir şey yok.

Ama şimdi siz sorunca, başka bir şeyi fark ettim. Herhangi bir mesleki yönlendirme olmadı. Herhangi bir sanatsal yönlendirme de olmadı. Herhangi bir sportif yönlendirme de olmadı. Buna karşılık, o dediğiniz ortamı ben şimdi daha iyi düşünüyorum, daha iyi irdeleyebiliyorum. Okumak, öğrenmek, spor yapmak, sanat ile uğraşmanın güzelliği günlük yaşamın akışı içinde verildi bana. Yani beni herhangi bir mesleğe veya bir şey olmaya yönlendirmediler. Ağabeyimi de yönlendirmemişlerdi, ağabeyim mimar olmayı kendi seçmişti.

Sadece adam olmamızı istediler. Adam olmak için işte okuyacaksın, spor yapacaksın, sanat ve edebiyatla uğraşacaksın. Sanıyorum annem ile babam bizi böyle insan olmak, adam olmak babında yönlendirdiler. Onun dışındaki tercihlerimize hiç karışmadılar.

— Ağabeyinizin bir model olduğunu anlatmıştınız, ama bugün düşündüğünüzde hocalarınız ya da aile çevrenizde model aldığınız biri oldu mu hiç?

— Hayır!

— Peki en çok ilgi gösterdiğiniz ders hangisiydi?

— Vallahi ben çok az çalışırdım. Benim için hâlâ öyledir... Çok önemli bir özelliğim vardı, çok dikkatle dinler ve dersi derste öğrenirdim. Onun için etütlerde dalga geçerdim. Etüt-

Lisede askerlik dersi tatbikatı; ortada Muhtar Emre (Jimnastik hocası ve müdür yardımcısı).

lerde roman okurdum. Çok iyi öğretmenlerimiz vardı. Ben liseyi bitirdiğim zaman adam olmuştum. İnanın çok iyi yetişmiştim. Siyasal Bilgiler'e gittiğimde Prof. Bahri Savcı'nın Anayasa dersi vardı, 1'inci sınıftaydı. Hiç çalışmadan, 10 üzerinden 10 aldım.

Hiç çalışmadan anlattığı her şeyi biliyordum, yani Yunan'da demokrasiyi anlatıyor biliyorum; İngiliz parlamenter demokrasisini anlatıyor biliyorum; Türkiye'nin tarihini anlatıyor biliyorum. 10 üzerinden 10, lise bilgilerimle, Şişli Terakki'den ve aileden, klasikleri okumaktan edindiğim bilgilerle...

— O güne kadar İstanbul dışına çıkmıyorsunuz bildiğim kadarıyla, yani İstanbul genel ekseniniz. Düne bakma yolculuğumuzun bu durağında kendinize özne kıldığınız olaylardan başlayalım. Örneğin gitmek, yani ne zaman bunun öznesi oldunuz? Yani bir yere gitmek, bağlı olduğunuz bir şehirden, bir ortamdan, işte insan ilişkilerinden kopmak, bu duyguyu nasıl yaşadınız?

— Şimdi siz soruları sordukça kendimi de daha iyi tanımaya başlıyorum. Bu mülakat, benim önce kendimi, sonra ailemi bir kez daha tanımama yol açtı. Kendimi de daha iyi irdeliyorum ve tanıyorum. Eksiklerimle, zaaflarımla, hatalarımla bir kez daha kendimi gözden geçirme fırsatı buluyorum, geçmişimi de irdeliyorum.

Lise bitti. Siyasal Bilgiler'i kazandım. Annemi yalnız bırakıp Ankara'ya gideceğim. Beni o denli bağımsız yetiştirmişler ki, annemi yalnız bırakmakta hiç sorunum olmadı. O belki çok üzüldü, ama bana hissettirmedi.

Burada tabii bir aşk da var, bir kız arkadaşım var. Sınıf arkadaşım.

— *Lisede mi?*

— Lisede. Büyük bir aşk! Çok büyük bir aşk! Lise 1'inci sınıfta başlayıp lise 1, 2, 3... Üç yıl süren ve Ankara'ya gittiğimde, biraz sallantıya girmiş bir aşk.

Lisedeki sınıf arkadaşlarım, çok yakın. Savaş Tarman, Osman Diper, Tulay Kozacıoğlu ve Aydın Çoruh diye dört tane çok yakın arkadaşım var. Aydın Çoruh sonra bizden ayrılmış; Savaş Tarman, Osman Diper, Tulay Kozacıoğlu ile dostluğumuz devam etmiş, o sırada o kız arkadaşım var. Bir de Emin Bengisu tabii, müthiş bir arkadaşım; o asla unutulmaz! Başka arkadaşlar da var; muhit var, Nişantaşı vs. Ev Çarşıkapı'da, ama okul Nişantaşı'nda olduğu için daha çok Nişantaşı'nda yaşıyorum. Hani şimdi pek moda ya Nişantaşı kafeleri. Yazarlar, sanatçılar orada dolaşıyor ya, ben daha onlar doğmadan oralarda büyüdüm.

Ankara'ya gitmeden bir gün önce, Eminönü'nden bir Boğaz vapuruna bindim. Sarıyer'e giden bir vapura, tek başıma. Vapurun alt kat arka güvertesine çıktım ve o vapur ile Eminönü'nden Sarıyer'e kadar tek başıma gittim ve tekrar Sarıyer'den iskelelere de uğraya uğraya Eminönü'ne döndüm. Hem İstanbul'u görmek, hem İstanbul'daki hayatımı gözden geçirmek, irdelemek, hem yeni hayata hazırlanmak, kararlar vermek vs. için.

1957, Amerika yolculuğu, yeryüzünü ilk keşif.

Şimdi onun için diyorum ki, demek ki "anını yaşamak" daha o zamandan benim benimsediğim bir yaşam ilkesiymiş. Çok hüzünlü bir Boğaz yolculuğu idi tabii. Kız arkadaşımdan da ayrılıyorum, zaten ne olacağımız belli değil. Ve işte bütün gün... O vapurun pervanesinin çıkardığı beyaz köpükler olur denizde, "gazoz" derdim ben onlara küçükken. Onlara bakarak, çevreye bakarak bir bulutlu sonbahar gününü kendimle ve geçmişimle hesaplaşarak geçirdim. Daha 18 yaşındaydım.

Benim, "gitmek" fiilinin öznesi olduğum ve çok, çok bilinçli yaşadığım, kendimi irdelediğim, eleştirdiğim bir andır.

Tabii Ankara'dan önce, ağabeyim öldükten sonra gittiğim Amerika yolculuğu vardır.

— *Ağabeyiniz öldükten sonra, Siyasal Bilgiler'den önce, o ara dönemde dayınızla yolculuğa çıkıyorsunuz.*

— Evet. Annem ile babam karar vermişler herhalde, "Bu çocuk da çok sarsıldı," diye, 9'uncu sınıfı bitirdiğim yaz.

Üç aylık bir gezi oldu bu. Bir ayı İstanbul'da, Türkiye limanlarında geçti. Bandırma'dan bindik. Bandırma'dan yük alacaktı fakat hava bozdu, açığa çektiler gemiyi, yük alamadı. Uzun süre, on beş-yirmi gün Bandırma'da kaldı gemi. Sonra oradan yükü aldı İskenderun'a geldi, tekrar yük aldı. Ondan sonra İskenderun'dan beş günde Akdeniz'i, on-on bir günde de Atlantik'i geçip Amerika'nın Newark Limanı'na girdik.

Bir ay Amerikan limanlarında dolaştık; Newark'tan başladık, aşağıya Georgia, Savannah, Galveston'a gittik. Ondan sonra tekrar yukarı çıktık, Newark'a geldik; bir ay sürdü o. Sonra on beş günde geri döndük. Yani üç aylık gezinin bir ayı Türkiye limanlarında, on beş gün gidiş, on beş gün geliş, bir ayı yolda; bir ayı da Amerika'da geçti.

Dolayısıyla benim seyahat anılarımda iki türlü, iki belirgin anı var. Birisi Amerika'da yaşadıklarım, biri de gemide yaşadıklarım. Gemide yaşadıklarım da çok güzeldi. Gemideki yolcular arasında anne, kız ve torun olarak çok şeker bir aile vardı. Aynur Hanım, annesi ve kızı. Aynur Hanım'ı hiç unutmadım.

Amerika'nın keşfine hazırlık bakışlarıyla Emre Kongar.

Onlarla çok iyi arkadaş olmuştum. Tabii gemi personeliyle de. İkinci kaptan, üçüncü kaptan, bir stajyer olan dördüncü kaptan. Ve çarkçıbaşı Masum. Hem denizcilik, hem geminin işlemesi hakkında çok güzel bilgiler edinmiştim ondan.

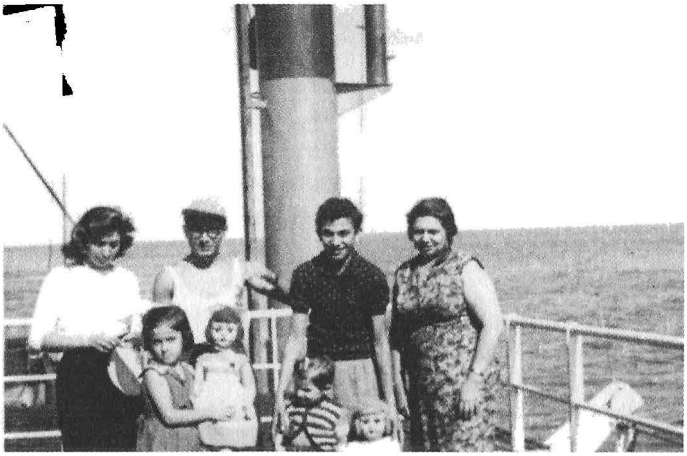
Amerika'da iki tane çok belirgin anım var. Bir tanesi Savaş Tarman'la ilgili, benim çok yakın arkadaşım. "Ben Amerika'ya gidiyorum bir şey ister misin?" dedim. Utandı, sıkıldı, ondan sonra kendini zorlaya zorlaya, "Blucin getirirsen sevinirim," dedi.

Galveston'da herhalde. Dayıma söyledim, dayım beni bir blucin mağazasına götürdü. Oradan bir kendime, bir Savaş'a, iki tane aldım. O zamanlar Türkiye'de olmayan koyu mavi renkli Levi's, dar kesim. Yıl 1957. Hiç taklidi yok, Türk malı olarak da üretilmiyor. Bir onu hatırlıyorum.

İkinci anım da yine Galveston'da. Küçük bir Amerikan limanı ve plaj... Kentin tümü plaj. Gündüzleri plajda iki tür insan var. Bir genç kızlar, bir de yaşlılar. Çünkü herkes çalışıyor. Genç erkek, pek yok. Orada iki Amerikalı kız ile arkadaş oldum. Bir tanesi Dot Nabors; hiç unutmuyorum, adı Dot. Herhalde isminin kısaltılmışıdır. Çok yakınlaştık. Amerika'da bu işler daha kolay oluyor. Ama iki-üç gün... Sonra Türkiye'ye geldim, ben bir mektup yazdım. Bir cevap geldi, inanılmaz bir cevap. Diyor ki, "I want you to know that you are the nicest person I have ever met..." Yani, "Bilmeni isterim ki, sen hayatta karşılaştığım en hoş insansın..." Hiç unutmuyorum o cümleyi, ezberledim. Fakat ondan sonraki mektubuma cevap vermedi; yani mektup arkadaşlığı sürmedi, yoksa çok büyük bir aşka dönüşmeye adaydı. Ama herhalde orada bunu uygun bulmadılar.

— *Türkiye'de o dönem henüz Amerika rüyası yok.*

— Evet. Bir de çok ilginç bir şey yaşadım döndükten sonra. Savaş'a blucinini verdim, çok memnun oldu. Bir gün ayağımda o blucin, Bakırköy'deki teyzeme gidiyorum trenle. Tek başımayım. Yeni gelmiş o zaman elektrikli tren. Akşam saat 19.30-20.00 filan gibi. Vagon hemen hemen boş. Sade-

Gemide aile sıcaklığı: Aynur Hanım ve ailesiyle.

ce karşımda bir grup genç var, dört-beş kişi ve benimle yaşıt, benden belki biraz büyük. Bağrışarak, çağrışarak filan gırgır geçiyorlar. Ben de oturuyorum orada. Bunlar bana döndüler, bir tanesi dedi ki, "O ayağındaki pantolon ne güzel, nerden aldın onu?"

O anda düşündüm, "Ben bunlara doğruyu söylesem inanmayacaklar, dalga geçecekler. Yalan söylersem, yalan söylemeyi bilmiyorum." Yalan söylemekten hoşlanmam daha doğrusu. Zaten Türkiye'de bu pantolon yok. Nereden aldım diyeceğim? Dolayısıyla matrak geçip bana sataşacaklar diye düşünmeme rağmen, "Amerika'dan aldım," dedim. Bir saldırmaya başladılar, "Ya öyle mi, ne zaman gittin bakalım sen Amerika'ya? Sen kimsin, nesin, kimin nesisin?" filan diye, vallahi canımı zor kurtardım. Yenimahalle İstasyonu'na geldik, Bakırköy'den önce; orada zor dışarı attım kendimi. Böyle de korku dolu bir anı yaşadım. Adamı orada döverler, ayağından da pantolonu alırlar. Başka kimse yoktu vagonda çünkü.

4./ KIYIDAN BAKMAK

— Bu kez "baba" imgesini konuşacağız, hayatınıza dönük arkeolojik yolculuğumuzda. Yetiştiğiniz, yaşadığınız çocukluk, bir gençlik keşif dönemi, o ortamın gerçekliğini biraz daha irdeleyelim istiyorum. Babanızın en temel kişilik özelliklerinden birinin "dik kafalılık" olduğunu söylersiniz. Bu yanına dair neler anlatacaksınız? Anlatılanların dışında sizin çok somut gözlemleriniz de oldu mu ilişkilerinizde?

— Babam ilginç bir adamdı. İçimde müthiş bir ukde var tabii. 1958'de öldü; eylülde, ağabeyimin öldüğü aynı gün, iki sene sonra aynı gün. Ben o zaman 17 yaşındaydım ve maalesef babam ile biz arkadaş olamadık. Tam arkadaşlık aşamasına gelmiştik ki, babam öldü.

İhsan Kongar, Pertevniyal Lisesi'nde müdür yardımcısıyken, "Aynasız İhsan" dönemi.

Ama çok konuşkan bir insandı babam ve biz de ailede daima dostların içinde olduğumuz için onun anlattığı anekdotlar, anılar, hep aklıma kazınmıştır. Akılcılığı, rasyonelliği ve dik kafalılığı bende yer etmiş. Yani her şeyi bir bilimin, felsefenin ve aklın süzgecinden geçirme eğilimi vardı. Dolayısıyla biz de ondan öyle etkilendik.

O dik kafalılığının bize yansıması da ilginçtir. Evde müthiş bir sevgi ve müsamaha olduğu için evlat olarak ben o dik kafalılığı çok sert ve katı bir disiplin olarak algılamadım. Ama başka bir şeyi algıladım. Akılcılığı, oldukça sert bir biçimde algıladım. Bugün hâlâ postmodernizme çok olumsuz bakmamın nedeni odur. Bence dışımızdaki nesnel gerçek en önemli belirleyicidir. Biz onu nasıl algılarsak algılayalım.

Tabii kendi algılarımızı asla reddetmiyorum. Tam tersine, idealist felsefe ve materyalist felsefe tartışmaları yapılırken, ben hep ağabeyimin ölümünü, derslerde bile örnek olarak kullanırım. Biz, ağabeyimin öldüğünü, o öldükten yaklaşık beş-on gün sonra öğrendik. Trajik bir biçimde bir başsağlığı telgrafından öğrenmiştik ve bizim için ağabeyim beş-on gün daha fazla yaşadı. Evet uzaktaydı, evet seyahatteydi. Daha yaşıyordu bizde. Ama acı ve nesnel gerçek değişmedi; o, beş-on gün evvel ölmüştü.

İşte bu! Babam bu; yani bana verdiği bu düşünce. İnsanın gerçeği farklı algılamasının o insandaki etkilerini ve hatta egemenliğini görüyorum ve onu kabul de ediyorum, onun etkilerini de biliyorum ama son tahlilde dış gerçekliğin, nesnel gerçekliğin egemen olacağını düşünüyorum.

Dış gerçekliğin farklı algılanmasının insanlardaki sonuçlarını gördüğüm için farklı düşünenlere, farklı inananlara ve farklı davrananlara fevkalade müsamahalıyımdır. Yani onların varlığını, onların saygınlığını, hepsini kendiminkiler kadar kabul ederim; ama son tahlil irdelemelerimde, yani belli toplumsal sonuçlara varmakta veya kişisel yaşamdaki kararları vermekte de nesnel gerçekliğin mutlaka dikkate alınması gerektiğini ve hatta egemen olması gerektiğini düşünürüm. İnsanların kendi yarattıkları ve nesnel gerçeklikle çelişen dün-

yalarını, nesnel gerçekliğe karşı çok uzun süre sürdüremeyeceklerini düşünürüm.

İnsanların nesnel gerçeklikten kopuşlarını bir nevi şizofreni olarak görüyorum uzun vadede. Ama insanların farklı şeyleri algılamalarını kabul ediyorum. Bu bana doğrudan doğruya babamdan gelen bir şey; hem akılcılık, hem müsamaha. Bunu, babamın büyük müsamahasına ve bizi yetiştirirken bize kişilik kazandırmasına bağlıyorum.

— Peki, özdenetime gelmek istiyorum buradan. Siz çok özdenetimli birisiniz, hatta bir yerde de şunu diyorsunuz, "Özdenetimim çok yüksek. Çevremde çoğu ilişkilerim sürekli bilincimin titiz egemenliği altında."

— Nerede demişim bunu? Doğru! Bu bir itiraf!

— Oluşum *dergisinde.*

— Vallahi bu bir itiraf! Aslında bir cehennem bu!

— Şimdi bunu biraz açalım, babanızla da bir yüzleşelim bakalım. Evet!

— Bir gün Yahya Kemal'in sofrasındayız. Daha doğrusu bizim evde, yani bizim sofradayız; Yahya Kemal masanın başında oturuyor. Bir şey oldu, yani ben bir şey söyledim, bir lafa karıştım. Kötü de bir şey değildi, öyle gülündü filan. Oradan birisi, kim olduğunu hatırlamıyorum, "Eskiden çocuklar sofralarda öyle her lafa karışamazlardı, hiç konuşmazlardı," dedi. Babam da ev sahibi olarak, "Ya evet, öyle, iyiydi..." filan dedi önce. Sonra derhal toparlandı. Hiç unutmuyorum: "Yok canım, o dönem iyi değildi," dedi; "o yanlış bir dönemdi," dedi; "niçin çocuklar konuşmasın?" dedi. Bana döndü, "Söyle oğlum," dedi, "söyle! Konuş!" Hiç unutmuyorum onu; yani o ev sahibi yumuşaklığıyla misafirini onayladı, sonra birden gerçeği fark etti.

Kendini irdelemekten ve yanlışlarını görerek kendini düzeltmekten hiç vazgeçmediği kanısındayım. O bende de çok egemen bir davranıştır. Sürekli kendimi irdeliyorum, düzelti-

yorum. Bir de bilim adamı olduğum için bilgilerimi de tabii sürekli denetliyorum, yeniliyorum.

— Peki "aile" kavramı, sevgi ve güvene dayalı ilişkiler ağı sizin yaşamınızın rengi. Bunun oluşmasında yetiştiğiniz ortamın etkisi olmalı diye düşünüyorum.
— Evet çok, çok müthiş bir etkisi var. Şimdi, babamdan annemden gördüğüm aile düzenini ben de aynen sürdürüyorum. Bizim evde babam maaşını getirir anneme teslim ederdi; kendisi o zamanın parası ile 100 lira mı, 150 lira mı ne bir harçlık alırdı. Evi annem yönetirdi, bütün paralar onda toplanırdı. Bizim ailede de ben bütün ömrüm boyunca paramı getirdim eşime verdim. Bütün para işleri eşimdedir.

— Şimdi bir şeyi hatırlıyorum. Sizi tanımam için o ilginç bir şeydi. Bir gün yemekteyiz. Siz de varsınız. Hürriyet'*in toplantısıydı galiba, kalabalığız. Menü geldi, siz haşlama söylemiştiniz. İşte herkes et filan söyledi. Orada yazar arkadaşlardan biri size takıldı, "Yahu Emre bu kadar zengin menü var, insan haşlama yer mi?" Yine o hoca tavrınızla, "Bakın," dediniz, "ben dünyada en çok neyi seviyorum; işte yazmayı seviyorum, okumayı seviyorum, güzel kadını seviyorum..." falan filan sıraladınız. "Şimdi bu sıralamayı yapınca yemek dokuzuncu sırada. Şimdi neden gelip de yemeği birden birinci sıraya alayım? Daha uzun yaşamam için kendime daha iyi bakmam lazım. Onun için bırakın, bu günübirlik bir zevktir, asıl zevkler ötekileri," gibi bir şey söylemiştiniz.*
— Doğrudur. Hâlâ öyle düşünüyorum. Enteresan, tabii ben çok açık bir insanım, şeffaf bir insanım ama çok itirafta bulunmuşum. Siz de cin gibi bir gözlemcisiniz ve bilgisayar gibi kaydediyorsunuz anlaşılan. Gözleminiz doğru. Zaten sizinle bu konuşma bir itiraflar silsilesi oluyor. Kendimi de bazen şaşırarak keşfettiğim!

— Peki, yani bu yöneliminizi, tercihinizi yapıp kapatıyorsunuz. Gerçi o dönemi biraz daha sizinle irdeleyeceğim, ama

ben daha çok anne ve babanıza gelmek istiyorum burada. Şimdi burada babanız ve anneniz ile yüzleşirken; yani bugün hatırlayınca sizin karakterinizin biçimlenmesinde kuşkusuz onların etkileri, katkılarının olduğunu gözlüyoruz. Zaman içerisinde bilime yönelmenizde çevreniz, ilişkileriniz daha bağımsız bir kişiliğe sahip olmanız... Belki bugün bile birçok genç lise öğrencisinin çoğunun edinemediği, kazanamadığı bir süreçten geçiyorsunuz. Aslında bir eğitim süreci. İşte okumanız, öyle bir ortama doğmuş olmanız, felsefeyle, edebiyatla buluşmanız belki de... biraz Rönesans insanı gibi sanki yetişmişsiniz, sanki değil, öyle yetişmişsiniz.
— Öyle yetiştirmişler.

— Şimdi baktığımızda sizin kişiliğinize, yetişmenize, yapıp ettiklerinize; akılcılık var, duygusallık var, duyarlılık, gerçek kişilik, çalışkanlık, insan sevgisi, bilim aşkı; bütün bunların paydası insan. Yani sonuçta işiniz insanla. Belki orada parti içi mücadele, siyasete girme... Şunu diyorum: Mesela gençliğinizde çok politize olmuş biri olsaydınız, belki siyasete daha sıkı sarılabilirdiniz. Ama gençliğinizde böyle bir aile ortamından yetişmişsiniz, bilimi seçmişsiniz, işte bunun uğruna yurtdışına gitmiş gelmişsiniz. Hele ki o 1960'lı yıllarda mesela, çok politize bir öğrenci olsaydınız, sanırım işin seyri değişebilirdi.
— Olabilirdi.

— O yönde bir akıl tutulmasında değilmişsiniz anlaşılan.
— Hayır, değildim, bence teşhisiniz çok doğru. Pek sevmem "aşırı" sözcüğünü, ama burada kullanayım: Hiçbir zaman aşırı bir siyasal eğilim içinde olmadım. Bu sanıyorum gene aileden gelen bir şey. Halbuki kişiliğim ona uygun, yani duygusallık vs. açısından söylüyorum. Daha önce de söylemiştim, Siyasal Bilgiler Fakültesi, 29 Nisan olaylarında polis ve asker tarafından kuşatıldığı zaman, bahçeye girmesinler diye askerlerin atlarının altına ilk sırada yatan öğrencilerden biri bendim. Kimi zaman aşırı davranışlar sergileyebiliyordum...

Yani geçmişte öyle aşırı tepkilerim veya davranışlarım var, ama bunlar benim düşüncelerime hiçbir zaman yansımadı. Siyasete ideolojik açıdan baktığımızda, belki büyük bir insan sevgisi. Çok temelde en esas ideolojinin, hümanizm, insancıllık, insan sevgisi olduğuna olan inancım, gene herhalde aileden verilmiş. Beni, toplumsal kurtuluşlar adına insanları yok sayan veya harcayan sert ideolojilerden uzak tuttular herhalde. Şimdi onu daha bilinçli anlıyorum. Yani sert bir diktatörlük; sert bir komünizm; proleter devrimi; sert ve ırkçı, milliyetçi bir faşizm; radikal bir dincilik vs. gibi şeyler, binlerce, milyonlarca insanın heba edilmesi... Bırakınız yakınlık duymayı, büyük katliamları içeren bu yaklaşımlar beni dehşete düşürür.

Örneğin 1970'lerde Türkiye'yi kurtarmak için gidip Filistin Kurtuluş Örgütü'ne katılanlar var... Sonra da aynı insanlar Washington'da düşünce kuruluşlarında eğitim alıp Türkiye'ye dönerek kavgalarına, "kahramanlıklarına!" devam ediyorlar. Ben bunları hiç onaylamamış ve hiç anlamamışımdır.

— Bir de Pertevniyal'de yöneticiliği var babanızın. Peki, öğrencileri kimlerdi?

— Hemen aklıma gelenler: Aydın Boysan, Halit Kıvanç, Şarık Tara. Ama çok öğrencisi vardır. Hâlâ, "Ben babanızın öğrencisiydim," diyen elektronik postalar alıyorum.

Örneğin Aydın Boysan, çalışmadığı zaman babamın kendisine nasıl kızdığını ama sonra sınava iyi hazırlanıp gelince nasıl tam numara verdiğini gülerek anlatır.

Bir anısı da, bir arkadaşının çocuğunun hangi kitapları okuması gerektiğini babama sormasıyla ilgili. Babam ona şu yanıtı vermiş: "Okusun da ne okursa okusun!"

Halit Kıvanç çok disiplinli olduğunu, müdür muavinliği sırasında kendisine "Aynasız" dendiğini anlatmıştı.

— Peki, bu "Aynasız İhsan" lafı nereden çıkmış?

— Efendim, "Aynasız İhsan" lafı şuradan çıkıyor. "Aynasız", biliyorsunuz argoda "polis" demek. Babam Pertevniyal Lise-

si'nde, sabahları dersler başladıktan sonra kahveleri dolaşıyor, tanıyor tabii öğrencileri ve kahvede iskambil oynarken...

— *Çağırıyor...*
— Çağırmak ne demek, kahvede kağıt oynarken yakaladığını kulağından tutup okula getiriyor. Yani o yüzden "Aynasız geliyor!" derlermiş, herkes saklanırmış. "Hoca geliyor," yerine kullanılan bir nevi parola...

— *Şöyle bir şey diyorsunuz: "Felsefe ve sosyoloji, onun bilinçli olarak tanık olduğu bu mucizevi dönüşümü, (Cumhuriyetin kuruluşunu) insanlık tarihi içinde zorlu bir yere oturtmasına yol açmıştı." Bu düşüncelerini nerede, nasıl dile getirirdi? Ya da siz bugünden baktığınızda mı çıkarıyorsunuz bu düşünceleri?*
— Hava gibi, su gibi tartışılmaz bir gerçekti Atatürk devrimleri bizim evde. Dolayısıyla onu, bu ortamdan aldığım izlenim olarak aktarıyorum. Herhalde dönemin koşullarından dolayı bunlar hiç tartışılmadı bizim evde. Yani o kadar doğaldı ki, Atatürk Türkiyesi, Cumhuriyet, çağdaşlık. Bu konularda evde hiçbir tartışma olduğunu, hiçbir açıklama yapıldığını filan katiyen anımsamıyorum. Bizim evde Atatürk'ün övüldüğünü hiç anımsamıyorum, çünkü gerek yoktu; karşı görüşü, savunmayı, açıklamayı gerektirecek bir durum yoktu.

— *"Emre şunu olsun," öyle bir telkin...*
— Yok, hayır, hiç!

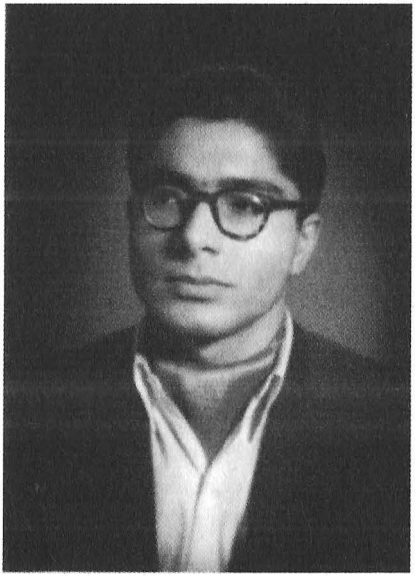
— *Diyelim ki Emre Kongar'ı bugünkü haliyle görseydi...*
— Herhalde severdi. Övünür müydü bilmiyorum, ama memnun olurdu. Severdi. Babamla konuşmayı, tartışmayı, belli konuları irdelemeyi doğrusu çok, çok, çok özlüyorum. Çok istiyorum. Biz hiç yaşayamadık onu. Babamla biz hiç arkadaş olamadık, hiç! Ben hep küçük bir çocuk olarak onun söylediklerine, başkaları ile yaptığı tartışmalara tanık oldum.

Onunla birebir hiçbir şeyi irdelemedik. Yani onun özlemini çok duyuyorum. Keşke hayatta olsaydı da bugünkü konuları onunla tartışabilseydik. Orada bir eksikliğim, duygusal bir özlemim var.

İKİNCİ BÖLÜM

Kendini Var Etme

Hayatımın bütün kararlarını tek başıma verdim. Bütün inişler çıkışlar, yükselişler düşüşler, tayinler istifalar hep tek başıma yaşadığım olaylardır. Hiçbir zaman ne ailemin, ne dostlarımın, ne de tanıdıklarımın yardımı oldu bana. Hayatta bana ne yardım eden, ne de yol gösteren oldu. Ben her şeyi dişimle, tırnağımla, kendi başıma çalışarak, çabalayarak ve bedelini ödeyerek yaptım.

1961, Siyasal Bilgiler Fakültesi; fular merakının sureti.

5./ VARLIĞIN SESİ

— *Nasıl yazarsınız? Bilgisayar dışında el ile yazdığınız oluyor mu?*

— El ile not alıyorum, ama elle yazmıyorum artık. Ben o açılardan çok tutarlı bir insanım galiba. Bir defa her koşulda yazarım; günün her saatinde yazarım, her yerde yazarım. Eskiden tabii elle yazıyordum, çok eskiden. Sonra daktiloya geçtim, çok güzel bir Erica daktilom vardı. Ecevit'inkiyle galiba aynı model, portatif. F klavyede on parmak yazarım. Özel kursa gittim. Siyasal Bilgiler'i bitirmeden önce iki işi yaptım. Birisi, kursa gittim otomobil kullanmayı öğrendim ve profesyonel ehliyet aldım. Diğeri, Hayriye teyzemin oğlu Ergün Işıkal'ın arkadaşı olan birinin yönettiği, Şampiyon daktilo kursuna gittim. Şimdi onlar hâlâ var. Bilgisayar kursları biçiminde devam ediyorlar. Öğrencileri hep dünya birincilikleri kazanıyor. On beş günde on parmak daktilo yazmayı öğrettiler bana. On parmak yazmanın şöyle bir güzelliği var: Kullandıkça, yazdıkça çok hızlanıyorsunuz. Ben F klavyede, yani standart Türk klavyesi ile yazmayı öğrendim.

— *Onun üzerinde epeyce yazdınız.*

— Evet, çok da yazdım. F klavye biliyorsunuz, çok bilimsel bir klavyedir. Q klavye ise, yani şu anda bilgisayarlarda, "laptop"larla, diz üstü bilgisayarlarla Türkiye'ye empoze edilen Q klavye de çok bilimseldir, ama ters anlamda. En zor yazacak biçimde düzenlenmiştir. Bunu, Jared Diamond, *Tüfek, Mikrop ve Çelik* adlı kitabında anlatır. Yani Q klavye en zor, F klavye Türkçe için en kolay klavyedir; en hızlı yazılabilen klavyedir.

— 1941-59 dönemini konuştuk, şimdi bazı hatırlatmalara daha döneceğim. 1959'da Şişli Terakki Lisesi fen kolundan, "pekiyi" derecesi ile mezun oluyorsunuz. Peki, Mülkiye mektebinde... Biraz onu anlatın istiyorum. Nasıl bir hava hatırlıyorsunuz o ilk adımda? İlk ders, ilk hocanız?
— Kocaman amfiler, sınıflar, birçok tanımadığım insan. Ama hocalarım özellikle Bahri Savcı, Besim Üstünel ve Mazhar Hiçşaşmaz.

— Peki Emre Bey, 1960-61-62-63 Siyasal Bilgiler Fakültesi döneminiz. Maliye ve İktisat Bölümü'nden mezun oluyorsunuz. Bu eğitimi çok önemsediğinizi de söylüyorsunuz, neden?
— Siyasal Bilgiler'den ben iki şey öğrendim: Bir, iktisat öğrendim; çok iyi iktisat öğrendim. İki, insanlık tarihini öğrendim. İnsanlık tarihinin içinde tabii, iktisadi sistemler var, iktisadi doktrinler tarihi var, anayasa dersleri var. Farklı ekolleri temsil eden çok parlak hocalardan ders aldım. Sadun Aren TİP'liydi, Besim Üstünel CHP'liydi, Aydın Yalçın AP'liydi.

— AP'liydi, evet ama daha milliyetçi bir çizgide!
— Aydın Yalçın, Menderesçiydi; Besim Üstünel, İnönücüydü; Sadun Aren de Behice Borancıydı, sosyalistti. Ama her üçü de çok iyi hocalardı.

— Onları biraz açmanızı istiyorum; çünkü üniversitenin parlak dönemi, fakültenin. "Sadun Aren, Besim Üstünel..." dediniz, Aydın Yalçın, Bahri Savcı, Nejat Bengül, Şerif Mardin bunları birazdan konuşacağız. Yani bunların içinden sizi en çok etkileyenler; ders veriş biçimi, bilgi aktarma biçimi, yönlendirmesi açısından?
— Bahri Savcı bir defa bize metot da öğretti. Küçük boy bir klasörü vardı. Açılıp kapanır demirleri olan ve delikli kağıtla kullanılan bir klasör, "Çocuklar bunları kullanın. Buralara kağıt sokup çıkarabilirsiniz, ekleme-çıkarma yapabilirsiniz, çok iyidir," diye derste bize ipuçları verirdi. Çok güzel ders

anlatırdı. Batı Avrupa tarihini, demokrasi tarihini, anayasa tarihini çok iyi anlatırdı. Sadun Aren son sınıfta hocamız oldu. Fevkalade rahat, çok güzel ders anlatan, çok karmaşık sorunları basitleştirerek öğrenciye aktarabilen ve -dikkat edin şimdi- asla ve asla ideolojik ve siyasal propaganda yapmayan bir hocaydı. Bize kapitalist iktisat anlatırdı. Para-banka dersine gelirdi. Merkez bankası nasıl çalışır, piyasa nasıl çalışır, onları anlatırdı. Müthiş bir hocadır!

Besim Bey de öyleydi. Ben, Besim Bey'den hem 1'inci sınıfta, hem son sınıfta ders aldım. 1'inci sınıfta Genel İktisat, mikro ve makro anlattı. Mikrodan hoşlanmamıştım galiba. Buna mukabil, makroyu çok sevmiştim. Son sınıfta Besim Bey, Dış Ticaret'e geldi bize; 10 üzerinden 10 aldım. Çok müsamahalı, öğrenciye arkadaş gibi davranan, bol espri ve şaka yapan ve çok iyi ders anlatan bir hocaydı.

Bizim *Kazgan* diye bir dergimiz vardı. O yılki *Kazgan*, Besim Üstünel ile benim üstüme kurulu çıktı. Bir anekdot anlatayım. Bir defasında Dış Ticaret anlatıyor, el emeği ile makineleşmeyi karşılaştırıyor.

"Eskiden ayakkabılar el ile yapılırdı. Şimdi ayakkabılar artık makinelerde üretiliyor," deyince ben, "Bir dakika Hocam, burada bir yanlışlık var," dedim.

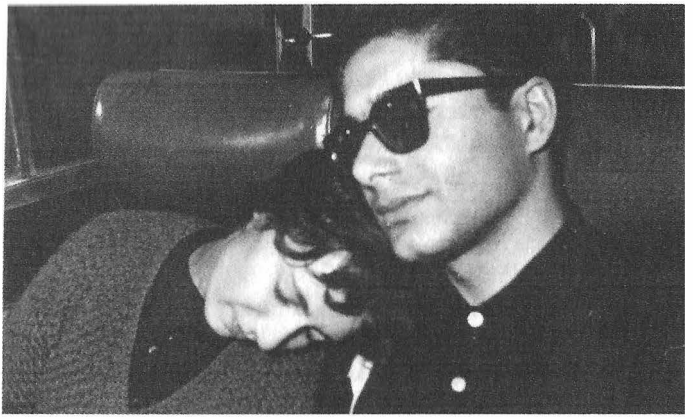
"Nedir?" dedi.

"Benim ayağımda Amerikan ayakkabısı var, makosen ayakkabı içinde "handsewn", "el ile dikilmiştir" diye yazıyor," dedim.

"Amma yaptın ha!" dedi.

Ben ayakkabıyı çıkarttım gösterdim, arkadaşlar gülmekten yerlere yattı.

1'inci sınıfta Arif Payaslıoğlu'nun bir araştırmasında çalışmaya başladım. O çalışmada Arif Payaslıoğlu benden çok memnun kaldı. Mübeccel Kıray'a önerdi. Mübeccel Kıray da çok beğendi çalışmamı. Beni Türkiye'de araştırma yapan ve bir yardımcı arayan Amerikalı bir antropoloğa tavsiye etti. O da çok memnun kaldı. Bu ilişkiler bana, Birleşmiş Milletler bursunun yolunu açtı.

Eşi Bilgi Hanım ile sevgiliyken, Bursa gezisinde (1962).

— Mübeccel Kıray derslerinize gelmedi.

— Hayır. Mübeccel Hanım, Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde hocaydı. Bu arada Richard B. Scott adlı Amerikalı antropolog Ankara köylerinde araştırma yapmaya gelmiş, Mübeccel Hanım'a sormuş, "Bir öğrenci lazım bana, mülakatçı," diye. Mübeccel Hanım da beni tavsiye etmiş. Antropoloji dergilerinde yazıları çıkan bir zattı, sonra ne oldu bilmiyorum. Mühye Köyü, Çankaya'nın ötesinde. Şimdi Ankara ile tamamen bütünleşmiş. Köyde tuğla harmanları var. Richard Scott da tuğla harmanlarının köydeki değişmeye etkisini araştıran bir antropolojik çalışma yapıyor. Köylülerle ben konuşuyorum tabii. İngilizce bilgim orada bana çok yararlı oldu.

Richard, bana mülakat başına 1 dolar ödüyordu. Kazandığım paraları biriktirip yurtdışı gezisine gittik, Bilgi ile beraber. Fakülte her yıl geleneksel gemi gezisi düzenlerdi yurtdışına. Tabii onun belli bir masrafı vardı. Ne olduğunu şimdi hatırlamıyorum, 300-500 dolar herhalde. O masrafı ben bu Amerikalı ile yaptığım çalışmalardan kazandığım para ile karşılamıştım.

Çıktık İstanbul'dan; Pire, Cenova, Marsilya, Barcelona, tekrar Marsilya, Napoli, Cenova, İskenderiye. İskenderiye'de vapurdan çıktık, orayı gezdik; sonra Beyrut. Beyrut'tan trene bindik, Ankara'ya geldik. Müthiş bir geziydi!

— Peki, ona sonra gelecektim ama değindiniz madem, açalım. Bilgi Hanım ile yakınlaşmanız ne zaman başladı?
— Bundan önce. Biz o geziye sevgili olarak gitmiştik. Bizim yakınlaşmamız 1'inci sınıfın sonunda tamamlanmıştı artık. İstanbul'daki ilişkileri bitirmiş ve Bilgi'ye bağlanmıştım. Onun da öyküsü ilginçtir. İstanbul'daki ilişkilerin dedikodularını, öykülerini ve düş kırıklıklarını paylaşırken, Bilgi beni teselli ediyordu. Beni çok iyi teselli etmiş demek ki!

— Peki, o nasıl oldu; yani siz mi açıldınız?
— Hatırlamıyorum. Bir yakınlaşma oldu herhalde, kendiliğinden gelişen bir olay. Yaşamımda öyle pek kırılma noktaları -ölümler hariç- yaşamadım. Yani böyle çok trajik ve dramatik bir biçimde meslek seçimine karar vermek veya Allah ve din konusunda birtakım kararlar vermek, dönüşümler yaşamak veyahut işte çok uzun ve trajik süreçlerden sonra bir kadına bağlanmak veya onu terk etmek. Böyle şeyler olmadı. Benim tüm yaşadıklarım ve kişiliğimin oluşması adeta kendiliğinden yavaş yavaş, gayet evrimsel bir biçimde ortaya çıktı. Ama şimdi düşünüyorum da hakikaten çok da radikal değişimler yaşamışım. Bir İstanbul çocuğu, "pat" diye Ankara'ya Siyasal Bilgiler'e gidiyor. Orada bir başka kız buluyor, onunla evlenmeye karar veriyor. Sonra Amerika'ya gitmeye karar veriyor. O dönemde çok zor olan bu işi, hem de Birleşmiş Milletler bursu alarak gerçekleştiriyor. Bu arada, daha 1'inci sınıfta da fakülteyi basan polislerin ve askerlerin atlarının ayaklarının altına yatıp tam tabirle devrimci bir tavır sergiliyor. Ama hiçbir zaman fikir kulüplerinin militan bir üyesi olmuyor.

Siz şimdi sordukça ben de kendime bakıyorum ki, hakikaten ilginç bir çizgi izlemişim.

Evlilik fotoğraft, 20 Eylül 1963, Ankara.

Ağabeyim ben lise 1'deyken, 1956'da öldüğü, babam da 1958'de lise son sınıfa geçtiğimde öldüğü için benim hiçbir zaman sorunlarımı konuşacağım, tartışacağım, annemin dışında kimse olmadı. Annem ile de bu sorunları pek konuşmazdım.

Yani ben hayatımın bütün kararlarını tek başıma verdim. Bütün inişler çıkışlar, yükselişler düşüşler, tayinler istifalar hep tek başıma yaşadığım olaylardır. Hiçbir zaman ne ailemin, ne dostlarımın, ne de tanıdıklarımın yardımı oldu bana hayatta. Hayatta bana ne yardım eden, ne de bana yol gösteren oldu. Ben her şeyi dişimle, tırnağımla, kendi başıma çalışarak, çabalayarak ve bedelini ödeyerek yaptım.

Birleşmiş Milletler bursu da buna dahildir. Siyasal'a giriş de, Amerikalılar ile veya Mübeccel Hanım ile çalışma da. Ama demek annem ile babam bana öyle bir altyapı, bilgi ve kişilik vermişler ki, bunları becerebildim. Amerika dönüşünde de Hacettepe'de bu olayları yaşadım çünkü.

6./ YENİ HAYATIN RENGİ

— Üniversite döneminden söz etmek istiyorum. Bir anlamda, geçen konuşmamızda da daha çok hocalarınız üzerinde durmuştuk. Peki, bu süreçte üniversitede en çok ilginizi çeken konu neydi, hem ders bağlamında hem sosyal bilim açısından? Kafanızda bilim düşüncesinin oluşmasında size ivme katacak, gidip sosyal bilimler eğitimi yapma düşüncenizi daha çok pekiştirecek bir yönelim... Bir yanda hocalarla ilişkileriniz, çalışmalarınız var. Ama o üniversite çevresi ilişkileri ne düzeyde; sonuçta kendinizi yetiştirmeye adamışsınız da, dış dünya sizi ne şekilde ilgilendiriyor, etkiliyor? Düşünce ortamında farklılaşma da söz konusu; düşünce özgürlüklerinin yeni yeni filizlenmeye başladığı bir dönem 1960'lar, bunlarla ilginiz ne düzeyde? İlerde birçok önemli mevkide olacak insanlarla yakınlığınız, dostluğunuz o dönem başlıyor. Sınıf arkadaşlarınız var; hem devlet yönetiminden, politikadan; yani kıyısında da dursanız yine de bir şeyleri gözlüyorsunuz, olup bitenler sizin ilginizi çekiyor. O çerçeveyi şöyle bir açalım isterseniz.

— O dönemde iki konu çok dikkatimi çekmişti. Bu iki konunun dünyayı anlamada hâlâ çok önemli olduğunu düşünüyorum. Bunlardan bir tanesi Sovyet Devrimi, öbürü Türk Devrimi'dir. Daha da ileri gidelim: Biri teorik olarak Marx ve uygulamacı olarak Lenin, öbürü de hem kuramcı hem de uygulamacı olarak Mustafa Kemal Atatürk.

Amerika'dan döndükten sonra -Amerika'da vaktim olmadı tabii başka şeyler çalışmaya, çünkü oradaki eğitim çok ağırdı- İngilizce olarak, Moskova baskısı asıllarından Lenin'i ve Marx'ı okudum. Evimde o külliyatlar durur. *Kapital*'in tümünü, oturdum bir bilim öğrencisi olarak çalıştım.

Ben hiç asistanlık yapmadım. Hiç kimsenin, hiçbir hocanın asistanı olmadım. Öğrenciyken asistanlık yaptım, parayla. Ondan sonra da Amerika'dan dönüşümde, Hacettepe'de hemen öğretim görevlisi oldum, ardından yüksekokul kurdum ve müdürü oldum.

— Oralara geleceğiz evet. Şimdi bu iki devrimden söz ediyordunuz...

— Tabii onlara girdikçe veya onları merak ettikçe, Fransız Devrimini öğrenmek gerekliliği ortaya çıktı. Fakat onu zaten biliyordum, çok iyi biliyordum; yani liseyi bitirdiğimde biliyordum. Öyküsel olarak da biliyordum. Ne olmuş, Robespierre ne yapmış, Marat ne yapmış, devrimde neler olmuş, XVI. Louis'ye ne olmuş, Napolyon neler yapmış, fevkalade ayrıntılı biliyordum zaten.

Örneğin, Bahri Savcı onları müthiş bir makro çözümleme yöntemiyle her şeyi yerli yerine oturtarak anlatırdı. Onun anlattıkları romanlardan, tarih kitaplarından, Albert Sorel'in Fransız Tarihi'nden, oralardan bildiğim şeyleri çok daha net, yalın bir biçimde yerine oturttu. Yani Fransız Devrimi'ni çok iyi özümsemiştim, onun üstüne Türk Devrimi'ni ve Sovyet Devrimi'ni öğrenme çabam oluştu.

Hemen bir yargımı söyleyeyim: İkisi de dünyayı çok etkileyen iki devrim, fakat Sovyet Devrimi çok kanlı ve çok hesaplaşmalı. Türk Devrimi, Mustafa Kemal Atatürk, Cumhuriyetçilik fikrinde bütün arkadaşlarından ayrılmasına karşın ve tek başına, bir tek İsmet Paşa yanında olarak, Cumhuriyet'e geçmesine karşın, Sovyet Devrimi'ne göre pamuk gibidir. Evet, Fransız Devrimi'yle veya Sovyet Devrimi'yle karşılaştırınca pamuk gibidir. Birtakım kişiler der ya, İstiklal Mahkemeleri'nde yüz binlerce adam asıldı, yalan onlar.

— Peki, bunu neye bağlıyorsunuz, madem konuyu açtınız?

— Bunu, Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı kahramanı olmasına, büyük karizmasına bağlıyorum; bir...

— Başarıya ermiş olması...
— Bu da zaten kendi ürettiği bir başarı, askeri başarı. İki; kimliğine, kişiliğine, kurmak istediği çağdaş devlet hakkındaki inançlarına bağlıyorum.

— Donanımı da, sanırım çevresindekilerden daha çok.
— Tabii. Çok ilerde, yani Mustafa Kemal kan dökerek savaş kazanan veya kan dökerek devrim yapmak isteyen bir insan değil. Tam tersi, müthiş bir insan sevgisi var; çağdaş bir toplum yaratmak istiyor. Mesela savaşı en kritik anda durduruyor; örneğin İzmir'e giriyor, Trakya'da İngilizlere saldırmıyor. Bunlara çok dikkat etmek lazım. Maalesef hiç dikkat edilmiyor. Savaşı bile çok iyi bir yerde bitiriyor. Lozan'da gereken ödünleri veriyor; Musul-Kerkük bağlanmıyor sonuca; ama kapitülasyonlar kaldırılıyor, borçlar çok büyük başarıyla, metrekareye göre yani Osmanlı İmparatorluğu'nun borçları Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırlarında kalan alanların metrekaresine göre azaltılarak kabul ediliyor. Çok devlet vardır, Lozan'da Osmanlı'nın borcunu yüklenen. İçlerinde Arap Yarımadası'nda kurulan yeni emirliklerden tutun, Arnavutluk'a, Yunanistan'a kadar birçok devlet... Yunanistan da mesela Lozan borçlusudur. Tahvil sahipleriyle kapitülasyonlarda bize borç verenlere...

Ve tabii bir tek Türkiye ödüyor borçları. Öbür devletler ödemiyorlar.

Türk ve Sovyet devrimi arasında amaçları açısından da çok büyük bir fark var. Sovyet Devrimi, dünyayı en ileri teknoloji ülkelerinin sahip olduğu düzeyden daha ileri götürmek için yapılmış, zorlayıcı bir devrimdir. Türk Devrimi ise dünyanın en ileri ülkelerinden geride kalmış bir ülkede, Osmanlı ülkesinde, o ülkelerin uygarlık düzeyini yakalamak için yapılmış bir devrimdir.

Yani Sovyet Devrimi, insanlık tarihini ve yapısını zorlayarak tüm insanlığı ileri götürmek çabasıdır. Türk Devrimi ise insanlığın en ileri noktalarındaki gelişmelerinden geri kalmış olan bir toplumu o noktalara taşıma devrimidir. Onun için

fevkalade gerçekçi, son derece uygar ve demokrat amaçlı, demokrat hedefli bir devrimdir. Tabii ki, muzaffer Başkomutanın tek adamlık niteliği ile gerçekleştirilmiştir. Hiçbir devrim öyle sandıkla, oyla filan olmaz; devrimler zorla olur. Siz bir demokratik cumhuriyet kuracaksanız onu da zorla yapmak zorundasınız; çünkü karşınızda vatandaş yok, herkes kul. Hiçbir kurum yok, hiçbir birikim yok. Siz bir lider olarak hemen hemen tek başınasınız. Ama Mustafa Kemal'in başarısı, insanlığın zaten deneyimle kazandığı doğal bir aşamaya ulaşmak istemesidir. Sovyet Devrimi'nin başarısızlığı da oradan geliyor. İnsanlığı zorla, doğal olmayan yollarla bir ileri aşamaya taşımak istemesi.

Bu vesile ile söyleyeyim; Sovyetler Birliği'nin çökmüş olması asla ve asla ne Marx'ın çözümleme olarak yanılmış olduğunu, ne ilkelerinin yanlış olduğunu, ne de sosyalist ilkelerin geçersiz olduğunu gösterir. Zaten Marx, karmaşık bir adamdır. Hem teorik olarak karmaşıktır, hem pratik olarak karmaşıktır. Kendi yaşamında fevkalade başarısız bir politikacıdır. *Kapital*'de genç Marx ile sonraki Marx arasında da ciddi farklar vardır; yazdığı bölümler arasında ciddi çelişkiler vardır.

Sovyet deneyimi için "Marksist-Leninist" lafı doğrudur. Sovyet deneyimi, Marksist teorinin Lenin tarafından tersine çevrilip uygulanmasıdır. Çok kabaca söyleyeyim: Marx, olgunlaşan kapitalist toplumlarda proletaryanın, işçinin, halkın ayaklanması ve bilinçlenmesi ile devleti ele geçirmesini ve komünizmi kurmasını öngörür. Lenin, Sovyetler Birliği'nde bile -ki Sovyetler Birliği o sırada Osmanlı'dan çok daha ileri bir teknoloji ülkesidir- proletaryanın ve halkın bu bilinçte ve bu gelişme aşamasında olmadığını düşünerek, bir partinin öncülüğünde devleti ele geçirip, "proletarya diktatörlüğü" ilan edip, devlet aracılığıyla komünist toplumu inşa etme, oluşturma modelini getirmiştir.

Yani Marx'ın kendiliğinden olgunlaşan proletaryanın komünizmi kurması yerine; Leninizm, olgunlaşamayan proletarya adına devlete el koyup toplumu komünist aşamaya ge-

çirmek için kullanma modelidir. Tam tersidir Lenin'in modeli, Marx'ın modelinden. Doğrudur, yanlıştır; onu tartışmıyorum...

— Peki, Türk Devrimi'nin sürdürülebilirliği ile Sovyet Devrimi'nin kesintiye uğramasını nasıl yorumlayacaksınız?

— Çok basit! Türk Devrimi, çağdaş dünyaya erişme ve ona ayak uydurma devrimidir. Sürdürülebilirliğini, Atatürk'ün gerçekçiliğinden almıştır. Sovyet Devrimi'nin başarısızlığında tüm dünya düzenini değiştirmeye yönelmesi, tüm dünya sistemine karşı olması ve karşısında da Amerika gibi bir gücün bunu önlemeye çalışması yatar.

Tabii bir başka olay daha var. Lenin'den sonra, özellikle Stalinist dönemde, insan yapısı, insan psikolojisi, insanın kendisi ihmal edilerek bir baskıcı yöntem uygulanmıştır devlet aracılığıyla. İnsanın doğasına aykırı şeyler hiçbir toplumda mümkün değil. Sovyetler'in çökmesinin önemli bir nedeni de üretim verimliliğini artıramamalarıdır.

— İnsanı ihmal etmesi, sosyal yaşamın istenilen biçimde düzenlenememesi...

— İnsanı ihmal etmesinin sonucu olarak üretim verimliliğini artıramaması; asıl sorun o. Yani üretim verimliliği şu: Diyelim ki bir dolmakalemi, bir ülkede bir insan bir gün çalışarak yapıyor, bir başka ülkede aynı dolmakalemi bir insan üç gün çalışarak yapıyor...

— Ya da beş insan yapıyor.

— Çöküşün asıl nedeni işte o üretim verimliliğini belirleyen faktörler: Hammaddenin niteliği, kullanılan teknoloji, çalışan insanların bilgisi vs. Üretim verimliliği bu demek. Kapitalist dünyada Amerika, üretim verimliliğini çok yüksek düzeyde gerçekleştirdi. Sovyetler Birliği'nde üretim verimliliği düşüktü. Önce ağır sanayi kuruldu. Sonra bir sürü saçmalıklar yaptılar tarımda, Lysenko fiyaskosu filan... Örgütlenme bile tartışılabilir, ama o Lysenko olayı bir yüz karasıdır. Tarımda

çevre faktörlerini değiştirerek genetik sıçrama gerçekleştireceği iddiasında. Bugün bilimin gösterdiğine göre bu mümkün değil. Çünkü o tamamen genetik bir şey. Buğdaya çavdar muamelesi yaparsan -yani basitleştirerek söylüyorum-, çavdar olur gibi bir düşünce yanlış.

Yıkılışın ikinci önemli nedeni, kitle iletişim araçlarının müthiş gelişmesi sonunda Demirperdenin iletişim konusunda yıkılmasıdır. Uzaydan gelen yayınların toplumu etkilemesi ve tüketim beklentilerini yükseltmesi, kapitalist toplumun, pazar ekonomisinin yarattığı normları Sovyetler Birliği insanlarına taşımasıdır.

Dolayısıyla en temelde insan ihmali ve insan ihmalinin iki ölümcül sonucudur: Üretim verimliliğinin düşüklüğü -tabii başka faktörler de var orada-, insanların beklentilerinin toplumun olanaklarıyla karşılanmayacak kadar yükselmesi. Sovyetler'i bu iki şey yıktı. İkisinden birini kontrol edebilseydi; yani iletişimi, Batı dünyasının tüketim normlarını kendisine empoze eden iletişimi durdurabilseydi, Demirperde işleseydi; yani insanlarda o beklentiler oluşmasaydı veya bu beklentileri karşılayacak düzeyde üretim verimliliğini artırabilseydi yıkılmazdı. İkisinden birini becerebilseydi veya ikisini birden aynı anda yapabilseydi çökmezdi. Ama çöktü, çünkü hem üretim verimliliğini artıramadı, hem de insanların beklentileri yükseldi ve onu karşılayamadı.

Tabii bunun altında teknik ve siyasal metodolojik meseleler de var. Yalnız ağır sanayi yatırımları ile toplumun ekonomik gücü artıyor, ama insanların beklentileri karşılanamıyor. Tarımda yapılan soytarılıklar ve onun getirdiği sıkıntılar. Ayrıca tabii "proletarya diktatörlüğü" adı altında dini ve milliyetleri yok etmek için uygulanan çok sert yöntemler. 2,5 milyon insanın sürülmesi, öldürülmesi vb. filan.

Bunlar insanlık tarihini bir aşama ileri götürmek iddiasındaki çabalardı ve olmadı. Atatürk'ün ise, geri kalmış bir dintarım toplumunu, o günkü insanlığın en ileri noktasına taşımak; yani endüstriyel, demokratik ulus-devleti yaratmak gibi insanlığın doğal ve normal çizgilerde gerçekleştirdiği, yapılabilirliliği kanıtlanmış, erişilebilir bir amacı vardı.

— Yani çağdaş, modern bir yapı kurmak...

— Evet çağdaş toplum yaratmak. Atatürk'ünki gerçekçi, öbürlerininki ütopik. O ütopya, hâlâ söylüyorum gerçekleşebilirdi; yani Sovyet modelinin çökmesi, -tekrar ediyorum- Marksizm'in iflası demek değildir. Marksizm, kendi içinde bir sürü çelişkiler taşıdığı için bunlar tartışılır, konuşulur, yeni sentezlere ulaşılabilir. O açıdan ileri yıllarda dünyada Marksizm'in yeni biçimlerinin; belki daha demokratik, insanı daha dikkate alan, insanı gelişmenin merkezine koyan yeni yorumların ve uygulamaların çıkması beklenebilir. Örneğin bugün Türkiye'de TKP'nin bu çizgide birtakım önemli açılımları olduğu görülüyor. Ayrıca dünyada da Porto Allegre'de, Bamako'da ve en son Belem'de toplanan "Dünya Sosyal Forumu" böyle arayışların, yeni yaklaşımların ortaya konduğu "küresel" bir ortam yarattı.

— Bir tür yüzleşme oluyor sizin için de, bu iki devrimi karşılaştırmanız...

— Doğru! Sizinle bu konuşma beni müthiş etkiliyor; hem kendimi keşfediyorum, kendi çocukluğumu, ailemi keşfediyorum, hem bilime bakışımı ve sorunların birbiriyle ilişkisini yeniden düşünüyorum. Sizinle bu konuşmayı yaparken, Türk Devrimi ve Sovyet Devrimi karşılaştırmasını ilk defa bu kadar açık seçik düşündüm ve dile getirdim. Doğrusu daha önce böyle bir karşılaştırma yapmamıştım, düşünmemiştim; yani niye onlar başarısız oldu da, biz başarılı olduk, çok da fazla düşünmemiştim. Belki bu konuda bir yazı yazmak lazım.

— Bu çabanızın şöyle bir yanını görüyorum. Belki de, bilim ile edebiyatı da buluşturmanızın önemli bir yanı; çünkü bütün kitaplarınızın epigraflarına baktığımızda aslında benim gibi bir tarih meraklısı, bir sosyoloji meraklısı okur olarak çalışmalarınızı daha çekici kılmıştır. Yani o epigrafları, o ara bölümleri okumak, kitabın sürdürülebilirliliğini, sürekliliğini sağlamak açısından önemlidir; tabii bu da dilinizi, anlatımınızı etkileyen bir şey. Şunu sorayım: Öğrenmek için bir çaba

içinde olduğunuz kesin; yani o öğrencilik, çocukluk, gençlik yıllarınızda. Bunu sürdürüyorsunuz, ama şimdi o sıcak günlerde, 29 Nisan 1960 günü yaşananlar ve hatırladıklarınızı bir açalım, sonra bu öğrenme çabanıza dönelim tekrar.

— Müthiş bir şoktu benim için 29 Nisan'da Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin polis tarafından basılması. Önce askerlerin ateş etmesi, sonra polisin içeri girip bizim ünlü "Sütunlu Salon" denilen salonda insan boyu hizasında ateş etmesi. Çünkü gözümle gördüm. Bir kurşun arkadaşlarımızdan birinin bir yanağından girdi, bir yanağından çıktı. Yani mucizedir orada bir insanın ölmemesi. Resmen bize doğru ateş ediyorlardı. Oysa Siyasal Bilgiler Fakültesi, yatakhanesi de içinde olduğu için bizim evimizdi. Üstelik biz hiç kötü bir şey de yapmamıştık; yani ben yalan söylemem, hırsızlık yapmam, kimseyi itip kakamam. Bütün yaptığımız, demokrasi adına bahçede bağırıp çağırmaktı 29 Nisan sabahı.

— O dönem üniversite içinde hocaların yaklaşımı, tavırları nasıldı?

— 29 Nisan günü Arif Payaslıoğlu'nun yukarıda, balkonda bizimle bağırdığını hatırlıyorum. Yalnız, bir insana çok büyük bir haksızlık edildi hükümet tarafından. Ferda Güley geldi, Cumhuriyet Halk Partisi milletvekili. Bahçeye girdi, bir otomobilin üstüne çıktı ve "Evlatlarım, çocuklarım dağılın! Bunlar size kötülük edecekler, şiddete başvuracaklar, buna müsaade etmeyin. Biz mecliste sizi savunacağız," diye fevkalade yatıştırıcı ve bizi dağılmaya sevk eden bir konuşma yaptı. Biz onu yuhaladık. Ertesi gün gazetelerde, tabii hepsi Demokrat Parti yanlısı, "Ferda Güley gitti, öğrencileri kışkırttı," diye haber çıktı. Bunu hiç unutamam. Çok önemlidir bu. Ferda Güley'i hiç tanımadım, hiç karşılaşmadım, dostluğum da yoktur, kim olduğunu da çok iyi bilmem, hiç araştırmadım. Böyle bir anım var. O zamandan beri medyaya hep kuşku ile bakarım.

Sonra okul kapatıldı, memleketlerimize yollandık. Ben İstanbul'a geldim, ne yapacağımızı bilmiyoruz. Fakat Türkçede

bir laf var, "Elle gelen düğün bayram" diye, öyle bir toplumsal bir olay bu. Ben böyle darbe, devrim gibi şeyleri bilen, bunlara alışık olan, bunlar için uğraşan, bu ortamda yetişmiş bir çocuk değildim. Ben gayet uyumlu, sevgi dolu bir ailede böyle siyasal itiş-kakış, komünistlik, hapis, hükümete karşıtlık, darbe filan bilmeyen bir çocuktum.

Okulun açılıp açılmayacağı belli değil. Ben de çalışıp para kazanmak istiyorum, Derby lastik fabrikasında işçi olarak işe girdim. Sonra 27 Mayıs olunca tabii işi bıraktım, Ankara'ya geri okumaya döndüm.

Bu arada Şişli Terakki'den edebiyat hocam olan İzgen Öksüzcü'nün Altunizade'deki konağına gidip gelir, onunla dertleşirdim. Nâzım Hikmet'in Pirayesi'nin oturduğu konak. İzgen Hanım Nâzım'ın üvey oğlu Memet Fuat ile evlenmişti. Memet Bey o sırada Altunizade'de hem bir voleybol takımı hem de bir amatör tiyatro grubu çalıştırıyordu. Çok keyifli sohbetler ederdik. Ama tabii okul kapatılmış, benim ne olacağım belli değil, beni bırakın, Türkiye'nin ne olacağı belli değil, belirsizlikten kaynaklanan müthiş bir tedirginlik içindeydim.

— Tedirginlik boyutu nasıl yansıdı; yani sizin dünyanıza, bilincinize, ilerdeki bilinç açılımınıza?

— Hiç korkmadım; çünkü kötü bir şey yapmamıştım. Hiç korkmadım, hiç paniklemedim; ama müthiş bir şok yaşadım. Üniversitede okumaya gelmişsiniz üstünüze ateş edilmiş, okul kapatılmış evinize yollanmışsınız. Saçma sapan bir durum yani. "Şok" dediğim, şaşırma şoku. Ben korkmam öyle şeylerden zaten. Belki de korkulacak bir şey yaptığımı düşünmediğim içindir. Hayatta ben pek korkmam. İddialı olmamak için, "Hiçbir şeyden korkmam," demiyorum. Örneğin fiziksel acı çekmekten korkarım tabii. Ama böyle baskılardan pek korkmam. Çünkü yasadışı örgütlenmelere katılmak gibi bir yaklaşımım, böyle bir yönelimim yok benim. Ne gizli bir faaliyete girişirim, ne de gizli veya yasadışı bir örgütün üyesi olurum. Zorla bir iktidarı devirmeye çalışmam da... Şiddete inanmam çünkü...

— *Böyle şeylerin içinde olmayınca çok fazla da bölünmüyor insan sanki!*

— Evet, benim hiç öyle dertlerim de, sorunlarım da yoktu. Onun için çok şaşırmıştım. Yani ben, masum bir Siyasal Bilgiler öğrencisiydim. Bir kız arkadaşı olan, onunla aşk yaşamaya başlayan, kütüphaneden kitap alıp okuyan, İngilizcesini ilerletmeye çalışan, sinemalara giden bir çocuktum. Onun için çok şaşırdım, çok şaşırdım...

Ve sanıyorum, o 27 Mayıs Devrimi'nden sonra gelen özgürlük havasında Siyasal Bilgiler'de öğrenci olmak beni bu konularda daha çok etkiledi, daha çok biçimledi, daha çok bilinçlendirdi. Onun için insan düşüncesine ve insanın demokratik hak ve özgürlüklerine getirilmek istenen her türlü sınırlama ve kısıtlamaya çok tepkiliyimdir. Hem ailede özgür yetiştim, hem de 27 Mayıs sonrası ortamda, 1961 Anayasası'nın özgürlükçü ortamında sosyalize oldum.

Tabii burada bir terslik var. Türkiye 1960'ta başlayan, 1965'te yavaşlayan ve 1971'de trajik bir biçimde son bulan özgürlük ortamını, ne daha önce yaşamıştı ne de daha sonra yaşayabildi. Bu dönemde toplumsal ve siyasal bilinçlenmesini yaşayan, üniversite öğrencisi olan kuşak, kabaca 1940 kuşağı, bu nedenle çok zorluk çekti. Doğal, normal sandığı demokratik hak ve özgürlükleri sürekli sınırlandı, kısıtlandı; yazdıklarından, söylediklerinden, eylemlerinden dolayı sürekli olarak başları belaya girdi.

İlerde, Füruzan'ın *47'liler*'i, 47'liler üzerine yazdığı roman gibi, 1940 kuşağı üzerine bir çalışma yapmak istiyorum. Yarı öykü, yarı çözümleme.

Bizim kuşak, 1960 devriminde 18-20 yaşındaydı. Bilinçlenmemiz o özgürlük ortamında oldu. Oradan üç ana kol çıktı: Birisi, benim gibi tamamen özgürlükçü; insan, hümanizm, demokrasi filan diyen bir kol. Ana kol bu. İki de yan kol ayrıldı. Sosyalist, komünist hareketlerle, milliyetçi ve dinci hareketler; ki onlar da sonra milliyetçiler ve dinciler olarak tekrar ikiye ayrıldılar. Solda ve sağda daha ileri, daha sert yöntemler kullanarak toplumu biçimlendirmeyi amaçlayan bu gruplar da 1960 devriminden sonra ortaya çıktılar.

— Tam bu sürecin sonunda, 1970'lere geldiğinizde hoca oluyorsunuz. O süreçte yetişen birçok insanın siyasal hareketi sokaklara taşıdığı bir dönem. Siz bunları anlatırken ben Oğuz Atay'ın Eylembilim *romanını düşündüm. Ölümünden sonra yayımlandı ve yarım kalmış bir roman. Müthiş bir romandır o. Orada, üniversitede, gençlikle hocaların arasındaki yakın-uzak duruşu, akademisyenlerin bu olaylar karşısındaki eylem(sizliğ)ini; yer yer, o bilim insanlarının dünyalarına, yaşantılarına da dönse, o kabaran dalganın gelip onları da geçtiğini anlatır. Eylemin, düşüncede eylemin, yaşamda nasıl eylemsizliğe dönüştüğünü de onun üslubuyla ironik bir şekilde okuruz. İlginçtir, Atay'ın romanına yansıyan bu bakışı...*
— Adalet Ağaoğlu'nun *Ölmeye Yatmak* romanında da biraz buna benzer şeyler vardır...

— Evet evet, o süreci anlatır Ağaoğlu da... Ama Atay'daki bilinçlilik durumu, yaklaşımı çok farklı...
— Vedat Türkali'nin *Bir Gün Tek Başına'sı* da hemen hemen o süreci anlatmaz mı?

— Tabii tabii! O dönemin önemli bir romanıdır.
— Kenan karakteri müthiştir.

— Evet, iz bırakan bir romandır.
— Türk edebiyatına haksızlık yapılıyor. Türk edebiyatında bir dönemi anlatan romanlar hep önem kazanmıştır. İşte hemen üç tane çıktı: Vedat Türkali, Adalet Ağaoğlu ve Oğuz Atay. Yani, o 1960 döneminin iç ve dış, psikolojik ve sosyolojik gerçekliğini edebiyata çok güzel yansıtmışlardır.

— Tabii tabii! 12 Mart döneminin yansılarını romanımızda buluruz. Hatta size sıcağı sıcağına şundan söz edeyim. Bugünlerde Oya Baydar'ın Kayıp Söz*'ünü okuyorum, daha içinde olduğumuz ortamın ama geçmişin tortuları ile birlikte bir romana nasıl yansıtıldığını gözleriz; Baydar, bunların hem düşünsel hem sosyal boyutunu irdeler.*

— Adını andığınız için çok sevindim, Oya Baydar bence "küllerinden doğan!" bir yazar.

— Sıcak Külleri Kaldı *da bir dönem romanıdır.*
— Tabii "küllerinden doğan yazar" derken ona gönderme yaptım. Çok önemli romanlar yazdı. Ben Oya Baydar'ı çok beğeniyorum ve çok önemsiyorum. Bence çok duyarlı ve iyi bir edebiyatçı, iyi bir yazar, romanlarının kurguları da çok iyi. Heyecanla okunuyor.

— *Belki sosyal bilimden gelmiş olmasının da ona çok büyük katkısı var, toplumu anlama, sorunları kavrama da...*
— Çok iyi bir sosyologdur o. O dönemde biz Hacettepe Üniversitesi'nde beraber çalıştık, hatta ben aracılık ve öncülük ettim onun Hacettepe'ye alınmasına. Ondan sonra da, 12 Mart'tan hemen sonra, onu apar topar attılar; beni de zaten bölümümden aldılar. Sürdü Doğramacı. Sonra da askere yolladı.

— *Ama siz bunları hep hoşgörüyle karşılamışsınız.*
— Benim çok müsamahalı olmamın üç nedeni vardır: Birincisi, babadan-anneden gelen aile terbiyesidir. İkinci nedeni, Siyasal Bilgiler'de öyle bir arkadaş grubu içindeydim ki, müthiş bir sevgi ve dayanışma, fakat aslında tam bir eleştiri ve alay... Tam bir saygısızlık! Hiç kimsenin hiç kimsenin fikrine, söylediğine katiyen saygısı yoktu. Tam tersine birisi birazcık aykırı, birazcık yeni bir şey söylese herkes derhal ona yüklenirdi. "Ne ukalaymışsın! Sen de zaten hep böylesin..." filan.

— *Peki, bu geliştiren bir şey miydi?*
— Bence beni çok geliştirdi. Üçüncüsü, Hacettepe ortamı. Amerika dönüşü Hacettepe'ye girdim, Sosyal Bilimler'i kuruyorum; ona dayalı olarak üniversite olacağız. Doğramacı'nın, onların deyimiyle "sol koluyum". Doğramacı Hacettepe'yi kurarken çok önemli bir ilke koymuş: Herkes Amerika'da eğitim görmüş olacak. Ben de Amerika'da eğitim gördüğüm

için alındım. Fakat sonradan fark ettim ki, bunun altında bir ideolojik yaklaşım da var.

Bizim bütün hekim arkadaşların, profesörlerin hepsi çok parlaktır. Ayrıca kimisi benim hayatımı kurtarmıştır, kimisi eşimin, kimisi çocuklarımın. Hepsi de Türkiye'nin birinci sınıf doktorlarıdır. Ama çoğu sağcı, liberal çizgideydi. Yani benim sosyal demokrat çizgimde çok az insan vardı.

Bir de bizim "ÇÖK masası" diye bir masamız vardı kafeteryada: Çok önemli kişiler masası. "ÇÖK masası" o. Orada bölüm başkanları otururdu, örneğin -Allah selamet versin, hâlâ hayattadır- sonradan Başkent Hastanesi'nde Ecevit'in hekimi olarak ün kazanan Nöroloji Profesörü Turgut Zileli... O, Ecevit'e, "Komünist," derdi. Düşünün artık gerisini!

— Çok ilginç!

— Beni Ecevitçi olarak "baş komünist" ilan etmişti ve her yemekte yarı şaka yarı ciddi saldırırdı. Şimdi dolayısıyla aileden aldığım o sevgi dolu müsamaha ortamı, birdenbire Mülkiye'de son derece saldırgan bir eleştiri ortamına dönüştü. Hacettepe'de bu daha da büyüdü. Bütün Hacettepe kariyerimi, tamamen benim düşüncelerimi zararlı gören, rahatsız olan, hekimlerden oluşan bir arkadaş grubu ile birlikte yaptım. Bunlar benim arkadaş grubum, akşamları toplanıyoruz evlerimizde oyun oynuyoruz filan. Öyle bir eleştiri ortamı içinde yetiştiğim için ben çok müsamahalıyımdır. Çok müsamahalı olmamın üç temeli, aile, Mülkiye'deki İngilizce Kulübü grubu ve Hacettepe'deki dostlardır.

Böyle bir ortamda yetiştiğiniz zaman, bu sürekli eleştiri insanın kişiliğini engelliyor mu, yoksa geliştiriyor mu diye düşünmek gerek. Engelleyebilir tabii. İnsanı ezer ve pasifliğe, en azından pasif agresifliğe itebilir.

— Tepkisel olur ve dışlar kendini.

— Evet! Fakat bende hiç öyle olmadı, tam tersi sonuç verdi. Bunun nedeni şuydu: Ailede zaten büyük bir sevgi ve güven ortamında büyümüş, eleştirilerini hep iyi niyetle algılamıştım.

Siyasal'daki İngilizce Kulübü'nde herkes birbirini çok severdi ve müthiş bir dayanışma vardı. Fikirlere saldırılır, söylenenlere saldırılır; ama en ufak parasızlık, hastalık, aşk sorunları gibi olaylarda müthiş bir dayanışma gösterilirdi. Orada da sevgi ve güven vardı.

Hacettepe'de de, hem Doğramacı'nın başta bana gösterdiği yakınlık ve ilgi, hem verdiği yetkiler, hem de dürüst ve çalışkan olmam, beni arkadaş grubunun en genç fakat sevilen bir üyesi yapmıştı. Üstelik bütün eleştirel ortama karşın, bana önemli katkıları oluyordu hekim arkadaşlarımın. Büyük bir güven vardı aramızda.

Onun için ben hem çok müsamahalıyımdır, hem de çok kararlıyımdır. Başkalarına çok saygı duyarım, ama başkalarının beni ezmesine asla müsaade etmem. Herkes karşıma geçse de, baskı yapsa da, ben gene tek başıma, aksi ispat edilene kadar kendi bildiğim doğruları savunmaya ve o yolda davranmaya devam ederim, çünkü böyle yaşadım ben.

Şimdi hemen ilave edeyim. Örneğin 1960'lı, 1970'li yıllarda beni, benim solumdan eleştiren, "Emre iyi çocuktur, ama fazla uzlaşmacıdır, sosyal demokrattır. Öyle uzlaşma ile Türkiye'nin sorunları çözülmez, devrim gereklidir," diyen komünist veya sosyalist, solcu "devrimciler" vardı. Onlar beni solcu bile saymazlardı. Bir tek TKP ile ilişkilerim iyiydi, yani bir tek TKP'liler bana saldırmazdı. O yapıyı çok iyi bildiğimi ve çok olumsuz bakmadığımı bilirlerdi. Sosyal demokratların ve TKP'lilerin dışında bütün sol gruplar bana saldırırdı. Sonra durum, yüz seksen derece değişti. İsim de vererek söyleyebilirim, başta Murat Belge olmak kaydıyla, şimdi maalesef o çocukların hepsinin benim solumdan benim sağıma geçtiklerini görüyorum. Zamanında beni, "Bu demokratlıkla, bu uzlaşmacılıkla bir yere gidilmez. Emre iyi çocuktur, ama yanılıyor," diye çok da hakaret etmeyen, ama sert bir biçimde eleştirenlerin, şimdi benim sağıma geçip, ben yine aynı noktada dururken, "Ya bu Emre Kongar da amma Kemalist, amma jakoben, amma statükocu..." demelerine sadece gülüyorum.

— O çevrelerin bugünkü yargıları bu diyorsunuz.
— Evet, statükocu diye, jakoben diye, Kemalist diye saldırdıklarını şu anda yaşıyorum. Tabii kahkahalarla gülüyorum; çünkü ben de geliştim, değiştim ama hep aynı demokratik çizgide geliştim, hep aynı yönde duran Emre Kongar'ım. Durduğum noktadan yukarı doğru değişiyor ve gelişiyorum, sağa-sola doğru değil. Değişiyorum, ama demokrasi çizgisinde doğrusal bir değişme gösteriyorum.

Halbuki bu arkadaşlar benim solumdan, demokratlığımı küçümser ve eleştirirlerken, ben aynı yerde durduğum halde şimdi benim sağıma geçtiler. Beni sağımdan eleştirmeye başladılar, hem de demokratlığımı yeterli bulmayarak. Tabii bu durumun onlar için çok ciddi bir eleştiri, özeleştiri, iç hesaplaşma konusu olması gerekir. Çünkü ben bunu ilk defa söylemiyorum, *Cumhuriyet*'te filan da yazdım. Kitap ekinde de, *21. Yüzyılda Türkiye* çıktığında söyledim. Ama o arkadaşlar öyle. Bunların içinde ciddi *Birikim* dergisi yazarları var, örneğin Murat Belge. Ciddi Maocular var.

— Daha çok II. Cumhuriyetçiler...
— Daha çok II. Cumhuriyetçiler, evet. Zaten bugünkü II. Cumhuriyetçiler, eski Maocuların bir bölümü ile eski Birikimcilerin İslamcılarla ittifakına dayanır. Eskiden sosyalizm, komünizm yolunda birbirlerinin gırtlağına sarılan Maocular ve Stalinciler veya Moskovacılar ve Pekinciler, şimdi II. Cumhuriyetçi olarak Atatürkçülüğe, Atatürk'e, laikliğe saldırmakta, dinciliği savunmakta, ayrımcı etnikçiliği savunmaktalar; dinciler ve etnikçilerle ittifak içindeler. Bu da tabii Washington'un, Amerika'nın büyük bir zaferidir.

— Peki, madem açtınız, çünkü bu konuştuğumuz dönemle de çok ilişkili bir şey.
— Emperyalizmin zaferi, "Washington'un, Amerika'nın zaferi" derken, bunların hepsini emperyalizmin gücü etkiledi diyorum. Tabii devrede AB de var.

— Şimdi, ama Türkiye'de başka bir şey var. Türkiye'de diyelim ki bu özgürlükler ortamı, belki 1980'de, askeri darbeyle çok derin bir kırılmayı yaşadı toplum, ama bu kırılmanın düşünce hayatını olumlu anlamda çok renklendirdiğini ben pek düşünmüyorum.
— Tam tersi...

— Tam tersini yaşadık. Ve şöyle bir yüzleşmeden de söz edebilirim. Kendini sorgulamaya, tanımaya toplum, sanki bundan sonra başladı.
— Evet, öyle büyük bir baskı geldi ki, "Ya, ne oluyoruz?" dedi insanlar.

— Kimiz, ben kimim, sen kimsin? Belki birtakım kimliklerin ortaya çıkması da bu süreçte oldu.
— Ama "küreselleşme" bu soruyu, insanları birbirine düşürmek, sınıfsal bilinci durdurmak, yok etmek için sordurttu. Sınıf bilinci yerine dinsel, mezhepsel ve etnik kimlikleri pompalayıp, "böl ve yönet" ilkesini rahatça uygulayabilmek için.

— Evet! Peki, buradan yola çıkarak, bu yapılan bir Cumhuriyet sorgulaması mıdır gerçekten sizce? Yani bir şey artık zamanını doldurmuştur, yeni bir aşamaya geçmeliyiz mi? Benim kişisel görüşüm şudur: Cumhuriyet Devrimi İdeolojisi henüz sürmekte. Yani Cumhuriyet Devrimi yerli yerine oturmuş fikirleriyle, hem ekonomik göstergeler olsun, sosyal yaşam olsun, çağdaşlık bilinci ile olsun... Ve giderek 1950'lerden sonra bilinçli bir şekilde zaten kesintiye uğratıldı; ama küreselleşme de bunun kapılarını açtı ve böyle bir durum ortaya çıktı. Bugün II. Cumhuriyetçi diye ortaya çıkan insanların belki duruşu, davranışı da biraz bunun ürünü. Bunu biraz irdelemenizi istiyorum.
— Çok güzel bir soru... Şimdi, bir defa Cumhuriyetin temel hedeflerinden birinin, sorgulayıcı insan üretmek olduğunu düşünürsek, Cumhuriyetin bizzat kendisinin bile sorgulanması, bu sorgulama eylemi açısından yanlış ve kötü bir şey

değil, hatta doğru ve iyi bir şeydir. Üstelik de Cumhuriyetin zaferidir.

Atatürk'ü, Cumhuriyeti eleştiren siyasal akımların seçim yoluyla iktidara gelebilmesi, aslında Atatürk'ün ve Cumhuriyet rejiminin sonucudur. Bu anlamda hem bir yenilgi hem bir zaferdir. Zaferdir, her görüşün savunulabildiği ve iktidara gelebildiği bir seçim sistemini yerleştirmiştir. Yenilgidir, kendi kurduğu sistemi, yani demokrasiyi yozlaştıracak görüşü iktidara getirmiştir.

Şimdi açalım: 1945'ten sonraki kırılmada dünya iki kampa ayrıldığı zaman, Soğuk Savaş başladığı zaman, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den üs ve toprak istemesi, Türkiye'yi korkutup Batı'ya mahkum etti. Batı ise Amerika'nın etkisiyle antikomünizmi empoze etti. 1946'da çokpartili rejime, demokrasiye geçiş, biçimde kaldı; öze, gerçek demokratik uygulamalara yansıtılamadı. Antikomünizm egemen oldu. Türkiye'de çokpartili düzen, demokrasi, Amerika'nın umrunda bile değildi.

İşte Franco, işte Salazar, işte Arap diktatörlükleri! Ama İsmet Paşa, Atatürk Devrimleri'ni çokpartili demokrasi ile tamamlamak ve taçlandırmak, tarihe öyle geçmek istediği için çokpartili düzeni kurdu. Tek adam olarak kurdu. Dünyada tek adamlıktan, tek partiden çokpartili demokratik rejime geçen başka örnek yok. İsmet Paşa tek örnektir, çünkü Atatürkçüdür. Yani Atatürk'ün çağdaşlık, bilimsellik ideolojisini izlemiştir.

Fakat çokpartili düzeni kurduğu andan itibaren antikomünizm, Amerikan etkisiyle her şeyi biçimlendirdi ve demokrasi çarpık temeller üzerine kurulmuş oldu. Hukuk, ceza yasasının komünizmi yasaklayan 141-142'inci maddeleriyle; eğitim, İmam Hatip okullarıyla antikomünist çizgide toplumu biçimlendirmeye başladı. Antikomünizm, ticarette, ekonomide, hukukta, eğitimde, siyasette, medyada, her yerde egemen oldu.

— Sivil yaşamda da, derneklerin, yayın organlarının, basının biçimlenmesi de bunun uzamında gerçekleşiyor tabii.

— Tabii. Ve dolayısıyla Türkiye 1945'ten sonra, bir din-tarım toplumundaki kulların, köylülerin, ezilenlerin, sömürülenlerin, özgür ve demokrat, çağdaş vatandaşlar haline dönüştürülmesi için gerekli araçlardan mahrum kaldı. Köy Enstitüleri kapatıldı, Halk Evleri kapatıldı. Daha da ayrıntılarına girelim. Demokrat Parti, Halk Partisi'nin mallarına el koydu.

— *Çeviri bürosu tamamıyla yok edildi.*
— Tabii! Kültür kısırlaştırıldı. Basın özgürlüğü yok edildi. Sendikacılık engellendi. Birinci kırılma noktası ve dolayısıyla Cumhuriyetin ilk kesintiye uğraması II. Dünya Savaşı'ndan sonra, Soğuk Savaşın başlamasıyla ortaya çıktı.

— *Bütünüyle Soğuk Savaşın yansıması Türkiye'yi biçimlendirdi.*
— Evet, antikomünizm çerçevesinde!

— *Türkiye gerçeğinde, kuruluşundan sonra ilk kırılma.*
— Evet! 20. yüzyılda, dünyadaki birinci siyasal dönüşüm, yani din-tarım devriminin artık tamamen sona ermesi ve endüstri devriminin egemenliğini ilan etmesi, I. Dünya Savaşı ile yaşanıyor. Bu dönüşüm, Osmanlı'yı yok ediyor ama yeni Türkiye'yi üretiyor. Atatürk'ün bağımsızlık savaşı bunu getiriyor. 20. yüzyılın birinci siyasal dönüşümü, Türkiye Cumhuriyeti'ni doğuruyor. Atatürk geliyor ve halkla birlikte Anadolu'nun kaderini değiştiriyor. Aslında Anadolu'daki devlet yok oluyor, Sevr ile birinci dönüşümde. Anadolu, Ermeniler, Rumlar ve Kürtler arasında paylaştırılıyor. İstanbul, hilafet makamı olarak kalıyor. Türkiye de, Ankara ve Konya'da dış işlerinde bağımsız olmayan küçücük bir ülke haline geliyor.

Atatürk, 20. yüzyılın bu birinci dönüşümünde beklenmedik bir biçimde tarih sahnesine çıkarak, hem Türkiye'nin bağımsızlık savaşını kazanıyor, bağımsız bir ülke kuruyor; hem de onu bir din-tarım imparatorluğundan çağdaş bir ulus-devlete dönüştürecek devrimleri yapıyor.

Müthiş bir olay! Çökertilen bir imparatorluktan yeni bir Türkiye Cumhuriyeti doğuyor.

20. yüzyılın ikinci dönüşümü, yani II. Dünya Savaşı'ndan sonra başlayan Soğuk Savaş, Anadolu'daki bu oluşumu tersine çeviriyor. Bu sefer antikomünizm, Türkiye'nin Sovyet korkusundan dolayı katıldığı Batı ittifakının zorladığı antikomünizm, Türkiye'yi geri götürüyor.

12 Mart ve 12 Eylül'de demokrasi ve sol, antikomünizm adına iyice yok ediliyor.

— *Ama 1960 İhtilali bir tasfiye hareketi değil.*

— Hayır değil, tam tersi 1960 harekatı demokrasiyi, cumhuriyetçi demokrasiyi veya demokratik cumhuriyeti sıçratıyor. Yani cumhuriyetçi olan, laik olan bir demokrasiyi alıyor, sosyal refah devletine dönüştürüyor. Yine müthiş bir hareket!

Fakat dünyanın 20. yüzyıldaki üçüncü dönüşümü, Sovyetler Birliği çöktükten sonra ortaya çıkan küreselleşme, özellikle eski Sovyet İmparatorluğu'nun toprakları üzerindeki halkları Batı ile bütünleştirmek için, "böl ve yönet" anlayışı ile "Biz kimiz?" sorusunun sorulmasını, Huntington'ın teorik öncülüğünde gerçekleştiriyor. Huntington'ın sadece İslam dünyasını Batı uygarlığının düşmanı ilan ettiği medeniyetler çatışması üzerine değil, *Biz Kimiz?* diye de bir kitabı var. Sınıfsal çözümlemelere karşı, etnik ve dinsel-mezhepsel kimlikleri ön plana çıkarıyor.

1990'lı yıllarda küreselleşme ortaya çıktı. Küreselleşme, eski Sovyet toprakları üstünde yaşayan halkları küçük birimlere bölmek için, "Biz kimiz?" sorusunu sordurdu ve bu doğrudan doğruya Türkiye'yi de etkiledi; iki nedenle.

Birinci neden, genel bir neden: Türkiye Sovyetler çökünce, NATO içindeki ve Batı dünyası içindeki antikomünist işlevini yitirdi. Öyle bir işlevi kalmadı. Batı dünyasının artık Türkiye'ye ihtiyacı kalmadı, Sovyetler'e karşı. Dolayısıyla ihtiyaç duydukları bir ileri karakolu korumak için engelledikleri sorunlar, gün yüzüne çıktı; Ermeni soykırımı iddiaları, Kürt kimliği, Kıbrıs, İslamcılık ve benzeri sorunlar...

— *Milliyetçilik...*

— Tabii. Rum ve Yunan istekleri Kıbrıs, Ege vs. gibi sorunlar. Yani önce emperyalizmin bizi koruduğu sorunları söyleyelim: Ermeni soykırım iddiaları, Ermeni istekleri, Rum ve Yunan istekleri ve bunlardan sonra gelen Kürt sorunu. Türkiye'ye gereksinme ve koruma kalkınca, yine doğrudan doğruya emperyalizmin etkisiyle bu sorunların tarafları Türkiye'nin üstüne saldırmaya başladılar.

İkinci neden, özel bir neden: Küreselleşme çerçevesinde Ortadoğu'daki dengeler açısından kurulmak istenen Kürt devleti bağlamında Türkiye'de Kürtçülük, ayrılıkçı etnikçilik desteklendi.

Ayrıca Soğuk Savaş sırasında yapılan etnikçilik ve dincilik yatırımlarının kullanılmasına yönelik, Bush yönetiminin özel de bir politikası vardı: İnanç bazında dincilik ve mezhepçilik bütün dünyada desteklenerek, Türkiye'deki İslamcılığı da yükseltti.

Unutmayın ki, aynı yöntem Irak'ta, Amerika'nın işine yarıyor. Hem işgalci, hem de Sünniler ile Şiileri birbirine vurdurtup oradaki varlığını meşrulaştırıyor. Yani biz gidersek şimdi bunlar birbirini öldürürler diye. Oysa karşılıklı çatışmayı tahrik eden de Amerika'dır.

— *Evet. Şimdi belki çok erken geldik buraya, ama Türkiye'nin gündemleştirilen bu sorunları karşısındaki, demin sözünü ettiğimiz insanların, aydınların duruşundaki sekterliği biraz açmanızı istiyorum.*

— Ben aydınlar için daha sert bir şey söyleyeyim; "kaymayı" diyeyim. Şimdi, bu arkadaşların kaymaları için bir iki örnek verdim. Birikimcilerden, daha çok Sovyetçi yaklaşımdan Murat Belge ve Çinci, Maocu yaklaşımdan da Cengiz Çandar, Şahin Alpay vb.

Bir de tabii farklı bir kökenden gelmekle birlikte, Doğan Avcıoğlu'nun askerciliğinden gelen Hasan Cemal var. O da bu grubun içinde.

Her üçü de, yani kalın hatlarıyla söyleyelim, biraz haksızlık ederek söyleyelim, Moskovacılar, Pekinciler ve askerciler,

o zaman da yanlışlardı, bugün de yanlışlar. O zamanki yanlışları hangi nedenden kaynaklanıyorsa, şimdiki yanlışları da aynı nedenden kaynaklanıyor.

Bu arkadaşlar, yani askeri darbelerle Türkiye'yi ileri götürmek isteyen Avcıoğlu grubunun militanı olan Hasan Cemal de, Sovyet modeline uygun devrimler yapılmasını isteyen Birikimcilerin lideri olan Murat Belge de... Maocu, Pekinci, Çinci yaklaşımın içinde yer alan Cengiz Çandar'lar, Şahin Alpay'lar da, hepsi, Türkiye'nin, Türkiye Cumhuriyeti'nin devlet olarak, Türk insanının, Anadolu insanının insan olarak kendi bağımsız iradeleri ile ve kendi içlerinden gelen dinamizm ile kendi sorunlarını çözebileceklerine inanmıyorlar.

Daha sert söyleyeyim. Çinciler ve Moskovacılar dışa bağımlıydılar. Askerciler için "dışa bağımlı" denemez tabii. Onların hatası bir darbeci yaklaşımdan geliyor. Dışa bağımlı olanların inançsızlığı veya güvensizliği, Avcıoğlu'nda da bir ölçüde var.

Bu Pekinci, Moskovacı veya Çinci ve Sovyetçi arkadaşlar, dışa bağımlı oldukları için çözümleri oradan beklediler. Sovyetler'in çöküşü bunları perişan etti. Sovyetler çökünce, kıbleleri çöktü bunların. Yeni kıble aradılar, yeni kıbleyi de Washington'da buldular ve şimdi Washington'un önderliğinde eski Maocular, Eski Sovyetçiler ve eski askerciler ittifak ettiler...

— *Buna dincileri de eklemeli.*

— Dinciler hep var. Cumhuriyet dönemi boyunca onlar hep muhalefet. Dinciler ayrı bir grup. II. Cumhuriyetçiler ile dinciler bir ittifak içinde, ama onlar dinci.

— *Ama bir ittifakları var.*

— Onlar dinci. II. Cumhuriyetçilerin kökenleri, Moskovacı ve Pekincilerden oluşuyor; buna eski askerciler de dahil... Eski askerciler dışa bağımlı değildi, yöntemleri yanlıştı. Öyle üç-beş bomba atarak, darbe peşinde koşarak Türkiye'nin sorunlarının çözülemeyeceğini bilmeleri gerekiyordu. Her üçü de iktidar hayalleri kurdular ve iktidar rüyaları gördüler, her

üçü de. En gerçekçileri belki Avcıoğlu, askerciler grubuydu; çünkü onlar bir vurucu güce de sahip olduklarını sandıkları için, belki kendilerini iktidara öbürlerinden daha yakın hissettiler. Ama Moskovacılarınki de, Pekincilerinki de tam bir hayaldi. Gençlerin goşist eylemleri ile iktidara gelebiliriz sandılar.

— *Silahlı mücadele...*

— Silahlı mücadele yöntemi ve o mücadelenin çok küçük gruplar tarafından başlatılmış olması, onları yanılttı. Tabii bunların arkasında, kendi yanlışlarına ek olarak emperyalizmin kışkırtmasının da olduğunu, sonradan mahkeme zabıtları açıkça ortaya çıkardı; polis ajanları, gizli provokatörler, Amerikalıların parmakları filan. Zaten onun bedelini Türkiye'ye önce 12 Mart, sonra da 12 Eylül ile felaket biçimde ödettiler. 12 Eylül, tamamen bunların goşist hareketlerinin ve silahlı eylem yöntemlerinin çabuklaştırdığı, kolaylaştırdığı bir faşist darbedir.

Dolayısıyla bu arkadaşlar, yani bugünkü II. Cumhuriyetçiliği oluşturan üç kaynaktan gelen arkadaşlar, o zaman da yanlışlardı. Moskovacılar ve Pekinciler, ayrıca dışa da bağımlıydılar. İçten, askeri darbe ile bu sorunları çözelim diyenlerin de yöntemi yanlıştı. Ben onu, *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*'nda da yazdım, şimdi *21. Yüzyılda Türkiye*'de de var.

7./ ANKARA'DA YAŞAM/AMERİKA'DA GEÇEN GÜNLER

— Gene sizinle yaptığım bir konuşmamıza dönecek olursam, bir sorumu şöyle yanıtlamışsınız, "Hiçbir şeyin önünü açmayı filan düşünmüyordum. Sadece içinde yaşadığım toplumu iyi anlamayı, onun değişme dinamiklerini iyi belirlemeyi istiyordum." Bilim adamlığını seçiş, o yolda yürüme çabanızın ilk açılımı bu eğitim süreci oluyor. Biraz oradaki, yani Amerika'daki eğitiminizden önce o günün Amerikası üzerinde gözlemlerinizi aktarmanızı isteyeceğim; çünkü 1963 Kennedy'nin öldürüldüğü yıl...

— Kennedy ben Türkiye'deyken öldürüldü, ben üstüne gittim.

— Evet, o süreci bir anlamda, hani Amerika'nın tam göbeğinde olmasa da, Ann Arbor'da yaşadınız; bir üniversite kentiydi değil mi?

— Ann Arbor enteresan bir yerdir, evet üniversite kenti.

— Ama bir anlamda da, hem Amerika tarzı yaşamı, hem dünyada olup bitenleri yansıtması açısından ilginç bir yer olduğunu düşünüyorum, sizin deneyimleriniz açısından. O dönemdeki gözlemlerinizi aktarmanızı istiyorum.

— O dönem politikasının özellikle üniversite yerleşkelerindeki en önemli belirleyicisi Vietnam Savaşı karşıtı gösterilerdi. Michigan Üniversitesi çok radikaldi bu konuda; hem öğrencileri, hem öğretim üyeleri, Vietnam Savaşı'na karşı sürekli gösteri yapıyorlardı. Hatta öğrenciler gittiler, askere alma dairesinde oturma eylemi yaptılar. Oturma eylemi yapanları polis topladı. Amerikan askere alma sistemi o zaman

Bilgi Kongar, Amerika'dan dönmeden hemen önce, 1958 model bir Ford'un üzerinde, Emre Kongar'a böyle poz vermiş.

şöyle bir sistemdi: Herkesi sınıflıyorlar, belli bir yaşa gelince askerlik sınıflamasına giriyorsun. Üniversiteye devam edersen sınıfını ikinciye düşürüyorlar, evlenirsen üçüncülüğe düşürüyorlar filan.

Bu gösteri yapan üniversite öğrencileri, işte o sınıflamadan yararlanarak arka gruplarda olan çocuklardı. Hükümet bunları cezalandırmak için derecelerini, birinci dereceye yükseltti. Hemen askere gidecekler derecesine. O zaman Robert Kennedy vardı, henüz öldürülmemişti. O devreye girdi ve bu çocukların sınıflamalarını kurtardı. Bu birinci anım.

İkincisi daha da ilginç: Benim üniversitedeki danışmanım, Vietnam karşıtı gösterilerin tüm Amerika'daki örgütlenmesinin saymanıydı. Çok önemli bir adamdı. Dr. Roger Lynd. Daha önce Nijerya'da Birleşmiş Milletler Temsilciliğini yapmış bir profesör. O benim okulda danışmanım oldu. Bu çok önemli bir şey, çünkü danışmanınız sizin programınızı belirliyor, yani hangi dersleri almanız gerektiğini, hangi sırayla almanız gerektiğini filan. O adam, yani Doktor Lynd, eşim ile beni evine yemeğe çağıran, bizim evimize gelen, beraber gezdiğimiz, aile dostluğu geliştirdiğimiz bir insandı.

Bizim Michigan Üniversitesi'nin öğrencileri, çok radikal bir yaklaşımla sert eylemler yapardı. Örneğin Kuzey Vietnamlı askerlere kan bağışı yaptılar. O haber televizyonlara çıktığı zaman bir yorumcu, "Hanoi'ye tek yön bir uçak bileti verelim ve hepsini Hanoi'ye yollayalım," demişti. Sonra Türkiye'ye dönüp, "Komünistler Moskova'ya!" sloganını işittiğimde hemen aklıma o geldi. Yani o slogan da, sanki Amerika'dakinin bir taklidiydi.

Türkiye'ye dönerken benim hedefim, Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde, mezun olduğum fakültede asistan olmaktı. Klasik asistan. O zamanlar böyle araştırma görevlisi saçmalıkları yok. Asistan atanıyorsunuz, kariyere başlamış oluyorsunuz. Geldim, Siyasal Bilgiler'de benim girebileceğim iki kürsü var. Birisi Sosyoloji Kürsüsü, başkanı İbrahim Yasa; birisi de Şehircilik Kürsüsü, başkanı Fehmi Yavuz. İkisine de başvurdum. İki kürsü de beni almak istedi, fakat hiç asistan kadrosu yok. Kadro olmadığı gibi, açılma ihtimali de yok.

— *Yani başvurmadan bunları zaten görüyorsunuz orada.*
— Hayır, konuştuk. Dediler ki, "Başımızın üstünde yerin var, ama almamız mümkün değil." Yani Siyasal Bilgiler hedefim, ütopyam, amacım bitti.

— *Hepsi kapandı yani.*
— Siyasal rüyam bitti! Amerika'dan dönerken, orada temas ettiğim Birleşmiş Milletler temsilcileri demişlerdi ki, "Hacettepe'de Nusret Fişek diye bir profesör var. Sağlık Bakanlığı eski müsteşarı. Nüfus planlaması programını, tıbbın sosyalizasyonunu başlatan bir müsteşardır."

— *Kurthan Fişek'in babası.*
— Kurthan Fişek'in ve Gürhan Fişek'in babası. "Şimdi Türkiye'de, Hacettepe Üniversitesi'nde, Mezuniyet Sonrası Fakültesi Dekanı oldu. Sen git onu da bir gör, bizden de selam söyle..." Çünkü aynı program; yani sağlık, eğitim, sosyal çalışma, Birleşmiş Milletler'in de programında. Bana burs veren insanlar, Nusret Fişek'i de tanıyorlar.

— Ama siz burs alırken onu tanımıyordunuz.

— Ben Osman Yaşar'ı tanıyordum, Sosyal Hizmetler Genel Müdürü, yani bursu fiilen veren genel müdür. Ama Nusret Fişek onun üstünde, müsteşar, onun talimatı ile bu işler yürüyor. Fakat benim yaşamımda o zaman Nusret Fişek ismi ve kavramı yok. Bir müsteşar var. Ama benim yaşamımda muhatap olduğum isim, Osman Yaşar. Onu da anlattılar, "Seni yollayan kişilerin başındaydı bu adam, sen git bir onu gör," dediler. Bunlar tabii birbirlerini tanıyan uzmanlar. Siyasal'dan umudumu kesince, Nusret Fişek'e gittim. Hacettepe daha o zaman Tıp Fakültesi, üniversite olmamış. Bozkurt Güvenç de orada, o da Sosyal Antropoloji dersleri veriyor. Nüfus Etütleri Enstitüsü kurulmuş; Nusret Fişek, hem Mezuniyet Sonrası Fakültesi Dekanı, hem o enstitünün müdürü. Bozkurt Bey de, hem antropoloji dersleri veriyor, hem o enstitüde uzman gibi çalışıyor, hem de Temel Bilimler Yüksek Okulu'nda, FKB dedikleri fizik, kimya, biyoloji olarak temel bilimler dersi veren, ama sosyal bilimler dersi de veren -Hacettepe'nin önemli özelliğidir bu- bir programın da başında; fakat Doğramacı ile eski yakınlığı yok.

Ben gittim Nusret Fişek'e kendimi tanıttım. Nusret Fişek dedi ki, "A çok iyi! Biz de bir Sosyal Çalışma Yüksek Okulu kuracağız. Seni İhsan ile tanıştırayım." Doğramacı'ya, İhsan diyor. Aldı beni, İhsan Doğramacı'ya gittik, -Hoca deniliyor- Hoca'ya gittik. Nusret Fişek çok güçlü.

Doğramacı, Hacettepe'yi üç isimle kurdu, üniversite yaptı: Birisi Nusret Fişek; birisi Doğan Karan, Tıp Fakültesi Dekanı, Psikiyatri Profesörü; öteki de Sosyal Bilimler'de önce Bozkurt Güvenç, sonra ben.

Bozkurt Bey çekilince oradan, sonradan Doğramacı beni Sosyal Bilimler'in sorumlusu, başı olarak düşünmüş. Ben tabii bunların hiçbirinden haberdar değilim. Neyse, konuştuk, "Kimsin, nesin, ne yaptın?" "Sosyal çalışma yaptım, *social work.*" "Hangi alanında yaptın?" dedi. Üç alanı var: *Casework, groupwork ve comunity organization.* Birey ile çalış-

ma, grup ile çalışma, toplum ile çalışma. "Benim alanım toplum ile çalışma, çünkü ben sosyolog olmak istiyorum," dedim. Yani sosyal çalışma nedir, onu bile giderken bilmiyordum. Birleşmiş Milletler uzmanları anlattılar, "Sen aslında uygulamalı sosyoloji istiyorsun. Bu da insan ile çalışmadır, tam sana göre," dedilerdi. "Ben toplumla çalışma uzmanıyım," deyince ben; gayet net ve kesin olarak, "Biz bireyle çalışma uzmanı arıyoruz; çünkü sosyal çalışmayı tıp içinde kullanacağız. Teşekkür ederiz," dedi ve ben reddedildim. Bu arada, "Kim tanıyor seni?" diye sormuştu. Ben üç isim verdim her zaman olduğu gibi. Amerika'ya giderken de bana referans mektupları veren Prof. Mübeccel Kıray, Prof. Arif Payaslıoğlu, Prof. Şerif Mardin.

Nusret Bey, "Üzülme! Üzülme! Daha dur bakalım. Belli olmaz bu işler," dedi. Aradan bir hafta geçti; Nusret Bey, "Gel bakalım," dedi. Gittim, "Haydi bakalım başlıyoruz," dedi. Arada Nusret Bey dayatmış. Kendisinden öğreniyorum, ama çok sonra. Nusret Bey çok ketum bir adamdı ve ilişkileri çok net ve çok bürokratik çizgide götüren bir insandı. Ben mesela çok sevdiği bir gençtim, ama benimle o anlamda yakınlaşmadı.

— *Yüz göz olmadı.*

— Asla! Hatta ben ileriki yıllarda, Doğramacı'nın çok yakını olup birçok işlerde Doğramacı ile birlikte çalışmaya başladığımda ve bazı sıkıntılar yaşadığımda ondan yardım istedim. Bana, "Herkes kendi alanında kalmalı," dedi, "herkes kendi yetkileri ile çalışır. Sen başının çaresine bak," dedi. Böyle bir adam. Dolayısıyla bu anlattıklarımı sonradan zaman zaman sohbetlerde parça parça öğrendim.

Nusret Fişek, Doğramacı'ya diyor ki, "Yahu bu çok yetenekli bir çocuk. Çok parlak bir çocuk. Sen sosyal çalışmacı aramıyor musun? İşte sosyal çalışmacı. Okulu buna kurduruz, üniversitenin öbür sosyal bilim programlarını da buna yaptırırız. Sen bunu al, değerlendir. Birey ile çalışma için ayrıca hoca tutarız," diyor.

Doğramacı tabii cin, bununla yetinmiyor. Arif Bey'i arıyor, Şerif Bey ile temas edip etmediğini bilmiyorum, ama Arif Bey'i biliyorum. Payaslıoğlu'nu arıyor. Payaslıoğlu, tabii beni müthiş methediyor. Kıray ile temas etti mi, onu hatırlamıyorum. Onun üzerine beni çağırıyorlar. Benim doktoram bile yok. Sadece yüksek lisansım var. Yıl 1966, ben 25 yaşındayım. Derhal Nüfus Etütleri Enstitüsü'nde uzman olarak başlatıyorlar. Doçent ve profesör yetkileriyle öğretim görevlisi yapıyorlar. Bir süre sonra Sosyal Çalışma Yüksek Okulu'nu kurma kararını senatodan çıkarıyorlar. Benim doktoram bile yokken, Yüksek Okul Müdürü yapıyorlar ve Doğramacı beni yüksek okul müdürü sıfatıyla senato toplantılarına sokmaya başlıyor.

Benim büyük katkım, Doğramacı'nın büyük desteği ile benim büyük hizmetim, üniversitenin kataloğunun hazırlanmasıdır. Üniversitenin kataloğunun hazırlanması şu demek: Bu katalogla kredi sistemine geçiyor Hacettepe. Türkiye'de bu bir yenilik. İlk defa Ortadoğu'da uygulanmış, daha ne olduğu bilinmiyor. Her üniversitede sınıf sistemi var. Giriyorsun, beş-altı ders alıyorsun, bunlardan geçersen sınıf geçiyorsun, kalırsan sınıfta kalıyorsun. Şimdi bütün Türkiye'de herkes kredi sistemine alıştı, bunlar unutuldu.

Biz ilk defa kredi sistemini uygulayacağız, ayrıca tıp öğrencilerine belli bir sosyal bilim kredisi zorunluluğu koyacağız. Her tıp öğrencisi belli bir miktar sosyal bilim alacak; sosyoloji, antropoloji, sosyal çalışma alanlarında belli bir kredi miktarı ki, en az iki derstir o. Bu derslerin eşgüdümle verilebilmesi için hem sınıf tahsisi, hem zaman tahsisi, hem programların uyarlanması için bir üniversite kataloğu hazırlanacak. Dehşet bir iş; çünkü hiçbir bölüm, hiçbir kürsü kendi öğrencileri dışındaki öğrencilere ders veren bir anlayışa sahip değil, istemiyorlar. Bizim arkadaşlar da sınıf sistemine koşullanmış.

Dolayısıyla tıp öğrencilerine istatistik dersi aldırmak, matematik dersi aldırmak veya sosyal antropoloji dersi aldırmak mümkün değil bu sistem içinde. Ben onu mümkün kıldım. Bölüm açtım, bölüm kapattım. Mesela istatistik kürsüydü, onu bölüm yaptım; Sosyal Çalışma Yüksek Okulu'nu kur-

dum; sosyolojiyi bölüm yaptık, Temel Bilimler Yüksek Okulu'nun programını ayarladık. Yani üniversiteyi ben organize ettim, o katalog hazırlama yetkisiyle. Çünkü Doğramacı, Hacettepe'de tanrı gibi, "Emre yapacak bu işi," dedi, bitti yetki sorunu. Böylece, Tıp Fakültesi'nden üniversiteye dönüştürdük Hacettepe'yi. Tabii bu hazırlıklara dayanarak Meclis'ten yasa çıkarttı Doğramacı.

Bu arada kendi derslerimi veriyorum, kendi yüksek okulumu ayarlıyorum. Bir sınav açtım, iki de asistan aldım. Aslında dört aday öne çıkmıştı, birisi Sevil Atauz. Şu anda profesör. Hacettepe'de kapatılan bizim bölümün yerine, Hacettepe'ye bağlanarak devralınan Sosyal Hizmetler Yüksek Okulu'nun müdürü. O sırada ikili bir yapı vardı. Sağlık Bakanlığı'nın bir akademisi, bir de bizim bölüm. 12 Eylül'de, YÖK'ün bütün Türkiye'de kapattığı tek bölüm, benim kurduğum ve başkanı olduğum Sosyal Çalışma Bölümü'dür. Kapatılan tek bölümdür.

— *Niye peki?*
— Ben kurduğum ve başkanı olduğum için! Solcu olduğum için. Doğramacı bizim bölümü kapattı. Sağlık Bakanlığı'ndaki Sosyal Hizmetler Akademisi'ni, Hacettepe bünyesine aldı. Adını Sosyal Hizmetler Yüksek Okulu yaptı. Hepimizi oraya bağladı ve başımıza, ben profesörken, doçent bile olmamış bir hanımı getirdi ki bizi elesin diye. Şimdi o okulun müdürü olan Profesör Sevil Atauz, ilk asistanlarımızdan birisidir. Öbürü Profesör Ünal Nalbantoğlu; o da ODTÜ'de Sosyoloji Bölümü'nde profesör. İki tane daha çok parlak aday vardı. Biri bilinir, biri bilinmez. Biri Olcay İmamoğlu, bir sosyal psikolog, çok parlak bir kızdı. ODTÜ'de profesör oldu. Dördüncü ismi söyleyeceğim, hayret edeceksiniz: Doğu Ergil!

— *Aaa!*
— Dil Tarih mezunuydu. O da çok parlak bir sınav vermişti! Dört kişi birden öne çıktı. Çünkü o zaman Hacettepe çok ünlü, ben yepyeni bir bölüm kuruyorum, gençler beni sevi-

yor. Amerika'dan dönmüşüm, bütün sosyal bilim çevreleri biliyor. "Emre asistan arıyormuş," denince, bütün hocalar parlak öğrencilerini, mezunlarını bana yönlendirdiler ve bu dört çocuk öne çıktı. Ben Ünal ve Sevil'i tercih ettim, çok uzun düşündükten sonra. Doğu ile Olcay da çok parlak oldular zaten. Kadrom yoktu, kadrom olsa dördünü de alacaktım.

Bir yandan da bu işlerle uğraşıyorum. Yani ben mütevazı bir Siyasal Bilgiler Fakültesi asistanı olmak için Türkiye'ye döndüğümde o olanağın olmaması, Hacettepe'nin, Tıp Fakültesi'nden üniversiteye dönüştürülmek istenmesi ve bunun için bir Sosyal Bilim bölümü ve dersleri gerekmesi, Bozkurt Bey ile Doğramacı'nın arasının açılmış olması ve benim bu Sosyal Bilimler'in götürücüsü olma şansım, beni Hacettepe'yle bütünleştirdi. Ben 25-26 yaşında, üniversitenin kuruluşunda önemli hizmetler yapan, yüksek okul müdürü olarak senatoya giren bir genç bilim adamı halini aldım.

Hiç unutmuyorum. Mete Tunçay, benim çok sevdiğim bir arkadaşımdır. Benden biraz yaşlıdır. "Bana bak!" dedi...

— *Mete Tunçay Siyasal'da ama değil mi o zaman?*

— Evet evet! Mete Tunçay Siyasal'da tabii, ama evlerimiz yan yana ve çok yakın konuşuyoruz. "Bana bak! Çok genç yaşta çok önemli idari görevler yüklendin; hem bir yüksek okul kurdun, müdürü oldun, hem Hacettepe'de her bir işin sorumlususun. Akademik olarak mahvolursun, bitersin!" dedi. Bunu hiç unutmadım. Her gün akşam yatağa girdiğimde, üreteceğim makale veya kitap için ne yazdım, kaç sayfa yazdım diye düşünürdüm. Yani ne yaptım, ne başardım, üniversitede ne yaptım diye düşünmezdim. Her gece kendime, bugün kalıcı, yayınlanacak makale veya kitap olarak ne yaptım diye hesap sorar ve eğer memnun değilsem kendimden, ertesi gün daha büyük bir hırsla okumaya ve yazmaya başlardım. Ve ilk üç kitabım 1972'de aynı anda yayınlandı. Bir tanesi *İzmir'de Kentsel Aile* doktora çalışmam, bir tanesi *Toplumsal Değişme Kuramları*'nın ilk bölümü, bir tanesi de *Sosyal Çalışmaya Giriş*.

Bu anlattığım olaylar, 1966'da başladı. Demek ki, altı yılda bir yandan bu işleri yapmışım, bir yandan da hamal gibi çalışıp üç tane kitap üretmişim, biri doktora tezi olmak kaydıyla.

Şimdi dönelim Amerika'ya giderkenki tren seyahatine... Münih'te indik, ellerimizde bavullar. Güya çok akıllıyım ya ben, Türkiye'den çıkmadan bütün tren yollarını çalışmışım. Münih'te ineceğiz, bir Strasbourg trenine bineceğiz, ondan sonra Strasbourg'da inip tekrar bir trene bineceğiz, Metz İstasyonu'nda ineceğiz, bir aktarma yapacağız. Metz'den aktarma yaptığımız trenle de Lüksemburg'a gideceğiz, orada bir gece kalacağız -bir gece de koydum ki, aksama olursa diye arada-, ertesi gün İzlanda havayolları ile New York'a uçacağız. Model bu. Çünkü İzlanda havayolları, Loftleidir, Atlantik'i en ucuza geçen uçak. Birleşmiş Milletler'in yolladığı tek kişilik bileti iade edip Bilgi ile birlikte, bir kişi fiyatına iki kişi gidiyoruz.

İndik Münih'te. Aynı gün Strasbourg trenine bindik. Numaralı yeri filan yok. Elimizde bavullar, böyle banliyö treni gibi bir trendeyiz. Münih'ten Strasbourg'a giderken ülke değiştiriliyor ve bir para ödeniyormuş, ama biz bunu bilmiyoruz. Neyse bir yer bulduk, oturduk. Karşımızda da üç tane Fransız genci, İngilizce biliyorlar. "Kimsin, nesin?" dediler, biz hikayemizi anlattık. Dediler ki, "Şimdi kondüktör gelecek sizden frank isteyecek." "Yok," dedik, "bizde para mara yok!" Yanımda birkaç yüz dolar var. Frank yok. 10 frank mı, 20 frank mı neyse. Bize frank verdiler. Gerçekten kondüktör geldi, biz paralarımızı verdik. Strasbourg'dan bir kara trene bindik, Lüksemburg'a gidiyoruz. Ama Metz'de tren değiştireceğiz. Metz'de indik. Akşam saat 18.30-19.00 filan. O çocuklar aldılar bizi, konuştular oradakiler ile... Trenin geleceği perona götürdüler. Çünkü çok peron var orada. Dediler ki, "Tren buraya gelecek, yalnız hemen binin, burada çok az duruyormuş."

Ben bununla da yetinmedim. Orada kondüktör kılıklı bir adam dolaşıyor. Sadece bir iki kelime Fransızca biliyorum. Gittim adama, "Monsieur, le train a Luxembourg?" dedim,

"Oui, oui!" dedi adam. Tamam, ona da onaylattık, rahatladım. Bavulların başında peronun ortasında bekliyoruz. Bir süre sonra bir kara tren, gene 'çuf çuf çuf' geldi. Peron kalabalık. Herkes bir kapıya yüklendi. Arkasındaki vagonun kapısının önü boş. Fakat bütün kalabalık öndeki vagonun kapısına birikti. İki kapının arası zaten bir metre. "Çok az durur," dendiği için de acele ediyoruz. Biz tabii boş kapıya gittik ve arkadaki vagona bindik. Girdik içeri, bavulları yerleştiriyorum, karşımda bereli bir adam oturuyor. Daha biz oturmamışız, ayaktayız. Bu kez adama sordum, bilmediğim Fransızcayla, "Monsieur, le train a Luxembourg?" Adam bir telaşla, "No, no, no! A Paris, a Paris!" diye bağırmaya başladı. Derhal, Bilgi vagondan indi. Ben bavulun birini pencereden attım, öbürünü elime alıp tren hareket ederken atladım aşağıya.

Biz peronda kaldık. Hayret edilecek şey, gördük! Tren tam bizim bindiğimiz kapıdan, o vagonlardan ikiye ayrıldı. Bir bölümü geri gitti, bir bölümü ileri gitti. Meğerse o trenin yarısı Paris'e, öteki yarısı Lüksemburg'a gidiyormuş. Ne kadar akıllı olursanız olun, ne kadar zeki olursanız olun, bunu tahmin etmeniz mümkün değil. Yani bir tren bir perona gelecek, hem de sizin bineceğiniz tren. Ama siz yan yana iki kapıdan birini seçip yanlış vagona bineceksiniz, çünkü tren ortadan, tam o kapıların arısından ikiye ayrılıp zıt yönlere gidecek.

Bu anımı derslerde, deneyimin önemini vurgulamak için anlatırım. Zeka, akıl bazen yetmiyor. Mutlaka deneyim ve bilgi de gerekiyor. Ama zekam veya aklım bir şeye yetti. Vagona binince üçüncü kez, bu kez yolcuya sormaya. Eğer o bereli adama üçüncü kez sormasaydım Paris'e gidecektik. Böylece trenden indik, ama yanlış yere de gitmemiş olduk.

— *Treni kaçırdınız.*

— Treni kaçırdık. Saat de akşam 19.00-20.00 filan. Bundan sonraki tren ise sabahın 3.30'unda mı, 4.00'ünde mi ne! Bir düşündüm, ödeyeceğimiz bedel gece uyumamak. Çünkü gün dönmüyor. Uçağı kaçırmıyoruz. Zaten ben, her ihtimale karşı araya bir gün de boşluk koymuşum. O zaman rahatladık.

Bavulları aldık, istasyonda kötü bir kahveye girdik. Orada oturduk, çay içtik, sandviç yedik. Neyse sabaha karşı geldi tren, bindik ve Lüksemburg'a gittik. Kendimizi otele attık. Bir gün geçirdik Lüksemburg'da. Hoş bir yerdi. O parklar, evler, saraylar hoşumuza gitmişti. Ondan sonra bindik uçağa ve New York'a geldik. Hikaye bu! Müthiştir. Bu ortadan ikiye ayrılan tren hikayesi, bence tam bir ibret öyküsüdür.

— *Peki, şunu sormak istiyorum: Şimdi okuduğunuz okulla, bu School of Social Work ile ilgili olarak şunları söylüyorsunuz, "Amerika'nın en önde gelen okullarından biriydi. Bu okul verdiği paha biçilmez kuramsal bilgilerin yanında beni, iki ayrı staj döneminde iki büyük deneyim sahibi yaptı." Biraz bunlardan söz edin. Bir de oradaki üniversitenin işleyişi, yapılanması, bunları sizin gözlediğiniz olmuştur.*

— Bir defa insanı şoke edici bir kültür farkı var. Hocalarla öğrenciler arkadaş. Derslerde de arkadaş gibi konuşuyorlar. Bütün hocaların ofislerinin kapıları açık. Her an herkes her hocanın ofisine giriyor. Okul, her an faaliyette. Bu arada bir şeyi fark ettim: Liseden mezun olup kültürlü bir aileden gelen ve çok okuyan bir çocuk olarak Siyasal Bilgiler'e gittiğimde yaşadığım rahatlığı Amerika'da sosyal bilimlerde, sosyal çalışmada *master* yaparken bir üstünlük biçiminde yaşıyordum. Benim adeta ezbere bildiğim şeylerden haberleri yoktu Amerikalı öğrencilerin.

Buradaki eğitim bana, sosyal çalışma disiplini dışında üç çok önemli konuda altyapı verdi. Birincisi, Amerikan toplumu, sorunları, işleyişi; ikincisi, istatistiksel çözümleme yöntemleri ve teknikleri; üçüncüsü de, psikopatoloji.

Zaten meslek derslerine ek olan dersleri de danışmanımla birlikte bu alanlardan seçtik. Çok iyi bir psikiyatrik hastalıklar altyapım vardır benim; çünkü çok kredi aldım oradan.

Şimdi iki tane çok ciddi kültür sorununa değinmek istiyorum. Bir gün hocalardan bir tanesi, "Tamam," dedi, "bunu bir 'Brown bag' toplantısında tartışalım." "Brown bag", kahverengi çanta demek, ben hiçbir şey anlamadım. "Ne demek 'Brown bag' toplantısı?" Yanımdakine sordum:

"Ne yapacağız yani?" dedim.
"Kantinde bulaşacağız," dedi.
"Ne kantini, ne zaman? Zamanı da söylemedi," dedim.
"Öğlen buluşacağız."
"Nereden anladın sen," dedim, kendimi de denetliyorum.
"Brown bag, bizim sandviçlerimizi içine koyup getirdiğimiz kahverengi kesekağıdının adıdır. Dolayısıyla 'Brown bag', 'lunch' anlamına gelir. 'Brown bag toplantısı' dediği zaman, öğlen tatilinde herkesin sandviçini yanına alıp getirip, bir yandan yemek yiyip, bir yandan tartıştığı toplantı demek," dedi.

Kırk yıl düşünsem aklıma gelmez. Gerçekten benim de yanımda var. Bilgi bana sandviç hazırlıyor. İki tane sandviç, her gün öğleyin. Hatta staj yerine giderken arabada yerdim onları.

Kültür şoklarımdan birisi, "Brown bag". Öteki de, "blue book". Bir gün sınıfa girdim, A! Herkesin önünde aynı renk, mavi renkli incecik bir defter. Daha hoca yok. Konuşuyoruz. "Ne var ne yok..." filan. Birisi o arada, "Dilerim hoca sınavda zor sorular sormaz," dedi. "Ne sınavı?" dedim, "Bugün sınav var." "Ama önceden söylemedi ki!" dedim, "Söylemez olur mu, geçen dersten çıkarken 'blue book yapacağız' dedi." "Nedir 'blue book'?" "Blue book", üniversitenin kantininde satılan ince mavi kaplı bir defter, çizgili, incecik bir şey.

— Bir Forma kadar bir şeydir.
— Bir forma, orta boy. Mavi kaplı. "Blue book yapacağım," demiş hoca. Duydum muhtemelen, ama hiç anlamamışım. "Blue book", sınav demekmiş. Tabii koş! Telaş içinde git defteri al, gel filan. Hoca deftere yazdırıyor soruları, sonra sen o deftere yanıtlıyorsun, sınav sonunda topluyor defterleri ve aldığın notu da üstüne yazıyor. Harfle verilen notları da ilk defa orada öğrenmiştim. Yani "Brown bag" ve "blue book", unutmadığım kültür şoklarıdır.

— Biraz da staj döneminizden söz edelim.

— Birisi Detroit'teydi; öteki Lansing'deydi, Michigan eyaletinin başkenti.

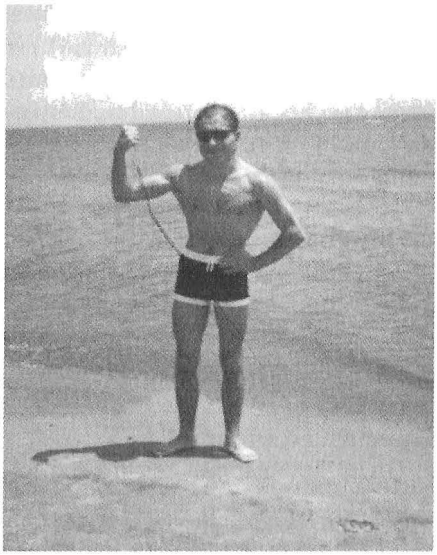
Şimdi sistem şöyle çalışıyor: Beş gün ders, pazartesi-cuma arası. Cumartesi, pazar ders yok. Beş günün üç günü, üniversitede sınıfta ders görüyorsunuz. Sistematik olarak iki gün sizi bir kurumda görevlendiriyorlar. Bu kurum, özel bir kurum olabilir, bir devlet kurumu olabilir. Nitekim ilk yıl, iki sömestir Detroit'teydim, bir özel kurumda. İkinci yıl, son iki sömestir Lansing'de valinin ofisindeydim. Vali de, Romney o sırada. Onun kampanyasına katıldım.

— *Seçim kampanyasına?*
— Seçim kampanyasına katıldım ve onun için bir proje ürettim. Çok başarılı da oldum. Ama önce Detroit'i anlatayım.

Detroit'te, *Michigan Heart Association*, Michigan Kalp Derneği diye bir dernek. Derneğe beni, stajyer öğrenci olarak vermişler. Neyse aldık önümüze haritaları, Ann Arbor'dan Detroit'e, Kalp Derneği'ne nasıl gidilir, çalıştım. Amerika'ya gider gitmez külüstür bir Volkswagen almıştım. Atladım arabaya gidiyorum.

— *Ehliyeti burada mı almıştınız, yoksa?..*
— Buradan almıştım. Amerika'ya gitmeden onu enternasyonal ehliyete dönüştürdüm, Turing kulüpten damgalattım ve Amerika'da bir süre onu kullandım. Fakat sonra onun yeniden damga zamanı gelince, baktım, tasdik parası, yeni ehliyet almaktan çok daha yüksek. Onun üzerine gittim, Michigan'dan ehliyet aldım.

Neyse, geldim Detroit'e haritaya bakıyorum, zaten önceden belirlemişim yolu. Bir sokağa geldim, girilmez. Orada, o andan itibaren kayboldum. Ben bir yarım saat, kırk beş dakika o adresi aradım, kaybola kaybola sonunda buldum. Maalesef itiraf edeyim ki, iki sömestr yani altı ay sonunda oradan ayrıldığım zaman gene de yolları bilemiyordum. En sonunda şunu öğrendim: Bir köşeye çekiyorum, kesişen yolların adlarına bakıyorum, haritada yerimi bulup gidiyorum.

Amerika'da, Emre Kongar üçgen vücudunu sergiliyor.

Michigan Kalp Derneği'nin amacı şu: Amerika'daki en önemli ölüm nedeni, kalp hastalıkları idi o zamanlar. Hâlâ da öyle ya! Dolayısıyla bunu önlemek için gönüllü dernekler kurmuşlar. Bu gönüllü dernekleri bütün Amerika çapında örgütlemişler ve müthiş fonları var. Gittim. Derneğin başkanı, Abraham Brickner diye Yahudi kökenli bir uzman. Başkan yardımcısı da Lübnan kökenli bir hanım, Arap.

Brickner, beni gayet nazik karşıladı. Dedi ki, "Bir projemiz var. Çok önemli bir proje. Biliyorsunuz kalp hastalıkları..." "Biliyorum," dedim, çalışmıştım tabii gitmeden, "Biliyor musunuz ki siyahlar arasında çok fazla! En yüksek oran onlarda ve bir hastalık halinde. Detroit'in 'Inner-city' dedikleri sefalet bölgesi var..." O zaman orada hayretle onu görmüştüm. Detroit'in merkezi sefalet bölgesi; çevresi, bizim Kemer Country gibi lüks yerler. Hatta o filmler, örneğin *Amerikan Güzeli* filmi vardır, Kevin Spacey'nin, o hayat üzerine kuruludur. Çevre lüks; merkez sefalet, felaket!

Zenciler merkezde yaşıyor, dedi ki Mr. Brickner, "Bu merkezde yaşayan siyahlara kalp hastalıkları konusunda bilgi vermek ve onların sağlıklarını iyileştirmek için bir projemiz var. Sizden önce iki farklı Amerikalı öğrenci geldi. Maalesef hiçbir gelişme gösteremediler. Orada yaşayan insanlarla maalesef ilişki kuramadılar, onlarla herhangi bir program oluşturamadık. Ve ikisi de büyük bir başarısızlıkla gittiler. Şimdi umut ediyorum ki, siz farklı bir kültürden geldiğiniz için başarılı olursunuz," dedi ama bunu öyle bir havada söyledi ki, "Bunu bizim Amerikalılar beceremedi, sen Türkiye'den kalkmış gelmişsin hiç beceremezsin!" diyordu sanki.

— Peki, nasıl bir ilişki biçimi önerdiler, öyle bir önerme var mıydı, yoksa?..

— Hayır! Yöntemi ben buldum. Aynı coğrafi bölgede, Detroit'te aynı grupla çalışmak üzere bir başka kuruma yollanan Dan Roose diye bir sınıf arkadaşım da staj yapmak üzere görevlendirilmiş. Ama o kurumun daha doğrusu onun görevi, bu grupları medeni haklar, vatandaşlık hakları konusunda bilinçlendirmek. Biz bununla oturduk, konuştuk, "Ne yapalım, ne edelim?" diye. Gittik oraya baktık, tam bir sefalet. Birtakım dükkanlar var, terk edilmiş; esrar, uyuşturucu filan gırla. Derhal bir şey fark ettik, daha doğrusu ben fark ettim. Zencilerde aile reisi, kadın. Çok basit bir nedenle; koca işsiz güçsüz, genellikle de alkolik veya uyuşturucu bağımlısı olduğu için, aileyi kadın götürüyor. Ailelerin çoğunda erkek yok zaten. Çocuklar var. Kadınlar çalışıyor, aileye bakıyor. Dolayısıyla dedik ki, "Biz kadınlarla çalışalım." Daha doğrusu özellikle ben öyle bir program oluşturdum. Öncelikle ve özellikle geceleri değerlendirmeye yönelik. Çünkü gündüzleri herkes işte güçte, bir şey yapmak mümkün değil. Yani o kadar belli ki, niye Amerikalı çocukların başarısız olduğu. Erkekleri aramışlar, evlere gitmişler ve gündüz çalışmışlar. Hiç kimseye ulaşmaları mümkün değil. Biz geceleri gittik ve kadınları aradık.

Kadınlarla konuşuyoruz. "Ne var ne yok? Nasılsınız?" filan. Hepsi çok şişman ve hepsinde, bütün kadınlarda yüksek tansiyon var. "Tansiyonunuza bakalım," filan diyorum, gülü-

yorlar bana, "Bizim tansiyonumuz yüksektir," diyorlar. "Peki, sizin için bir şeyler yapmak istiyorum. Bakın, taa Türkiye'den kalktım geldim," filan. Hiç tepki yok. Ama ben çalışmışım tabii konumu. "Mesela," dedim, "size ev işlerinde daha iktisatlı, daha az parayla daha çok iş yapmak, alışverişlerinizi daha ucuza getirmek konusunda birisini getirsem, bir hoca getirsem işinize yarar mı?" "Ooo, çok işimize yarar!" dediler. Ve benim oradaki ilk faaliyetim ne kalp, ne sağlık. "Homemaking" diye bir şey var, evde rasyonel iş yapmak. Bunun Michigan Üniversitesi'nde kürsüsü var. Oradan bir kadın profesör buldum, Alice Apple. Kocası, Detroit'te bir fabrikanın müdürü. Son model bir Mercury araba kullanıyor. Dedim ki, "Böyle, böyle! Detroit'te bir grup var, zenci kadınlar; ama sefalet bölgesi. Oraya gidip biraz ders verir misin o kadınlara?" dedim. "Olur, veririm," dedi.

Tam gidiyoruz, dedi ki, "Bu araba ile gideceğiz. Orada park edince bir şey yapmasınlar buna." Klasik, soyma, çizme vs. "Yok yok, sen merak etme," dedim, "biz mahallenin davetlisi olarak gideceğiz," dedim, "araban bizim güvencemizde." Ben de mahalle ile hemen özdeşleştim. Siyahların sözcülüğünü yapıyorum. Mrs. Apple, beyaz; hakiki sarışın bir beyaz. Böyle 45- 50 yaşlarında, çok da hoş ve güzel bir kadındı, çok yakın bir dostluğumuz oldu.

Aldım ben bu kadını götürdüm. İlk toplantımız inanılmazdı. Ben de bir sürü şey öğreniyorum.

— *Ne anlatıyor mesela derslerde?*

— Önce mutfağını en akıllıca, en kolay kullanıma göre nasıl düzenlersin? Şeker nerede durur, kahve nerede durur, tencere, tava nerede durur? Ondan sonra ev, elektrik süpürgesi ile en kolay nasıl süpürülür? Ev içinde iş yapma ve alışveriş... Bizim siyah kadınlar buna bayıldılar, "Bir daha gelsin... Bir daha gelsin..." Alışveriş nasıl yapılır, daha ucuz şeyler nerede nasıl bulunur, neyin yerine ne kullanılır?..

Baktım, bayıldı kadınlar, o zaman ben Alice'i yönlendirerek, "Ne yer ne içersen tansiyon daha düşük olabilir? Şekeri nasıl kullanmalısın, kızartma nasıl olmalıdır, evde yemeği na-

sıl daha sağlıklı yaparsın?.." gibi konularda dersler verdirdim. "Ne kadar sıklıkta tansiyonunu ölçtürmelisin, ne zaman kontrol edilmen lazım?" Kadınlar bundan çok etkilendiler. Yavaş yavaş sağlık bilinçleri gelişti.

Mahallelere seyyar sağlık kamyonları, doktor götürdüm. Onları dinledik, baktık, eğitim yaptık. Müthiş, inanılmaz bir başarı!

Daha önemlisi de var. Dan Roose, mahallede medeni haklar çalışması yaptığı için konut sorunu üzerinde odaklaştı. Büyük bir ev sorunu var. Dükkanlar terk edilmiş, her taraf berbat, kiralar pahalı, evler kötü ve kiralık ev yok. Buna çözüm arıyoruz. Beraber çalışıyoruz, genellikle ben onun toplantılarına, o da benim toplantılarıma geliyor. Onun toplantısında siyasi nutuklar atılıyor filan.

Ve biz karar verdik, Washington'dan, Konut, Eğitim ve Sağlık Bakanlığı'ndan en yüksek düzeyde, genel müdür düzeyinde siyah bir görevli getirttik ve o görevli orada yuhalandı bizim kadınlar tarafından.

Bir yandan sağlık hizmetleri, bir yandan ev sorunları, bir yandan mahallede müthiş bir dayanışmayla çok sıkı bir örgütlenme yaptık orada.

Ondan sonra ne oldu? İki sonuç ortaya çıktı. Birinci olarak ben oradan ayrılırken iki sömestir sonunda, Abraham Brickner, evinde müthiş bir parti verdi benim onuruma. Bölgenin yargıcı, bölgenin savcısı, toplumun birtakım ileri gelenleri... Ve bana bir şükran plaketi verdiler. Çok övdü beni.

İkinci sonuç daha önemli. Biz oradan ayrıldıktan yaklaşık bir yıl sonra o bölgede, o mahallede isyan başladı. Detroit'in meşhur isyanı. Medeni haklar için herhalde çok iyi örgütlemişiz onları. Orada, medeni hakları geliştirmek için böyle bir olay oldu.

Sonra yeni staj yerimde iki sömestir de Michigan eyaletinin başkenti Lansing'de, vali Romney'in ofisinde çalıştım. Onun seçim kampanyası için "Ailenin güçlendirilmesi" adlı bir proje yaptım. Önce araştırma sonra önlemler, programlar filan. Orada da Amerikan yerel politikasının içyüzünü öğrendim.

8./ BİR AKADEMİSYENİN ÜNİVERSİTEDEN İSTİFASI

— Belki YÖK'e karşı tepkiniz de bir kırılma noktası, sizi bilimden çekiyor; ama çekmesine rağmen çok popüler bir sosyal bilimci yapıyor, yani enerjiniz boşa gitmiyor. Ama sizi bilim ortamından, akademi ortamından çekiyor. Ve yine toplumdan kopmadan bir şekilde siyasetin kıyısına getiriyor. İsterseniz bunu konuşalım...

— Siz şimdi bunları söyleyince, düşünmeye başladım. Ben kendisine amaç olarak bir bilim adamlığını koymuş olan, ama hep olayların sürüklediği bir "kader kurbanıyım"! "Okul kur!" dediler kurdum; "Üniversitenin programını yap!" dediler, yaptım. "Sakalını kes!" dediler, "Kesmem," dedim. Toplumsal olaylar tarafından beklenmedik sürüklenmemin kırılma noktası 12 Eylül darbesi, bu sakal olayı ve üniversiteden istifamdır.

Yeri gelmişken tekrarlayayım. O kadar bağlıydım ki üniversiteye, millet, "Ben sakalımı kesmem, sakal benim kişiliğimdir," diye beyanat verirken -ve baskı ile ertesi gün berber koltuğuna oturup tıraş olurken-, ben ismimi saklayarak, "Ben üniversiteyi o kadar seviyorum ki, kolumu bile keserim kalmak için, bırak sakal kesmeyi," dedim. O beyanatım *Milliyet*'te birinci sayfadan çıktı. Ama ondan sonra, ama gerçekten, "Sakalını kes!" baskısı gelince, kesemedim.

— Şimdi konu neydi, biraz bunu açalım. İşte bazıları çok biçimsel, "Emre'nin şişkin egosunun sonucu..." dediler. Birçok olumlu-olumsuz eleştiriler de geldi.

— Anlatayım. "Kes!" dediler, kesmedim, kesemedim. Bizim bölümü kapattılar, YÖK'ün kapattığı tek bölüm benim bölü-

müm. Beni Keçiören'deki Sosyal Hizmetler Akademisi binasına sürdüler. Ben profesör olmuştum, başımıza doçent bile olmayan bir hanımı müdür yaptılar. Ben onların hepsine tahammül ettim. Sonra yavaş yavaş bu sakal baskısı...

— *Bu yazılı olarak mı geliyordu, yoksa?..*
— Evet. Baskı artmaya başladı. Müdüre rektörlükten yazı geliyor. "Öğretim üyeleriniz arasında YÖK'ün kılık kıyafet yönetmeliğine uymayanların bulunduğu anlaşılmıştır. Derhal tedbir alınız." Sema, müdür, beni çağırıyor, tebliğ ediyor, imzalatıyor.

— *Aa!*
— Ve ben gereğini yerine getirmiyorum, ama Sema yerine getirmiş oluyor. Bu bir, iki, üç filan böyle devam etti. Ben aldırmıyorum, Sema kıvranıyor.

Tam bu arada çok önemli bir olay oldu. Abdi İpekçi Barış ve Dostluk Ödülü verildi ilk defa İstanbul'da, Yaşar Kemal, ben, ünlü insanlar o ödül jürisindeydi. O ödüllerin verilmesi tabii basına yansıdı. Fotoğraflar, benim sakalım filan. Herhalde askerlerin, Doğramacı'nın, Kenan Evren'in filan çok dikkatini çekmiş. İstanbul'dan döndüm eve, bir pazar günü. Bilgi dedi ki, eşim, "Rektör telefon etti, 'Emre gelince yarın beni görsün. Evden de aramasın' dedi." Şimdi bu "evden aramasın" lafına da çok üzüldüm tabii. Ben arkadaşlıkla resmi ilişkileri karıştıracak bir adam mıydım!

Neyse kalktım ertesi gün, gittim makamına, "A buyur Emre'ciğim!" dedi, neyse lafı döndürdü dolaştırdı bu sakala getirdi. Ben tahmin ediyorum ne olacağını, "Sakalını kes!" diyeceğini. Dedim ki, "Sayın Rektör, siz yukarıdan aldığınız emri bana tebliğ ediyorsunuz. Siz, Rektör olarak asıl öğretim üyelerinin haklarını yukarı karşı savunmak zorunda değil misiniz?" "Ah Emre'ciğim, o eskidendi. Şimdi ya sakalını keseceksin ya 1402 ile görevden alınacaksın. Yukardan seni özellikle takip ediyorlar," dedi. Yukardan dediği, Doğramacı. "1402'lik listede miyim?" dedim. Bu arada benim İstanbul'a,

Abdi İpekçi Barış Ödülü jüri üyesi olarak gitmemden iki veya üç gün önce ilk 1402'lik liste açıklandı.

— *Siz var mısınız?*
— Hayır. Liste açıklandı, hepsi demokrat adamlar, komünistlikle uzaktan yakından alakaları yok. Başta Bahri Savcı. Zaten altı ay kalmış emekliliğine. Müthiş bir şok yaşandı. Dönem de o dönem. Yüksel Bozer, bu ortamda beni çağırıyor, "Sakalını kes, yoksa 1402 ile görevden alınacaksın," diyor. Tabii herkesin bin tane arkadaşı var, dostu var. Benim de bacanağım var o sırada albay. Ona rica ettim. Baktı hemen, yok listelerde benim adım. Bunu biliyorum, onun üzerine Yüksel Bozer öyle deyince: "Listede miyim?" dedim, gayet açık, net bir soru. O da gayet açık ve net cevap verdi, "Hayır değilsin, ama kesmezsen olacaksın." Ben onun üzerine önce bir durdum, sonra, "Peki öyleyse istifa edeyim," dedim.

— *Orada söylediniz.*
— Evet orada söyledim. Çok şaşırdı hiç beklemiyordu, "Aman ne demek, biz seni çok seviyoruz," gibi laflar etti. Çünkü istifa edersem de olay olacak. Onu istemiyorlar. Çıktım odadan, istifa dilekçesini vereceğim.

— *Orada yazıyorsunuz!*
— Vereceğim, veremiyorum. Hayır, yazamadım. Döndüm dolaştım yazamadım. Kalktım eve geldim. Ne yapacağımı bilemiyorum. Bu arada duyulmuş olay, bir telefon geldi bizim Keçiören'e sürülmüş olan genç takımdan. Dediler ki, "Hocam size geliyoruz." "Buyurun," dedim. On üç kişi geldi; kızlar, erkekler. Kızlar makyajsız, erkeklerden bıyıklı olanlar bıyıklarını kesmiş. Karşıma dizildiler, oturuyorlar; hiçbir şey söylemiyorlar. Çok önemli bir bölümü henüz doktora öğrencisi ve hepsinin doktora babası benim, sorumlusu benim.

Mesajları çok açık yani diyorlar ki, "Sakalını kes ve istifa etme." Uzun süre böyle birbirimizle bakıştık ve ben gözleri dolmuş bir biçimde -galiba duygusal bir adamım, son za-

manlarda da hep gözlerim doluyor; böyle şeyleri anlatırken de heyecanlanıyorum- kalktım, "Peki," dedim. Kalktık, kucaklaştık, "Peki," dedim, "istifa etmiyorum, sakalımı keseceğim," dedim.

Kesin karar verdim; çünkü şunu düşündüm: On üç tane genç insan bunlar. Yedi-sekiz tanesi kız, beş-altı tane de erkek vardı. Hepsi çok parlak çocuklar. Zaten sonradan hepsi çok başarılı oldu. Perişan olacaklar! YÖK gelmiş zaten. 1983 Şubat'ında oluyor bu işler.

O sırada *Türk Toplumbilimcileri* yayınlanmış, onların bir bölümünün orada makaleleri var. Böyle son derece verimli çok parlak çocuklar, hepsi çok parlak çocuklar. Nitekim onlardan, işte bir tanesi rektör oldu, biri Niğde'nin rektörü Hamza Uygun, öbürü Pamukkale'de dekandı, İnan Özer.

Çocuklar gittiler. Ben de aynanın karşısına geçtim, elime de tıraş makinesini aldım, keseceğim sakalımı. O an işte, kesemedim. İnsan neler yapamayacağını, yapmaya karar verince anlıyor.

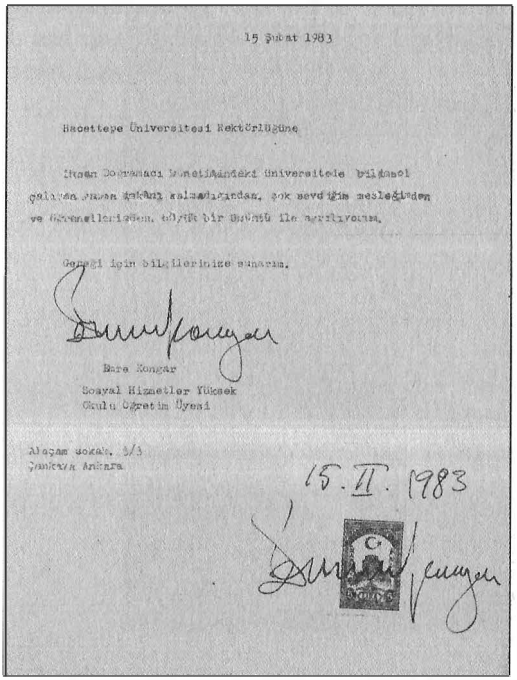
Bu çok önemli! Mesela elinizde bir tabanca olsa bir insanı öldürebilir misiniz? Bana canımı kurtarmak için öldürürüm gibi geliyor. Ama yapıp yapamayacağım, tabancayı elime alıp tetiği çekmeye karar verdiğim an belli olacak, öldürüp öldüremeyeceğim. Ben de bütün samimiyetimle sakalımı kesmeye karar verdim. Bütün samimiyetimle! İnanarak! Geçtim aynanın karşısına kesemiyorum, kesemedim. Kesemedim, başladım dolaşmaya evin içinde, kendi kendime dedim ki, "Şimdi ben bu sakalı keseceğim. Ondan sonra derslerde devleti de anlatıyoruz tabii. Diyoruz ki, 'Artık eski ceberut devlet bitti, şimdi hizmetkar devlet var.' Derslerde anlatıyorum, diyorum ki, 'Başbakan en büyük hizmetkardır!' Her kimse başbakan, yani birini kastederek söylemiyorum. Niye başbakan? Çünkü seçim sırasında "laci"lerini giymişler, önümüze gelmişler hepsi bize demiş ki, 'Sana en iyi ben hizmet ederim. Ey vatandaş beni seç!' Dolayısıyla, 'En büyük hizmetkar Başbakan, onun altındaki bakanlar, işte milletvekilleri hepsi bizim hizmetkarımız,' diye ders veriyorum. Şimdi

ben, sakalımı keseceğim, gideceğim bu lafları edeceğim. 'E senin sakal ne oldu?' diyecekler. Ne cevap vereceğim?"

Böyle dedim kendi kendime, kesemedim. Yani fizik profesörü olsam keseyim. Gideceğim fizik anlatacağım, hiç kimse yaşamım ile anlattıklarım arasında bir çelişki görmeyecek.

O sakal bir simge olsa, türban gibi veya solcu bıyığı gibi veya sağcı bıyığı gibi bir ideolojinin simgesi olsa, tamam o ideoloji adına ya özeleştiri yaparsın veya bir kavga verirsin. Benim sakalımın onlarla bir ilgisi yok. Yani bu, ne bir simge, ne bir ideolojinin açığa çıkması, bu sadece benim kişisel özgürlüğüm, benim kişisel tercihim...

Neyse, ertesi gün istifa dilekçemi yazdım, 15 Şubat tarihinde gittim verdim.

15 Şubat 1983

Hacettepe Üniversitesi Rektörlüğüne

İmzası bulunduğu Üniversitede bilimsel çalışma yapma hakkı kalmadığından, çok sevdiğim mesleğimden ve öğrencilerimden, böylece bir süreliğine ayrılıyorum.

Gereği için bilgilerinize sunarım.

Emre Kongar

Emre Kongar
Sosyal Hizmetler Yüksek
Okulu Öğretim Üyesi

Akçam Sokak, 5/3
Çankaya Ankara

15. II. 1983

Emre Kongar'ın üniversitede çalışamayacağını bildiren istifa dilekçesi. 15 Şubat 1983.

— *Dilekçeyi kitaba koyalım.*
— Koyalım, çünkü senato kararını, "ailevi nedenlerden dolayı istifa etti" diye aldırdılar. Bu dilekçemi kullanmadılar.

— *Arkadaşlarınıza nasıl izah ettiniz?*
— Anlattım, aynen anlattım, "Kesmeye karar verdim, ama kusura bakmayın kesemedim," dedim. Şimdi bu konuda iki belge göstermek istiyorum size. Biri dilekçe, onun fotokopisi var. İyi ki aldım ben, çünkü bunlar her türlü saptırmayı yaparlardı. İki, çocuklar istifadan sonra bana bir gümüş martı ve şiir gibi bir yazı getirdiler ve hepsi imzaladılar. Bu üçünü, martıyı, heykelciği, istifa dilekçemi ve o çerçevelenmiş yazıyı olanaklı ise bu kitapta kullanalım.

— *Sakal bırakma nedeniniz neydi?*
— Sakalı niye bırakmıştım? Sakalı niye bıraktığımı, ne zaman sakal bıraktığımla açıklıyorum. Çok düşündüm ben de bunu. Askerdim, 1973'te askerden döndüm ve sakal bıraktım. 1973-2008. Demek ki, otuz beş yıl olmuş...

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Türkiye'yi Okumak İçin...

Demek ki bilim, ama nasıl bir bilim? Sosyal bilim. Ne için? Türkiye için, Türkiye'yi anlamak için. Makro düzeyde Sovyet Devrimi nedir, Atatürk Devrimi nedir, anlamak istiyordum. Mikro düzeyde de kendi ülkemi bilmek, tanımak...

1968 ruhu...

9./ TÜRKİYE'YE BAKMAK

— Geliyorsunuz ve bir yönetici olarak, yeni kurulmuş bir üniversitede bir bölüm kuruyorsunuz. Oysa sizin derdiniz bilim adamı olmak. Peki sizin için çekim odağı neydi? Önünüzde başka olanaklar da vardı ya da çıkabilirdi. Ama ısrarla yine hep o fanusa dönmek istiyorum, karşınızda eğitimci iki insan, anne-baba var, parlak bir ağabey modeli var... Yani aslında çevrenizde de çok öyle model alacağınız bir bilim insanı yok, benim gözlediğim.

— Yok!

— Yok, ama siz gidip bunun eğitimini yapıp geliyorsunuz. Peki nedir? O çekim odağını biraz irdeleyelim... Belki siz de şimdi konuşurken onu çözümleyeceksiniz!

— Evet... Yaşamımın öteki temel sorunları gibi bunu da çok fazla düşündüğümü zannetmiyorum. Yani ben yaşamımdaki çelişkileri veya dönüşümleri öyle çok uzun uzun düşünmüş bir insan değilim.

İki kez Hacettepe'den ayrılışım var. Biri 1971'de. Doğramacı, beni askeri yönetime karşı bir kurban olarak kullanmak istediği için, "İstifa et, git!" dedi, "Ben istifa edersem, nereye gideceğim?" dedim. O anlayamadı bunu. Belki o sorudan, Doğramacı'ya sorduğum sorudan hareketle bu bilime yönelişime de bakabiliriz. Üniversite dışında gidecek yer bulamıyordum. Kendimi üniversite dışında düşünemiyordum. Ne çocukluk!

İkincisi, bu sakal olayı. 1980 darbesi sonrası. Bir tek o ayrılış noktalarında, yani bunalım denebilecek noktalarda sorgulamalara girdim, hayatımla ilgili ne yapacağımı bilemediğim anlar.

Onun dışında bilim adamı olmakla ilgili de çok net bir nokta var hayatımda. Siyasal Bilgiler'den mezun olunca Ordu Yardımlaşma Kurumu'na uzman yardımcısı olarak girdim. İşte o sırada orada Aslan Başer Kafaoğlu vardı; Osman Nuri Torun vardı, ayrılmış Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığından, danışmanlık yapıyordu. Genel müdür ise Selahattin Özmen. Osman Nuri Torun'un çok yakın arkadaşı; Ferda Yazgaç diye bir genel müdür yardımcısı var. Bunlar biliyorlar benim Birleşmiş Milletler'den sosyoloji bursu peşinde olduğumu. Daha ben girer girmez başladılar, "Sen çok nitelikli, parlak birisin, İngilizce biliyorsun, Siyasal Bilgiler Maliye İktisat mezunusun. Ne yapacaksın sosyoloji gibi hiçbir işe yaramayan dalı? Burada kal. İşletmede, iktisatta ilerle, çok yakında uzmanlıkta gelişirsin. Seni önce bir iştirakimize genel müdür yardımcısı olarak yollarız buradan doğrudan, sonra da orada 30 yaşlarında, 35 yaşlarında genel müdür olursun," dediler. Telkinler böyle...

Hiç mi hiç düşünmedim. Çok parlak bir kariyerdi o önerilen. O sırada bir mülkiye mezunu, 22 yaşında bir çocuğum, OYAK o zaman Türkiye'nin en büyük kuruluşu.

— *Böyle bir olanak sunuluyor, siz itiyorsunuz adeta!*

— Sonra, ne kadar ilginçtir ki; eşim Bilgi, yıllar sonra OYAK'ın bir iştirakinde, Oyak Sigorta'da genel müdür oldu. Neyse o başka bir hikaye.

Öyle bir öneri geldiği zaman hiç bunalıma da düşmedim, zorlanmadım da. "Hayır, ben sosyal bilimci olmak istiyorum," dedim. Çok para kazanmak gibi bir kaygım yokmuş demek ki.

— *Evet, parayla aranız pek iyi değil!*

— Evet! Aslında ben parayı önemsemeyen bir insan değilim, bir yanlış anlama olmasın. Yani tam tersine; belli bir miktarda para olmazsa, insanın insan gibi yaşayamayacağını düşünürüm. Bir de piyasa ekonomisinin olduğu yerlerde, her emeğin, kendi emeğim de tabii başta olmak kaydıyla, mutlaka

bir karşılığı olması gerektiğini de düşünürüm. "Ya, para hiç önemli değil!" deyip de kazık yemek, Âdem baba gibi yaşamak filan bana göre değil. Ben şöyle düşünüyorum: Belli bir miktar, sizin yaşam standardınızı sürdürebileceğiniz kadar para olduktan sonra benim için paranın başka artık hiçbir önemi yok yaşamak için.

Onun dışında, öyle zengin olayım, kudretli olayım, yönetici olayım, sermayedar olayım, iş kurayım gibi veya bir sermayedarın birinci adamı olayım filan gibi hedefim hiç olmadı. Bilim adamı olunca işte iki tane meslek var, ya öğretmen olacaksınız, ya üniversitede asistan olacaksınız. Öğretmenlik pek söz konusu değildi. Asistanlık, mütevazı maaşlı, geçimimi sağlayacak bir meslek gibi göründü bana ve benim hep hedefim -başta da söyledim-, dönüp Amerika'dan Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde asistan olmaktı. Yani öyle bir para meselesi yoktu.

Demek ki bilim, ama nasıl bir bilim? Sosyal bilim. Ne için? Türkiye için, Türkiye'yi anlamak için. Makroda, Sovyet Devrimi nedir, Atatürk Devrimi nedir, anlamak istiyordum. Mikroda da, kendi ülkemi bilmek, tanımak... Bir de yoktu doğru dürüst sosyolog Türkiye'de. Maalesef Soğuk Savaş, sosyal bilimlere de hâkim olmuş. Gelişmeyi engellemiş. Tabii Hilmi Ziya Ülken gibi güzel insanlar, güzel hocalar var, ama sosyoloji kendini var edememiş henüz ülkemizde. Hemen hemen Ziya Gökalp'in düzeyinde kalmış. Laf aramızda YÖK üniversiteleri ve sosyal bilimleri öylesine tahrip etti ki, bugün de daha ileri düzeyde değil galiba, bütün parlak meslektaşlarıma ve gençlere rağmen.

— Dışarıda bir buçuk yıl kalıyorsunuz, orada birtakım şeylerle yüzleşiyorsunuz; siyah-beyaz sorununu görüyorsunuz, Soğuk Savaş'ın egemen olduğu bir dönemde Amerikan hegemonyasının ve Sovyet hegemonyasının ne durumda olduğunu görüyorsunuz. Bu arada ABD, her şeyiyle Türkiye'ye girmiş. Türkiye'de ise askerin rolü önem kazanmış; önünde ve içinde yaşadığı birçok açmaz da var. 1960 İhtilali geliyor. Bu

belki de Cumhuriyet'in kuruluşu öncesinde birtakım sorunların birikerek gelip taşması... Yani Türkiye sürekli bu ikilemi yaşamış bir ülke. Sizin o günlerde, o ikileme bakışınız neydi? Çünkü ilerde siz, alan çalışmalarınızda olsun, hayata bakışınızda olsun, yazarlık kariyerinizde olsun, sanatla, kültürle, edebiyatla ilişkinizde olsun, hep bunun da sorgulamasını yapan birisiniz. Biraz o dönemki bakışınız üzerinde duralım, Türkiye algısı üzerinde... Siyasi bir çizgide değilsiniz; ama iyi kötü Türkiye üzerinde de düşünmeye karar veren, başlayan bir yanınız var o günlerde.

— Şimdi, Amerika'dan döndüğümde ne kadar safmışım, ne kadar iyi niyetli ve safmışım diye düşünüyorum. Benim bütün kaygım, iyi bir toplumbilimci olmaktı. Öyle Türkiye'yi kurtarmak, Türkiye'nin lideri olmak veya daha somuta indirgeyelim, Türkiye'yi Amerikan emperyalizminin boyunduruğundan kurtarmak veya antikomünizmin baskısından arındırmak filan gibi, hiç öyle büyük, makro, vatan kurtarma projelerim yoktu. Ben iyi bir toplumbilimci olmayı istiyordum. Ne zaman ki, iyi bir toplumbilimci olmamın önüne birtakım engeller çıkmaya başladı, o zaman bu sorunlarla uğraşmak ve siyasete bulaşmak zorunda kaldım.

— Daha çok düşünmeye mi başladınız?

— Hayır! Onları biliyordum, ama ben tarihin ve toplumun gerçeklerini, doğrularını bulmaya kendimi adamıştım. Yani benim kendime biçtiğim görev, tarihin ve mevcut toplumun gerçeklerini bulmaktı. Bu gerçekler ortaya çıktığı zaman, ne olur, nereye hizmet eder, o ayrı mesele. O tabii bağımsızlığa da belki hizmet eder. Belki emperyalizmin sömürüsünün belirlenmesine hizmet eder; ama benim kafamda, "Kahrolsun Emperyalizm!" biçiminde bilim yapmak diye bir şey yoktu. Tam tersine, benim kafamda sadece bilim yapmak vardı. Bilim yapınca, emperyalizmin sömürüsü de tabii ortaya çıkıyor.

Yani benim tavrım bu. Onun için benim medeni cesaretim çok yüksektir. Hiçbir zaman gizli gündemim olmadı. Bugün

de yok, o zaman da yoktu. Gençken de. "Ben, Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde asistan olayım, doktor olayım, profesör olayım, ünlü olayım, ondan sonra da politikaya atılayım, milletvekili olayım, Türkiye'yi kurtarayım..." filan diye hiç düşünmedim, hiç öyle emellerim olmadı. Ben hep iyi bir bilim adamı olayım, araştırma yapayım derdindeydim.

Fakat tabii bilim yapmaya başlar başlamaz, derhal karşıma Soğuk Savaş'ın koşullandırdığı Türkiye'de, 1961 Anayasası'nın özgürlükçü yapısına rağmen aşılamamış olan engeller gelmeye başladı ve derhal Hacettepe'de beni "komünist" diye yaftaladılar, etiketlediler. Hemen! Yani bütün oradaki insanların, hekim arkadaşlarımın önemli bir bölümünün gözünde ben komünisttim. Doğramacı da öyle diyordu. Aslında herhalde önemli bir bölümü de öyle olmadığımı biliyorlardı, ama hoşlarına gidiyordu galiba böyle yaftalamak; kendilerini arındırıyorlardı.

Yani daha Amerika'dan döner dönmez, daha bir şeyler yapmaya çalışırken, derhal önüme bir "komünist" suçlaması dikildi. Fakat ben komünist değildim ki! Ayrıca da Türkiye'nin toplumsal yapısının öyle halk ihtilaline, bir sol devrime uygun olmadığını düşünüyordum. Hâlâ da aynı kanıdayım. Yani köylüler ile, köylü yapısı ile bir tarım toplumunun varlığıyla öyle halktan gelen bir ihtilal yapılmaz. Demokrasiden saparsanız, ancak faşizm olur bu yapıyla.

— Peki, o günlerde bu tip tartışmalar vardı. YÖN hareketi başlamıştı, Doğan Avcıoğlu vardı; bir de öğrenci-gençlikten belli bir kesim, Milli Demokratik Devrim Tezi'ni savunuyordu; işte bir Aydınlık Grubu vardı, farklı siyasi eğilimler ortaya çıkmıştı; Türkiye'ye farklı açılardan bakılıyordu artık. Türkiye'de, halka rağmen, halk hareketini teoride savunan bir kitle vardı. Türkiye'de toplumbiliminin neden kuramsal olarak oluşamadığını, eylem olarak gelişemediğini konuşuyoruz madem... Şimdi, burada üç şeyi açmanızı istiyorum: Bir, bilimi konuştuk. İki, biraz aydın tipolojisi açısından sizin gelişme seyriniz ilginç; hem kıyıdasınız, hem içerideki

koşullar belki sizi çekiyordu. Bir de, siyasal oluşumun gelişimi, gelip kapınıza dayanması var. Şimdi siz, 1960'ların düşünce ikliminde, o ortamda bu tür oluşumları da gözlüyorsunuz. Ve neredesiniz? Şimdi nasıldı, mesela bunlara bakışınız, yaklaşımınız?

— Belki onları dört gruba ayırmak lazım kabaca. Kendilerine "devrimci" diyen ve Marksist kökene dayalı olduklarını iddia eden iki grup vardı; Moskovacılar ve Pekinciler; yani Maocular ve Stalinciler.

— *Hatta Troçkistler bile...*

— Evet Troçkistler de vardı, ama Troçkistler çok etkili olamadılar hiçbir zaman, yani başlangıçta da çok güçlü değillerdi sonra da çok fazla gelişemediler. O iki grup vardı. Bir Mihri Belli'nin milli demokratik devrim tezi vardı. Bir de Doğan Avcıoğlu grubu vardı. *Yön* ve sonra *Devrim* dergileri vardı. Avcıoğlu grubu, bir askeri darbe ile bir Atatürkçü rejim kuracağına ve emperyalizmin zincirlerini kıracağına inanan bir yaklaşım sahibiydi.

Mihri Belli grubu, Milli Demokratik Devrim'i savunuyordu. O da gene ihtilal, ama komünist veya sosyalist ihtilalden önce bir aydınlanmacı hareketin de yaratılmasını gerektiren bir tür ihtilal yanlısıydı.

Yani demek ki, soldaki kamplaşmalar, Moskovacılar, Pekinciler, askerciler ve Milli Demokratik Devrimciler diye dört ana grupla başladı. Ve sonra tabii bunlar daha da bölündüler, pek çok yeni ve alt grup ortaya çıktı. Ama ana akımlar bunlardı. Zaman içinde, Çayan ve Gezmiş hareketleri gibi daha sabırsız, daha hızlı değişimi hedefleyen hareketler gelişti. Onlar TKP'nin deyimiyle, daha çok "goşist" çizgideydi.

— *Silahlı mücadele, kırdan kente...*

— Silahlı mücadele. İşte Maocular "kırsaldan kente gideceğiz", Stalinciler ise "kentte ayaklanacağız" inancı içindeydiler. Bu arada tabii TKP'nin ve TİP'in de hakkını yememek lazım.

— Zaten TİP, demokratik mücadeleyi benimseyerek meclise girmişti.

— Evet tabii! TKP de, her türlü silahlı eylemin ve anarşinin net olarak karşısındaydı. Gençlik hareketlerini, zararlı hareketler, "goşist", Marksizmden sapma anlamında "solcu, goşist hareketler" olarak niteliyordu ve tamamen karşısındaydı. TİP ise, TKP ile çok yakın ilişkileri olan, iç içe olan bir siyasi partiydi. TKP hâlâ legalite sorunu yaşadığı için TİP'in kuruluşunda TKP'nin katkısı ve katılımı vardı; ama tam damgayı da vuramadılar.

Zaten kavgalar ondan sonra çıktı. Behice Boran ile Mehmet Ali Aybar arasındaki kavga, belki bugünden bakıldığında TKP-TİP kavgası olarak bile görülebilir. Boran ve Aren daha TKP; Aybar daha TİP, daha bağımsız, daha demokratik. Güler yüzlü sosyalizm, Çekoslovakya'yı işgal eden Sovyetler'in kınanması gibi şeyler.

Ben bu hareketlerin hiçbirine aktif olarak katılmadım. Hepsinden çok davet almama rağmen... Herkesle arkadaştım, her gruptan tanıdığım vardı, fakat ben bir bilim adamı olmayı istediğim için kendimi hep akademik çalışmaya koşullandırdım. Yani siyasal faaliyet yapmak niyetinde değildim.

Bugün de aynı şey. Yıllar sonra Altan Öymen'in ısrarıyla katıldığım CHP'de 1996'da, Deniz Baykal tekrar gelip de Altan Öymen'in yerine genel başkan seçildiğinde, ben onun listesini delip parti meclisine girmiştim. Sonra bir hafta düşündüm ve istifa ettim. Üstelik de o sırada artık 50'li yaşlarımdaydım. Yani araştırma ve yayın olarak pek çok hedefime ulaşmıştım. İstifamın sebebi de şudur: Siyaset yapmak, ciddi bir iş ve başka bir iş. Yani bilim yapmak değil, yazar olmak da değil.

— Bunlardan feragat etmektir aslında tabii.

— Tabii! Ciddi siyaset için gece-gündüz o işi yapacaksınız, Anadolu'yu gezeceksiniz, delegelerle temas edeceksiniz, parti örgütü ile birlikte olacaksınız. Yirmi dört saatlik bir iş. Dolayısıyla şimdi siz bu soruyu sorunca düşünüyorum; ben her-

halde gençliğimde de, şimdi de siyasal faaliyetlerde bulunmayı tercih etmemişim. Okumayı, yazmayı ve öğretmeyi, aktarmayı; yani öğrenmeyi ve öğretmeyi tercih etmişim. O yaşlarda da, doğrusu içimde, "O arkadaşlara katılayım, Türkiye'yi kurtarayım," diye hiçbir heves uyanmadı.

Ayrıca ben daha da temelde, onların Türkiye'yi kurtarabileceklerine de inanmıyordum ve maalesef ben haklı çıktım. Ne kadar şiddete ve karanlık yollara başvurulursa; yani sistemi zorlayan hareketlere başvurulursa, tepkinin o kadar şiddetli olacağını düşünüyordum. Nitekim görüyorsunuz Türkiye hızla sağa ve otoriterliğe kayıyor.

1960'lı 1970'li yıllarda ben Ankara'da gecekondu araştırması yapıyordum Altındağ'da. Üniversitede ise Sosyal Çalışma Yüksek Okulu'nun programını geliştirmeye çalışıyordum öğrencilerle birlikte. En iyi programı nasıl kurabiliriz ve mezunlarımız Türkiye'de nasıl en başarılı olabilirler diye çalışıyorduk. Öyle çok bunalıma girilip düşünülerek, taşınılarak verilmiş kararlar değildi, ama ben hep politikanın tam göbeğinde, fakat politika yapmak yerine fikir üreterek bir yaşam sürdüm.

— Peki, bilimi böyle dönüştürücü bir güç olarak mı görüyordunuz? Neydi Türkiye'de yapmak istediğiniz?

— Ben ciddi sosyal bilim yapılmadığını düşünüyordum. Alan boştu. Yani bilim hırsım, biraz da oradan kaynaklanıyordu. Şimdi benim yazdığım kitaplara da bakarsanız, bu kanımı derhal göreceksiniz. İlk kitabım, *Toplumsal Değişme Kuramları*'dır.

— Kuramsal, evet, sonra alan çalışmalarınız oldu.

— Derli toplu kuramsal kitap yoktu. Türk toplumbilimcileri üzerine de fazla bir şey yoktu. Türkiye'nin toplumsal yapısı üzerine veri yoktu. Yani bomboş bir alan! Onun için ben sıfırdan başladım kendimce. Fakat tabii sıfırdan başladım, ama sıfırdan başladığını zannederken, okudukça Osmanlı'dan beri gelen doğru-yanlış, yeterli-yetersiz ama çok ciddi bir birikim olduğunu da gördüm ve nitekim sonra onu aktar-

mak için *Türk Toplumbilimcileri* kitaplarını yazdım. Yani o alan bana boş, iş yapılması, doldurulması gerekli bir alan gibi gelmişti. Şimdi bugünden bakınca, kendimde öyle bir misyon vehmetmişim demek ki diye düşünüyorum.

— Peki, şimdi önemli bir şeyi çizeceğiz. Ama bu, Türkiye'de başka alanlarda da yaşanıyor. Belki düşünen insanların çok temel sorunlarından biri, yöntem arayışı, yöntemsizlik saplantısı... Bir kere okuyup düşünmeye, araştırmaya başlayınca kendi toplumunu tanımaya başlıyor, ama tanımadan önce yüzleşiyorsun işte. Böyle bir yöntemsizlik giderek bu alanları sığlaştırır. O zaman her insan bunu yapmalı. Siz belki yetişme biçiminiz, aldığınız eğitimle buna yönelip gerekliliğini hissediyordunuz o gün. Giderek de Türkiye'de şu çıkıyor ortaya, bir bilim adamı işe başından başlamak zorunda.

Sürüden ayrılıp bir hat, bir çizgi oluşturup orada bir şeylerin önünü açabilecek bir çaba insanının, bizde yetişmesini konuşuyoruz. Belki bütünüyle onlara bölünseydiniz, bunların hiçbirini yapamayacaktınız. Yine belki adınızın yanında Prof. Dr. unvanı olacaktı ama...

Dediğim gibi çok özel yetişme ortamınız, ilişkileriniz, işte edebiyata, kültüre, sanata ilgi duyan bir aile ortamında, çevresinde gelişmeniz... Bir tür belki de, o toprakta kendinizi yetiştirmek için sınırlarınızı çok bilerek ya da bilmeyerek çizmiş olmanız. Şimdi bütün bunları gördüğümüzde doğru bir yerden başladığınızı söyleyebiliriz. Peki, o eksikliği nasıl değerlendiriyorsunuz?

— Bakın siz şimdi analiz ederken ben de düşünmeye başladım, onu sezgisel olarak fark etmişim herhalde.

Türkiye'nin iki önemli handikabı vardı o yıllarda. 50'li yıllar, 60'lı yıllar. Birisi, endüstri devrimini yeterince yaşamamış olmak. Endüstrileşme başlamıştı Cumhuriyet döneminde, ama gene de Aydınlanma, endüstri devrimi, Rönesans vb. gibi süreçleri özümleyerek yaşamadığı için az gelişmişti ülke. Örneğin, romanı da onun için gelişmemiş. Bildiğimiz hikayeler. İşte siz dersini veriyorsunuz zaten. Birincisi buydu.

İkincisi, 1945'te Türkiye Cumhuriyeti tam kurulmuş... Bence kuruluş dönemi 1945'te bitiyor. Soğuk Savaş'ın başlamasıyla ve Sovyetlerin Türkiye'den toprak ve boğazlarda üs istemesinden korkan Türkiye'nin Batı'ya yanaşmasıyla, Soğuk Savaş'ta Türkiye ileri karakol olmuş ve antikomünizm gelmiş. Bu öyle bir açmaz ve çıkmaz ki, bugünkü bütün siyasal sorunlarımızın altında hâlâ aynı şey yatıyor.

Şimdi bugün dinin kullanılması yoluyla, inançların kullanılması yoluyla bir partinin, yasamayı, yürütmeyi, yargıyı, medyayı ve sermayeyi kontrol altına alıp Türkiye'de laik ve demokratik düzeni tahrip etmesi tehlikesi ile karşı karşıyayız.

Nasıl olabildi bu 2000'li yıllarda? Bu tehlike nasıl geldi? Sizin çok iyi özetlediğiniz gibi reformuyla, Rönesansıyla, Aydınlanmasıyla, işçisiyle, sermayesiyle, edebiyatıyla, felsefesiyle ve siyasetiyle endüstrileşmeyi özümleyerek yaşayamamış bir toplum olduğumuz için.

Yirmi iki yılda, yani 1923-45 arasında, yirmi iki yılda çağdaş bir devlet oluşturma, endüstri devriminin sonuçlarını yaşamış gibi bir devlet yapısı ve toplum yapısı kurma, demokrasi kurma çabası yaşıyorsunuz. Yirmi iki yıl sonra bunun üstüne antikomünizm geçiriliyor, gericilik geliyor; gene antikomünist bağlamda Sovyetler ile mücadele etmek için dincilik ve milliyetçilik geliyor.

Dincilik ve milliyetçilik zaten bireyselleşmenin, çağdaşlaşmanın, özgürleşmenin önündeki iki büyük ideolojik engel.

Dolayısıyla din-tarım toplumundan henüz endüstri toplumuna geçememişken, antikomünizm gelip de "Allah, Kuran, vatan, ezan" söylemleriyle ve çokpartili demokrasiyle desteklenerek, halkın duyguları kullanılarak siyasete yansıtılınca Türkiye açmaza giriyor.

Şimdi bugünkü sorun da bu, 1960'larda benim sosyal bilimleri yetersiz görmemin nedeni de bu.

Yalnız bir şeyi unutmayalım. Ben fevkalade şanslı bir gençtim. Düşünün ki, 1960'larda Türkiye'ye dönüyorum, o sırada Şerif Mardin'in Ford Foundation'dan bulduğu bir fonla İzmir'de araştırma yapılmaya başlanıyor. O araştırma gru-

bu içinde Şerif Mardin, Arif Payaslıoğlu, Mübeccel Kıray, Ergun Özbudun, Deniz Baykal, Oğuz Arı, Cevat Geray, Ruşen Keleş, Çiğdem Kağıtçıbaşı gibi insanlar var. Ben o grubun içindeyim. Doktora tezimi oradan çıkarıyorum. Bu tabii çok büyük bir şans. Bu tabii gene 1961 Anayasası'nın getirdiği özgürlükçü ortamla ilgili bir olgudur.

Dolayısıyla kendi oluşumumu, şimdi sizin sorularınızla daha iyi anlamaya çalışıyorum. Ben bir özgürlükçü ara rejim hatasıyım herhalde. Yani, 1961 Anayasası'nın özgürlükçü ara rejiminin hatasıyım. Öyle görünüyorum. Yani 1950'li yıllardaki baskıyı, Demokrat Parti baskısını çocuk olduğum için yaşamadım. Tam bilincime kavuştuğumda ise 1961 Anayasası ile karşılaştım ve gittim Amerika'ya, "Bilim yapacağım," diye. Yöntemi öğrendim, "Tamam, yeter artık," deyip ülkeme döndüm. Hâlâ 1961 Anayasası'nın özgürlükçü ortamı devam ediyordu. Ben o ortamı Türkiye'nin genel durumu zannettim. Halbuki ne geçmişte öyle bir ortam vardı, ne de gelecekte o ortam devam etti. Ve kendimi o ortamda, hep siyaseti biraz küçümseyerek, bilimi çok fazla önemseyerek koşulladım. Sonra askeri darbelerin şamarını yiyince aklım başıma geldi, ama artık çok geçti, kişiliğim oluşmuştu.

Daha çok siyasete değil, bilime odaklanmış tutumum vardı. Hakikaten siz söyleyince farkına vardım. 1961 Anayasası'nın getirdiği geçici özgürlük döneminin ürettiği, genel yapı içindeki defolu, hatalı bir ürünüm herhalde. Çünkü bütün olup bitenlere karşın, o özgürlükçü ortamın evrensel olduğuna, Türkiye'de devam ettirilmesi gerektiğine inanıyordum.

— Peki, bunu şuraya bağlayalım o zaman. Şimdi, bir kere kavramlarla düşünme döneminizin de başladığını gözlüyoruz. Sıklıkla olgunluk sonrasında da bunu çok öne alıyorsunuz. İşte bir analiziniz ve bu kavramlardan bazıları. Şöyle diyorsunuz bir konuşmada: "Atatürk'ün başlattığı sıçrama, yani kadın hakları vesaire dışında, yapı olarak feodal. Neden? Çünkü endüstrileşememiş. Avrupa'daki devletler endüstrileşerek kurulmuşlar. Endüstrileşme insanları özgürleştirmiş. Oysa Osmanlı İmparatorluğu endüstrileşmenin gerisinde

kalmış, bir tarım ve din imparatorluğu olarak çökmüş, savaşı kaybetmiş, işgal edilmiş, bitmiş. Cumhuriyet onun üzerine bir bağımsızlık savaşı ile kurulmuş. Atatürk ve arkadaşları buna cumhuriyet demişler, ama cumhuriyeti kuracak ne fabrika var, ne başka şey; ne köylüden kentli, ne de kuldan vatandaş yaratabilmişiz. Dolayısıyla gerçek anlamıyla bu ülkede vatandaş ve özgürlük kavramı yok. Erkek egemen ve yaşlı egemen bir toplum olunca, kızlar, gençler sürekli eziliyor. Benim kadınlara ve gençlere büyük güvenim bundan kaynaklanıyor, toplumsal katman olarak. Türkiye'nin çağdaşlaşmasında doğrudan yarar sağlayacak olan onlar. Ama bunu aşacağız. Üstelik hiçbir İslam ülkesinde olmayacak kadar kadın hakları ve kadın özgürlüğü Türkiye'de var; kesinlikle yetersiz, ama değişeceğine inanıyorum."

Şimdi, daha birçok kavram sizin düşünce hayatımızda, ikliminizde yer ediyor. Ama her konuşmanız ya da yazınızda ister istemez, Türkiye'nin dünden bugününe, yarınına yönelik bir analizi söz konusu. Evet, ne diyorsunuz?

— Zamanla, olgunlaştıkça, Türkiye'nin temel sorunlarının aslında insanlık tarihinin gelişmesiyle ilgili yapıdan kaynaklandığını daha iyi algılamaya başladım. Önce ben de, herkes gibi Türkiye'de, "Biz bize benzeriz," diye yola çıktım. Türkiye çok özeldir ve gerçekten bugün de söylüyorum, "Başka pek çok ülkede benzeri yoktur." Hiçbir ülkenin bazı alanlarda benzeri yoktur: "Biz bize benzeriz." Evet, biz bize benziyoruz. Gerçekten Atatürk'ün, bağımsızlık savaşının başka bir örneği yok. Çünkü bağımsızlık savaşları ya Marksist direniş hareketleri olarak çıkmıştır veya işte sömürgeciliğe boyun eğilmiştir. Hem Batı değerlerini benimseyen, hem de Batı'ya karşı anti-emperyalist savaş verip onu kazanan başka bir örnek yok...

Başka bir mucize daha var. Bu Kurtuluş Savaşı'nı birlikte kazandığı toplumsal yapı, bir din-tarım toplumu. Kullardan oluşan, vatandaşlardan değil. Köylülerden oluşan; kentlilerden, işçilerden değil. Fabrikası olmayan bir yapı. İkinci mucize bu yapının üzerine çağdaş bir devlet ve toplum yapısının inşa edilmesi...

— Bir de şu yok mu? Sömürgeleştirilmek isteme sürecinde bir dönüşüm yapıyor...

— Aydınlar var, arkadaşları Mustafa Kemal Atatürk'ün; ama örneğin Halide Edip Amerikan mandası istiyor. Yönetim var, halife-sultan İngilizlere sığınmış.

Komutanlar var, Atatürk'ün en yakın arkadaşları. Hepsi kahraman komutanlar bunlar, ama hepsi halifeci, halifeliğin devamını istiyorlar. Hatta cumhuriyet ilan edeceği için Atatürk'e "diktatör" suçlaması yapıyorlar ve onu önlemeye çalışıyorlar. Söylüyorum, içlerinde bir tek cumhuriyetçi var, o da Atatürk, bir de İsmet Paşa; ama İsmet Paşa onunla eşit düzeydé arkadaş değil, onun yardımcısı gibi daha çok.

Şimdi, bu Kurtuluş Savaşı bir mucize! Arkadan Cumhuriyet'in kuruluşu ve Cumhuriyet'i kurduktan sonra yaptığı aydınlanma devrimleri, ikinci bir mucize. Bakın dünyada başka bir İslam ülkesinde, İslam toplumunun hâkim olduğu bir ülkede böyle bir şey yok. İnanılmaz şeyler yapıyor ve üstelik bunları fabrika yokken, kentleşme oluşmamışken ve milli ekonomi, bağımsız bir milli ekonomi gücü arkasında henüz yokken yapıyor.

İnanılmaz bir şey! Bazıları küçümsüyor, "gardırop devrimi" diyorlar, Yazı Devrimi'ne karşı çıkıyorlar. Olur mu öyle şey, bunlar toplumun çok büyük bir değişiminin zeminleri.

— Tabii tabii. Yeniye doğru... O bildiğimiz bir şeydir, hani yanlış hatırlamıyorsam, II. Mahmut, "Hem medrese hem yeni okullar olsun," demiş; oysa bazıları, "Hayır, böyle bir ikilem başarılı olamaz," demişler; bunda da başarılı olamamış.

— Tabii, aynen öyle! Dolayısıyla bir din-tarım toplumunda, bir endüstri toplumunun siyasal, hukuksal ve ekonomik, kültürel yapısını kurmak gibi bir ikinci mucizeyi gerçekleştiriyor. Tabii bu mucizelerde bir de, İsmet Paşa'nın tam bir "tek adam yönetimi" sırasında çokpartili demokrasiye geçmek kararı var. Onun da bir başka örneği yok. Bu bakımdan biz bize benziyoruz. Ama ne olduğunu anlamak için, bütün bu olayları insanlık tarihi içinde değerlendirmek lazım.

İnsanlık tarihi belki dörde, dört aşamaya ayrılabilir:

1) Tarım devrimi öncesi, toplayıcılık ve avcılık: Dini belli, yapısı belli. Dini ne? Totem. Yapısı ne? Aşiretler, göçebelik.

2) Tarım devrimi: En önemli devrim insanlık tarihinde. İnsan tarımı keşfediyor, tarımı keşfedince toprağa yerleşiyor. Toprak değer kazanıyor, toprak değer kazanınca toprağı almak ve alınan toprağı korumak önem kazanıyor. Bunun için ordu lazım, ordu için devlet-imparatorluk gerekli. Dolayısıyla tarım devrimi, siyasal yapı olarak imparatorlukları getiriyor, yerleşikliği getiriyor ve tek tanrılı dinler geliyor tarım devrimi ile.

Bu söylediklerimin inanca aykırı hiçbir tarafı yok. Allah kullarına kitaplı peygamberlerini, kulları yerleşik toplumda yerleşik olarak yaşamaya başlayınca kuralları yolluyor. İnanca aykırı hiçbir tarafı yok. Çünkü kitaplı peygamberlerden söz ediyorum, yani işte Hz. Musa, Hz. İsa, Hz. Muhammed. Belki bir de Hz. İbrahim düşünülebilir.

Savaşlar, toprak için yapılıyor; ama Allah adına, din adına yapılıyor. Sınıflar, toprak ağaları, bunlarla ittifak içinde din adamları ve köle köylüler... Osmanlı'da da öyledir, köylü köledir. Bu pek okutulmaz bizde. Bir yerden bir yere gidemez, öyle kolay değildir o işler. Köle köylü ve toprak ağası, yönetici ve din adamı. Kimi zaman toprak ağası-yönetici-din adamı aynı kişi. Halifelikte olduğu gibi veya Papalıkta olduğu gibi veya VIII. Henry'de olduğu gibi. Bütün dünyada, bütün dinlerde, bütün tek tanrılı dinlerde aynı.

Dolayısıyla tarım devrimi bütün insanlığı değiştiriyor; en büyük devrim o. Tek tanrılı dinler geliyor, imparatorluklar kuruluyor; köle köylüler ile yönetici, toprak ağaları ve din adamları sınıfı oluşuyor ve siyaset tabii babadan oğula geçen imparatorluklar içinde gelişiyor.

Savaşlar toprak için ama Tanrı adına, Allah adına yapılıyor.

Şimdi burada hemen bir parantez açıp, bir dipnot söyleyeyim. Tek tanrılı dinlerin hepsi, üçü de, yani yabancıların Musevilik, İsevilik ve Muhammedilik dedikleri; bizim Yahu-

dilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlık dediğimiz dinlerin temel özellikleri hemen hemen aynıdır, çünkü hepsi feodaliteye dayanır. Başlangıçtaki yöntemleri veya stratejileri farklı olmakla birlikte sonunda hepsi aynı siyasal ve toplumsal yapıya dönüşür. O da şudur: Erkek egemendir. Kadını, ya günahkar diye aşağılar, ya korkar, ya ikinci sınıf muamelesi yapar, çünkü erkek egemendir. Bunun da gene Allah ile, Tanrı ile bir ilgisi yok, dönem, o dönem; yani tarım kültürü erkek egemen bir kültür. Allah elçilerini yolladığı zaman, o kültüre uygun ilke koymak zorunda. Kuran'da hâlâ cariyeler ve kölelerle ilgili hükümler var. Çünkü toplumda köle ve cariye var.

Dolayısıyla bunları, inanca aykırı, inanca uygun diye yargılamak doğru değil; dönemin koşullarına göre bakmak lazım. Bütün tek tanrılı dinler, siyaseti de kontrol etmek istemişlerdir. İşte orada kavga çıkıyor. Bütün mezhepler, tek tanrılı dinlerin siyaseti kontrol etmek istemesinden ve iktidar kavgasından doğmuşlardır. Mezheplerin hepsinin doğuşu, iktidar kavgasıdır.

Önce isterseniz Hıristiyanlığı hatırlayalım. İlk ana bölünme Ortodoks-Katolik. Nereden çıkıyor bu? Çok karmaşık gibi görünüyor tabii. Çok uzun sürüyor, arkada düşünürler var, din adamları var; fakat gerçek, yalın gerçek çok basit. Tek cümle ile Roma ikiye bölünüyor, Roma'nın dini Hıristiyanlık. Roma ikiye bölünüyor: Doğu Roma, Batı Roma. Her iki Roma imparatoru, kendi dininin, kendi mezhebinin, kendi kilisesinin başkanı olacağı için Doğu Roma Ortodoks oluyor, Batı Roma Katolik oluyor. Bu kadar açık!

Arkadan Protestanlık hikayesi... Protestanlık, Martin Luther gidip de kilisenin kapısına bildiri çaktığı için olmuyor. Arkasında Alman prensleri var. Papa ile kavgaları var. VIII. Henry'nin kendi boşanma davası var, vergi meseleleri var.

Bizim dinimiz bu konuda çok daha belirgindir. Hz. Peygamber, hem Allah'ın elçisidir, dinin kurucusudur; hem İslam devletinin kurucusudur. Devlet kurucusudur Hz. Muhammed. Çünkü biliyorsunuz Kuran'da birçok hukuki ilke de var; bireye, aile hukukuna ve kamuya ilişkin hükümler de

var. Hz. Peygamber öldükten sonra Dört Halife Dönemi başlıyor; Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali.

Hz. Ali'ye gelince işler karışıyor. Birisi çıkıyor diyor ki, "Hz. Ali'yi ben halife kabul etmiyorum." Diyen kim? Muaviye. Kavga çıkıyor, savaş çıkıyor; Muaviye taraftarları Sünni oluyor, Ali taraftarları Şii oluyor. Yoksa, "Allah Kuran-ı Kerim'de şöyle buyurdu," veyahut "Hz. Muhammed sünnetinde şöyle yaptı," diye çıkmıyor kavga. Kavga, kim yönetecek diye çıkıyor.

Dolayısıyla tek tanrılı dinler, siyasal iktidarın meşruiyetinin ve kullanılmasının aracı olduğu için her siyasal hareket, iktidar kavgası, yeni bir mezhep doğuruyor.

Şimdi, bütün bunlar bir dönemi belirliyor insanlık tarihinde. Bu, Din-Tarım İmparatorlukları dönemidir. Bu dönem, tarım devriminin sonucudur. Etti ikinci aşama insanlık tarihinde. Birinci aşama, tarım öncesi. İkinci aşama, tarım devrimi.

3) Üçüncü aşama, endüstri devrimi: Fabrika kuruluyor. Fabrikanın kurulması gene her şeyi değiştiriyor. İnanç olarak tek tanrılı dinlerin üstüne milliyetçilik geliyor. Milliyetçilik tek tanrılı dinleri yok etmiyor, ama yeni bir ideoloji olarak geliyor. Eskiden insanlar sadece Müslüman, Hıristiyan, Sünni, Şii, Katolik, Protestan diye ayrılırken, şimdi İtalyan, Fransız ve Alman diye de ayrılmaya başlıyor. Birincisi bu.

İkincisi, köylü, kentliye ve işçiye dönüşüyor. Toprak ağası, tüccara ve sanayiciye dönüşüyor. İki yeni sınıf doğuyor, önce sermaye sınıfı, sonra işçi sınıfı. Yönetim değişiyor, babadan oğula geçen hanedanlar gidiyor. Devlet, kilisenin egemenliğinden kurtuluyor, laikleşiyor, yöneticiler seçilmeye başlanıyor ve yepyeni bir dünya ortaya çıkıyor endüstri devrimi ile.

Savaşlar hammadde ve pazar için, milliyetçilik adına yapılıyor.

4) Dördüncü aşama bilişim devrimi. Endüstri devriminin üzerine geliyor. Şimdi, bütün dünya yeni bir devrimin, bilişim devriminin başında ve içinde. Bugüne kadarki devlet kategorileri, sınıflar, ideolojiler de değişecek.

Bu genel yapının içine biz, Osmanlı-Türk siyasal sistemini oturttuğumuz zaman, her şey çok açık seçik ortaya çıkıyor. Batı dünyası din-tarım toplumundan, tarım devriminden, endüstri devrimine evrimleşirken -onun da nedenleri var; onları da gerekirse konuşuruz-, Osmanlı evrimleşemiyor; din-tarım toplumu aşamasında kalıyor.

Din-tarım toplumu dünyasının egemenleri belli işte. Roma en büyük egemen, arkadan Osmanlı geliyor. Ondan sonra da endüstri devriminde, İngiltere alıyor liderliği. Yani Osmanlı bir dünya lideri, din-tarım toplumu döneminde dünyanın lider ülkesi. Fakat değişimi izleyemeyince, önce o gücünü kaybediyor. Ondan sonra gücünü kaybettikçe öbürleri tarafından sömürülmeye başlıyor. Daha hızlı zayıflıyor ve en sonunda, I. Dünya Savaşı bütün Din-Tarım İmparatorlukları'nı tasfiye ediyor, Osmanlı'yı da yok ediyor.

Onun için ben hep derim ki, Sevr, tarihin doğal sonucudur. Tarihi tersine çeviren anlaşma Lozan'dır. Atatürk'ün dehası oradadır; çünkü Atatürk endüstrileşmeye ayak uyduramadığı için çöken bir Osmanlı İmparatorluğu'nun enkazı üzerinde, olmayan bir endüstrileşme ve olmayan bir aydınlanma ürünü olan bir Cumhuriyet Türkiye'si inşa edebilmiştir ve bunu da bir bağımsızlık savaşını kazanmış olmasına borçludur.

Bu da bir mucize, çünkü zaten tanım gereği Osmanlı zayıfladığı için çöküyor; yani işgal edilmiş Osmanlı zaten zayıf, bir gücü yok ki ona direnşin. İşte o gücü Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşları Anadolu'da organize edebiliyor ve o bağımsızlık savaşını kazanıyorlar.

Sonraki, daha da büyük bir mucize! İnsanlık tarihinin tarımdan endüstriye geçişinin aşamalarını yaşayamamış, fırsatı kaçırmış, o yüzden zayıflamış, bitmiş bir imparatorluk üzerinde endüstri devrimi olmuş gibi Cumhuriyet'i kuruyor Atatürk. Ve sadece yirmi iki yıl sürüyor bu çaba. Halkevleri, Köy Enstitüleri... Köy Enstitüleri çok gençtir, ömrü beş-on yıldır yani. Dil Devrimi, Tarih Devrimi, Yazı Devrimi, tabii din hukuku yerine medeni hukukun kabul edilmesi vb.

Yirmi iki yıl sonra çokpartili düzen ile birlikte dünyada Soğuk Savaş başlayınca, Türkiye'de çokpartili düzen, gerçek demokrasi, dinciliğin ve milliyetçiliğin demagojisine kurban ediliyor. Ve 1950'de iktidara gelen Demokrat Parti, çokpartili düzeni demokrasiye doğru evrimleştirmek yerine, tek parti düzenine doğru geriye götürüyor. Muhalefetin mallarına el koyuyor, haklarını kısıtlıyor, siyasetçileri hapse atıyor, gazetecileri hapse atıyor, Kırşehir ili kendisine oy vermedi diye, ilçe yapıyor. En sonunda da bir sivil darbe yapıyor ve mecliste bir mahkeme kuruyor. On beş kişilik bir tahkikat komisyonu. Buna, sivil ve asker yargılama yetkilerini, savcı ve yargıç yetkilerini veriyor. On beş milletvekiline. Komisyonun görevi de, muhalefetin rejim aleyhtarı faaliyetlerini tahkik etmek, yani CHP'yi kapatmak.

Tam tek parti! Bu sivil darbeye karşı, 27 Mayıs hareketi yapılmıştır. Şimdi talihsizlik burada; yani Türkiye çokpartili düzene geçtiği anda o yapı, toplumsal ve ekonomik yapı, o çokpartili düzeni destekleyecek olgunlukta değil. Ne gelişmiş bir sermaye sınıfı var, ne de bilinçli, örgütlü bir işçi sınıfı. Ama yine de sabırla o olgunluğa kavuşturulabilirdi. Fakat Soğuk Savaş bunun üstüne gelip de dincilik ve milliyetçilik, rejimi kıskaca alınca, Demokrat Parti de seçimleri kazandıktan sonra demokrasiyi, temel hak ve özgürlükleri geliştireceğine bunları sınırlayınca, kısıtlayınca, demokrasi deneyi fiyasko ile sonuçlandı. Demokrasi Türkiye'de maalesef bir sağ partinin otoriter iktidarı gibi algılanmaya başladı. 1950'den gelen ve bugün de karşımızda duran 2008'deki sorun da budur.

— Peki, ben biraz başa döneyim. Siz iyi bir analiz yaptınız, iki şeyi size sormak istiyorum: Önce Cumhuriyet'in kurumsallaşması; yani birtakım kurumların oturtulması; yani diyelim ki bankacılık sistemi. Böyle bir sistem, belki Osmanlı'da Düyun-u Umumiye ve gayrimüslimlerin ve Batılıların kurduğu birçok kurum var, değil mi? Bankacılık sistemi ve buna benzer birçok şey... Ama Cumhuriyet, diyelim ki, kendine

özgü bir yapılanma içine giriyor. Yani bir sanayileşme hamlesi başlatıyor ve bunların hepsi, önemli bir bölümü devlet eliyle bir model geliştirmek için; işte şeker fabrikaları kuruluyor, işte Beykoz Kundura gibi bildiğimiz birçok şey var. Bir bu var, bir de ikinci analizimiz şu: Şimdi darbelerin analizini yaptığımızda, ben kendimce şöyle bir şey düşünüyorum. İlk darbe, Enver Paşa'nın, İttihat Terakki'nin Babıâli Baskını'dır. Şimdi, kötü giden bir şeyin önüne geçip ya da siyasetçilerin beceremediği bir şeye, kendilerinin müdahale etmesi, onarması ya da yeniden kurması... Ama Cumhuriyet'e geldiğimizde buna benzer bir şey görüyoruz: Çok halk deyişi ve anlayışıyla şöyle bir şey mi var: Bu devleti ya da bu Cumhuriyeti asker kurdu, o zaman sahip çıkar. Eğer politika bir gelenek oluşturamıyorsa, hep sürekli olarak, bu demin saydığımız şeyleri heba ediyorsa, o zaman yeniden müdahale edip, yeniden sistemi yerine oturmak mıdır darbelerin arkasında yatan güdü? Önce o kurumsallaşmadan başlayalım.

— Başta öyleydi tabii. 27 Mayıs hareketi de öyleydi. Tam bu dediğinizdi. Cumhuriyeti asker kurdu, çokpartili düzene de asker geçirdi, İsmet Paşa'ya destek verdi çünkü asker çokpartili düzene geçişte. Ama Demokrat Parti geldi, çokpartili düzeni yozlaştırdı, tek parti diktatoryasına geri döndürdü. En sonunda mecliste bir de mahkeme kurarak sivil darbeyi de yaptı. Asker tekrar geldi, düzeltti. Ve hakikaten düzeltti. 1961 Anayasası dünyanın gördüğü en özgürlükçü, en güzel anayasalardan biridir. Tam bir sosyal refah devleti, sosyal devlet anayasasıdır. Böyleydi. Ama bu, dünyadaki Soğuk Savaş'a uygun değildi, antikomünizme uygun değildi.

Ayrıca, Cumhuriyet'in kuruluşunda nasıl vatandaş yok, kul var; fabrika yok, tarla var; hukuk yok, medeni hukuk yok, mecelle var idiyse; 27 Mayıs'tan sonraki 1961 Anayasa Devrimi'nde işçi hakları verilen, sendikal hakları verilen işçiler yok henüz. Henüz!

Grev hakkı veriyor, sendika hakkı veriyor, henüz işçi sınıfı tam gelişmemiş. Özerklik veriliyor üniversiteye, üniversitenin canına okunmuş.

— Anayasa Mahkemesi kuruluyor.

— Anayasa Mahkemesi doğru dürüst işleyen bir kurum. Yani şunu söylemek istiyorum: 1961 Anayasa Devrimi'nin de iki tane tersliği var.

Birisi, dünya konjonktüründeki Türkiye'nin yerine, içinde bulunduğu Batı toplumundaki antikomünizme aykırı. Özgürlükçü çünkü... Özgürlükçü ve sosyal refah devletçi.

İki, getirdiği kurumlar aynen 1923'te kurulan Cumhuriyet'in getirdiği kurumlar gibi tam anlamıyla toplumsal ve ekonomik desteğe sahip değil. Sınıfsal gelişme henüz sermaye sınıfını ve işçi sınıfını oluşturamamış. Devlet, tam demokratik bir yapı ve gelenekler üzerine oturtulamamış. Devlet Planlama Teşkilatı kuruluyor; devletin elinde sayı yok, veri yok.

— Kalkınma planları o zaman yapılıyor değil mi?

— Planlama o zaman başlıyor. 1963 ilk plan. Dolayısıyla 1961 Anayasası'nın bu iki eksikliği şudur: Toplumsal yapı, 1961 Anayasası'nı destekleyecek olgunlukta değil ve Soğuk Savaş'a aykırı. Onun işlemesini önemli ölçüde aksatıyor.

Ayrıca unutmamak gerek ki, askerlerin Menderes'i, Zorlu'yu ve Polatkan'ı asması yanlıştır, büyük bir trajedidir ve bu nedenle sağ seçmenler ve partiler anayasanın getirdiği bu yeniliklere karşı çıkmışlardır. Ama tabii asıl sorun, 1961 Anayasası'nın Soğuk Savaş'a uygun olmamasıdır.

1961 Anayasası'nın intikamını, yine askerler 12 Mart'ta önce daha sınırlı olarak, sonra 12 Eylül'de buldozer gibi gelip Türkiye'yi perişan ederek aldılar. Benim için darbeyi kim yapıyor, siviller mi, askerler mi veya darbe ne zaman yapılıyor, hiç önemli değildir. İster siviller yapsın, ister askerler, esas olarak demokratik rejimlerde darbe kötü bir şeydir. Siviller yapsa da... Benim için önemli olan, herhangi bir müdahale demokrasiyi geliştiriyor mu, sınırlıyor mu? Ben ona bakarım.

27 Mayıs hareketinde, maalesef üç tane idam var ve bu tabii kabul edilemez, çok hüzün verici bir şeydir. Ama unutmayalım ilk darbe, anayasaya karşı Menderes'in Tahkikat Komisyonu ile yaptığı sivil darbedir. 27 Mayıs ona tepkidir. 27 Mayıs, Menderes'in sivil darbesine karşı darbedir.

— Peki, 12 Mart ve 12 Eylül bir ödeşme mi, kısasa kısas mı sizce?
— Herhalde! Ordunun kendi içinde hesaplaşması diyelim.

— Öyle mi?
— Tabii! Yani ordu, 1960'ta yaptığı müdahaleyi, 12 Mart 1971'de ve 12 Eylül 1980'de geri alıyor. Amerika! Amerika!

— Cumhuriyet'in kuruluş döneminde iki filiz var. Bir, aydınlanma için tercüme bürosunun oluşması, giderek kendi içinde kurumsallaşacak bir yapıya sahip olması. Bir de, Mavi Anadolu Hareketi, bir düşünce kıvılcımı olarak gelişti. Marksizm'in, varoluşçuluğun birçok Batılı düşüncedeki yansıması, Soğuk Savaş döneminde, II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'da çıkan bütün düşünce ve felsefe akımları, belki bizi 1960'dan önce etkileyecekti, ama bu iki akım iyi-kötü birçok şeyin filizlenmesine neden oldu. Şimdi bu süreci ve kesintiye uğramasını, bunu bir değerlendirmenizi istiyorum.
— Köy Enstitüleri dünya çapında bir devrim, bir! İki, Köy Enstitüleri'nin kapatılması Atatürk Türkiyesi'nin yaratılmasındaki en büyük ihanettir. UNESCO, Köy Enstitüleri'ni bir eğitim, bir kalkınma modeli olarak över. Dünya çapındadır bu. Biz, küçük aklımızla, yarım aklımızla Türkiye'de bu modelin ne güzel şeyler yapabildiğini gördük, korktuk ve kapattık. Yarım akıllı olduğumuz için. Tam akıllı olsaydık kapatmazdık.

Köy Enstitüleri neydi? Köy Enstitüleri, çok basit bir şey. Bugün sosyal bilimlerin ortaya koyduğu ana ilkeleri, o günün koşullarında en mükemmel biçimde uygulayan olay. Nedir? Kırsal alanlardaki kalkınmayı sağlamak için kırsal alan nüfusunun içinden lider üretmek ve liderleri tekrar kırsal alanlara yollayıp, köy kalkınmasını gerçekleştirmek. Köy Enstitüleri, bir liderlik projesidir. Doğru bir liderlik projesidir; çünkü lider adaylarını köyden alır, lider yaptıktan sonra köye yollar.

Lider ne demek? Lider, köyde değişmenin öncülüğünü yapacak adam veya kadın demektir. İnsan! Değişmenin öncüsü insan!

Ne yapıyor Köy Enstitüsü? Alıyor çocuğu dünya kültürünü veriyor; Dostoyevski okutuyor, Tolstoy okutuyor, Balzac okutuyor, Mevlânâ okutuyor. Yani İslam klasiği de okutuyor, dünya kültürünü okutuyor, Yunan felsefesini okutuyor. Dünya müziğini öğretiyor. Herkes bir veya birkaç enstrüman çalıyor; mandolin çalıyor, keman çalıyor, piyano çalıyor. Edebiyat öğretiyor, müzik öğretiyor, felsefe öğretiyor. Köyde geçerli zanaat öğretiyor; arıcılık öğretiyor, duvarcılık öğretiyor, elektrikçilik öğretiyor. Ve dünya kültürü ile dünya sanatı ile donattığı, köyde işe yarayacak zanaat bilgileri ile teçhiz ettiği, silahlandırdığı bu çocukları mezun edip köye geri yolluyor.

İşte bu, dünya çapında bir eğitim ihtilalidir. Eğer devam etseydi, Türkiye bugün çoktan AB'nin de üyesiydi; AB'nin de öncüsüydü hatta. Hiç kuşkunuz olmasın!

Bu güzelim projeyi üreten Tonguç'u, ona destek veren Hasan Âli Yücel'i ve projeyi siyaseten başlatan İsmet İnönü'yü bir defa kutlamak lazım. Köy Enstitüleri tartışmasında unutulan konu, niye kapatıldığı.

Şimdi, bu bir savaş döneminde başlıyor ve İsmet Paşa gidiyor, soruyor, "Kaç tane var?" "Şu kadar sayıda olmuştur," diyorlar. "Ne kadar planlıyorsunuz?" "İşte önümüzdeki yıl iki tane, ondan sonra üç tane..." filan. "Olmaz!" diyor, "olmaz! Çok daha fazla yapın. Çok daha fazla, sonra bize müsaade etmeyeceklerdir."

— İlginç!

— Bu konuşma var. Bu konuşmayı Tonguç'la, Hasan Âli Yücel'le yapıyor. İsmet Paşa olayın farkında, yani Dünya Savaşı bittikten sonra Türkiye'nin yalnız kalacağını ve Türkiye yalnız kaldığı zaman, kendisinin de hem siyasal iktidarı demokratikleştirmek anlamında, hem de Türkiye'nin milli güvenliğini sağlamak anlamında güçlüklerle karşılaşacağını biliyor.

Nitekim Köy Enstitüleri benim çok sevdiğim bir örnektir, sınıflarımda, derslerimde hâlâ kullanıyorum. Çok basit bir nedenle. Türkiye tarihinin irdelenmesinde metot yanlışı-

na işaret eder. Metot yanlışı şu. Aynen Osmanlı tarihi gibi Türkiye Cumhuriyeti tarihi de şahıslara göre okutulur: Atatürk dönemi, İsmet Paşa dönemi, Menderes dönemi, Demirel dönemi, Özal dönemi, şimdi de Tayyip Erdoğan dönemi. Yanlış! Nasıl insanlık tarihini; tarım devrimi öncesi, tarım devrimi, endüstri devrimi ve şimdi de bilişim devrimi diye dörde bölüyorsak, Türkiye Cumhuriyeti tarihi de şöyle üç döneme bölerek anlatmak gerek:

1- Kuruluş dönemi (1919-1945)

2- Soğuk Savaş dönemi (1945-1997) 28 Şubat'ı kastediyorum. Sovyetlerin çöküşü 1991. Türkiye'de Soğuk Savaş'ın bitişi 1997'dir.

3- Soğuk Savaş sonrası küresel dönem. 1997 sonrası.

Türkiye Cumhuriyeti tarihi, bu üç dönemle, yani kuruluş dönemi mantığıyla, Soğuk Savaş dönemi mantığıyla ve küreselleşme dönemi mantığıyla irdelenmedikçe, ülkemizde olup bitenleri anlamamız olanaklı değildir.

En belirgin, somut örnek Köy Enstitüleri'dir. Başlatan, açan, kuran İsmet Paşa; geri dönen, vazgeçen gene İsmet Paşa! Nasıl oluyor? Hem de on yıl içinde aynı İsmet Paşa. Atatürk'ün ölümünden hemen sonra başlıyor, 1945'lerden sonra hemen bitiyor: 1946-47. Yani kapatan Demokrat Parti'dir, ama fark etmez, CHP döneminde yapı değişiyor, program değişiyor. Hasan Âli Yücel ile Tonguç görevden alınıyor. Şemsettin Sirer getiriliyor Milli Eğitim Bakanlığı'nın başına. Şemsettin Günaltay, Başbakan yapılıyor, Köy Enstitüleri bitiyor.

Çünkü Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş dönemi bitiyor, dünyanın Soğuk Savaş dönemi başlıyor ve Sovyet tehditlerinden dolayı milli bağımsızlığını tehlike altında gören Türkiye, Batı dünyasına katılıyor ve o dünyanın ileri karakolu oluyor. İleri karakolu olunca, antikomünizm Türkiye'ye hâkim oluyor Soğuk Savaş'ta. Köy Enstitüleri'ni açan İsmet Paşa, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş döneminin Cumhurbaşkanı İsmet Paşa'dır. Köy Enstitüleri projesinden

vazgeçen İsmet Paşa, antikomünizme teslim olmuş, Batı'nın ileri karakolu olan Türkiye Cumhuriyeti'nin çokpartili düzene geçen Cumhurbaşkanı İsmet Paşa'sıdır. Fark burada!

Tarih ve sosyoloji işte böyle okutulur, böyle okutulması, böyle irdelenmesi gerekir. Kişilere göre değil, süreçlere göre ve dünyanın bütünlüğü içinde...

10./ AYDINLANMA

— Bu Tercüme Bürosu; yani benim -siz öyle diyor musunuz bilmiyorum- belki de bir Rönesans'ı başlatabilecek ya da Türk aydınlanmasının yeni bir adımı olabilecek dediğim bir hareket köstekleniyor.

— Eğer bugün Türkiye hâlâ batmamışsa veya ortaçağ karanlıklarına sürüklenmemişse, çokpartili düzeninin boşluklarından yararlanılarak şeriata dönüştürülmemişse, demokrasi üç aşağı beş yukarı işleyebiliyorsa ve hâlâ birçok insan demokratik mücadele yapabiliyorsa, bunların temelinde hiç kuşkum yok, sosyolojik olarak, Köy Enstitüleri ve Tercüme Bürosu yatar.

Şimdi, hemen üç örnek vereyim: Biri benim, biri Hıncal Uluç. Biri Doğan Hızlan. Hıncal kırk defa nasıl yetiştiğini, Milli Eğitim Bakanlığı'nın yayınladığı klasikleri okuyarak kültür edindiğini yazdı. Hıncal Uluç neden önemli? Türkiye'nin en çok satan gazetelerinde daima en çok okunan köşe yazarıdır. Beğenirsiniz, beğenmezsiniz o ayrı konu, ama müthiş polemikçi. Kendi de polemikçilere konu olan ve çok okunan bir köşe yazarı. Mülkiye mezunudur. Ve Doğan Hızlan. Doğan Hızlan'ı ve Hıncal Uluç'u tanıdığım için, kendim de öyle yetiştiğim için biliyorum. Anılar okunsa daha çok örnek de bulunabilir. Bunlar, o Tercüme Bürosu'nun ürettiği insanlardır. Biz çocukluğumuzda beyaz, 'Milli Eğitim Bakanlığı Klasikleri' dediğimiz klasiklerle büyüdük.

Bizim mayamızda bu kültür olduğu için bugün hâlâ demokrasiden yana, çağdaşlıktan yana, uygarlıktan yana tavırlar koyabiliyoruz ve o temel kültürün bütün öğelerine sahibiz. Kim bilir, büyük bir olasılıkla Doğan Hızlan gibi, Hıncal

Uluç gibi, benim gibi daha yüzlerce ,hatta belki binlerce insan var. Köy Enstitüsü mezunlarını zaten biliyoruz yazarlarımız içerisinde, onları saymaya gerek yok.

Bence onların kapatılması sadece Rönesans'ı önledi demek yeterli değil, onlar bir Rönesans'ı başlattılar. Kapatılması, bu Rönesans atılımının uzun süreli ve çok etkili olmasını, Türkiye'ye egemen olmasını önledi. Yoksa onların tohumları sonradan yeşerdi. Yetersiz, evet yetersiz; ama o tohumlar yeşerdi ve bir sürü ürün verdi; insan olarak, yapıt olarak.

— Şimdi sizin tarihe ilginiz olduğu için zaten, bir sosyal bilimcinin tarih ilgisi, tarih bilincinin olması, toplumu daha iyi okuması için elzem diyorsunuz, ki çalışmalarınızda bu var. Hem güncel tarih olsun hem de geçmiş tarih istiyorsunuz... Peki, bir şey sormak istiyorum. Şimdi, demin sözünü ettiniz; mesela ATÜT var, Asya tipi üretim tarzı.

Bu gene; Sencer Divitçioğlu, İdris Küçükömer tarafından o dönem ortaya atılmış ve bir tür Türkiye üzerine birtakım tezler. Yani bunu herkes farklı okuyor; mesela Osmanlıcılığı savunan farklı okuyor, Türkçülük ya da Turancılığı savunan; yani bütün bu akımların Osmanlı-Türk sürecinde ortaya çıkması ve bunların içinden yalnızca Türkçülük ya da ulusçuluğun, ulus-devlete geçiş, dönüş sürecinde yer bulması...

— Türkiye, iki ana çizginin çatışması ve çelişmesi ile biçimlenir. Buna çeşitli isimler verilebilir. Genellikle moda olan ve fazla yüzeysel olan biçimde "çağdaşlıkla gericiliğin çatışması" denir. Ama bu bence çok kaba, bir sürü ayrıntıyı ve temel nedeni gözden kaçıran bir şey. Ayrıca şimdi açıklayacağım birtakım nedenlerle, bazı gerçekleri de iyi ifade etmiyor.

Türkiye'deki esas çatışma, bağımsız bir Türkiye Cumhuriyeti'ni din-tarım toplumundan endüstri toplumuna geçirmek için gerekli reformların yapılmasıyla, karşı görüş olarak Soğuk Savaş ve küreselleşme bağlamında geniş kitlelerin istismarı aracılığıyla; yani demagoji aracılığıyla Türkiye'nin bu çağdaşlaşma, demokratikleşme ve endüstrileşme hamlesinin engellenmesi arasındaki kavgadır. Yani çağa uygun reformcu

değişimle, bu reformlara karşı feodal kültürün istismarı aracılığıyla ve dış güçlerle de bütünleşilerek yapılan direniş.

Şimdi iki dönem var Türkiye'yi çok etkileyen. Bu iki dönemde iki şey egemen: Bir, bağımsızlık egemen. İki, din-tarım toplumundan endüstri toplumuna, monarşiden demokrasiye geçiş tohumları.

Bir tanesi fevkalade kısa bir dönem, bir tanesi uzunca bir dönem. Birisi, uzunca dönem 1923-1945 arası. Yirmi iki yıl, Köy Enstitüleri dahil, insanlar bağımsızlığa inanarak, çağdaşlaşmaya inanarak, sanatı, kültürü özümseyerek, benimseyerek dünyadaki en ileri toplumların yapılarını içselleştirerek yetiştirilmişler; 1945'e kadar.

Tabii bunun karşısında hâlâ din-tarım toplumunun, feodal toplumun kalıntıları var, nitekim onlar üzerinde bu hareketin karşı diyalektiği gelişiyor. İkinci dönem çok daha kısa, 1960-63 arası, fakat 1960-63 arası gelen özgürlükçü sosyal refah devleti anlayışı, 1963'ten 1971'e kadar, yani sekiz yıl daha yarı topal, az buçuk sürer gibi. Tabii her türlü sapmayı da içinde getiriyor. O çocukların da, vatansever çocukların, Deniz Gezmiş'lerin de hiçbir cinayet işlemedikleri halde asılmaları gibi bir sonuç da getiriyor tabii. Ama dönem, 1960-63 arası tam özgürlükçü bir dönemdir ve sosyal refah devleti dönemidir. Üç yıl sürüyor.

Yirmi iki yılın sonuçları, 1945'te dönmeye başlayan hava, 1950'ye kadar, şu veya bu biçimde, çelişkilerle de olsa devam ediyor. 1945-1950 dönemi, Köy Enstitüleri'nin kapatılması, Tercüme Bürosu'nun yavaş yavaş tasfiyesi, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'ndeki tasfiye vs. gibi çok ciddi geri dönüş hamleleri ile doludur. 1960-65 arası da, aynen 1923-45 arası gibi bir nevi kuruluş dönemidir. Özerk yargı, Danıştay'ın yetkileri, özerk TRT, özerk üniversite kavramları, planlama kavramı, işçi hakları gündemdedir.

Ama 1965'ten sonra durum değişiyor, aynen 1945'ten 1950'den sonra olduğu gibi. Örneğin, Süleyman Demirel'in şu meşhur sözünü unutmayın, "Biz plan değil, pilav istiyoruz," sözü, Süleyman Demirel'in 1963'ten sonra söylediği bir sözdür.

— 1965'de tek başına iktidarda.
— 1960-65 arası beş yıllık dönemdir. Yani bir yirmi iki yıl var, bir de beş yıl. Ama toplumsal olarak o yirmi iki yılın etkileri, ta 2000'lere kadar geliyor. Yani konuştuğumuz insanların başarıları ve topuma olan etkileri...

— Onların ortaya çıkmasını hazırlıyor.
— "Dahi Çocuk" yasası, İdil Biret, Suna Kan filan hep o dönemdir. O, 1960-65 arasında da bizim kuşak, üniversitede idi. Ve üniversiteden mezun oldu. Yani o kuşaktır bizim kuşak. Ben zihinsel formasyonumu, hukuk formasyonumu, devlet anlayışımı o dönemde aldım. Özgürlükçü devlet, halka hizmet eden devlet anlayışı, "Devlet, halkın hizmetkarıdır. Başbakan baş hizmetkardır," anlayışı o dönemden kalan ilkeler.

— Yanıldınız!
— Dolayısıyla bu olayı iyi anlamak lazım. Soğuk Savaş 1945'ten sonra, küreselleşme de 1990'lardan sonra Türkiye'nin hem bağımsızlığını, hem çağdaşlaşmasını bir biçimde engelliyor. Fakat orada "çağdaşlaşma" derken, çok dikkatli olmak lazım. Çünkü gerek Soğuk Savaş, gerek küreselleşme, teknik anlamda ve bireysel yaşam anlamında birtakım çağdaşlıklar da getiriyor. Amerikan yaşama biçimi, tüketim patlaması, cep telefonu ve internet kullanımı, küreselleşmenin getirdiği yeniliklerdir. Transistörlü radyo ve televizyon, Soğuk Savaş Amerikası'nın başlattığı şeylerdir.

Dolayısıyla bireysel yaşam alanlarında Soğuk Savaş ve Küreselleşme bir çağdaşlaşma getiriyor, ama hem bağımsızlık anlamında hem de demokratik değerler anlamında bir geriye dönüşe de yol açıyor. Çünkü Amerika'nın çıkarlarına hizmet durumunda kalıyor Türkiye. Mesele bu! Bu kadar basit!

Bu çatışma çerçevesinde tarihi ve günceli görmek lazım. Bugünkü sorunlarımız da orada. Yani, "siyasal İslam", "ılımlı İslam" adı altında Türkiye'deki rejim değişiyor diyoruz.

Peki, bütün bu süreçlerin arkasında ne var? Bütün bu süreçlerin arkasında, dış konjonktür ve tabii onun lideri Ameri-

ka var. Yani dolayısıyla Amerika bir yandan bireysel yaşam ve teknoloji anlamında çağdaşlaşma getiriyor gibi görünürken, bir anlamda da genel toplumsal eğilimler açısından Türkiye'yi geriye götürücü etkiler yapıyor.

— *Büyük bir kuşatma diyebiliriz.*

— Tabii kuşatma! Tam bir kuşatma. Bunları söylediğimiz zaman da, "Dünyada bir tek akıllı biz mi kaldık? Herkes aynı şeyi yapıyor, biz de takip ediyoruz," diyorlar. Oysa oradaki ilişki, güçlü-güçsüz ilişkisi. Yani, "İtalya, Fransa bak ne yapıyor!" diyorlar; İtalya, Fransa güçlü. Ben İtalya, Fransa ile aynı işi yaptığım zaman onlar şişmanlıyor, ben zayıflıyorum. Bu kadar basit bir iş!

Tarihi ve toplumu bu çerçevede görmek lazım. Bu çerçevede, yani dünya ölçeğinde ve tarihsel perspektif bağlamında görülmeyince aldanılıyor. Şimdi burada, bu yanlışın İdris Küçükömer ve İkinci Cumhuriyetçiler ile bağlantısını yapacağım.

İdris Küçükömer'i solcu görmek çok büyük bir yanılgı. İdris Küçükömer solcu değil, İdris Küçükömer iyi niyetli bir düşünür, kafası karışık bir yazar ve maalesef başkalarının da kafasını karıştırıyor.

Geniş ve ezilen kitlelere "solcu" diyor. Hayır! Geniş ve ezilen kitle, endüstri toplumundaysa solcudur; işçiyse, özgürse, kentliyse solcudur. Tarım toplumundaysa sağcıdır. Köylüyse, kulsa, köleyse sağcıdır. Nitekim Osmanlı'da da hep böyle olmuştur. Osmanlı'daki Batılılaşma çabalarını başlatan, çağdaşlaşmayı veya ilericiliği başlatan saraydır. Halk isyanları, Kabakçı Mustafa, Patrona Halil isyanları hep gericidir.

— *Yenilikler tepeden gelmiştir.*

— Tepeden gelmiştir. Cumhuriyet de bu geleneği sürdürmüştür. Çünkü ilericilikte önder rolünü oynayacak olan sermaye sınıfı ve işçi sınıfı yoktur, gelişmemiştir. O açıdan meseleye böyle bakmak lazım, diye düşünüyorum.

— Şimdi sözü şuraya getirmek istiyorum. Bütün bu konuştuklarımızın belki de en keskin, en farklı uçlarda tartışıldığı, konuşulduğu, siyasal söylem, hatta ideolojik söylem olarak ortaya çıktığı bir dönemde üniversitedesiniz: 1960'lar. Yani Türkiye'nin 1960 Anayasası'nın getirdiği özgürlük ortamı diyorsunuz. Buna, şunu da eklemek lazım. Düşünce yaşamımızda Marksist klasikler ve başka çeviri kitaplar çevrilip yayınlanıyor. Giderek Türkiye yavaş yavaş kapalı toplum olma özelliğinin kapılarını zorluyor, yani açık bir topluma doğru gidiyor ki; 1980 sonrası da zaten bunun olumlu-olumsuz birçok ürünü çıktı ortaya.

Şimdi biraz daha özele dönmek istiyorum. Hayatının her döneminde yolu sevgiden geçen biri olarak karşımıza çıkıyorsunuz baktığımızda. ABD'den dönüşünüzde, üniversiteye adım atışınızda da bu sevginin ivmesi var. Sevgi nedir, onu soracağım da; şu da geliyor aklımın ucuna: İçinizde şöyle bir ukde kaldı mı, Siyasal'a dönüp hoca olmama; yani orada bunu sürdürmeme?.. O sevgiyi içinizde hâlâ tuttunuz mu?

— Hayır! Hacettepe'de bana verilen olanaklar o kadar büyüktü ki, içimde hiçbir ukde kalmadı. Yani Doğramacı, sonradan beni silmeye, yok etmeye çalışan adam, aslında bir gencin rüyasında bile görse, hayra yormayacağı olanaklar sundu bana.

— Biraz da, "Beni var eden bir ortam, olanaklar dizisi..." diyebilirsiniz değil mi?

— Kesinlikle! Komple bir üniversitenin ikinci, üçüncü derecedeki sorumluluğuna, yönetimine, hatta bir fakülteden üniversiteye dönüşmesinin sorumluluğuna ortak etti beni.

— Peki, henüz akademik kariyeriniz falan yok, daha işin çok başındasınız üstelik!

— Tabii, ama bu olanaklar birçok şeyi bana yaptırdı. Şöyle düşünün, benim gibi bütün ihtirasları akademik olan, yani yazmak, çizmek, hocalık olan bir insana bu imkanlar veriliyor.

O zaman demek ki, 25 yaşındayım. Siyaset isteyen bir insanın 25 yaşında başbakan olması gibi bir şey. Daha ne isteyebilirim. Ders diyorsun, ders veriyorum; kitap diyorsun, kitap yazıyorum; akademik program diyorsun, programı öğrencilerimle ben hazırlıyorum; üniversite düzenlemek diyorsun, bütün bir üniversiteyi düzenliyorum. Daha ne! Yani Siyasal'da hocalık bir yana, Siyasal'ın dekanından daha güçlü bir konumdayım. 25 yaşında. Onun için içimde hiçbir ukde kalmadı.

— *Peki, şu YÖK'ü açın. YÖK, 12 Eylül'de geldi. Model mi, yani bugün Amerika'da başka bir yerde böyle bir model mi var; yani Doğramacı bunu nasıl getirdi ya da niye çıktı ortaya?*
— Efendim, Doğramacı 1971'de de bunu yapmak istedi.

— *Yani onun fikri mi bu?*
— Yapmak istediği şey, bütün Türk üniversitelerini kendi emrine almak. Bir defa 1971'de de yapmak istedi; sökmedi, yapamadı. Onu yapabilmek için beni harcadı, gitti Genelkurmay başkanına beni şikayet etti.

— *Tağmaç'a.*
— Tağmaç'a. Onlarla ittifak etsin diye; olmadı; çünkü o sırada orada Atilla Karaosmanoğlu vardı hükümette, Necat Erder onun sayesinde çok etkiliydi. Şinasi Orel vardı, eski plancı. Onlar Doğramacı'yı dışarıda tuttular, hatta beni de biraz korudular askerlere karşı filan.

1980'de bu projesi söktü bu sefer. Gitti, Evren'e YÖK'ü sundu, ikna etti, başardı. Üstelik Milli Güvenlik Konseyi'ne yaptığı sunuşta mevcut sistemi kötüler ve kendi önerisini anlatırken, benim mevcut üniversite sistemini eleştiren, *Milliyet*'te yayınlanan makalemi kullandı! Unutmayın, YÖK Yasası, anayasadan önce çıkmıştır. YÖK Yasası kasım ayıdır. 1981 Kasım'ıdır, 6 Kasım'dı galiba yanlış hatırlamıyorsam.

Şimdi YÖK'ün ne kadar Doğramacı'nın samimi inançlarını yansıttığını irdelemek için tek bir şeye bakınız, kamuoyunun gözünden kaçıyor bunlar. Doğramacı aynı sırada kendi özel vakıf üniversitesini kurdu. Hacettepe serüveni bitti. Bilkent'i kurdu. Hacettepe, devlet üniversitesidir zaten biliyorsunuz; Bilkent, vakıf üniversitesidir.

İhsan Doğramacı, bir yandan YÖK başkanlığı yaparken bir yandan da kendi vakfına ait şirketler aracılığıyla kullanarak Bilkent Üniversitesi'ni kurdu.

Yaptığı iş üniversite kurmaktır, iyi bir iştir; ama bu iyi iş, onu yaparken başvurduğu yolları yöntemleri haklı kılar mı bilmem!

Bir Bilkent'in işleyişine ve Bilkent'te olup bitenlere, bir de YÖK'e bakalım. Bilkent özgürlükçüdür, YÖK baskıcıdır. Bilkent'te tam bir çağdaşlık egemendir. Tam bir özerklik egemendir.

— *YÖK tam tersi.*

— Yani tüm Türkiye üniversitelerini ilkokul derecesine indirirken, kendisi gerçekten Batı standartlarında mükemmel bir üniversite kurmuştur, tamamen YÖK'ün dışında. Ne kadar samimiyetsiz olduğu oradan belli.

Beni de yanına istedi, "YÖK'e gel, beraber çalışalım," diye.

Bu arada Doğramacı, "Hiçbir zaman geç değildir," der; hatta İngilizce söyler, "It's never too late." 1980 darbesinde ben Hacettepe'deyim ama Doğramacı ile aramız açılmış. Diyor ki, "Gel YÖK'te beraber çalışalım. Bana hizmet et," diyor. Benimle yeniden çalışmak, dönüp bana gelmek için hiçbir zaman geç değildir diyor.

Ben reddettim. Konuşuyoruz işte, orada söylediği laf, "Pazartesi günü saat 9.00'da zil çaldığı zaman, bütün İktisat Fakülteleri'nde hangi derse girilecek ve o derste ne okutulacak onu bileceğiz." Düşünün, kafaya bakın! Bunu her bilim dalı alanında uygulayacak. Sonra da bunun adı üniversite olacak.

— Olamaz böyle bir şey!

— Doğramacı YÖK'ü, Türk üniversitelerini yok etmek, tasfiye etmek için kullanmıştır. 1402 sayılı yasaya dayanarak, başta Bahri Savcı olmak kaydıyla birçok değerli insan görevden alındı. Yerlerine dışarıdan tek özellikleri milliyetçilik-mukaddesatçılık olan bir sürü insan atandı. Türk üniversiteleri iğdiş edildi.

O sırada biliyorsunuz eğitim enstitüleri, sağ görüşlülerin egemenliğinde. Oralarda beş yıllık hoca olanlar doçent, on yıllık hoca olanlar profesör olmak kaydıyla alındı. Tabii mülakatlar, değerlendirmeler filan yapıldı, ama hepsi göstermelik.

Yeni bir şey daha icat etti. Meşhur insanlara profesörlük verdiler. Birtakım sanatçılar profesör oldu. Ben o zaman yazı yazdım. Dedim ki, "O zaman çok başarılı emniyet müdürlerini de general yapalım bari," dedim, yani o dönemde Türkiye'yi yöneten askerler anlasın diye.

O kadar büyük bir tasfiye yaptı ve o kadar çok yeni insan aldı ve bu o kadar uzun sürdü ki! 1981 YÖK Yasası'nın tahribatı, 1994'te Kemal Gürüz'ün gelişi ile biraz önlenebildi. On üç yılda canına okudular üniversitelerin.

Bütün öğretim kadrolarını, bilimden başka kaygıları olan, milliyetçilik, mukaddesatçılık kaygıları olan insanlarla doldurdular. 1994'ten bu yana da bu dengelenmeye çalışılıyor ve henüz dengelenmiş değil. Şimdi yine kadro değişti, eski görüş yine egemen oldu YÖK'e. Allah üniversitelerin yardımcısı olsun!

— "Türkiye üniversite yaşamında önemli bir gedik açıldı," diyorsunuz. Peki, üniversiteyi sevmek, bilimi sevmek, okumayı sevmek, yazmayı sevmek, kadınları sevmek, çocukları sevmek ve yurdunu sevmek, biraz bunların sizdeki anlamlarını konuşalım.

— Vallahi çok güzel söylediniz. Biraz övünmek gibi olacak ama ben hakikaten sevgi insanıyımdır. Ben insanlardan da nefret filan etmem. Kızarım, çok üzülürüm sevdiğim insan-

dan kazık yiyince veya güvendiğim insandan kazık yiyince, tabii çok kızarım ama asla kin tutmam, nefret etmem.

— *Bilgi Hanım'la da ilişkiniz böyle mi gelişti?*
— A tabii! Bilgi ile ilk dostluğumuz da konuşarak oluştu. Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde İngilizce laboratuvarı vardı, o laboratuvarda kulaklıklı hücreler vardı. O hücrelerde oturur, dertleşirdik. Benim o sırada İstanbul'da bir kız arkadaşım vardı liseden. Onunla ayrılıyoruz, birleşiyoruz...

— *O da sizi teselli ediyordu.*
— Evet, ben anlatıyorum, o teselli ediyor. Evliliğimizin temelinde de sevgi ve konuşmak var.

— *Peki diğer sevgilerden söz edin: Okuma, yazma, kadınlar, çocuklar...*
— Tutku! Tutku onlar; aslında okuma-yazma tutku.

— *İlişkilerinize baktığımda; çocuklarınızla, eşinizle filan... Tabii insanı bir de grup içinde gözlemlemek başka bir şey... Gerçi ben sizi birçok yerde gözlemlemiş bir insanım; çalışma yaşamında olsun, entelektüel yaşamda olsun... Şimdi bu perspektiften baktığımızda; sevgiydi, bağlılıktı, tutkuydu, sadakatti; sonuçta bütün bunlar Emre Kongar'ı var etmiş. Şöyle dönüp kendinizi biraz silkelediğinizde, kendinizi sorguladığımızda, bunlar sizde nereye oturuyor, nerede biçimlendiler?*
— Belki o tutku aslında tutarlılık, çalışmak ve saygı. Tutarlılıktan kasıt, bilim yapmaya çalışıyorsanız bilim yaparsınız, yönetici de olsanız bilim ile ilgili bir yöneticiliğiniz olur ve onu geçici olarak sürdürürsünüz, sonra gene bilim yaparsınız. Tutarlılık bu. Yani öyle hem orada hem burada; hem politika yapayım, hem bilim yapayım, hem bilmem ne yapayımla olmaz bu işler. Tutarlılık o, kastettiğim. Çalışmak. Bu tutarlı çizginizde yılmadan, usanmadan ve bıkmadan çalışacaksınız titizlikle.

Saygı da şudur: Önce kendinize, sonra da etrafınızdakilere saygı göstereceksiniz. Şimdi bu birey sevgisiyle de ilgili bir şey. Ben hiçbir arkadaşımı, hiçbir insanı satmadım. Hiçbirisine saygısızlık da etmedim. İnsanlara gerçekten saygılı ve sevgili davranıyorsanız, o aslında kendinize olan saygınızdan kaynaklanan bir şeydir.

Kendinize önem verdiğiniz için, kendi kişiliğinize önem verdiğiniz için, kişiliğiniz zedelenmesin, o imajınız bozulmasın diye başkalarına da aynı onlardan beklediğiniz saygı ve sevgi ile davranıyorsunuz. Bu çok önemli bir şey! Sanıyorum ki, benim hayatımdaki sevginin çok önemli temellerinden biri budur.

Olumsuz biçimde tutkulu bir insan değilim. Yani tutkularının esiri olan yazarlardan değilim. Çünkü tutkularının esiri olmayı, biraz dengesizlik ve bir hayli zayıflık olarak görürüm.

— *Hemen aklımdan şu geçti: Çok dengeli.*

— Bence tutkularının esiri olmak dengesizliktir, ben dengeli olmaya çalışan bir insanım. Dengeli olmayı seçtim, kendimi dengeli olmak biçiminde geliştirdim. Yani öfkelenmek, bağırmak, umutsuzluğa kapılmak, çılgınca sevinmek filan benim için dengesiz şeylerdir. Belki genetik yapım, duygusal yapım böyle aşırılıklara uygun. Belki de öyle olduğum için kendimi eğitmeye, geliştirmeye çalıştım. Hâlâ da çalışıyorum.

11./ DEĞİŞİMİN YANSILARI

— Amerika'dan döndüğünüzde, yerlilik düşüncesi aklınızın bir köşesinde neredeydi? Yola çıkarken hani, bilimin yerlisi olmaz, bilim bilimdir. Bir buluş varsa, bunu insanlık adına yapıyorsunuz. Bunun sınırı, ırkı, cinsiyeti yoktur, tamam. Ama sonuçta kendi toplumunuzu analiz edebilecek bir yöntem, bir kuram da geliştirme yoluna, bir yöntemi oluşturma yolunda gidiyorsunuz. Buradan başlayalım derim.

— Bence çok güzel özetlediniz. Ulusal fizik (Türk fiziği) veya ulusal kimya (Türk kimyası) veya ulusal matematik (Türk matematiği) ne kadar mümkünse, Türk sosyolojisi de o kadar mümkün. Yani ancak evrensel kuramların, evrensel ilkelerin ışığında bilim yapabilirsiniz. Peki bilimde bu, "Türk" lafı, "ulusal" lafı, ne anlam ifade eder? Bunun birçok anlamı olabilir. O bilim dalının, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları tarafından yapılması bir ulusal kimlik verebilir. Türk matematiği olmaz, ama Türk matematikçileri olur.

— Türk toplumbilimcileri olduğu gibi.

— Türk toplumbilimcileri veya Türk fizikçileri olur, Türk bestecileri olur. Şimdi bu tabii, sanatta ve sosyal bilimlerde daha çok olur. Çünkü bilimin evrensel araştırma kuramları aynı olmakla birlikte; baktığınız toplum, yararlandığınız kültür, yerel özellikler taşıdığı için o renkleri yansıtmak, o renkleri araştırmak bir nevi yerellik, ulusallık verebilir.

Ama hemen ekleyeyim. Bizim çok ulusal, çok kendimize özgü zannettiğimiz şeyler, aslında evrensel. Bunlar bilimsel ilkelere vurulduğu zaman, derhal ne kadar genel, ne kadar bütün insanlığın sorunları ile bütünleşik oldukları ortaya çıkar. En klasik örnek: Gecekondu olgusu.

Gecekondu olgusu, bize özgü bir olgu olarak bilinir. İkinci klasik örnek, dolmuş.

Biz gecekonduyu büyük "Türk zekası", "Türk dehası" olarak sunmuşuzdur. Oysa birazcık toplumbilimi yalamış olan herkes bilir ki, bütün azgelişmiş ülkelerde bu var. Özellikle Güney Amerika ülkelerinde gecekondu çok yaygın bir olgu. Değişik isimleri var orada tabii "favela" deniyor, başka şeyler de deniyor. Ama o olgu aynen var.

Bize özgü sandığımız dolmuş olgusu da öyle. Bütün azgelişmiş ülkelerde, yerel birtakım çözümlere dayalı, bizim halk otobüsleri gibi veya dolmuşlar gibi birtakım özel mekanizmalar bulunmuş ve bunlar genellikle gayri resmi örgütlenmenin denetiminde.

Yani kimi zaman mafya denetiminde, kimi zaman yerel yönetimlerin denetiminde. Bizde de biliyorsunuz, "minibüs mafyası", "halk otobüsleri mafyası" filan denir ki bu, örneğin Güney Amerika'da çok daha yaygındır.

Şimdi şöyle bağlayalım. Bir defa bilim, bilimdir. Bilimin bilim olması için evrensel olması şarttır. Aynen fizik gibi, kimya gibi sosyolojinin de evrensel kuralları vardır. İyisini yaparsanız, Türkiye'de de başarılı olursunuz; Türk sosyoloğu olarak da Türkiye toplumunu, Türk toplumunu iyi irdelersiniz; Amerika'da da yaparsanız, Amerikan toplumunu da iyi irdelersiniz. Veya Türkiye'den Amerika'yı ya da Amerika'dan Türkiye'yi incelerseniz, metodunuz doğruysa, evrenselse, yine başarılı olursunuz.

Fakat bunun ilkelerini, kurallarını, teorilerini çok iyi bilmek lazım. Onun için de çalıştığınız bilim dalının kuramsal ve uygulamalı geçmişini çok iyi bilmek gerekir. Yani toplumbilimdeki geçmiş kuramları, ki bunların bir bölümü felsefeye dayanır kaçınılmaz olarak, iyi bilmek, iyi irdelemek lazım.

Önce toplumbilimsel kuramların bir evrensel çözümlemesini yapmak gerektiğini düşündüm. Var olan kitapları, sistematiklerini, sınıflamalarını beğenmedim. Bu kitaplar, çeviri olanlar da telif olanlar da, adeta tarihsel bir sırayla anlatmışlardı konuyu. En eskisinden başlayıp en yenisine doğru. Tabii

bol felsefe, malum Eflatun'un o mağara teorisi filan. Günümüze de çok geride kalıyorlar tabii. 19. yüzyılın, 20. yüzyılın başında kalan birtakım kuramlar.

Oturdum, kendi aklımca bir sınıflama yaptım. O sınıflama da benim toplumsal değişme kuramlarında hâlâ kullandığım sınıflamadır: Büyük boy kuramlar, orta boy kuramlar ve küçük boy kuramlar diye, matematiksel ama çok mantıklı bir sınıflama yaptım. Hâlâ onun iyi bir sınıflama olduğuna inanırım ve hâlâ kullanıyorum. Çok basit! Toplumsal değişmeyi makro düzeyde, en makro düzeyde insanlık açısından ele alanlar, büyük boy kuramlar. Toplumsal değişmeyi, yapıyı, tek bir toplum bağlamında ele alanlar, orta boy kuramlar. Değişmeyi grup bağlamında ve birey bağlamında ele alanlar, küçük boy kuramlar.

Değişmeyi ve yapıyı insanlık açısından, makro açıdan; yani Marx gibi Comte gibi ele alanları, büyük boy kuramlar arasına koydum. Onlara da ayrıca bir fonksiyonel sınıflama daha getirdim: Evrimciler, diyalektikler, organizmacılar gibi. Ondan sonra orta boy kuramları irdeledim. Daha çok Amerikan etkisindedir onlar. Olayı, tek bir toplum bazında ele alanlar. Onları da, çatışmacılar, yapısal-fonksiyonelciler gibi kategorilere böldüm. Üçüncü olarak küçük boy kuramları da, süreçleri grup ve birey dinamiği açısından ele alanlar olarak sınıfladım. Çünkü orada da çok ciddi kuramlar var; yani otoriter ailede yetişen bireylerin veya demokratik ailelerde yetişen bireylerin hangilerinin daha yenilikçi olduğu, nasıl olduğu gibi birtakım düşünceler ve kuramlar var.

Bir defa ciddi bir sosyoloji sınıflaması yapmaya çalıştım ki, bu tamamen bana özgüdür. Ben aktarmadan çok hoşlanmıyorum. Bu kitabı yazarken de, şimdi düşünüyorum tabii çok zaman kaybı olmuş, ama genellikle birinci kaynaklara gittim; yani Spencer'i Spencer'den, Marx'ı Marx'tan, Lenin'i Lenin'den öğrenmeyi seçtim.

Çok uzun ve yorucu bir çalışma yaptım. Tek, tek okudum. İkinci kaynaklardan aktarma yaptığım zaman onu da belirttim. Hem birinci kaynağı belirttim, hem de, "Marx için

şu adam böyle demiş," diye bir şey söyleyeceğim zaman, onu da belirttim. Namuslu bir çalışmadır, o *Toplumsal Değişme Kuramları.*

Zaten ben namuslu bir bilim adamıyım. Şimdi gazete yazılarımda bile, köşe yazılarımda bile, birisinin fikrini aldığım, kullandığım zaman mutlaka ona atıf yaparım, hatta bazen aynen alırım ayıp olmasın diye. Çünkü benden önce yazmış, çok güzel yazmış. Ben ondan yararlandığıma göre alıp kullanırım. Gazete yazılarında da. Benim "Medya Notu" köşem, genellikle medyada yazanlardan yapılan alıntılardan oluşur. Yani ben alıntı yapmanın eksiklik değil, zayıflık ve bilgisizlik değil, bir erdem, hatta bir gereklilik olduğu kanısındayım. Çünkü bilim birikimle gider. Ayrıca benim kendime güvenim var, ben zaten orijinal düşünceler üreten, orijinal sınıflamalar yapan, orijinal araştırmalar yapan, saha araştırmaları yapan biri olarak kendime güveniyorum; başkalarına niye gönderme yapmayayım ki! Hatta Batılı toplumbilimcilerden çok daha fazlam olduğunu düşünüyorum doğrusu.

Kendimi çok fazla önemsemiyorum ve çok fazla beğenmiyorum. Onun için kendimi toplumbilim öğrencisi diye nitelerim ve o bir alçakgönüllülük ifadesi değil, o bir gerçeğin ifadesidir. Çünkü hâlâ deliler gibi okuyup çalışıyorum.

Ama Batılı yazarlarla, düşünürlerle, yani işte Huntington'la, şununla bununla kendimi mukayese ettiğim zaman, hiç kimse kusura bakmasın, gerek insanlık tarihini görmekte, gerek geleceği görmekte, gerek Amerika'yı görmekte, gerek Türkiye'yi görmekte ben onlardan daha iyiyim. Bu konuda en iyi miyim? Yok, asla öyle bir şey yok tabii. Bir sürü başka değerli insan var, Türkiye'de de var, dünyada da var. Amerika'da özellikle var. Ama o büyük şöhretler, büyük yazarlarla mukayeseli olarak sadece benim değil, Türkiye'deki pek çok düşünürün, bilim insanının eksiği yok, fazlası var. Bir tanesini daha yeni kaybettik, Mübeccel Kıray. Evrensellik, yerellik konusunda çok katkılarda bulunmuş bir bilim insanıdır. "Tampon Kurum" kavramını getirmiştir. Hemen aklıma gelen bazı isimleri belirteyim. Başta Çiğdem Kağıtçıbaşı, İlhan Başgöz,

Yılmaz Esmer, Hamit Fişek, Sencer Ayata, Ayşe Ayata, Sema Erder, Sevil Atauz, Ali Rıza Balaman. Daha çok var, ama yerimiz yetmez hepsini saymaya. Bunların bir bölümü benle yaşıt, bir bölümü benden çok genç, çok daha yetenekli ve başarılı sosyal bilimciler. Tabii, yabancı meslektaşlarından fersah fersah ilerde olan Halil İnalcık gibi, İlber Ortaylı gibi tarihçileri veya Ersin Kalaycıoğlu gibi, Haldun Gülalp gibi, Artun Ünsal gibi siyaset bilimcileri veya Korkut Boratav gibi, Bilsay Kuruç gibi, Erinç Yeldan gibi iktisatçıları saymıyorum. Kamuoyu bunların bir bölümünü tanır, bir bölümünden haberi bile yoktur. Ama bunlar bilim dünyasında var, yapıtlarıyla, çalışmalarıyla var. Çoğu beni çoktan aşmıştır. Evrensel olarak da pek çok Amerikalı meslektaşından iyidir. Daha çok var, ama diyorum ya, herkesi saymaya kalksam, bu kitabın tümünü onlara ayırmak gerekir. Bir bölümünden kamuoyunun haberi bile yok. Örneğin Yıldız Teknik Üniversitesi'nde benim asistanım var Ahu Karasulu. Mafya sosyolojisi ve mafya ekonomisi hakkında dünya çapında araştırmalar yapıyor. Zıpkın gibi bir genç.

— *Peki, burada hemen bir şey sorayım: Toplumbilim ütopyayı içeriyor mu? Meselâ diyelim ki, bilişim çağı sonrası, acaba uzay üzerine ya da uzaya geçişle ilgili... Çünkü geçmişte birçok çalışmalar yapıldı. Ben bunların dondurulduğunu düşünmüyorum. Bilişim çağı bu kadar gelişmişken, uzay çalışmalarının herhalde fersah fersah daha ilerde olduğu varsayımı; yani bir ütopya olmaktan da çıkıyor. Yani bu, bir bilim kurgu falan da değil üstelik.*
— Tabii tabii, kesinlikle! Cevap evet!

— *Belki yeni bir dönemin eşiğini başlatacak bir çağ bu.*
— Cevap hiç kuşkusuz evet! Bilişim döneminin ideolojisinin, insan hakları olduğunu düşünüyorum. Devlet biçimi ne olur, onu çok iyi bilemiyorum; ama ulus-devletin yok olmadığı muhakkak. Nasıl ulus-devlet dinleri yok edemedi, laikliği getirdi, ama dinleri yok etmedi; öyle... Laikliğin içinde dinler

yeni bir yapı kazandı ve devam ediyor. Nasıl milliyetçilik dinleri yok etmediyse, insan hakları da milliyetçiliği ve dinleri yok etmeyecek. Milliyetçilik de, dinler de devam edecekler; ama insan hakları bağlamında devam edecekler diye umut ediyorum. Bunun için savaşmak gerektiğine de inanıyorum. Demokrasinin ise, sadece bir ülkenin içinde değil, bütün ülkeler için ve ülkeler arasında da eşit ve adil bir yönetim biçimi olmasını umut ediyorum.

Bu nasıl bir devlet yapısı getirir, ondan çok emin değilim. Yalnız bir sürü yazarın çılgınca bağırdığı gibi, "Ulus-devlet bitmiştir!" lafının doğru olmadığı kanısındayım. Ulus-devlet daha da güçlenerek varlığını sürdürecek gibi. Çünkü Amerika'nın bütün dünyadaki egemenlik savaşı, kendi ulus-devlet modeline dayalı zaten. Dünyada ulus-devletleri bitirmek, ama kendi ulus-devletlerini sürdürmek istiyorlar. Olanaklı olabilir mi böyle bir yaklaşım!

Türkiye'de, "Ulus-devlet bitmiştir!" diyenler, Türkiye'nin menfaatleri söz konusu olduğu zaman, "Ulus-devlet bitmiştir!" diyorlar. Yani bir nevi Türkler Türklere karşı. Türkler, Türk ulus-devletine karşıymış gibi bir durum çıkıyor. Yani diyorlar ki, "Ulus-devlet bitti. Kıbrıs sorununun üzerinde durmayın." "Ulus-devlet bitti. Kürtler istiyorlarsa ayrılsınlar, istiyorlarsa federasyon olsun. Artık ulusçuluk yok." "Peki," diyorsunuz, fakat öbür tarafa bir bakıyorsunuz ki, Kıbrıs konusunda Yunan ulusçuluğu karşınızda. Kürt meselesinde, PKK meselesinde, Kürt ulusçuluğu, hatta Kürt faşizmi karşınızda. Ermeni soykırımı iddiaları da öyle. Türkiye'de kabul edelim diyen Türkler var, tamam ama, karşınızdaki Ermenilere bakıyorsunuz, hem Ermenistan hem de Ermeni diasporası olarak Ermeni milliyetçiliğinin âlâsını yapıyorlar.

Yani bu çok garip bir durum. Veya diyorlar ki, "Ulus-devlet bitti, artık ulusal ekonomi, milli menfaatler söz konusu değil. Kim gelirse gelsin, bankaları, sigortaları, toprakları, suları kim alıyorsa alsın," diyorlar; "Ulus-devlet bitti!" "Peki," diyorsun. Sonra bir bakıyorsunuz ki Amerika; mesela kendi şirketlerinin Çin'e satışını, Araplara satışını engelliyor.

Fransa bir şirketinin Çin'e satışını engelliyor. Hele şimdi son ekonomik krizden sonra, hem devlet müdahalesi hem korumacılık hem de ulusal ekonomi kavramları geri döndü. Çünkü devletin kurtarma operasyonları halkın vergileriyle yapılıyor. Halk da "Benim paramı yabancıları kurtarmak için kullanma, kendi halkıma harca" diyor.

Yani birtakım Türk düşünürler ve yazarlar Türkiye Cumhuriyeti veya Türk toplumu için, "Ulus-devlet bitti!" diyorlar, ama hangi konuda bunu söylüyorlarsa, sorunun öbür tarafına baktığınız zaman, karşınızda başka bir ulusçuluğun sizi yok ettiğini görüyorsunuz. Böyle bir saçmalık var.

Ütopya sorunuza gelince... Tabii ki toplumbilim, ütopya ile ilgilenir. Baktığınız zaman, makro düzeydeki toplumbilimcilerin veya felsefecilerin veya politikacıların ne derseniz deyin, hepsinin bir ütopyaya doğru gittiklerini ve hatta bu ütopyalarını gerçekleştirmek için çalıştıklarını da görürsünüz. Klasik örnek, Marx. Biliyorsunuz Marx, komünist toplum ütopyası için çalışmak gerektiğini söyler, işçi ihtilalini önerir. İşte, "Bütün işçiler birleşiniz..." hikayesi. Kendi de çok çalışmıştır ama başarısız bir politikacıdır.

Şimdi bu çerçevede toplumbilime bakıldığında, günümüzde, ister istemez mevcut sorunlarımızın çözümü için birtakım ütopik hedefler tartışılmak zorunda. Yani toplumbilimin ana konularından biri ütopya. Benim ütopyam da barışçı, insan haklarının egemen olduğu demokratik bir dünya. Bilmiyorum çok mu iyimserim acaba? Ama ben bunun için çalışıyorum ve herkesin de çalışması gerektiğine inanıyorum. Ütopyalar uyuyarak gerçekleşmez. Çalışarak gerçekleşir.

Şimdi bunu gene yönteme bağlayalım. Benim iddiam şu: Her toplum iki çelişki ile oluşur, yürür ve gelişir. Bunlardan birincisi, insan-doğa çelişkisidir; esas çelişki budur ve bu, teknolojiyi yaratır. Teknoloji yaratıldığı andan itibaren ikinci çelişki ortaya çıkar, insan-insan çelişkisi; bu da ideolojiyi yaratır.

Şimdi, demin toplum modellerini öne sürerken, anlatırken, onun altında yatan varsayımımın insan-doğa çelişkisi ol-

duğunu ve insan-doğa çelişkisi sonunda ortaya çıkanın teknoloji olduğunu söylemedim. Şimdi onu söylüyorum. Diyorum ki: İnsanlığın esas gelişme çizgisini belirleyen şey, insan-doğa çelişkisidir. İnsan, doğa ile mücadele ederken, kendisi de doğanın bir parçasıdır aslında; ama kendisi de parçası olduğu doğa ile mücadele ederken, bu çelişkiyi çözmeye çalışırken, teknoloji üretir, araç, gereç, bilgi üretir.

Bu teknolojinin türü ve değişmesi insan toplumlarını değiştirir. Nitekim işte tarım devrimi budur. Tarım, bir teknolojidir. Toprağın işlenmesi, insanları göçebelikten yepyeni bir aşamaya geçirmiştir. Endüstri, gene bir teknolojik değişimdir. Bilişim de, gene bir teknolojidir.

Yani toplumları teknoloji belirliyor. Teknoloji ortaya çıktığı andan itibaren, buna sahip olanlar-olmayanlar, kullananlar-kullanmayanlar, yönetenler-yönetilenler meselesi ile insan-insan çelişkisi belirginleşmektedir. Bu çelişki de, ideolojileri yaratmaktadır. Bütün tek tanrılı dinler de, birer ideolojidir. Milliyetçilik de bir ideolojidir. Marksizm de bir ideolojidir. Atatürkçülük de bir ideolojidir. Hümanizm de bir ideolojidir.

Tabii ideolojiler arasında çok ciddi farklar var. Yumuşak ideolojiler var. "Adam öldürmeyeceksin" gibi, hümanizm gibi, "insanları seveceksin" gibi. Veya emir ve nehylerden, yani yap ve yapmalardan oluşan sert ideolojiler var. Dinler, tek tanrılı dinler genellikle böyledir. Marksizm önemli ölçüde, komünist toplumlarda böyle bir ideoloji olarak algılanabilinir.

Şimdi, teknoloji ve ideoloji açısından günümüz insanlığına baktığımızda, iki tane temel sorun görüyoruz. Yani "insan-doğa çelişkisi" ve "insan-insan çelişkisi" açısından iki temel sorun var. Bugünkü toplumbilim, felsefe, siyaset, mutlaka bunları tartışmak ve bunlara çözüm bulmak zorunda.

Bunlardan bir tanesi, insan-doğa çelişkisinin ürettiği teknolojinin, insanın içinde yaşadığı ve parçası olduğu doğayı yok etmesiyle oluşur. İnsan doğayı, dünyayı yok etmektedir, bugünkü teknoloji ile. Buna mutlaka bir çözüm bulmak zorundayız.

İkincisi, bu teknolojinin kullanımı, yönetim vs.den çıkan, insan-insan çelişkisindeki ideolojik meseleler savaşlara yol açmaktadır. Şu anda Amerika Birleşik Devletleri, dünya üzerinde işgalci durumundadır birçok yerde. Birçok yerde yerel savaşlar vardır.

Amerika'nın işgal ettiği bölgede, Sünni-Şii savaşı vardır. Irak'taki gibi saçmalıklar var. Yani insan-insan çelişkisi de, ideolojiler de, teknolojik sorunun yanında bir de, savaş vs. gibi insanlığın doğrudan kendini yok etmesine yol açan sorunları üretiyor.

Şimdi dolayısıyla iki tane sorunumuz var. Bir tanesi, dünyanın, çevresel anlamda yok edilmesi, teknolojinin dünyayı kirletmesi. İkincisi de, savaşlar.

O halde, iki temel çizgide, iki temel hedef olması lazım. Biri "çevrecilik", biri "barışçılık". Eskiden "barışçılık" deyince, hemen komünizm ile eş tutulur, hapse atarlardı adamı. 12 Eylül oldu, güya topluma barış geldi, Barış Derneği mensuplarını içeri tıktılar.

Çevrecilik ve barışçılık. Fakat bunları, içi boş sloganlar, soyut kavramlar olmaktan çıkarıp, nasıl somuta indirgeyeceksiniz? Çok basit! Diyalektik düşünmek lazım. Önce çevreciliğe veya dünyanın yok oluşuna bakalım. İki tane çözüm geliyor. Şimdi işte ütopya konusuna ve kültürümüze giriyoruz.

Birincisi, gen teknolojisi değişiyor ve laboratuvarlarda yeni genetik düzenlemeler yapılıyor. Bu bir gidiş, bir çözüm olabilir. Diyelim ki, radyasyon ile kirlenen havada, radyasyondan etkilenmeyecek insan türü yaratılabilir dünya üzerinde.

— *Ama... Parası olan bunu belki yapabilecek.*

— Tabii, çok haklısınız! Hemen orada o sorun geliyor. İdeolojik çelişki sorunu. Bunun da çözülmesi gerek. Bunlar tabii çok pahalı ve çok derin araştırmalar gerektirdiği için bireylerin yapabileceği şeyler değil. Bunlar ancak çok ileri teknoloji ülkelerinin, hatta o ülkelerdeki devletin ve devlet desteği alan şirketlerin yapabileceği işler. Dolayısıyla bir tür diktatörlüğe yol açabilir.

— *Yani* Ada *filmini hatırlarsınız. Şimdi o zaman şöyle bir şey çıkmaz mı, yani yüz elli yıl yaşamak isteyen şu kadar para ödeyecek?..*

— Tabii tabii! Ama o bir çözüm. Genetik değişiklik bir çözüm.

İkinci çözüm, tabii gene teknolojinin yardımıyla uzaya açılmak. Dünya koşulları artık yetmiyor, "Ay'da yerleşelim," "Mars'ta yerleşelim," "Güneş sisteminin dışına çıkalım." Şimdi çıkılır-çıkılmaz bilemiyorum, o ışık hızına ulaşılır-ulaşılmaz, o kuramlar geçerliliklerini sürdürür-sürdürmez, onları da bilemiyorum. Solucan kanalları vs. gibi, ışık hızını aşacak, yani uzayda seyahati olanaklı kılacak teoriler, efsaneler vs. var. Bilemiyorum, onlar ne olur. Ama çözümlerin birisi "genetik değişiklik", öbürü "uzay". İnsanlığın geleceğinde teknolojinin doğayı yok etmesine karşı iki tane önlem var.

Tabii bir üçüncü yol, ikisinin birlikteliği. Yani öyle bir insan yaratılır ki, uzaydaki havasız ortamda da elinde götürdüğü azot hapını yutarak, on yıl yaşar gibi filan.

Şimdi dolayısıyla birisi bu. Orada tabii toplumlar ne olacak, birazdan ona geleceğim. Teknolojinin, yani insan-doğa çelişkisinin yarattığı sorunların, insana düşündürdüğü ütopyalar bunlar.

Şimdi bir de insan-insan çelişkisinin ütopyalarına bakalım. Bu teknolojik gelişme ve değişmelerin yönetimi nasıl bir toplum getirecek, nasıl bir insan getirecek? Burada da iki yol görülüyor, iki tane olasılık var. Birisi maalesef daha gerçekçi ve daha kötümser. İleri, gelişmiş ülkeler bütün bu değişme ve gelişmelere hâkim olacaklar ve insanlığın geri kalanını harcayacaklar; yani yok edecek, köle muamelesi yapacak, kullanacak ya da kullanmayacak, ama dünyayı kendisinin bir bahçesi gibi görüp öyle düzenleyecek. H. G. Wells'in *Zaman Makinesi*'ni anımsayalım. Dünyanın üstünde yaşayanlar vardı, altında yaşayanlar vardı. Oldukça da gerçekçidir o.

Aşağıda yaşayanlar geceleri çıkıp yukarıdakileri yerler; ama üretimi de asıl onlar yapmaktadır. Yukarıdakiler de müzik, felsefe, sanatla uğraşmaktadır. Böyle enteresan bir kurgu yapmış-

tır. Yani bir diktatoryaya, bir baskıcı rejime ve bir dünya hegemonyasına doğru gidiş maalesef çok muhtemel görünüyor; kaynak kullanımı vs. bakımından. Çünkü bilgi ve kaynak kullanımı, maalesef öyle çok demokratik bir biçimde olamıyor.

Onun için diyorum ki, "demokrasi", "insan hakları", "eşitlik", "adalet" gibi kavramlar; yani haklarda eşitlik, gelirde adalet... Tabii gelirde eşitlik olmaz, çünkü o adaletsizliktir. Herkes eşit gelir elde edemez. Herkes, çalıştığı kadar, adil gelir elde eder. "Haklarda eşitlik", "gelirde adalet" gibi kavramlar, toplumların sadece kendi içlerinde değil, toplumlar arasında, tüm insanlıkta, yani dünya ilişkilerinde de egemen olmalı. Yani her devlet, millet, neyse işte her birim, birbirine karşı eşit haklara sahip olmalı ve dünya nimetlerinden de işte o adaletli biçimde; yani o nimetlerin üretimine katkıda bulunduğu ölçüde yararlanmalı diye düşünüyorum. Bir ütopyam da bu!

Ama maalesef orada karamsar olasılıklar daha hâkim görünüyor. Teknolojinin niteliğinden dolayı. Gerek gen teknolojisi, gerek uzay teknolojisi, maalesef ileri teknolojilere sahip ülkelerin önderliğini, egemenliğini öngörüyor. O zaman da işin içine böyle dinden başlayan, milliyetçilikle devam eden ve demokrasi ile düzeltilmeye çalışılan birtakım çarpıklıklar giriyor. Olayın nasıl gelişeceğini bilmek pek mümkün değil.

— Doğru! Peki, bu demin konuştuğumuz "ulus-devlet" kavramını, biraz AB projesi ekseninde açmanızı istiyorum. Bütün AB projesini sonuçta şöyle algılıyoruz sanki. Bana göre de yanlış bir şey. Yani bütün Avrupa ülkeleri ulus-devlet kimliğinden vazgeçiyormuş gibi. Şimdi o zaman şöyle bir şey mi geliyor? Yani komünizmi hatırlayalım. Sınırsız bir toplum, her şey ortak; dil ortak, para ortak, şu... Yani bu bir ironi değil mi sizce? Böyle bir şeyin olabileceğini nasıl tasavvur edebiliriz?

— Bu söylenen şey gerçek de değil, mümkün de değil. Keşke olsa! Ama katiyen ne gerçek, ne de doğru. Tam tersi! AB içinde bir sürü gruplaşma var ve bunların temel eksenleri de milliyetçilik. Ayrıca çok ciddi dinci eğilimler de var. Vatikan,

AB'nin güya dışında ama ruhani lider olarak, dini lider olarak özellikle Polonya, İspanya ve İtalya'yı çok etkiliyor. Böyle bir eksen var, Hıristiyan ekseni var. Hatta biliyorsunuz, Avrupa anayasasına, "Hıristiyan değerleri" deyimini sokmak istediler; olmadı, sokamadılar. Yalnız gene unutmayalım ki, Avrupa Birliği Anayasası henüz kabul de edilmedi.

Şimdi bir defa, bir iki şeyi hatırlayalım. Bir, Amerika'nın, yani Bush yönetimin öncülüğünde bütün dünyada bir dincileştirme, dinselleştirme yaşandı, dinciliğin yükselişi dünyaya egemen oldu. Amerika'da da bu böyle, Batı'da da böyle; hem Hıristiyanlıkta böyle, hem Müslümanlıkta böyle. Bunun öncülüğünü de Washington yaptı. Şimdi Obama döneminde bu değişecek mi, bilmiyorum. Değişse bile, yapılan yatırımların, yaratılan etkilerin sonuçları hemen düzeltilebilir mi, onu da bilmiyorum. Amerika bunu Soğuk Savaş'tan kalma alışkanlıklarını, o yatırımların verimli sonuçlarını şimdi kullanarak kendi hegemonyasını güçlendirmek için yaptı ve geri dönüş olanaklı mı belli değil; bir o.

Dincilik yükseliyor ve o yükselen dincilik ortamı içerisinde hâlâ dünyadaki en laik yapı AB'dir bir defa, her şeye rağmen! Bunu unutmayalım. Ama orada da çok ciddi ayrımlar var. Amerika'nın etkisindeki İngiltere ve ona destek veren küçük bazı ülkeler ile Almanya-Fransa eksenindeki bir Kara Avrupası, Kıta Avrupası ayrışması var bir defa.

İki, kurucu üyelerle, birliğe sonradan katılan Doğu Avrupa ülkeleri arasındaki çelişkiler var.

Dolayısıyla, en azından Amerika'nın etkisindeki İngiltere ve küçük Avrupa ülkeleriyle, Almanya-Fransa eksenindeki Kara Avrupası çatışması var, bir. Eski üyelerle yeni üyeler çatışması var, iki. Dincilikle laiklik çatışması var, üç. Bunların arasında sonsuz sayıda ittifaklar ve kavgalar var, dört. Ve en önemlisi Yunanistan'ın ve Kıbrıs'ın üyeliği var, Türkiye'ye karşı. En önemlisi de bu!

Türkiye'de genellikle ihmal edilen ve benim çok üzüldüğüm, her konuşmada hatırlatmaya çalıştığım şey, Yunanistan ve Kıbrıs faktörüdür.

Şimdi bunu iyi anlamak lazım. AB, hâlâ çok doğru ve mantıklı bir biçimde, "oybirliği ilkesi" ile karar almaktadır. Bu da çok mantıklı ve doğrudur; çünkü AB egemen ülkelerden oluşan bir birliktir. Egemen ülkeye kendisinin katılmadığı bir kararı empoze edemezsiniz; bırakır gider, yani egemen ülke. Çıkar, uygulamaz, birlikten ayrılır.

"Oybirliği ile karar" ne demek? Herhangi bir üye oybirliğine katılmadığı zaman, karar alınamıyor; yani bunun Türkçesi, "veto hakkı" var. Her üyenin veto hakkı var.

Şimdi Yunanistan başvurduğu zaman, 1970'li yılların ortasında, Emile Noel, AB Genel Sekreteri. Türkiye'ye diyor ki, "Siz de başvurun ki, biz Yunanistan ile birlikte sizi de düşünelim," yani birlikte alalım veya almayalım. Orada rivayet muhtelif. Kimileri diyor ki, "Reddedeceklerdi, ikisini birden reddedelim diye bunu söylediler." Kimileri de diyor ki, "Alacaklardı, Yunanistan ile birlikte Türkiye'yi de alacaklardı. Kaçırdınız!" diyor. Neyse...

Yunanistan başvuruyor, Türkiye başvurmuyor ve 1980 yılında Yunanistan AB'nin üyeliğine kabul ediliyor. O andan itibaren, ne o AB eski AB, ne Türkiye ile ilişkileri eski ilişkiler. Çünkü birdenbire kendi ulusal varlığını, kendi ulusal kimliğini Türk düşmanlığına, Türk aleyhtarlığına dayamış bir ülke AB'nin üyesi oluyor. Veto hakkına sahip ve Türkiye ile de Kıbrıs sorunu var, Ege sorunu var ve Batı Trakya sorunu var ve ayrıca bağımsızlığını Osmanlı'dan almış. Eğitimini, milli eğitimini, Türk düşmanlığı üzerine dayamış. İstanbul'u ve Anadolu'yu geri almayı ve Bizans İmparatorluğu'nu ihya etmeyi bir nevi kültürel bir miras olarak kabul etmiş insanların, politikacıların sayısının hiç de az olmadığı bir ülke. Ondan sonra tabii iş felakete dönüşüyor. Bugünkü durumlara geliyoruz. Türkiye ricacı, yalvarıcı. Üstelik her isteneni yapıyor, ediyor; ama karşılığında hiçbir şey alamıyor.

Şimdi mevcut durumun bulanıklığını şöyle bir sarsalım ve açıkça ortaya koyalım. Avrupa Birliği'nin Türkiye'den istediği en önemli şey, pazarıdır. Gümrük Birliği ile AB, Türkiye pazarını almıştır zaten. Şimdi ne diye, üstelik de oy verme

hakkı nüfusla orantılı olan bir yapıya, Türkiye gibi yetmiş milyonluk büyük bir oy gücüyle katılacak bir ülkeyi alıp problem çıkarsın? İstediğini almış zaten. Dolayısıyla ben Türkiye'nin AB'ye üyeliğini artık olumsuz anlamda bir ütopya olarak görüyorum; yani kısa dönemde olmayacak. Belki çok uzun vadede gerçekleşebilir.

Ayrıca unutmamak lazım ki, Avrupa Birliği'nde Yunan öğesinden tamamen farklı, ama onunla yüzde yüz dayanışma içerisinde olan bir de Ermeni lobisi var. Ve Ermeni lobisi tamamen Türk düşmanlığı üzerine kurulu. Bütün parlamentolarda soykırım yasa tasarılarını kabul ettirip siyasi kararlar aldırıyorlar. Bu önemli çünkü o kabul edildiği zaman, onun müeyyideleri var. Bizim arkadaşlarımız pek farkında değiller. Çünkü bir tane soykırım kararı var ve onun müeyyidesi uygulanmış. İsrail: Almanların, Yahudilere yaptıkları soykırım. Soykırımı kabul ettiğin zaman hem para ödeyeceksin, hem toprak vereceksin. Bu kadar açık!

Çünkü hukuken kabul edilmiş biçimde soykırımın ikinci örneği yok. İkincisi, Balkanlar'da Sırpların ve Hırvatların Boşnaklara karşı yaptıkları. Hâlâ mahkemeler sürüyor. Bu arada Afrika'da da yeni örnekler ortaya çıktı ama onların ne olacağı, nasıl karara bağlanacağı belli değil. Dolayısıyla, AB-Türkiye ilişkilerinde, Ermeni faktörünü ve Yunan faktörünü ihmal etmemek lazım.

Nitekim Yunan faktöründen dolayı saçma sapan bir iş yapıldı. Bölünmüş olan Kıbrıs, güya bütün olarak AB'ye kabul edildi. Yani oradaki saçmalık, Kıbrıs Rum kesiminin üye alınması değil. Oradaki saçmalık bölünmüş olan Kıbrıs'ın fiilen bölünmüş olduğu halde sadece Rum kesiminin orada olması ve Türk kesiminin yok sayılması. Bu ne insanlığa uyar, ne AB hukukuna uyar, ne de daha önceki anlaşmalara. Çünkü Londra ve Zürih anlaşmaları var uluslararası; onlara aykırı bir defa. Yani böyle inanılmaz saçmalıklar yapılıyor.

Türkiye'dekilerin fark etmediği, ilişkilerdeki yapısal değişmeler. Nasıl Türkiye-AB ilişkileri, Yunanistan'ın AB'ye katılmasıyla değiştiyse, dünya da Soğuk Savaş'tan sonra değişti.

Amerika-Türkiye ilişkilerinde Amerika'nın Türkiye'ye kol kanat germesi, bir koruyucu stratejik ittifak mensubu olması olayı, küreselleşme döneminde tamamen değişti. Artık Amerika'nın Türkiye'ye, Irak'taki ve Orta Doğu'daki münasebetsizlikler dışında çok fazla ihtiyacı kalmadı. Sovyetlere karşı kullanacak bir ileri karakol ihtiyacı kalmadı. Onun için de Ermeni meselesi de Türkiye'nin başında bir Demokles'in kılıcı; Kürt meselesi de öyle, Kıbrıs meselesi de öyle ve İslam'ın, siyasal İslamın Türkiye'de desteklenmesi de öyle.

Yani 1960'lı, 1970'li yıllardan bakıldığında, Sovyetlerin çökeceği görülemediği için Amerika'nın Türkiye'yi bu kadar düşmanca bir tavırla yalnız bırakacağı veya manipüle edeceği düşünülemiyordu. Oysa şu anda Amerika Türkiye'yi, karşı karşıya olduğu ulusal sorunlarda yalnız bıraktı. Bence büyük değişme bu.

Ben bunları gördüm mü? Ben bunları gördüm, şöyle gördüm: Tehdit veya destek anlamında değil, ama bütün her şeyde, gelecekte, ki hâlâ aynı görüşteyim, Türkiye'deki güçler şunlar dedim: Bir, medyayı da eline geçiren "özel sermaye" ki, bunun içinde şimdi tabii "küresel sermaye" de var. İki, Amerika, sadece küreselleşmenin lideri olarak değil, "Türkiye"deki siyasetin belirleyicisi" olarak Amerika. Üç, bir siyasal güç olarak "ordu". Çünkü daima bir güvenlik sorunu oluyor Türkiye'nin, o zaman da ordunun etkisi devam ediyor.

Ve süreçler olarak da küreselleşme sürecini kentleşme, gecekondulaşma, göç sürecini ve tabii demokratikleşme sürecini görüyorum. Hâlâ da o kanıdayım ve bunların etkisi altındayız. Ama bunların hangileri kimlerle ittifak ederse ne olur, onu kestirmek çok mümkün değil.

Yalnız bugünlerde görünen şu: İç göçle gelen gecekondu halkı, küreselleşme, sermaye ve Amerika tam ittifak halindedir, siyasal iktidar da bunların elinde; AKP. Türkiye'deki laik ve demokratik rejim de, hızla hem bu küreselleşen sermaye, hem dinselleşmeyi destekleyen Amerika, hem de bunlara içerden destek veren gecekondu halkının dincileşmesi sonunda

güç kazanan tarikatlar ve cemaatler aracılığıyla Türkiye'yi bir yere doğru götürüyor.

— Peki, şimdi biraz yine sizin çalışmanıza dönelim. Bu anlamda sizin çalışmanızda, bir model, okul, kuram, kişi etkili oldu mu? Yani kendiniz sosyolojinin kuramı, yöntemi üzerine bir çalışma yapıyorsunuz. Türkiye'de böyle bir okuldan söz edebilir miyiz, bir sosyoloji okulundan?

— Hayır hayır! Keşke ben akademik kariyerde devam edebilseydim de asistanlarım ve öğrencilerimle böyle bir düşünce okulunun kuruluşuna, ortaya çıkışına yardımcı olabilseydim. Bunun ipuçları aslında benim kitaplarımda var.

Örneğin benim bir iddiam var. Hâlâ bilimsel çevrelerde yeterince tartışılmış bir iddia değil. O da şu: Türkiye'de toplumbilimde yöntem, makro çözümlemelerde diyalektik olmalıdır. Diyalektik yaklaşımın temelindeki teknik metotlar ise pozitivist, deneyselci olmalıdır.

Bilgi toplama, veri toplama gibi konularda deneyselci olacaksınız, tamamen pozitivist yöntemler kullanacaksınız. Bu yöntemlerle, bu gözlemlerle elde ettiğiniz bilgileri çözümlerken ve sonuçlara ulaşırken diyalektik yaklaşımı kullanacaksınız. Şimdi bu çok ciddi bir iddia, ama bu iddia Türkiye'de asla tartışılmıyor. Şöyle bir kabalık ve ilkellikle mahkum ediliyor: "Diyalektik" dediniz mi komünistsiniz; "pozitivist" dediğiniz anda, din karşıtısınız ve laikçisiniz, laik de değil, laikçisiniz! Yani laikliği demokratik haklara karşı kullanıyorsunuz!

Dolayısıyla diyalektik, Marksizm ile eşit kılınarak mahkum ediliyor. Pozitivizm de, "Modernizm aşıldı," diye postmodernist ve dinci anlayışça reddediliyor. Oysa iddia ediyorum ki, bilgi ve veri toplamada pozitivist olmadıkça, elinizdeki bilgileri ve verileri diyalektik yaklaşımla çözümlemedikçe Türkiye'de toplumbilimlerde hiçbir yere varamazsınız. Nitekim varılamıyor! Yani ne Türk toplumunu doğru dürüst biliyoruz, analiz edebiliyoruz, ne Türk-Kürt ilişkilerini çözümleyebiliyoruz.

— İslam da dahil!
— İslam da dahil tabii! Ne dine bakabiliyoruz, ne cemaatleri, ne tarikatları görebiliyoruz.

— Bilim aracılığıyla toplumu anlamak, analiz etmek... Peki, nedir toplumbilimin açtığı pencere, kime yarar bunun verileri; örneğin bir politikacı, bir bürokrat, bir öğretmen, bir savcı, yargıç, bir doktor ya da başka biri bu bilimi gereksinir mi çalışmalarında? Bir de bu pencereden bakalım.
— Burada maalesef çok ağır bir suçlamada bulunacağım. Türkiye'de politikacılar Türk sosyal bilimlerinin, Türkiye'deki sosyolojinin gelişmesini bilinçli olarak engellemişlerdir. Özellikle de askeri darbeler ve yönetimdeki sivil politikacılar.

Burada maalesef 1971 ve 1980 askeri darbelerinin ve Türkiye'deki sağ politikacılarının habis bir işbirliğini görüyoruz. Bunlar, Türkiye'de sosyal bilimlerin oluşumunu bilinçli olarak engellemişlerdir, kurumlarını dağıtmışlardır, insanlarını baskı altına almışlardır. Örnek: 12 Mart'tan sonra Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde Mübeccel Kıray'ın öncülüğündeki Sosyoloji Bölümü dağıtılmıştır. 12 Eylül'den sonra Hacettepe'de benim başkanı olduğum Sosyal Çalışma Yüksekokulu darbeye uğramıştır, dağıtılmıştır. 1980 darbesinde YÖK'ün kapattığı tek bölüm, benim Sosyal Çalışma Bölümümdür,

Şimdi çok önemli bir şey daha anlatacağım. TÜBİTAK'ın kurulduğu zamandan beri gündemde bir Sosyal Bilimler Araştırma Merkezi Modeli vardır, aynen TÜBİTAK gibi. Toplumsal ve Sosyal Araştırma Kurumu, TESAK gibi bir isimle. 1991 seçimlerinden sonra DYP-SHP hükümeti kurulduğunda, ben Kültür Bakanlığı Müsteşarı oldum ve Erdal Bey'in TÜBİTAK'a ve Bilimler Akademisi'ne verdiği destek çerçevesinde bir de bu Türkiye Sosyal Bilimler Kurumu gibi bir kurum oluşturmak üzere harekete geçtik. Yasa taslağını da hazırladık, fakat maalesef Demirel ve DYP bunu engelledi. Çok açık olarak engelledi. Hatta Demirel'in şimdi rahmetli olmuş olan genel sekreteri, ki eski başbakanlık müsteşarıydı.

— Necdet Seçkinöz!

— Evet, Necdet Seçkinöz! Ben tasarıyı hazırladım, olayı cumhurbaşkanlığında izliyordum. Necdet Seçkinöz bana gayet açık ve net olarak, "Hocam, siz bu TESAK mesak bunları bırakın. Kültür Bakanlığı'nda çok iyi işler yapıyorsunuz onlarla uğraşın," dedi. Ben bunu Erdal İnönü'ye aktardım, o da güldü, "Biz yine de uğraşalım bakalım. Bakalım ne çıkaracağız?" dedi, fakat gerçekleştiremedik.

Şimdi bunun çok önemli bir nedeni var. Çünkü Türkiye'de politikacılar, hem asker hem de sivil politikacılar, toplumsal gerçeklerin ve tarihsel gerçeklerin bilinmesini istemiyorlar. Gayet açık! Örnek verelim: Adnan Menderes Türkiye'de demokrasi şehidi diye anılıyor. Adnan Menderes'in adı bir havaalanında, bırakın onu, bir üniversitede ve bir sürü büyük kentte bulvarlarda. Çünkü "demokrasi şehidi" deniliyor.

En büyük yalan! Toplumsal yalan. Adnan Menderes demokrasi şehidi değil. Asıldığı ve asılmasının yanlış bir şey olduğu doğru. Doğru! Asılması yanlıştı, ama niye asıldı? Demokrasiyi geliştirdiği için değil, demokrasiyi gerilettiği için, demokrasiyi çöpe attığı için, demokrasi karşıtı anayasal sivil darbe yaptığı için. Menderes demokrasi şehidi değildir, tam tersine demokrasiyi yok eden politikacıdır. Menderes katletmiştir demokrasiyi. Çokpartili demokrasi adına iktidara gelmiştir, ama o rejimi yok etmiştir.

Üstelik o çokpartili demokrasiyi kuran da, Atatürk önderliğinde Türkiye'yi kuran takımın 1940'lı yıllardaki Tek Adam yöneticisi İsmet İnönü'dür. Kendi tek parti yönetimi kayıtsız koşulsuz iktidarda olmasına rağmen, kendi partisine karşı, kendine karşı çokpartili rejime geçmiş, seçimleri yaptırmış ve iktidarı kaybetmiştir. Bu anlamda İnönü'nün siyasal yenilgisi, tarihsel anlamda en büyük zaferidir: Tek partiden çokpartili rejime geçmiş ve tek parti serbest seçimle iktidardan inmiştir. Dünyada başka örneği yoktur. Onun uyguladığı model sayesinde seçime girip iktidarı alan Menderes ve arkadaşları kendilerini iktidara getiren demokrasiyi geliştirmek

Nokta *dergisinin "Doruktakiler" ödülünü Süleyman Demirel'den alırken, 1997.*

yerine, tek partiden daha beter bir uygulamaya gitmişler, CHP'nin mallarına el koymuşlar, basın özgürlüğünü yok etmişler, gazetecileri, muhalefet mensubu politikacıları hapse atmışlardır. Kırşehir kendilerine oy vermedi diye il iken ilçeye çevirmişler, en sonunda da mecliste bir sivil darbe yaparak, rejimi değiştirerek, on beş kişiden, on beş milletvekilinden oluşan bir mahkeme kurmuşlardır, Tahkikat Komisyonu adı altında. Yani demokrasi sayesinde iktidara gelen Menderes ve arkadaşları kendilerini iktidara getiren rejimi tahrip etmiş, tek parti dönemine geri dönmüşlerdir.

Onun üzerine 28-29 Nisan'da Ankara'da ve İstanbul'da öğrenci eylemleri başlamış ve 27 Mayıs'ta da ordu müdahale etmiştir. Onun üzerine! Ve bunun sonunda da Menderes asılmıştır. Keşke müdahaleye karşın, asılmasaydı. Keşke demokrasiyi rafa kaldıracağına, geliştirseydi de, 27 Mayıs müdahalesi hiç olmasaydı. Demokrasi sayesinde, çokpartili rejim sayesinde iktidara gelip, o çokpartili rejimi tahrip eden kişidir Menderes.

Şimdi bu bir gerçek! Tarih önümüzde. Yapılanlar önümüzde. Toplumun, Menderes'i yücelttiği de ortada. Neden? Çünkü bütün ondan sonra gelen sağ yelpazedeki siyasal partiler onun mirası üzerinden oy almaya çalıştılar. Ve toplum henüz yeterince endüstrileşemediği, sermaye sınıfı ile işçi sınıfı henüz gelişmediği, seçmen kitlesi henüz yeterince bilinçlenemediği, bireyselleşemediği, demokrasiyi özümlemediği için din-Allah-Kuran-ezan gibi sağ ve Soğuk Savaş politikaları ile Menderes bayraklaştırılmış; siyasal partiler, iktidarlar da o bayrağı kullanmışlar ve toplum şizofrenik bir biçimde tarihsel ve toplumsal gerçeklerle, siyasal ve sanal gerçekler arasında bölünmüştür.

Hâlâ Türkiye bunu yaşıyor. Hâlâ bana küfredenler, dinciler, sağcılar bu gerçekleri dile getirdiğim için bana kızıyorlar. Ama bu bir gerçektir ve gelecek yüzyıllarda da bu gerçekler böyle anlatılacaktır.

İşte Türkiye'yi yönetenler, sağcı politikacılar böyle tarihsel ve toplumsal gerçeklerin topumla paylaşılmasını, toplumun bilinçlenmesini istemedikleri için, sosyal bilimlerin gelişmesini engellediler.

"Sosyal bilimler niye gelişemiyor?" dediniz veya "Kim kullanıyor?" diye sordunuz. Politikacının kullanması lazım. Ama politikacı kötü niyetli. Sosyal bilimlerin sonuçlarını bilhassa kullanmıyor; onu bilmiyor mu, biliyor; görmüyor mu, görüyor. Gerçekleri bilhassa kullanmıyor ki, kendisi çarpıtabilsin diye.

Bunları söylediğiniz zaman da sizi dinsiz, imansız diye suçluyorlar. Bütün internet sitelerini dolaşın, hakkımda ne kadar yalan söylendiğini göreceksiniz. "Mason" diyorlar, "dönme" diyorlar, "Sabetayist" diyorlar, diyorlar oğlu diyorlar.

Olabilirdim de. Bunların hiçbiri de ayıp değil, olabilirdim. Mason da olabilirdim, başka bir şey de. Ayıp değil ki bunlar! Ayrıca doğduğum yer, içine doğduğum aile, ırk, millet, din, mezhep benim elimde değil ki! Afrika'da mı, Selanik'te mi, İstanbul'da mı, Sabetayist bir aile içinde mi,

Alevi bir aile içinde mi doğmuşum, ne fark eder, ben seçmemişim ki!

Ama hiçbiri değilim. Tesadüfen değilim. Zenci de olabilirdim, Selanik'te de doğmuş olabilirdim. Babamın babası Sudan'da da doğmuş olabilirdi, Türk de olabilirdi, Çerkez de olabilirdi. Kürt de olabilirdi. Bunlar ayıp değil ki. Bunlar üzerinde duranlar, dinciler ve ırkçılar. Bu nedenle bana, "Sabetayist misin, mason musun?" diye soranlara genellikle, "Hayır," diye yanıt vermiyorum; sadece bu sorunun çok ayıp olduğunu belirtiyorum.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Toplumbilimin Öğrettiği

Sosyoloji, evrensel ilkelerin yerel sonuçlarının saptaması ve sorunlara karşı ne yapılabilecekse olumlu anlamda önlemler alınması gerektiğini ortaya koyan bir disiplindir ama kimse onun bu özelliğine fazla dikkat etmiyor.

1970'lerin başı, Hacettepe yılları.

12./ TOPLUMBİLİMİ ANLAMAK

— Toplumbilimin açtığı pencere ve bunun verileri kime yarar? Hiç unutmam, bilirsiniz, ünlü ceza avukatıdır Prof. Faruk Erem. Anılarını da kitaplaştırmıştır.

İşte o anılarındaki bir tümce çarpıcıdır, hep o örneği veririm: "Suçluyu kazırsanız altından insan çıkar." Derslerimde de anlatırım; yani bir hukuk insanının Dostoyevski'yi okumuş olması, Freud'u bilmesi, Kafka'yı kavraması, karşısına suçlu olarak gelen insana bakış açısını daha farklı kılar. Bunun diğer mesleklerdeki insanlar için de aynı şey olduğunu düşünürüm. Toplumun hangi alanında bir meslek sahibi olursanız olun böylesi bir donanım gereklidir.

Şimdi edebiyat bağlamında baktığımızda; edebiyatın, geniş kitleler, geniş kesimlere dönük böylesi bir taşıyıcı işlevi var. Ama bilim olarak sosyolojiyi ele aldığımızda, belki kamusal anlamda birçok şeye pencere açar, veri toplar da... Demiştik ya, bir politikacı için, bürokrat için, savcı için, yargıç, doktor için yani tıpla sosyal bilimi buluşturmada; halk sağlığı, ruh hekimliği, belki giderek daha geniş kitlelerin sağlık eğitiminde ne gibi yararı/gerekliliği var?

— Türkiye hızla değişen bir ülke olduğu için, yani gelişmekte olan bir ülke olduğu için, birey düzeyinde de, kurumlar düzeyinde de, toplum düzeyinde de çok hızlı bir gelişmenin, değişmenin söz konusu olduğu bir yapı içinde yaşıyoruz. Bunu algılayabildiğimiz kanısında değilim. Politikacılar da algılayabilmiş değil. Çünkü politikacılar bu değişmeyi kendi ceplerini doldurmak açısından istismar ediyorlar. Değerler değişiyor, fakat bu değişen değerleri yeni bir değerler sistemine oturtmak yerine, bir nevi bir soygun düzeni çerçevesinde yorumluyorlar.

Sosyoloji, evrensel ilkelerin yerel sonuçlarının saptaması ve sorunlara karşı ne yapılabilecekse olumlu anlamda önlemler alınması gerektiğini ortaya koyan bir disiplin, ama kimse onun bu özelliğine fazla dikkat etmiyor.

Türkiye'de sosyoloji, "sorunları belirlemek" ve o "sorunları çözmek" anlamında işlevsel bir şekilde kullanılmıyor. Bir yerde bir aile yapısı okutuluyor, bir yerde bir kentleşme okutuluyor ve bunların ikisi arasındaki bağlantılar kurulmuyor. Bir yerde modernizasyon, çağdaşlaşma okutuluyor, bir yerde bireyin aile içindeki sosyalizasyonu okutuluyor, ama yine bu ikisi arasında bağlantılar kurulmuyor. Ve en önemlisi tabii, saha çalışmaları. Saha araştırmaları çok eksik olduğu için somut, günlük yaşamda olup bitenler ortaya konamıyor.

Çok tipik bir yapı egemen oldu Türkiye'ye, bunun bir de adı var: Anomi. Anomi, çok kaba ve basit tanımıyla, "kuralsızlık" demek. Anomide ne oluyor? Toplumun kuralları ortadan kalkıyor. Bu nasıl sonuçlar veriyor? Bir, insanların liderlere güveni kalmıyor. İki, insanların mevcut yapı içinde meşru ve yasal yolları kullanarak başarı elde etme olanaklarının ortadan kalktığı görülüyor. Toplumdaki güven duygusu yok oluyor. Anomi hızlı değişme dönemlerinde ortaya çıkan evrensel bir olgudur.

Hızlı gelişmekte olan, çağdaşlaşmakta olan ülkelerde görülür. Bunun en temel sosyolojik yapısı, kırsal feodal toplumsal değerler sisteminden kopup, kentsel endüstriyel değerler sistemini kabul edememe, henüz o yeni değerler sistemine geçememe biçiminde ortaya çıkar.

Hızlı değişme dönemlerinde insanlar, toplumda egemen olan din-tarım kültürünün değerler sisteminden çıkıyor, bu değerler sistemi değişiyor; ama onun yerine yeni endüstriyel, kentli, kapitalist, serbest piyasa ekonomisi değerleri, insan hakları ve demokrasi geçemiyor. O zaman kaba kuvvet, para, güç egemen oluyor ve tabii maalesef politika buna hem teslim oluyor, hem bunun destekleyicisi, kullanıcısı oluyor.

İşte sosyolojinin, bu anomi durumunu, yani kuralsızlık durumunu saptayıp, buradan çıkan sonuçları irdeleyen bir

disiplin olması lazım. Hemen somuta indirgeyelim, yolsuzlukları, bunların önlenmesi için şeffaflık... İnsan hakları ihlalleri ve dincilik, bunların önlenmesi için de temel hak ve özgürlüklerin korunduğu laik hukuk devleti.

Ya da başka ölçekte, büyük kentlerdeki trafik kargaşası; bunun önlenmesi için kuralların eylemli olarak uygulanması ve eğitim. Büyük kentlerde apartmanlarda yaşayan insanların birbirleriyle kavga etmesi, park sorunundan tutun, ortak masrafların karşılanmasında çıkan kavgalar, bunların önlenmesi için grup dinamiği kurallarına uygun yasal düzenlemeler, yönetmelikler... Yine büyük kentlerde gözümüze çarpan asayiş bozukluğu...

Biraz daha makroya gidelim, kayıt dışı ekonominin topluma egemen olması. Türkiye'deki ekonomik faaliyetlerin yüzde 50'sinin kayıt dışı olduğu söylenir.

— *Tabii buna çevre kirliliğini falan da katabiliyorsunuz.*

— Tabii. Bunun sonuçları, çevre kirliliği, kaynakların rasyonel kullanılamaması, bozulması, insanların arasındaki gelir adaletinin bozulması. Anominin veya kuralsızlığın en önemli göstergelerinden biri olan, meşru yolların gittikçe tükenmesi ve gayri meşru ilişkilerin, gayri meşru yolların toplumda egemenliği. Gayri meşruluğun da kuralı olmadığı için, yani kaba kuvvete ve paraya dayandığı için toplumda tam bir kaos. İşte bizim günlük dilde, "kargaşa", "karmaşa" dediğimiz kaos durumunun, sosyolojik adı, "anomi"dir. Türkiye'de bunun tespiti ve sosyoloji disiplininin bu sorunu çözmekte kullanılması gerektiğiyle hiç kimse ilgilenmiyor.

Çünkü bunu söylediğiniz zaman, karşınıza derhal bir siyasal yapı, bir siyasal yozlaşma çıkıyor ve diyorlar ki, "Sen solcusun, komünistsin" ya da "milliyetçisin, aşırı milliyetçisin, küreselleşmeye karşısın" vs. Oysa gerek küreselleşmenin, gerek küreselleşmenin dayattığı ve kendi içinde tabii çok eleştirilmesi gereken bu liberal kapitalist ekonominin de kuralları var.

Örneğin Türkiye'de, bu kuralların da uygulanmadığını görüyoruz. Türkiye'de bu durumu en iyi saptayan yazar, Ege Cansen'dir. Mevcut durumu serbest ekonominin kuralları ve ahlakı içinde eleştirir ve bütün bu çelişkileri çok güzel ortaya koyar. Bir başka yazar Güngör Uras'tır. Küreselleşeme olgusunu, kendi kuralları, ahlakı içinde eleştirir ve çelişkileri vurgular.

Vahşi liberal kapitalizmin, küreselleşme aracılığıyla Türkiye'ye egemen olduğu sırada, onun kendi içindeki kurallarının bile uygulanmadığını görüyoruz ve bu durum korkunç bir "altta kalanın canı çıksın" yapısı oluşturuyor.

Yine makroya taşıyalım. Sosyal devlet ölüyor, sosyal güvenlik ortadan kalkıyor, bırakın sosyal güvenliği, insanların çalışırken kazandıkları paraların adaletli bir biçimde paylaşılması olanağı ortadan kalkıyor. İşte bütün bunların teşhisinde ve tedavisinde sosyoloji kullanılabilir.

Hemen mikroya da indirelim. Kuşak çatışması örneğin. Aileleri çok rahatsız eden, ana-babaların çocuklarla ilişkilerindeki iletişimsizlik, yine bu anomi durumunun bir sonucu. Sosyoloji, örneğin bu konuda da çok işlevsel olabilir, ama orada da kullanılmıyor; yani yeni kuşakların değerleri nedir, nasıl gelişiyorlar, nasıl yetiştiriliyorlar, eski kuşaklarla çatışma nereden çıkıyor gibi sorulara yanıtlar aranabilir.

Çünkü aslında çok bilinen birtakım değişkenler var, Türkiye'de onlar bilerek çarpıtılıyor. Burada eğitim, önce formel eğitim, yani milli eğitim. Ondan sonra medya ve aile içi eğitim. Bunlar konusunda hiçbir şekilde "bilimsel yaklaşım" uygulanmıyor. Çünkü bu kaostan yararlanmak isteyen ve toplumun meşru yapısı içinde zengin olamayacak, yükselemeyecek insanlar; kaostan yararlanıp anomiden yararlanarak, sırtında bir gömleği bile yokken, büyük kentlere gelip, ilçe belediye başkanı olup, trilyonları götüren kişiler üretiliyor. Çeşitli kaçakçılıklarla biraz sermaye birikimi yapıp ondan sonra gelip toprak yağmacılığı ile bunu geliştiren yeni zenginler türüyor.

Bu arada tabii daha da korkunç bir şey oluyor. Siyasal iktidarla bu yağma kültürünün işbirliği, buradaki yağmadan kaynaklanan sermaye birikiminin politikacılar tarafından da

paylaşılmasına ve bu nedenle de desteklenmesine yol açıyor. Bunların hepsi sosyolojinin önünü kapatıyor. Türkiye'nin talihsizliği bu.

Ondan sonra siz, sosyolojik temeller üzerinde eleştiri yaptığınız zaman, ya "aşırı katı, sert", "komünist, aşırı milliyetçi" diye suçlanıyorsunuz veya "küreselleşme karşıtı" damgasını yiyorsunuz. Tabii sosyoloji de, politikacılar tarafından tehlikeli bir alan olarak görülüyor.

Osmanlı'dan günümüze gelirken büyük bir kırılma ile Cumhuriyet ilan edildi. Çok belirgin bir feodal yapının üzerine doğrudan doğruya siyasal olarak bir çağdaş devlet yapısı ve çağdaş insan yapısı empoze edilmiştir. Oysa o çağdaş insan yoktu, ağalar ve köylüler vardı. Bu yeni yapı, yaklaşık yirmi-yirmi beş yıl, 1923'ten 1945'e kadar egemen oldu, eski yapı değiştirilmeye çalışıldı ve onun getirdiği bir sürü kültürel değişme ortaya çıktı.

1945'lı yılların ortalarında çokpartili düzene geçilmiş, ama aynı anda, Sovyetlerin tehdidinden dolayı Batı ile bütünleşilmiş ve birdenbire dışarıdan kapitalist ilişkiler, içerden de feodal ilişkiler, aslında tarihi olarak birbirlerinin düşmanı olan bu iki ilişki türü birleşip küresel kapitalizm ile yerel feodalizm işbirliği halinde, Demokrat Parti'nin temellerini oluşturup iktidara gelmiştir.

Bunlar iktidara geldiği andan itibaren, ikili bir çelişki yaşanmıştır. Bir yandan bu iktidar, Cumhuriyet'in getirdiği kırılmaları geri döndürmeye dönük birtakım tedbirler alırken, yani ezanı tekrar Arapçalaştırırken, dili tekrardan eskiye döndürürken, dini değerleri, çağdaş vatandaşlık değerlerinin önüne alırken; öbür taraftan, kentlerde endüstriyel tohumların yeşermeye başladığı bir çağdaşlaşma eğilimi de ortaya çıkmıştır.

Yani bir yandan teknolojik değişme ve gelişme Türkiye'yi çağdaşlığa doğru getirirken, öbür taraftan siyasal iktidarların feodalite ve kapitalizm ile, emperyalizm ile ittifakı, üst yapıyı, değerler sistemini geriye götürmeye çalışmıştır. İşte tam bir kaos, tam bir anomi durumu buradan ortaya çıkıyor.

— Şunu sormak istiyorum: Ulus-devletin geldiği, getirildiği yerde özgür birey olamayan, bunu oldüramayan bir duruşta, bir "vatandaş", "yurttaş" kavramı, bir kimlik tanımının içinde mi yer alıyordu o süreçte? Toplumsal ilişkiler bakışınızı nasıl temellendirmeyi öncelemişti, toplumsal tanımlar var mıydı, toplumbilime başladığımız dönemde?

— Evet, tabii! Bu süreç, anlattığımız süreç, Cumhuriyet süreci. Bir cemaat yapısından, yani dinci, mezhepçi, köylü bir yapıdan bir cemiyet yapısına, yani bir çağdaş toplum yapısına geçişi, kulluk-kölelikten de bir vatandaş kimliğine geçişi simgeliyor.

"Vatandaş", "yurttaş" kimliği ne üstüne dayalı? Milli devlet, ulus-devlet anlayışı üzerine dayalı. Türklük, Türkiye Cumhuriyeti, bağımsızlık, kültürel kimlik vs. bu süreçte ortaya çıkmış kavramlar.

Gerçekten şimdi baktığım zaman, tek parti döneminde Atatürk ve İsmet Paşa'nın önderliğinde yapılanları, sosyoloji bilimine uygunlukları ve etkinlikleri açısından hayranlıkla gözlemliyorum. Çünkü "Türk" kavramı yok, hatta Türklük aşağılanıyor. Osmanlı, "etrak-ı bi idrak" diyor. "Etrak", "Türkler" demek; "etrak-ı bi idrak", "idraksiz Türkler" demek. Osmanlı Türklere böyle bakıyor. Ermenilere bile, "tebai sadıka" yani "sadık uyruklular" deniyor. Ama Türklere, "idraksiz" deniyor. Böyle bir yapıdan birdenbire, "Türk" kavramı üzerinde bir ulus-devlet yaratacaksınız ve bunu da hilafete ve saltanata karşı yapacaksınız. İşte o zaman Atatürk'ün kurduğu Tarih ve Dil Kurumları'nın önemi ortaya çıkıyor. O zaman Anadolu toprağının tarihi anlayışı ortaya çıkıyor; Halikarnas Balıkçıları vs. o zaman anlam kazanıyor.

Yani, "Tarihimiz sadece Orta Asya'dan gelirken taşıdığımız toplumsal ve kültürel özellikler değil, aynı zamanda bu toprağın da özellikleridir," deniyor. İşte o zaman Orta Asya ile Anadolu kültürü arasında sentezler aranıyor. Mavi Akımı, Azra Erhatlar, Cevat Şakirler, Sabahattin Eyuboğlular. Latin-Yunan kültürü ile Hititlerin dahi Türk olduğu anlayışı arasında aranan sentezler üretiliyor ve bu sentezlerin topluma akta-

rılma araçları kuruluyor. Halkevleri var. Halk Fırkası, yani Halk Partisi, bir okul gibi çalışıyor ve tabii Köy Enstitüleri.

— Halk Odaları var.

— Halk Odaları var ve tabii Köy Enstitüleri var. Kimlik olarak birdenbire Osmanlı'nın Müslüman kul anlayışından, çağdaş Türkiye Cumhuriyeti'nin "vatandaşlık" anlamında Türk yurttaşı anlayışına geçiliyor. Bu müthiş bir dönüşüm tabii. Ama bu ancak, yirmi beş yıl diyelim kabaca, sürüyor. Bu bir kuşaktır. Sosyolojide yirmi beş yıl, çeyrek yüzyıl bir kuşaktır. Ancak, bir kuşak devam etti.

— Peki o, Cahit Kayra'nın sözünü ettiği "1938 kuşağı" mıdır?

— Tabii, asıl o! En önemlisi, en önemlisi onlar! Onlar büyük işler yapıyorlar. Toplumu aydınlatma, topluma önderlik etme ve benzeri olaylar o kuşaktan geliyor.

Dolayısıyla o "kimlik" meselesi, bir kuşakta kulluktan ve dincilikten, vatandaşlığa ve milli kimliğe dönüştürülüyor. Muazzam bir şey! Çokpartili düzene geçildiğinde bu dönüşüm erozyona uğramaya başlıyor, ama teknoloji de geliştiği için bir yandan da çağdaşlık tohumları büyüyor. Küreselleşme daha o zamandan Türkiye'yi etkiliyor. Bugünkü küreselleşme gibi değil, Sovyetler'e karşı bir Amerikancı küreselleşme. Kimlikleri, bir yandan din açısından, cemaatçilik açısından geriye götürürken, gayet diyalektik bir biçimde çağdaşlık açısından da geliştiriyor. Klasik örneği tekrar edelim, traktörün gelmesi, fabrikaların açılması vb.

Böyle diyalektik bir gelişme var ve kimlik bunalımı oradan çıkıyor. Bir yandan geleneksel güçlerini kaybeden toprak ağaları ve dinciler, "Eski kimliğimizi, kültürel kimliğimizi kaybetmeyelim," diye dincilik propagandası yaparken, öbür taraftan çağdaş öğeler, vatandaşlık kimliği üzerinde yeni bir yapı oluşturmaya çalışıyorlar ve kavga bugüne kadar geliyor.

Bugünden sonra nasıl gelişecek, doğrusu onu bilmek çok mümkün değil. Çünkü yine postmodernist yaklaşımlarla, küreselleşmeci etkiler de geriye dönüşü destekler hale geldi.

Yani küreselleşmenin de Türkiye'ye iki türlü etkisi oluyor. Bir, geleneksel kültür öğeleri önem kazanıyor, "İnsan ne hissediyorsa odur. Toplumsal gerçek önemli değildir. İnsanın algıladığı gerçek önemlidir," diye. Etnik, dinsel ve mezhepsel kimlikler sınıfsal ve ulusal kimliklerin önüne geçiriliyor. Bir yandan, bu aldatmaca Amerikan siyaseti olarak bastırılıyor, öbür taraftan internetin yaygınlaşması, sinema, tiyatro, televizyon gibi iletişim araçlarının gelişmesi, pazarın genişlemesi insanın önüne yeni ufuklar da açıyor. Böylece müthiş bir çelişki ortaya çıkıyor.

Peki, çağdaşlıktan, ulus-devletten dünya çapında nasıl sapma var? Üç sapma ortaya çıkıyor. Bir, bu gelişmeyi ve değişmeyi, yani demokratik laik ulus-devleti kabul etmeyip bunu geride, dinde tutmaya çalışan direniş. İslamcılık, Orta Doğu'da bugün hâlâ devam eden krallık ve monarşik devletler vs. Hatta Vatikan Hıristiyanlığı.

İki, ulus-devlet ve ulusçuluk anlayışını aşırılığa taşıyıp, "saf ulus" anlayışıyla faşizm sapması, örneğin İtalya ve Almanya. Nitekim bu, II. Dünya Savaşı'na sebep oluyor.

Üç, ileriye doğru bir sapma diyelim veya ileriye doğru bir çıkıntı, Sovyetler Birliği, sosyalist, komünist düzen. O da diyor ki, "Din-tarım imparatorluklarının sonu gelmiştir. Esas olan ulus-devlet, ulus-devlet de değildir. Esas olan sınıf çatışmasıdır ve proletaryanın egemenliğinde, öncülüğünde bir devlet kurulup sınıfsız toplum yaratılacaktır" .

Bakın, kuruluş döneminde de, bugün de Cumhuriyet ideolojisinden üç tane sapma var. Geriye doğru, dincilik; güncel sapma, faşizm; ileriye doğru sapma, komünizm. Mustafa Kemal bu analizi, benim şimdi *21. Yüzyılda Türkiye*'de yaptığım bu analizi, o sırada görüyor ve yapıyor. İnanılmaz bir şey! Diyor ki, "Dincilik, halifecilik, toprak ağalığı, cemaatçilik bitmiştir. Laik ve demokratik endüstri devleti başlamıştır."

Bunu dediği andan itibaren gerici sapmayı reddediyor. Ama bunu dediği andan itibaren, biri güncel, biri ileriye dönük iki sapma daha var önünde. Birisi faşizm, güncel sapma. Fevkalade etkili, Almanya'da, İtalya'da ve İspanya'da etkili

ve yükseliyor ve üstelik Mustafa Kemal de o sırada "olmayan bir Türk" imajını, "olmayan bir Türkçülüğü" yaratmaya çalışıyor. Faşist cereyanlara kapılması fevkalade mümkün, beklenir. "Hayır!" diyor, "Hayır!" Faşizmi reddediyor. "Türk olmak diye bir şey yoktur," diyor. "Türküm demek vardır," diyor, "iradi bir kavramdır," diyor; yani öyle kafatası ölçerek olmaz bu iş anlayışında.

— Turancılık olarak bakmıyor.

— Turancılık olarak bakmıyor, Pan-Türkizm olarak da bakmıyor, ırkçılık olarak da bakmıyor. "Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran halka, Türk milleti denir," diyor. Öbür tarafta madem ileriye doğru gidecek, sınıf kavramı var, proletarya diktatörlüğü var, üstelik Kurtuluş Savaşı'nda Mustafa Kemal'e tek yardım eden ülke Sovyetler Birliği, onun etkisi var. Sovyet modeline kayabilir. O da çok uygun; diktatörlük, insancıllık vs. Hümanizm üstüne, sosyalizm filan. Türk Sovyet'ini ilan edip kendisi de yoldaş Kemal olabilir.

Hayır! Mustafa Kemal, ne Halife Kemal oluyor, ne Führer Kemal oluyor, ne de Yoldaş Kemal oluyor, "Bu, Türkiye Cumhuriyeti'dir; ben cumhurreisiyim, bu da şapkadır," diyor. İnanılmaz bir şey!

Sonuç: Dinci iktidarlar yıkılıyor, yok oluyor; faşist iktidarlar yıkılıyor, yok oluyor; en sonunda Sovyetler Birliği de yıkılıyor ve tarihe karışıyor. Ama doğru teşhisi koyduğu için, "laik ve demokratik ulus-devlet" teşhisini koyduğu için Türkiye Cumhuriyeti, ağır aksak ve çok sorunlu olsa da devam ediyor.

— Bu kargaşa ortamında, bu toplumsal yapıda, bir aydının kişisel bakışını, kendi iç dünyanızı okurla paylaştınız mı? Özellikle moralist yönünüz açısından.

— Kitaplarımda kendi iç dünyamın kodlarını çok açıkça anlattım. O, *Kızlarıma Mektuplar* kitabımda "Kelebek Gibi Olmak" bölümünde var. *Yaşamın Anlamı*'nda var, ailenin kodlarını veya yapısını deşifre etmeye çalıştım biraz. Gene *Kızla-*

rıma Mektuplar'ın "Son Mektup"u ve *Babam Oğlum Torunum*'daki bazı bölümler böyledir. Ondan sonra siyaset ve bürokrasi var. *Ben Müsteşarken*'de "Liderliğin 10 Altın Kuralı" ve "Türkiye'de Bürokrasi'nin ve Siyasetin Düzeltilmesi". Ondan sonra bireyin toplum ile ilişkileri var. *Demokrasimizle Yüzleşmek*'in en sonundaki "Biz Ne Yapabiliriz?" bölümü bütünüyle bireysel tercihlerimi yansıtan ve gençlere yol göstermeyi amaçlayan bir metindir.

Çok açık bunlar, çok açık manifestodur. O amaçla yazılmıştır. Yazılma amacı da odur. Yalnız "Kelebek Gibi Olmak", gizli, gömülmüş bir manifestodur. Onu açıkça yazmadım, ama okurlar onu yakalamış, gelen yorumlardan anlıyorum.

13./ ASKERİ DARBENİN EŞİĞİNDE

— 1970'lerden 1980'lere doğru geliyoruz. Ecevit'le Göreme Sokak'ta CHP'nin yeni programını yazma çalışmalarınız var.
— Evet. Bu aktif siyasete ilk katılımım. Bu konuyu uzun uzun *Babam, Oğlum, Torunum* adlı kitabımda anlattığım için burada ayrıca üzerinde durmak istemiyorum. Ecevit'le bu çok yakın çalışma beni Türkiye'nin somut siyaset gerçeği üzerinde düşünmeye itti. Nitekim *21. Yüzyılda Türkiye* ve *Tarihimizle Yüzleşmek, Demokrasimizle Yüzleşmek* gibi kitapların ilk tohumları bu çalışmalar sırasında atıldı diyebilirim. Ecevit'le çalışırken sadece politikayı değil, politikacıları da tanıdım. Zaten bu yüzden de Bülent Bey'in önerilerine karşın, ısrarla Meclis dışında kaldım, ama politikaya biliminsanı düzeyinde katılmaktan onu gözlemlemekten vazgeçmedim.

Prof. Akın Düven, Sırrı Atalay (senato başkanı), Ferruh Bozbeyli (TBMM Başkanı) ile. İş Bankası-Atatürk'ün 100. Doğum Yılı Sempozyumu.

— 1970'lerin başındaki ilk çalışmanızda bu toplumsal değişmeyi, kanun, kuram, yorum ekseninde toplumsal değişme dinamiklerinin sınırlarını aramayı amaçlamıştınız. İkinci baskıda, yani 1978'de bir şey yapıyorsunuz, Türkiye gerçeğini irdeliyorsunuz.

— Doğru!

— Bu hangi gereklilikten doğru?

— Somut siyasetle tanışınca, doğrudan yaptığım bazı gözlemleri kuramsal çerçeve ile birleştirmek, bütünleştirmek arzum doğdu. Zaten çalışmalarım arasında, zaman içinde bir ilişki izlenebilir. Önce *Toplumsal Değişme Kuramları*'nı yazdım, ondan sonra *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*'nı yazdım. Nitekim *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Türk Dil Kurumu Ödülü'nü, Dil Ödülü'nü aldı. Ondan sonra, "o kuramlar ve o toplumsal yapı çerçevesinde neler oluyor"u yazmak istedim; yani bir anlamda o kuramsal özetle, Türkiye'nin filmini, "fotoğrafını" demiyorum, çünkü durağan değildir o, filmini çektikten sonra bu film ile kuramı bütünleştirip ne gibi sonuçlar çıkacağını görmek istedim.

Tabii Ecevit'le çalışmış olmak da, bu konuda itici bir öğe etkisi yaptı.

Benim az gelişmiş ülkelerde veya hızlı değişen ülkelerde değişmenin dinamiğini anlamak için geliştirdiğim bir model var. Bu sürekli değişme, kurumlaşma, kuruluş ve değişme dönemleri sürekli ikiz dönemler, birbirini izliyor.

Dinamik şöyle çalışıyor: Çok hızlı değişen ülkelerde önce değişmenin tohumları ortaya çıkıyor ideolojik olarak, ondan sonra o tohumlar belli kişilerce, örgütlerce benimseniyor, sonra siyasal güç kazanıyor, sonra iktidara geliyor. Bu, kuruluş dönemi oluyor.

İktidara geldiği andan itibaren de kendi ideolojisine ve yapısına uygun olarak toplumu biçimlendirmeye, kurumlaşmaya başlıyor.

Bu başladığı andan itibaren yine ideolojik olarak bunun zıddı, bunun diyalektiği, bunun karşıtı olan yeni bir değişme döneminin tohumları atılmaya başlanıyor.

Yani iktidara gelerek kendi kurumlaşmasını oluşturmaya başlayan yeni iktidara karşı görüşler, karşı düşünceler, karşı modeller oluşturuluyor. Böylece gene bir değişme döneminin tohumları atılıyor.

Bu sefer, bu yeni oluşumlar çevresinde örgütlenme ve siyasallaşma ortaya çıkıyor ve bir süre sonra iktidara geliyor.

Ve böylece o grup iktidara geldiği andan itibaren kurumlaşmaya başlıyor ve tabii gene onun diyalektiği gelişiyor.

Bu süreç böylece, değişme ve kurumlaşma dönemleri olarak sistem tümüyle yerine oturana, gelişme istikrarlı bir çizgiye yerleşene dek devam ediyor.

Ben bunu, bu diyalektik etkileşimi, *Demokrasimizle Yüzleşmek* adlı kitabımda da uzun uzun anlattım. O, *Toplumsal Değişme Kuramları*'nın arkasına *Ve Türkiye Gerçeği*'ni eklememin nedeni, az gelişmiş ülkeler için oluşturmaya çalıştığım bu değişme modelini belirtmek, açıklamak içindir.

Sebep odur; yani bir kuramsal modelin Türkiye'ye uygulanmasıdır. Nitekim bu birtakım insanların da dikkatlerini çekti. *Meydan Larousse*'da da, *Britannica*'da da benim toplumsal değişmeyi bu birbirini izleyen ikiz kuruluş ve değişme dönemleriyle açıklamam üzerine bir model geliştirdiğim hakkında bir iki satır var zannediyorum.

Bu, tabii Osmanlı'yı ve Türkiye Cumhuriyeti'ni bir süreklilik içinde algılamayı gerektiren çok yorucu ve zor bir çaba.

Şimdi bu vesileyle, bazı hocalarımı anmak istiyorum. Bir kitap hazırlarken soru sorarak kendi tezlerimi denetleme fırsatı bularak çalıştığım bu isimleri mutlaka söylemek istiyorum: Ömer Lütfü Barkan, bir. Reşat Kaynar, çok önemli bir Tanzimatçı ve tabii bir Cumhuriyet aydını, iki.

Ve tabii Halil İnalcık. Bu hocalarla birebir, yüz yüze, derinliğine sorular sorarak, örneğin, "Hocam, Marksizm şöyle diyor, Osmanlı yapısı ise böyle. Bu yapı feodaliteye ne kadar benziyordu?" sorusunu bu kadar net ve açık sorarak ve onlardan bunun yanıtını alarak, kendimi tekrardan eğittim ve bilgilerimi düzenledim. Böyle bir şansım oldu.

Tabii Tarık Zafer Tunaya ile Şerafettin Turan'ı da bu arada saymak lazım.

Şimdi bakın, bu çok önemli. Bir genç bilim adamı olarak önce okuyorsunuz, okuyorsunuz, okuyorsunuz, okuyorsunuz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'yı okuyorsunuz, Mustafa Akdağ'ı okuyorsunuz. Braudel'i okuyorsunuz. Hilmi Ziya Ülken'i okuyorsunuz. Zikredilmesi gereken daha birçok yerli ve yabancı insanı okuyorsunuz, bir birikim sahibi oluyorsunuz. Kendi görüşleriniz, varsayımlarınız, kendi teorileriniz var. Bu arada gençleri okuyorsunuz; Muammer Sencer'i okuyorsunuz, Muzaffer Sencer'i okuyorsunuz, İdris Küçükömer'i okuyorsunuz filan. Bir şeyler oluşturuyorsunuz. Sonra büyük bir şansa sahip oluyorsunuz; ben yakaladım ve övünüyorum onunla: Ömer Lütfü Barkan ile saatlerce bunları test ediyorsunuz, tartışıyorsunuz veya Reşat Kaynar'la, Tarık Zafer Tunaya ile günlerce süren bir seri etkileşim gerçekleştiriyorsunuz. Bu müthiş bir şans, ben bunu yakaladım ve kullandım.

Mesela *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*'nın başında Barkan'a da, Şerif Mardin'e de teşekkürlerim vardır. İnsan sosyal bilimlerde iğne ile kuyu kazar. Ben iğne ile kuyu kazarken, işte bütün bu büyük hocaları yakalama fırsatı buldum. Ve tabii ondan sonra, örneğin Barkan'ın kuramlarını eleştiren Şevket Pamuk gibi gençleri okuyarak, onlarla tartışarak, soru sorarak hâlâ kendimi geliştirmeye çalışıyorum. Ne kadar beceriyorum, o ayrı mesele...

Şimdi o değişme, kuruluş ve değişme dönemlerine dayalı ikili diyalektik modeli ben, açıkça daha tarihsel düzeyde bir başka ikiliğin üstüne oturttum. Birisi, Osmanlı toplum yapısı; öbürü Atatürk devrimleri. Bunu da çok açıkça her yerde yazıyorum, yazdım. Bir İngilizce kitap var, *Transformation of the Turkish Culture* diye. Günsel Renda ile Max Kortepeter'in "edit" ettikleri. Orada da uzun uzun anlattım bunu, her yerde de söylüyorum.

Bugün çağdaş Türkiye'nin hamurunda zorunlu ve kaçınılmaz, inkar edilmez biçimde Osmanlı toplum yapısı ve fevkalade etkili biçimde Atatürk devrimleri vardır, Aydınlanmacılık vardır. Bu iki eksenin etkileşimindeki Türkiye'yi görmek lazım.

Benim bütün iddiam şu: Eğer bir şey öneriyorsanız gerçekleri görmeli, kuracağınız modeli gerçeklerin üzerine inşa etmelisiniz, hayallerin üzerine değil. Avcıoğlu'nunki hayaldi, İdris Küçükömer'inki saptırmadır, yanlıştır. Ben tarihsel gerçeklere uygun bir model oluşturmaya ve geleceği bu model çerçevesinde irdelemeye çalıştım.

— Sonuçta bunları üretip ortaya çıkaracak olan biziz. Burada kadrolardan, insanlardan söz ediyoruz. Demin sizin saydığınız akademisyenler Türkiye'deki üniversite tarihinin en parlak olduğu, hatta belki de kurulduğu dönemi var eden insanlar kendi alanlarında. Yani 1980 sonrasını tartıştığımızda, bu parlaklığı çok görebileceğimizi sanmıyorum. Birçoğu zaten çekti yurtdışına gitti. Sonuçta belki "sivil aydın" ile "akademisyen kimliğini kazanmış aydın" arasında da bir derin uçurum yaşanıyor. Şimdi bu süreci bir değerlendirin istiyorum.

— Çok haklısınız! Şimdi tabii Türkiye'de her şeyin üstü o kadar örtüldü ki ve her şey o kadar akla-kara saçmalıkları çerçevesinde, karşı cepheler halinde tartışılıyor ki, sizin bu sorunuzda, derhal üzerinde durulması gereken ve pek tartışılmamış olan birkaç tarihsel, toplumsal ve sosyal bilim yaşamına ilişkin gerçeğe değinmek istiyorum; ayrı başlıklar halinde.

Birinci olarak kendilerine "komünist" diyen aydınlara bakalım. Burada "aydınlar" dediğimiz, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki "komünistler". Bir defa bu, fevkalade küçük bir azınlığın hareketidir. 1951 tevkifatında herkesi tevkif etmişler; çünkü içlerinde Aclan Sayılgan gibi polisler var.

Bir tür Mahir Kaynak'ın babası; yani fikir babası veya eylem babası; yani Aclan Sayılgan. Bunlar solda liderliğe kadar yükselen, liderlik kademelerine kadar yükselen ajanlardır, polislerdir.

Bütün solcuları, hepsini tevkif ediyorlar 1951'de, sayıları yüz seksen küsur. Gülünç bir rakam; yani Türkiye'de komünizmin, komünist oluşunun veya devletin bakışıyla tehlikenin temeli, iki yüzün altında. Bir defa bunu bilelim. Bunlar

toplumsal yaygınlık, toplumsal kabul, toplumu yönlendirme açısından devede kulak, okyanusta bir damladır; bu bir.

İkinci olarak, Türkiye 1960 yılına kadar entelektüel anlamda özgürlük ortamını yaşamamıştır. Hiçbir komplekse kapılmadan bunları görmek ve söylemek lazım.

Kuruluş dönemi, adı üstünde 1923-45 arası kuruluş dönemidir. Köylü, dinci bir toplumu dönüştürüyorsunuz. Atatürk devrimleri, Aydınlanma devrimleri, Yazı Devrimi, Dil Devrimi, Alfabe Devrimi, Kıyafet Devrimi, Medeni Yasa'nın kabulü vs. vs.

1945-50 arası bir geçiş dönemi; zaten hemen savaş sonrası, ne olduğu belli değil, Demokrat Parti geliyor. Demokrat Parti geldikten sonra maalesef bu sefer iktidardan bir baskı; yani din-tarım toplumunun kalıntılarını kullanıp siyasal iktidara gelenlerin baskısı var.

Nitekim çok tipik bir olaydır. 1945-51 arası, İsmet Paşa'nın tek parti yönetimine karşı çıkan komünistler, Demokrat Parti'ye tam destek verdiler.

Hatta o kadar destek verdiler ki, Celâl Bayar'ın adı "komünist"e çıktı.

Fakat DP Amerika'nın güdümünde o kadar sağ ve o kadar antikomünist bir ideolojiye kaydı ki, 1951'de komünist hareketi bitirdi. Hepsini tutukladı ve örgütleri kapattı, bitirdi; bu üç.

— Bir tür McCarthy dönemi gibi bir dönem yaşadı değil mi Türkiye?

— Evet, tabii. Bunun da en önemli nedeni bence, Kore Savaşı'dır. Hatırlarsınız Behice Boranlar, Kore Savaşı'na karşı bildiri dağıtmışlardı. 1950'li yıllardı, ben o sırada ilkokul talebesiyim. Ama ona rağmen haberim var olaylardan. Ve Demokrat Parti, İsmet Paşa'nın tek parti dönemindeki baskıyı ve özgürlüklerin yokluğunu protesto etmek için kendisine destek veren bütün komünistleri tutukladı.

Türkiye'de gerçek bir özgürlük ortamı, 1960 Devrimi'nden sonra ortaya çıkmıştır; bu da dördüncü gerçek.

1960'tan sonra düşünce temelinde üç ciddi akım görülüyor. Bir tanesi "sol" ki, kendi içinde dediğim gibi Moskovacı, Pekinci, bağımsız sol olarak bölünmüş. Bağımsızlar da, demokratik özgürlükçü ve proletarya diktatörlüğünden yana, darbeci veya baskıcı diyelim, ilerde ayrılıyor. 1960'tan sonra Türkiye'deki düşünce akımları, bir "sol", iki "Türkçülük", üç "İslamcılık" biçiminde gelişti. Bu gerçeği de görmemiz gerek.

1970'li yıllarda Türkçülük ve İslamcılık ittifak etti sola karşı; Ecevit'i de bunun içine koydular. Nitekim Milliyetçi Cephe Hükümetleri, 1975'ten sonra bunun belirtisidir ve Türkiye hızla güya demokratik rejim içinde dinciliğe, oligarşiye kaymaya başlamıştır. Bu da gözden kaçırmamamız gereken beşinci gerçek.

1970'ten sonra Ecevit'in kısa bir iktidarının ardından, önce Birinci Milliyetçi Cephe, İkinci Milliyetçi Cephe en sonra da yine kısa bir Ecevit iktidarını izleyen, Demirel'in azınlık hükümeti sırasında 1980 askeri darbesi gelmiş; askerler tüm solu, sosyal demokrasi başta olmak üzere yok etmişlerdir. Sonra da işte Özal ve AKP çizgisi ülkeyi zaten bildiğiniz yere getirdi. Yani solun önü kesilmiş, sol düşünceler yasaklanmış, solcular tutuklanmış, sağın önü açılmış, sivil ve asker iktidarlar tarafından dinci-milliyetçi görüşlerin desteklenmesi gerçekleştirilmiş. Bu da dikkate alınması gereken altıncı gerçek.

— Şimdi Türkiye gerçeğinde şöyle bir belirlemeniz var: "Türkiye bugün nasıl kendi teknolojisini kendisi üretmek zorundaysa, kendi ideolojisini de kendisi biçimlendirmek görevi ile karşı karşıyadır."

20 yılı aşkın bir zaman geçti, belki de otuz küsur yıl, Türkiye bu dinamiği yakalayabilmiş mi bugün? Yani bunu yalnız ekonomik perspektiften demiyorum, yani düşünsel açıdan... Mesela, Nobel törenine gittiğimde orada birisi dedi ki, "Siz biliyor musunuz, Türkiye'den tıp alanında Nobel'e, bilim alanında Nobel'e çok önemli bazı çalışmaların geldiğini? Belki siz edebiyat penceresinden baktığınız için yalnızca bunu görüyorsunuz."

Böyle de bir gelişme de var, biraz bunu bu açıdan değerlendirelim. Şimdi göstergeler belki yalnızca iktisadi açıdan baktığımızda; işte gelir-gider dengesi, ihracat-ithalat hacmi, büyüme yüzdesine baktığımızda Türkiye gelişiyor. Ama acaba gövde mi gelişiyor yalnızca; kafanın, düşüncenin gelişme göstergesi nedir? Yani biraz makro bakalım isterseniz.

— Şimdi Türkiye'de ben de bilim alanında, tıpta, mühendislikte çok parlak bireysel çalışmaların yapıldığını biliyorum. Bizzat biliyorum. Bunların çok önemli bir bölümü de yurtdışında çalışan bilim insanları, ama büyük bir keyifle görüyorum ki, Türkiye'de de bunların uzantıları var.

Şöyle bir gelişme oluyor Türkiye'de: Türkiye gelişiyor, kendi içinde gelişiyor, bir. Dünya ile bütünleşiyor, iki. Küreselleşmenin ezici emperyalist etkilerinin yanında, tabii birtakım başka açılımları da var. Bu büyük beyinler, değerli beyinler, küreselleşme sayesinde en ileri teknoloji ülkelerinde çalışmak ve katkıda bulunmak olanağına da sahip oluyorlar, hatta bir bölümü bunları Türkiye'ye de getiriyor.

Mesela Münci Kalayoğlu bunlardan biridir. Karaciğer nakli konusunda Amerika'da kendini kanıtlayıp, dönüp Türkiye'de çalışmaya başlamıştır. Mehmet Haberal, Başkent Üniversitesi Rektörü, organ naklinde böyle bir arkadaştır. Ayrıca biyoloji alanında, fizyoloji alanında çok ciddi çalışmalar var. Gökhan Hotamışlıgil diye bir çocuk var Harvard'da; mühendislikte Yaman Yener var, Northeastern'da; fizikte Ziya Akçasu var, Michigan'da. Saymakla bitmez, daha çok insan var.

— *Gazi Yaşargil gibi...*

— Gazi Yaşargil tabii. Ayrıca Türkiye'de yaşayan, çalışan, üreten dünya çapındaki değerli bilim insanlarını saymakla bitiremezsiniz.

Şimdi bir işin bu tarafı var. Fakat büyük bir hüzünle söyleyeyim ki, benim 1970'lerde verdiğim bir yargı hâlâ geçerli. Türkiye teknolojik ve ideolojik açıdan bağımsız ve kişilikli bir kimlik oluşturmak zorunda ve hâlâ oluşturabilmiş değil.

Teknolojik ilerleme ile ideolojik gerilik arasındaki bu çelişki sürüyor. Neden sürüyor? Çok basit bir nedenle sürüyor: Ekonomik yetersizlik ve bağımlılık nedeniyle sürüyor. Özellikle son zamanlarda Türk lirasının değerlenmesi vs. Türkiye'deki üretimi engelliyor. En geneliyle Türkiye'de sanayiciyi ve sonra tabii laboratuvar araştırma vs. çalışmalarını bastırıyor. Şimdi bir de küresel ekonomik kriz bütün olanakları iyice sınırladı. İkinci olarak, İslamcılık biçiminde hem Arap emperyalizmi ile gelen hem Batı emperyalizmi ile Amerikan emperyalizmi ile gelen baskıya karşı ulusal çıkarları daha ön plana alan veya ulusal çıkarları da hesaba katan bir ideolojiyi maalesef geliştiremedik.

Hem teknolojik olarak, hem ideolojik olarak Türkiye şu anda, büyük bir saldırıyla ve açmazla karşı karşıya.

Yani 1970'lerde benim ileri sürdüğüm bu tez, maalesef 2000'lerde bütün canlılığını ve doğruluğunu koruyor. Derhal bizim en genel anlamda üretimi, yani sanayiyi; özel anlamda ise ARGE'yi tabii tıp da dahil, araştırma ve geliştirmeyi desteklememiz lazım, bu bir.

İki, hep söylüyorum, çok basit bir ilke söylüyorum. Türkiye ulusal çıkarlarını komşuları Yunanistan, Ermenistan, İran kadar ön plana çıkarsın. Sadece komşuları kadar ve dünyanın liderliğine soyunmuş ABD kadar ve Türkiye'yi kapısında bekleten AB içindeki Fransa ve Almanya kadar ulusal çıkarlarını, siyaseten sadece onlar kadar dikkate alsın diyorum, beni eleştiriyorlar. İki taraftan da eleştiriyorlar; hem aşırı milliyetçiler eleştiriyor, hem aşırı küreselleşmeciler eleştiriyor.

Şimdi buna, aşırı milliyetçiler tepki gösteriyorlar, "Ya, Emre Kongar da emperyalizme teslim oluyor!" diye.

— Bu Türkiye'nin en temel açmazı mıdır acaba sizce?

— Evet evet! "Emre Kongar emperyalizme teslim oluyor, onlar kadar istiyor. Halbuki biz onlardan daha milliyetçi olmalıyız," diyorlar. Küreselleşmeciler de diyorlar ki, "Ne demek 'onlar kadar', biz Amerika kadar güçlü müyüz ki, onlar ka-

1974, Tuzla Piyade Okulu.

dar ulusal menfaatlerimizi savunabilelim! Bu hayaldir, bu aşırı milliyetçiliktir," diyorlar.

Oysa benim söylediğim fevkalade mantıklı, demokratik, adil bir şey. Diyorum ki, "Türkiye komşuları ve dünya liderleri kadar ulusal menfaatlerini ön plana çıkartsın." Maalesef çıkaramıyor, hiçbir konuda çıkaramıyor; ne Kıbrıs konusunda, ne PKK konusunda, ne ulusal bütünlük konusunda, ne ekonomik çıkarlar konusunda, ne üretim konusunda, ne AR-GE konusunda.

Türkiye'de dört kesimin çok büyük haksızlığa uğradığını düşünüyorum. Birincisi, sanayiciler; çünkü devletçilikten vazgeçildi. Bütün ulusal varlığımız, kalkınmamız, her şeyimiz üretime bağlı. Biz bu adamları desteklemek zorundayız, oysa eziyoruz. Özellikle ucuz döviz, yüksek faiz ve yüksek değerli Türk lirası ile. İki, öğretmenler; mahvettik öğretmenleri, ayrıca öğretmenlik mesleğini de mahvettik; hem ekonomik olarak eziyoruz, hem de imamları filan öğretmen yaparak, ideolojik olarak bir baskı altına alıyoruz. Üç, başta tıp mensupları olmak kaydıyla bütün bilim insanları... Üniversiteler ve

hekimler parasızlıktan, olanaksızlıktan eziliyorlar, mahvoluyorlar. Dördüncü grup olarak da hukuk insanları, yargıçlar ve savcılar. Onlar da genelde eziliyorlar.

Bu gruplar Türkiye'de çok büyük haksızlığa uğruyor. O yüzden de Türkiye'nin ne teknolojisi ulusal ve bağımsız bir kimlikle gelişebiliyor, ne ideolojisi ulusal ve bağımsız bir kimliğe kavuşabiliyor. Gelişsin de dünyaya egemen olsun, sivrilsin demiyorum. Dünya ile aynı düzeyde, gelişmiş ülkelerle aynı düzeyde olsun diyorum. Bu kadar basit bir şey söylüyorum. Bu bile, hem küreselleşmecileri hem de aşırı milliyetçileri tedirgin ediyor. Olur mu böyle bir saçmalık!

Dikkat edin, gelir dağılımı demiyorum. Sabit gelirli demiyorum. İşçi, köylü, esnaf demiyorum. Sınıfsal çözümleme yapmıyorum. Yani klasik sağcı saldırılara konu olacak komünistçe(!) fikirler söylemiyorum. Bugünkü küresel dünya düzeni içinde, Türkiye'de bugünkü sistem içinde geçerli bir eleştiriyi dile getiriyorum.

Tabii, "söylemiyorum" dediğim bu konular da, belirttiğim haksızlıkların altında yatan temel nedenlerdir, ama onlar ayrı bir bölüm olur. Ben bu söylemlerimle, sistemi, antikapitalist veya antiemperyalist açıdan değil, kendi mantığı içinde eleştiriyorum, ona bile tahammül edemiyorlar. Belki de genel yaklaşımımın altında bu iki temel sınıfsal ve siyasal yaklaşımın yattığını bildikleri için...

14./ 12 MART 1971 DÖNEMİ

— Peki, şimdi Türkiye'nin bu toplumsal değişim sürecine baktığımızda, 12 Mart'a geliniyor. Yani 12 Mart darbesi. Siz 1960'a "darbe" demiyorsunuz, "1960 İhtilali", "1960 Devrimi" diyorsunuz...

— "Darbe" de denebilir, ben öyle terimlerde çok ısrarlı değilimdir, genellikle "müdahale" sözcüğünü tercih ediyorum, ama herhangi bir terim ısrarım yok...

— Ama özellikle 12 Mart'a bir geliş süreci var. Şimdi 12 Mart ile 12 Eylül'ü kıyasladığımızda, şöyle klasik bir yaklaşımınız var. Bilmiyorum ne dersiniz. "12 Mart'ın eksik bıraktığını, 12 Eylül tamamladı," diyorsunuz.

— Aslında ikisi de, 1961 Anayasası'nın getirdiği özgürlük ortamına karşı yine askerlerin, kendi yaptırdıkları anayasaya karşı, Soğuk Savaş bağlamında Amerika güdümlü darbeleridir.

12 Mart yetersiz kaldı. Nitekim işkenceciler bunları söylediler, hep var anılarda, "Daha biz buradayız, işimiz bitmedi," dediler. 12 Eylül bunu tamamladı.

Ben her zaman söylüyorum: Bir ülkede silaha başvurulduğu zaman, en güçlü silah iktidara gelir. Ve bu yüzden, 1968'liler, bu çocuklar maalesef, çok doğru felsefi ve siyasal çizgilerine karşın, silaha başvurdukları için 12 Mart darbesinin maalesef önünü açtılar, yardımcı oldular 12 Mart faşizmine. Ben bunu söylediğim zaman, 1968'liler çok kızıyorlar bana. Ama bu bir gerçek! Kimse kusura bakmasın, ben dincileri, faşist çözümleri, totaliter eğilimleri ne kadar eleştiriyorsam, o oluşumlara yardımcı olan birtakım yanlışları da o ka-

dar vurgulamak zorundayım. Bunun bana çok eleştiri getireceğini biliyorum, ama ne yapalım ki söylediklerim tarihsel diyalektiğin gerçekleri.

Yani gençlerin goşist eylemleri, 12 Mart'ın önünü açan, 12 Mart'ı kolaylaştıran iki faktörden biridir. Biri, Celil Gürkan ve arkadaşlarının güçlü bir ordu darbesi hazırlamaları. Öbürü, Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının kamuoyunda silahlı eylem savunuculuğu yapıp darbenin meşrulaşmasına yardımcı olmalarıdır.

Hemen ekleyeyim. Asılmaları cinayettir. Asılmaları kesinlikle cinayettir. O çocuklar gerçekten emperyalizmin ve faşizmin kurbanlarıdır. Bunu da açıkça vurgulamak istiyorum.

Türkiye'de cehaletten kaynaklanan toptancılık, ak ile kara arasındaki keskin gidiş-gelişler bütün toplumsal gerçekleri örtüyor; yani ya askere karşısınız, ya askerden yanasınız gibi saçma iddialar var.

27 Mayıs ayrı bir olaydır, 12 Mart ona karşıdır, 12 Eylül daha da karşı olarak toptancıdır. 28 Şubat bambaşka bir olaydır, bambaşka niyetle yapılmıştır, ama sonunda AKP iktidarına yol vermiştir. Aynen 1968'lilerin, yani Gezmişlerin hareketi gibi başka amaçla yapılmış ama başka şeyi getirmiştir. Bunları görmek lazım. Bunlardan korkmamak lazım.

Yani, Deniz Gezmiş'in, Mahir Çayan'ın düşünceleri iyiydi, ama eylemleri yanlıştı ve silahlı eylem, askeri darbeyi ve faşist bir 12 Mart yönetimini getirdi.

28 Şubat da öyle. Atatürkçülük adına yapıldı güya, Erbakan'ı Meclis içinde iktidardan düşüren bir sivil hareketin öncüsü oldu; ama sonradan Erbakan'ın iktidar olamayacağını gören genç ve Amerikan etkisindeki dinciler AKP'yi kurdular ve bir yıl içinde iktidara geldiler. 2001'de kurdular, 2002'de iktidara geldiler. Bu tamamen 1997, 28 Şubat'ının bir sonucudur.

Toplumsal ve siyasal diyalektik garip bir şey. Yaptığınız hareket tam ters sonuçlar verebiliyor. Bunları açıkça görmek lazım. Ben 28 Şubat için, "Türkiye'de demokrasinin önünü açmıştır," diye beyanat vermiş bir adamım; Hulki Cevizoğ-

lu'nun programında. Hatta Cevizoğlu bu sözümü programının tanıtımında döndürdü, sürekli onu vurguladı, "28 Şubat demokrasinin önünü açmıştır," diye. Açmıştır da. Açıkça dincilik yapan bir iktidarın, Meclis içindeki oluşumlarla önü kesilmiştir. İmam Hatiplerin orta kısımları kaldırılıp sekiz yıllık mecburi eğitim getirilmiştir. Bunlar çok önemli şeyler! Ama demokrasinin önünü açınca da, Erbakancılar elbise değiştirip, görünüm değiştirip, antiemperyalizmi terk edip Amerikancı olunca, demokrasiyi kullanıp iktidara geldiler. Şimdi de aynı Demokrat Parti gibi, kendilerini iktidara getiren rejimin altını oyuyorlar. Bunu da görmek lazım.

27 Mayıs'taki ordu, bir Amerikan ajanı ve bir Latin Amerika ordusu değil. Nitekim o hareket, topyekun bir ordu hareketi de değil. Düşünün! Bir darbe, bir ihtilal yapılıyor, Genelkurmay Başkanı tutuklanıyor. Bunları bilmek lazım.

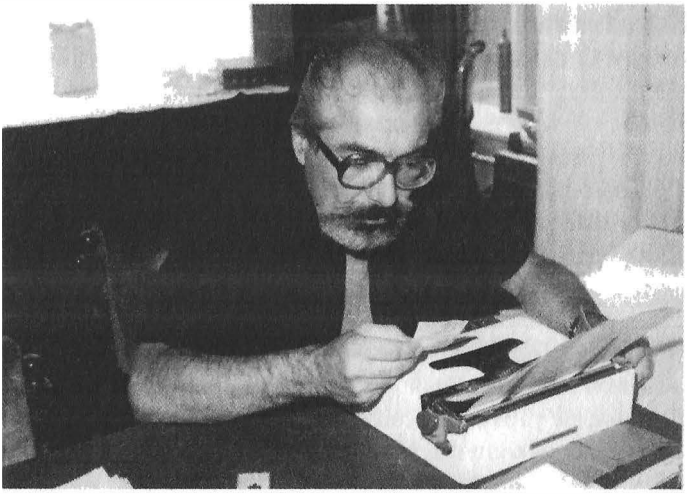
27 Mayıs ne getiriyor? Anayasa Mahkemesi getiriyor, senato getiriyor, bağımsız yargı getiriyor, bağımsız TRT getiriyor, özerk üniversite getiriyor, sendika getiriyor, işçi hakları getiriyor, planlama getiriyor, sosyal haklar getiriyor. İnanılmaz bir şey! 1961 Anayasası, 1923'te kurulan Cumhuriyet'e çağ atlatan bir harekettir.

Sosyolojik ve siyasal terimlerle, 1923'te Cumhuriyet ilan edilmiştir. 1961 Anayasası ile bu Cumhuriyet, sosyal refah devletine dönüştürülmüştür. Bu kadar önemlidir 1961 Anayasası. Klasik bir Cumhuriyet, klasik demokrasi, bir sosyal refah devletine dönüştürülmüştür 27 Mayıs ile.

Sonra Amerika bunun farkına varınca, derhal orduya da el koymuş, Türkiye'ye de el koymuş, 12 Mart'ta bunun intikamını almış, ama bununla yetinmemiş, bu yetmemiştir; çünkü yeterince düzeltememiştir(!). 12 Eylül'de daha kapsamlı bir darbe ile anayasayı da kaldırtmış, solu ezmiş, demokrasiyi de üniversiteyi de yok etmiş, mahvetmiş Türkiye'yi! Ezmiş geçmiş, buldozer gibi. Hâlâ bugün onun sonuçlarının yol açtığı bunalımları yaşıyoruz.

15./ ÜNİVERSİTE VE BİLİM

— Hacettepe'nin 1970'li yıllardaki dönemine uzanmıştık. Şöyle başlamak istiyorum: Bilirsiniz Henry Rosovsky, Harvard Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi'nde on beş yıl dekanlık yapmış. Türkçede de Üniversitede Bir Dekan Anlatıyor diye nefis bir kitabı yayınlanmıştı; TÜBİTAK yayınladı. Rosovsky bir yerinde kitabın şöyle der: "Araştırma ve eğitim; üniversite öğretim üyelerinin kimliklerinin bir parçasıdır. Üniversite profesörü, kendisini başkalarından kaynaklanan bilgiyi öğrenci kuşaklarına aktarmakla sınırlaması beklenen bir öğretmen değildir. Çoğu zaman, yanında çıraklık eden lisansüstü öğrencilerinin de yardımıyla, yeni bilgiler ürettiği

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Çalışma Bölüm Başkanı, 1976.

varsayılan ve bütün düzeylerdeki öğrencilere en son bilgileri aktaran biridir."
— Siz devam etmeden araya gireyim. Bu tanım çok güzel. Ben bir de kendim için bir şey daha ekleyeyim, "Ve bu görevi mukaddes sayan..." Ben bunu kendi yaşamımın mukaddes misyonu sayan bir adamım.

— *Şimdi aslında oraya getirecektim ben.*
— Tanım bana çok güzel geldi de, "Ve bunu mukaddes sayan..." diye devam edersek, o işte benim tanımım.

— *Hem Türkiye'nin sürüklendiği ortamın bir analizini yapalım istiyorum, hem de sizin bir akademisyen olarak yaşadığınız sıkıntıları... İşte bunların en güzel örneklerinden biri Bedrettin Cömert; Bedrettin Cömert'in mesela, o kadar siyasi bir duruşu yoktu gözlemleyebildiğim kadarıyla.*
— Evet, keskin bir siyasal çizgisi yoktu.

— *Onları bir yorumlamanızı, değerlendirmenizi istiyorum.*
— Sizin sorduğunuz şey çok önemli. Bu sadece 1970'ler için değil, 1980'ler, 1990'lar ve maalesef 2000'ler için de geçerli bir şey. O da şu: Tam bir kargaşa ortamında, sosyolojik olarak "anomi" ortamında, kuralların yok olduğu bir ortamda; siyasal olarak "anarşi" ortamında ve toplumsal olarak da "terör" ortamında bir akademisyen nasıl yaşar, ne yapar?

Şimdi biliyor musunuz, bu soruyu ben kendim için hiç düşünmemiştim. Ben bu soruyu Marquez için sormuştum kendi kendime. Kolombiya dediğiniz ülke, mafyanın, uyuşturucu kartellerinin, cinayetlerin, adam kaçırmaların, siyasal çalkantıların bir merkezi.

Gabriel Garcia Marquez gibi bir düşünür, bir yazar, bir adam bu kaotik ortamda bu anomi içinde acaba ne hisseder, ne yazar, ne yapar, diye çok düşünmüşümdür. Ve bu sorunun yanıtını da Marguez'in hemen hemen bütün kitaplarını okuduğum ve bütün mülakatlarını elimden geldiğince izlediğim halde, tam verebilmiş değilim; çünkü galiba bunun bir yanıtı

yok. Çünkü o da bir insan ve her insan gibi içinde bulunduğu ortamda veya içinden çıktığı ortamı dışlamadan yaşamını sürdürüyor.

Tabii benim Marquez ile kıyaslanmam mümkün değil, bir yanlış anlama olmasın. Kendi halinde, kendisine öğretim üyeliğini, yani araştırmacılığı, öğrenmeyi ve öğretmeyi misyon olarak bellemiş bir adam, bir kadın, neyse bir insan, böyle bir kaos ortamında ne hisseder, ne düşünür, ne yaşar diye baktığımda, onun cevabı yok. Daha doğrusu cevabı şu: Herkes nasıl yaşarsa siz de öyle yaşıyorsunuz.

Şimdi dönelim 1970'li ortamlara, somut yanıtlar verelim.

Evet, ben terörün bir numaralı hedefiydim. O kadar hedefiydim ki, çok uzun süre, özellikle Bedrettin Cömert öldürüldükten sonra evde ve üniversitede yakın ve uzak koruma altında yaşadım. Çünkü hatırlarsanız, 1978'de Ecevit iktidara geldi ve kısa bir süre sonra Bedrettin Cömert öldürüldü. O sırada Hacettepe'de öğretim üyesi olan Ertuğrul Özkök de defalarca yazdı. Listenin başında ben vardım.

— Türk Dil Kurumu'nun kurultayı vardı galiba değil mi?

— Sabah, Türk Dil Kurumu Kurultayı'na gelirken öldürüldü zaten. Ben derhal koruma altına alındım. Yakın koruma, uzak koruma, evde üç vardiya üçer polis beklemeye başladı filan. Tam bir korumaya alındım.

İnsan geçmişi anlatırken, uzaktan baktığı için trajik olayların bile komik taraflarını görebiliyor. Bizim aile düzeninde bu korumaların çok somut bir etkisi oldu. Eşim Bilgi, Ulus'a gitti, daha doğrusu Hergele Meydanı'na. Oradan, bakırcılardan tam anlamıyla kazan büyüklüğünde bir tencere aldı ve evde kurufasulye, pilav pişirmeye başladı. Çünkü gelen üçer kişilik ve sekiz saatte bir değişen, yani günde dokuz kişi olarak görev yapan çocuklar, polisler, önce, "Abla su!" sonra, "Abla çay!" derken, yemek verme gereksinmesi hissettik. Bilgi zaten onlara su, çay veriyordu. Aşağıya koltuklar filan da koyduk. Bunlar genç, dinamik çocuklar. Her gün dokuz sportmen genci doyuracak yemeği evdeki tencerelerde pişir-

mek mümkün değil! Gitti, koca bir kazan aldı. Evde yirmi dört saat yemek pişmeye başladı, gelen çocuklara yemek yetiştirebilmek için.

Sonra hiç unutmam, Ankara'dan İstanbul'a göç ederken, 1983 yılında o kazanı sattık. Yani o kadar büyük bir şeydi ki, İstanbul'a götüremedik.

Şaka bir yana bu korumalar, tabii somut bir tehlikenin, tehdidin işaretiydi. Evde günlük yaşam etkilendi. Kim olduğu sorulmadan kapı kimseye açılmazdı.

Hatta çok da ilginç bir olay yaşadık, Enis Batur ile. Bizim evde çocuklara baksın, Bilgi'ye yardım etsin diye bir genç kız kalıyordu. Ücretli, çalışan işçi. Böyle genç, yirmi küsur yaşlarında filan. Belki çok güzel değildi, ama gösterişli bir kızdı. Bir süre sonra, bunun kendinden yaşça küçük bir sevgilisi olduğu ortaya çıktı ve bu sevgilinin de bir hayli deli bir çocuk olduğu anlaşıldı. Oğlan kızı telefonla rahatsız etmeye başlamış, onun üzerine karakola haber vermiştik.

Bir gece, saat 21.30-22.00. Bu çocuk bizim evin kapısına dayanmış. Kapıyı yumrukluyor. Bunu duyan koruma polisi silahına sarılmış, koşmuş. Önceleri üç kişi apartmanın içinde bekliyorlardı, sonra zamanla bu biraz gevşetildi, tek kişilik nöbetlere indirildi. Sonra da apartmanın dışına çıkarıldı, bir koruma kulübesi kondu ve kulübede birisi beklemeye başladı. Kulübedeki polis fark etmiş, tabancasını çekmiş gelmiş.

Şimdi manzaraya bakın. Çocuk bizim kapıya dayanmış, polis de elinde tabanca onun arkasından gelmiş, ben de kapı yumruklanmaya başlayınca, korumaya alındığımda verilen tabancayı aldım elime, kapının arkasından, "Kim o?" deyince, aldığım yanıtı hayatım boyunca unutamam ve sürekli gülerim. Dışardan bir ses, "Emre sakın ateş etme! Ben Enis Batur," demez mi?

Meğerse tam o sırada, o kargaşanın ortasında Enis Batur bizi ziyarete gelmiş. Hiç unutmam! Yani dört kişi, birisi kızın âşığı zavallı bir genç çocuk kapıyı yumrukluyor, arkadan elinde tabanca bir polis, üniformalı, ben kapının arkasındayım elimde tabanca, "Kim o?" diye bağırıyorum ve Enis o sı-

rada bizi ziyarete geliyor, "Emre ateş etme, ben Enis Batur!" diye yanıt veriyor. Hiç unutmam o şenliği!

Bunu tabii şimdi burada gülerek ve mizahla anlatıyorum, ama durum aslında trajikti. Ünlü bir felsefeci, şair ve yazar, bir öğretim üyesi ve yazar arkadaşını, gece saat 22.00 civarında ziyaret ediyor ve o ziyareti sırasında kapıda eli tabancalı bir polis ve kapıyı yumruklayan bir gençle, kapı arkasında da eli silahlı ev sahibi ile karşılaşıyor. Enis bize yakın otururdu, iki sokak aşağıda otururdu. Çok ünlü *Yazı* dergisini çıkarıyordu o zaman. Bu gibi olaylar günlük yaşamın bir parçası olmuştu artık.

Bazı geceler ihbar gelirdi. Bizim pencereler caddeye baktığı için bir suikast olmasın diye bazı geceler çocukları alıp koridorda yattığımızı hatırlıyorum.

— *Peki korku vardı kuşkusuz; ama böyle bir sıkışıp kalmışlık duygusunu hiç hissettiniz mi peki?*

— Şimdi hayret edeceksiniz; korku yoktu, tedbir vardı. Yani ben hiçbir zaman korkmadım. Eşimin ve çocuklarımın da çok korktuğunu zannetmiyorum; çünkü tehlike ve önlemler günlük yaşamın bir parçası olunca, onlar da artık kanıksamıştı. Yani kapı çalındığında, "Kim o?" diye sormak, polislere yemek pişirmek, evden çıkmadan önce pencereden sağa sola bakmak, komşuları uyarmak, bizim günlük yaşamımızın bir parçası haline gelmişti ve dolayısıyla herkes kanıksamıştı. Birçok defa komşuların eve telefon ettiğini anımsıyorum, "Aman çıkma, bir Murat otomobil bekliyor. Onun içinde de iki adam var," diye uyarılar gelirdi.

Bir defasında karım, bir elektrik direğinin altında, eli cebinde, sabahın köründe bizim evi gözetleyerek duran bir çocuğu yakalayıp polise teslim etti, çıkıp peşinden koşup yakalayarak. Çocuk Konya'dan geldiğini ve bir arkadaşını beklediğini söyledi ve maalesef serbest bırakıldı hiç sorguya bile çekilmedi. Oysa sabahın 8.00'inde Konya'dan gelip arkadaşını, sokak içinde, tam karşımızdaki elektrik direğine dayanmış halde bize bakarak beklemesi pek mümkün değildi.

Karşı dairemizde Cemal Aygenler oturuyordu, TRT Genel Müdürlüğü'ne vekalet etmişti bir süre, sonra -Allah rahmet eylesin- öldü. Ayten Hanım'la Cemal Bey çok tatlı insanlardı. Küçük oğulları Emre Aygen, çok başarılı bir gazeteci oldu sonradan. Onların bir köpeği vardı, Layka. O köpek bir süre sonra kayboldu ve maalesef ben dahil, bütün apartman bu olayı bize yapılacak bir saldırının ön hazırlığı olarak algıladık.

Şimdi, esas olarak, her gün evinizden eşinizle helalleşerek çıkıyorsunuz. Sonra oğlum, tabii o sırada Kağan var. 1968 doğumlu, 1974'te de ikizler doğdu. Bu ortamın içine biz, ikiz kızları doğurduk. Yani bir yandan terör, şiddet sizi sarıp sarmalamış, öte yandan aile yaşamı sürüyor. Bu ortamda müthiş bir ailevi olay, ikiz kızımız olmuş, müthiş bir şölen, sevinç. Fakat aynı anda da hayatınız da tehlikede.

Yani düşünün, Bedrettin öldürüldüğünde, 1978'de, kızlar 3,5-4 yaşında, Kağan da 10 yaşında. Biz koruma altına alınıyoruz. Müthiş bir travma olabilirdi, ama olmadı. Eşimde de olmadı, bende de olmadı, çocuklarda da olmadı diyebilirim.

Bu ortam içinde siz Attilâ İlhan'ın romanları hakkında yazı yazıyorsunuz, Ecevit ile Göreme Sokak'ta CHP'nin parti programını yeniden kaleme alıyorsunuz. *Özgür İnsan* çıkıyor, ona materyal veriyorsunuz ve *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*'nı yazmaktasınız. 1976'dır onun yayını ve Türk Dil Kurumu Ödülü'nü alıyorsunuz.

Bir yandan bir akademisyen olma yolunda yürüyorsunuz, ama çalıştıkça, başarılı oldukça tanınıyorsunuz, o yolda yürüdüğünüz, attığınız her adım, sizi ölüme veya hedef olmaya daha çok yaklaştırıyor. Orada müthiş bir çelişki var. Ama ben hayatımda o çelişkinin bunalımını hiç hissetmedim, hiç gerilemedim, hiç korkmadım. *Babam Oğlum Torunum* adlı kitabımda bu ortamda aile ilişkilerinin nasıl yürüdüğünü de anlatmaya çalıştım.

Şimdi büyük bir üzüntüyle söyleyeyim, bugün hâlâ din temelli tehditler alıyorum. "Bunun hesabını biz sormazsak, Allah sorar... Cehennemde yanacaksınız," gibi gayet açık, ölüm ima eden tehditler geliyor.

— Uğur Mumcu öldürüldüğünde siz müsteşardınız değil mi?
— Evet!

— 1970'lerle 1990'lardaki siyasi cinayetlerin seyri farklı. Şimdi ikisini kıyaslayarak konuşmak istiyorum. Terörün, 1970'li yıllarda üniversite çevresinde özellikle odaklanmasını nasıl yorumluyorsunuz?
— 1970'li yılların cinayetleri ile 1990'lı yılların cinayetleri arasında çok büyük bir fark var. 1970'li yılların cinayetleri, bir toplumsal çatışmanın, bir kaotik ortamın sonucuydu. Solcular sağcıları, sağcılar solcuları öldürüyordu. Arkasında emperyalizmin olduğu ortaya çıktı. Çünkü mahkemelerde anlaşıldı ki, hepsini kışkırtanlar aynı ajanlar.

Çocuklarda bir yanılgı vardı, solda da, sağda da. Üniversiteleri, üniversite yerleşkelerini denetim altına alarak, eğitime el koyarak, gençliği kendi çizgilerinde yetiştirmek istiyorlardı, sanki olanaklıymış gibi.

Nitekim Siyasal Bilgiler solcuların denetimindeydi. Gazi Üniversitesi sağcıların denetimindeydi. Hacettepe'nin Beytepe yerleşkesinde bu kavga sürüyordu, sol-sağ kavgası sürüyordu.

Dönelim Marquez'e, Marquez için sorduğunuz soruya. Siz şimdi bana, kendi yaşamımı irdelettiriyorsunuz. Ben tabii öyle Marquez gibi önemli veya değerli bir insan değilim, çok sıradan bir insanım. Böyle bir toplumsal kaos içinde terör, mafya, uyuşturucu kaçakçılığı, siyasal cinayetler yaşamınızın bir parçası oluyor. Siz onlarla yaşamayı öğreniyorsunuz ve olaylar rutinin de bir parçası oluyor ve eğer ruh sağlığınızda paranoya veya şizofreniye kayma yönünde temelde ciddi bir dengesizlik yoksa, genetik birtakım şeyler yoksa onları kaldırabiliyorsunuz; şimdi bu işin bir tarafı.

1990'lardaki olaylar bambaşka. 90'lardaki terör, İran destekli dinci örgütlerin işbirliği ile yapılan, Atatürkçü laik aydınların temizlenmesi olayıdır. Saadettin Tantan içişleri bakanı olunca, en azından bütün bunların tetikçileri yakalandı. Failleri ve hepsi yargıya çıkarıldı. Anlaşıldı ki, hepsi

İran bağlantılı ve Hizbullah destekçisi. Ama Hizbullah'ın arkasında da devlet desteği olduğu biliniyor. Yani son derece karmaşık bir olay.

70'lerdeki cinayetler, emperyalizmin -çok kaba konuşuyorum- Türkiye'yi istikrarsızlaştırma projesinin ve 1980 darbesinin hazırlığının bir sonucudur. 1990'lardakiler ise komşu İran'ın da desteklediği, radikal İslami siyasetin tetiklediği ve devletin de bir biçimde haberli olduğu temizlik cinayetleridir. Apayrıdır ikisi.

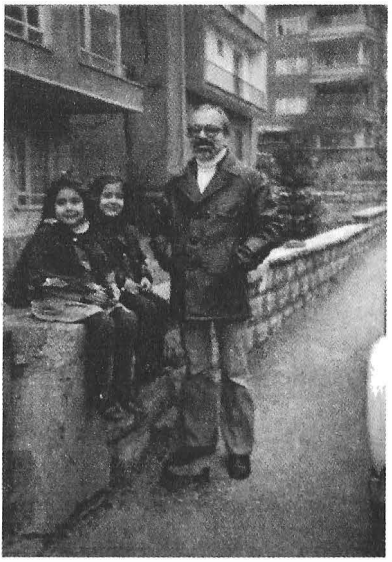
1990'lardaki cinayetlerde üç şeyi aynı anda yapıyorlar. Bir, topluma korku salıyorlar. Daha doğrusu laik ve demokrat insanlara korku salıyorlar. Bunların konuşmasını, ortaya çıkmasını engelliyorlar.

İki, toplumun beyinsel, entelektüel potansiyelini yok ediyorlar. Öldürülenler doğrudan doğruya birer ulusal değer. Unutmayın, Irak'ta savaştan sonra beş yüzden fazla öğretim üyesi öldürüldü. Üstelik öyle genel terör eyleminde filan değil, nokta hedefi olarak. Yataklarında boğazlandılar bazı hukuk profesörleri, değerli bilim insanları. Yani bir ülkeyi yok etmenin en önemli aracı, onun beyin gücünü yok etmektir.

Üçüncü olarak doğrudan doğruya bir siyasal hareketin, bağımsızlıkçı, laik ve demokrat bir hareketin liderlerini temizliyorlar. Bu, şeriatçılığını önlemeye çalışan bir hareketin önünün kesilmesidir.

Yani demek ki bir, ideolojik bir korku salıyor. İki, ülkenin entelektüel birikimini yok ediyor. Üç, belli bir bağımsızlıkçı, laik ve demokratik hareketin liderliğini yok ediyor. Dolayısıyla çok tehlikeli. Bu işlerin arkasında da dış güçler var. Zaten İran'ın rolü tespit edildi. Ayrıca başka kimler var bilmiyoruz şimdilik.

— Peki, şimdi 1975-80, ömrünüzün bu beş yıllık Ankara, üniversite dönemini gözlerinizin önüne getirelim; yaşam döngünüz, ilişkileriniz ve uğraşılarınızı. Yaşanan cinayetler, hatta ucu size kadar uzanan tehditler, "cinayet çılgınlığı" diye nitelendirdiğiniz bir sürece de tanıklık ettiniz. Üniversitede nasıl

Kızları Ebru ve Elif ile cumartesi gezisine çıkarken, 1979, Ankara.

insanı ürettiğimizi yazılarınızda da irdelediniz. Kültür üzerine kitabınız bir bakıma o sürecin ürünü...
— Doğru!

— *Şöyle de dersiniz, "Türkiye'nin özel koşullarını irdeleme amacıyla yazıldı bu yazılar." O dönem bağlamında bu konularda yazmayı, düşünmeyi, sorgulamayı öne alışınızın ivmesini de biraz konuşalım isterseniz.*
— Tabii bu belirttiğiniz ortam bir sosyal bilimci için diyalektik bir biçimde bir cennet. Yani her türlü oluşum bir arada. Onu gözlemliyorsunuz ve nereye gideceğini anlamaya çalışıyorsunuz. O *Kültür Üzerine* kitabı, tamamen o dönemin kitabıdır, o dönemin çözümlemelerine yöneliktir ve aynıyla koruyorum o kitabı. Yeni baskılarında da korunuyor.

Çünkü 70'li yılların Türkiyesi'ni ve oradaki kültürel ortamı, o kitapla anlamak mümkün. Orada Türkiye'nin kültür politikası tarihi de vardır, *Kültür Üzerine* adlı kitabımda.

Şimdi, bireysel hayatımda üçlü bir süreç gelişiyor. Bir yandan üniversitedeki günlük yaşam; dersler, araştırmalar, seminerler. Öte yandan toplumsal yaşamınız, dostlar ve ailesel yaşamınız; çocuklar, doğumlar, ölümler, evlenmeler. Bir yandan da üretim. Bir yandan da bir şeyler yazıyorsunuz, işte *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı* o dönemin ürünüdür, *Toplumsal Değişme Kuramları* o dönemin ürünüdür.

Gerek aile yaşamınız, gerek üniversite yaşamınız, bunlardan çok etkileniyor. Üniversitede her gün bir olay oluyor. Tek başına kıstırılıp dayak yiyen öğrenciler benim odama sığınırlardı. Sol veya sağ, hiç ayrım yapmadan. Ben onları alır, yanıma katar, üniversite dışına çıkarırdım. Hatta hiç unutmuyorum, üniversitede gene bir olay olmuş, jandarma üniversiteyi basmış, kapatmış üniversiteyi. Çocuklar içeride mahsur kalmışlar. Ben de o gün bir biçimde, dışarıda bir açık oturum için kentteyim. Kemal Cantürk telefon etti. Kemal Cantürk, DPT Müsteşarı. Sağın çok önemli, çok insan adamlarından biridir. Kızı üniversitedeymiş, kapalı kalmış. Derhal Kemal Cantürk'ü aldım, attım arabama üniversiteye gittim, kızını buldum, elimle aldım, getirdim, babasına teslim ettim, çıkardık, evine getirdik.

Yani sadece üniversitedeyken odama sığınıp da kurtardığım değil, dışarıdan bile müdahale ile gidip, alıp, getirdiğim çocuklar vardı. Pek çok öğrenci gözaltına alındı; onları kurtardık, aldık polisin elinden, bıraktırdık sıkıyönetimden. Çok üzücü şeyler yaşanıyordu.

Üniversitedeki ilişkiler yumuşaktı. Özellikle 75'te doçent olup, tekrar eylemli doçent olarak bölüm başkanlığına geri dönünce, o *Türk Toplumbilimcileri* kitabını yaptık o sırada. Yazarlar, benimle birlikte kitabı yazanlar, benim genç master öğrencilerimdi. Daha önce de değinmiştim, sonradan aralarından rektörler, dekanlar, çok değerli bilim insanları çıktı. Hiçbir zaman öğrenmeyi, irdelemeyi, gözlemlemeyi, kuramsallaştırmayı ve bunları yazıya dökmeyi ihmal etmedim. Yaşadığım çağa tam anlamıyla tanık olmaya çalıştım ve bu tanıklığımı da mutlaka ve mutlaka tarihsel temellere oturtmaya; yani geçmişe oturtmaya özen gösterdim, gelecek hakkın-

da da birtakım kestirimler yapmayı bir ödev saydım. Yani bugün de öyleyim, otuz-kırk yıl önce de öyleydim. Çağıma, günüme tanıklık etmeyi, onu tarihsel perspektif içinde çözümlemeyi ve geleceğe ilişkin birtakım kestirimler, çıkarsamalar yapmayı da yaşamımın bir parçası, yemek yemek, su içmek gibi bir parçası sayarım.

— Peki bir de şunu sormak istiyorum: O dönem Türkiye nasıl bir arayıştaydı? Yani sürekli körüklenen bir çatışma var. Hem siyasal ortamda, hem kültürel ortamda bir diyalogsuzluk dönemi de var; işte parlamentoda bu var, sivil hayatta bu var, ulusal yaşamda var...

— Önce çok özelden başlayalım. Türkiye o dönemde barış ve huzur arıyordu; yani terörü durdurmak istiyordu. Ecevit'in 1977 seçimleri'nde yüzde 42 oy almasının sebebi budur.

— Bir umut ışığı gibi olmuştu.

— Sloganı da ben bulmuştum: "Analar çocuklarınızı oylarınızla koruyun!"

Olay şu: Türkiye 1945'ten beri Soğuk Savaş'ın kalesi. ABD, Sovyetler Birliği'ni engellemek için bir "Yeşil Kuşak" oluşturmuş, etrafını çevrelemiş: Malezya'dan, Endonezya'dan gelen SEATO; Türkiye, Pakistan, İran'la birlikte CENTO. Ve Avrupa'da yine Türkiye'nin üye olduğu NATO. Türkiye bu üç antlaşmanın tam ortasında, kilit taşı: Doğu'dan gelen hattın en Batı köşesi, kuzeye çıkan NATO hattının da en güney taşı, aynı taş.

1960 ihtilali ve 1961 Anayasası, Türkiye'nin bu sağlam antikomünist Soğuk Savaş yapısını zedeledi. Toplumu, siyaseti özgürlüklere açtı, sola açtı, sosyal demokrasiye açtı, sosyal refah devletini getirdi. Bu Amerika'nın hoşuna gitmedi ve 1961'den sonra, 1961 Anayasası'ndan sonra bütün olan olaylar, ordunun 12 Mart ve 12 Eylül müdahaleleri de dahil, 1961 Anayasası'nın getirdiği özgürlükçü açılımı, Türkiye'nin sosyal demokrasiye kaymasını önlemek için yapıldı. Bu istikrarsızlaştırma projesi doğrudan doğruya bir Soğuk Savaş projesidir.

Nitekim 1980 darbesi ağır bir Soğuk Savaş darbesidir. 1961 Anayasası'nın getirdiği bütün insani ve sosyal refah devletine ilişkin açılımları yok etmeyi amaçlamış ve çok büyük bir kısmını da yok etmiştir.

O dönemde, Türkiye'nin vizyonuna giren sosyal demokrat bir yapı, Soğuk Savaş konjonktürü içinde yok edilmiştir ve bunun yok edilmesinin maliyeti Türkiye'ye çok yüksek olmuştur. Birçok ölen gencimiz, öldürülen entelektüelimiz gibi. Bugün de solda, sol siyasette görülen dağınıklık esas olarak kökleri o döneme dayanan bir kıyımın sonuçlarından biridir.

Olay budur! Ama o zaman bu olay, içinde yaşanırken görülmüyordu; yani hiç kimse bu olayın bir özgürlükçü ortamın Türkiye'de egemen olmasını istemeyen uluslararası konjonktürün istikrarsızlaştırması olduğunu tam görmüyordu. Onu görenler, emperyalizme dikkat edenler ise maalesef silahlı eyleme başvurdular; yani Deniz Gezmiş ve arkadaşları, bunu emperyalizm olarak görüyorlardı. Bugünden bakıldığında, çocukların bu teşhisinin çok haklı olduğunu teslim etmek lazım. Olay, bir emperyalizm olayıydı. Ama genel olarak bu algılanmadığı için sanki iç dinamiklerle çözülebilirmiş zannedildi ve gençler de maalesef provoke edilerek, kışkırtılarak, silahlı çatışma ortamına girildiği için Türkiye 12 Eylül'e sürüklendi. Bu provokasyonda pek doğal olarak iç yapımızın feodalite ile endüstri kültürü arasındaki değerler ve kurumlar çatışması da ortamı hazırladı. Tabii silahlı şiddet ortamı yaratılınca en büyük güç, yani uluslararası konjonktür ve bunun etkisindeki silahlı kuvvetler galip geldi. 12 Eylül darbesi, demokrat, sol, sosyal demokrat, sosyalist, komünist ne varsa temizledi.

Yani ikili bir yanıt veriyorum sorunuza. Mikro düzeyde terörün durdurulması ve barışın sağlanmasını istiyordu Türkiye. Makro düzeyde ona dayatılan Soğuk Savaş projesi ise, bütün sol ve sosyal demokrat açılımların temizlenip Türkiye'nin tekrar 1945'ten sonra oturtulduğu sağa, sert bir antikomünist, daha İslami, daha milliyetçi bir çizgiye oturtulmasıydı.

Fakat 1980'den sonra küreselleşmenin getirdiği, emperyalizmin ürettiği böl ve yönet politikası bu sefer PKK terörünü canlandırdı. Amerika'nın Irak'ı işgal etmesi ve Türkiye'ye komşu olması, buna güç ve destek verdi. Şimdi Türkiye onlarla uğraşıyor.

Maalesef bir sosyolog olarak, bir sosyal bilimci olarak utanarak söyleyeyim ki, Türkiye'nin kaderini iç dinamiklerden çok dış dinamikler belirliyor. Onun için Türkiye'nin sorunlarını sadece İstanbul veya Diyarbakır'da değil, maalesef Washington'da ve Brüksel'de çözmek zorundayız. Bu belki size emperyalizmin gücünü abartmak gibi gelir, ama değil. Gayet gerçekçi bir görüş. Eğer Türkiye'nin sorunlarıyla uğraşıyorsak, Diyarbakır ve İstanbul kadar, Washington ve Brüksel'i de dikkate almak ve oralarda da çalışmak zorundayız.

— Peki "iç dinamikler" dediniz. Şöyle bir şey söylüyorsunuz, "Eğitim, insanın yeniden üretilmesidir. Kültür ise bütün bunların birikimidir," diyorsunuz. Bu iki alanda o dönem ne gibi açmazlar yaşanıyordu ki, böyle bir çatışma ortamı yaratıldı? Bugün de farklı bir çatışma ortamı yaratılıyor; yani şimdi baktığımızda eğitim ve kültür alanında o dönem birçok eksikliği vardı belki Türkiye'nin; ama bu özellikle okullara kadar girdiğine göre dönemi hatırlayalım. Yalnız üniversite değildi, lise düzeyine inmişti, kurumlarda bu vardı... Şimdi, peki o dönem Türkiye'nin önündeki açmaz şu muydu; şunu açmanızı istiyorum: O zaman Cumhuriyet'in kuruluşundan beri sürdürülen bir ekonomik, politik, eğitim ve kültür projesinin; bir projenin, bir modelin yerli yerine oturtulamamışlığının getirdiği bir açmaz var. O zaman 12 Eylül darbesini de tasarlanmış bir proje gibi düşünebilir miyiz?
— Evet tabii!

— Şu vardı, hep konuşuruz: Sovyetler'in çöküşü sonrası ortaya çıkarılacak görünüm, Yeşil Kuşak, Türkiye'nin oradaki yeri, yani bugünün diyelim ki sosyal demokratları ve sol kesimi bunu görmüyor muydu? Yani Türkiye'yi böylesi bir yere

sürükledi 12 Eylül. Şimdi bu süreci, o 70'li yılları bu açıdan değerlendirmenizi istiyorum. Yani sizin o eğitim ve kültür üzerine söylediğiniz, bir süre sonra karşımıza bir açmaz olarak da çıktı mı?

— Tabii, çünkü bunu Atatürk görmüş en başta. Cumhuriyet'i gençlere emanet etmiş. Ne demek o? Eğitimle biz yeni kuşaklar üreteceğiz ve bu kuşaklar, demokrat, laik, cumhuriyetçi kuşaklar olacak; halifeci olmayacak, şeriatçı olmayacak. Ve Köy Enstitüleri gibi kurumlar bu projenin bir uygulaması. 1945'ten sonra, özellikle 1950'den itibaren bu projeyi feodal kültürün öğeleri devralmış diyelim.

"Feodal kültür" diyorum, çünkü orada dincilik var, orada muhafazakarlık var, orada toprak ağalığı var, orada kadının ezilmesi, ikinci sınıf vatandaş olarak görülmesi, orada türban, orada çoğulculuk değil, çoğunlukçuluk var. Yani demokrasi değil, dinciliğin ve çoğunluğun diktatörlüğü var. Demokrat Parti bu yüzden Cumhuriyet Projesi'ni çöpe atıyor ve demokrasiyi geliştirmiyor. Buna karşı, tepki olarak 1961 Anayasası yapılıyor. Fakat buna da Soğuk Savaş, dünya konjonktürü izin vermiyor ve arkadan Türkiye'nin istikrarsızlaştırılması başlıyor. Ne oluyor? Klasik çatışmalar: Sünni-Alevi, solcu-sağcı, Türk-Kürt.

Bugün, Türk-Kürt ve Sünni-Alevi çatışmasına ek olarak bir de dinci-demokrat çatışması var. Mevcut yapı, etnik çatışmanın bugünlerde ortaya çıktığı ve dinci-demokrat çatışmasının siyasette egemen olduğu bir noktaya geldi. Maalesef büyük bir üzüntü ile söyleyeyim ki, Cumhuriyet projesinin hâlâ tartışılmasının bir sonucudur bu. Çünkü bugün, hem etnik çatışmada, hem dinci-demokrat çatışmasında; yani siyasi çatışmada, 1923'te kurulmuş olan Cumhuriyet'in temelleri ve sınırları tartışılıyor gayet açık olarak. Etnik çatışma, üniter devlete ve mevcut sınırlara karşı bir tavır koyuyor. Siyasi çatışma da, laik ve demokrat devlete karşı bir tavır koyuyor. Durum tamamen budur. Türkiye'nin içindeki farklı yaklaşımlar, farklı kültürler, farklı siyasetler, belli kırılma noktalarında şiddetlendirilerek bugüne de taşınmış durumda.

Eğitim burada müthiş bir araç. Genç kuşakları, artık dinci eğitimle yetiştiriyorlar, böylece Türkiye'nin geleceğine de ipotek konuyor. Bundan on yıl sonraki Türkiye'yi düşünmek bile istemiyorum.

1945-50 arasındaki geçiş döneminden sonra iktidara gelen Menderes'in politikaları Demirel'i üretti, Demirel'in politikaları Özal'ı üretti. Özal'ın politikaları Tayyip Erdoğan'ı üretti. Şimdi Tayyip Erdoğan'ın politikaları neyi ve kimi üretecek? Çok korkutucu bir şey!

— *Yozlaşmayı açabilir misiniz biraz?*

— Tam yozlaşma işte bu. Menderes'ten başlayalım, Menderes ve Bayar, Atatürk döneminden geldikleri için, mesela Atatürk'ü Koruma Kanunu çıkartıyorlar. Ama ezanı da, Türkçeden Arapçaya çeviriyorlar. Dili, Genelkurmay Başkanı'ndan Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi'ne, Anayasa'yı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na çeviriyorlar. Yani bir yandan gerici ve yozlaştırıcı etkiler ortaya çıkıyor, ama öbür yandan şeklen de olsa Atatürk'ü Koruma Kanunu vs. gibi şeyler kullanılıyor. Ondan sonra Demirel tabii, 1961 Anayasası'yla iktidara geldiği için daha özgürlükçü görünüyor, ama Türkiye'de İmam Hatip Okulları'nı en çok açan, en çok yaygınlaştıran politikacı Demirel'dir. Yani ondan itibaren eğitimdeki Demokrat Parti'nin yozlaştırmasının artarak devam ettiği görülüyor. Özal döneminde de bu artıyor. Bugün, artık klasik eğitim bile iyice dincileşti.

Özel bir biçimde dinci eğitim alanlar hukuk ve siyasal bilgiler fakültelerine yönlendirildi, yargı ve idare bu görüşle yetiştirilmiş gençlerin eline geçti.

Bu eğitim süreciyle yaratılan, yeniden üretilen çocuklar dinci yetiştiriliyor, bunlar da toplumu dönüştürüyor. "İnsanın yeniden üretilmesi," diye siz söylediniz benim yazdığımı, eğitim insanı yeniden üretirken, artık Osmanlı'dan devralınan insanın, Cumhuriyetçi biçiminde üretilmesi değil, Cumhuriyet döneminde bölük pörçük üretilmiş olan Cumhuriyetçi ve demokrat insanların, yeniden dinci ve feodal değerlere uygun biçiminde üretilmesi söz konusu.

"Bir elinde Kuran, bir elinde bilgisayar," diyorlardı bir zaman. İşte o çok klasik bir yanılgıydı. Bilgisayarı İran da kullanıyor. Burada ciddi bir yanılgı var. Çetin Altan bu yanlışı çok yapar. Ben ona büyük sevgimden dolayı bu yanlışın pek üstüne gitmedim. Altan ailesini severim, başta babaları Çetin Altan. Hakkında çok da olumlu değerlendirmeler yazmışımdır. Ahmet Altan'la *Hürriyet*'te birlikte çalıştık, Mehmet Altan'la Kültür Bakanlığı'nda beraber çalıştık. Tatlıdırlar, esprilidirler, zekidirler. Hepsi, baba da, iki oğlu da... Ayrıca Ahmet'ten hem özel hayatımda, hem de siyasete atıldığımda büyük destek gördüm. Kendisine gönül borcum var. Fakat üçü de bazen yanılıyor, hem de fena halde yanılıyor. Örneğin Çetin Altan'ın en büyük yanlışı, "Teknoloji ilerleyecek, bütün sorunlar çözülecek. İnsanlar uzaya çıkacak, bugünkü sorunlara gülecektir," demesidir. Hayır efendim, hiç ilgisi yok! Teknoloji tek başına hiçbir sorunu çözmez, tam tersine mevcut siyasi, sosyal ve kültürel sorunları derinleştirir ve çatışmaları daha keskinleştirir.

Klasik örnek, işte İran! Nükleer teknolojisini geliştiriyor, bilgisayar teknolojisini de kullanıyor. Yani Çetin Altan'ın yanılgısı, teknolojinin gelişmesiyle, insanlığın uzaya çıkmasıyla veya Washington'la Brüksel arası mesafenin uçakla bir saate inmesi ile sorunların çözüleceğini zannetmesidir. Bir başka örnek son dönemde görülüyor: İletişim teknolojisi gelişti, herkes herkesi her ortamda dinliyor ve kayda alıyor. Sonra bunlar insanın özel yaşamını, anayasanın güvence altına altığı özel yaşamı yok edecek biçimde medyada ve hatta insanların hukuki haklarını ihlal edecek biçimde resmi soruşturmalarda kullanılıyor. Teknolojik gelişme, demokrasiyi ve insan haklarını yok edecek bir araç olarak kullanılıyor. Yani teknolojik gelişme ve ilerleme tek başına sorun çözmez, hatta bazı temel sorunları derinleştirebilir bile.

— Peki, burayı madem açtınız, bir iki şey söylemek istiyorum: Şimdi Türkiye'de aydının tarihi içerisinde, siyasal duruş açısından da bir süreç, 1980'lerde yaşandı. Ben bunu küreselleşmeyle de ya da Sovyetler'in çözülmesiyle de açıklayamıyo-

Ankara, Kongarların evinde: Slavi Slavof (Bulgar Başkonsolosu) Ertuğrul Özkök, Erol Tunçok, Bilgi Kongar, Roza Slavov, Duygu Tunçok, 1982.

rum. Şimdi Çetin Altan örneğin, ben de onun Türkçeyi en iyi kullanan yazarlardan biri olduğunu hep düşünürüm. Bir edebiyat düşünürü gibi de görürüm onu, ama...
— Müthiş bir zeka! Tam bir Türkçe ustası.

— Şimdi söylediklerinize katılıyorum. Mehmet'le o kadar yakınlığım yok, ama Ahmet'i tanırım, selamımız vardır. Şimdi Çetin Altan Türkiye'de bir düşüncenin simgesiydi. Akşam *gazetesindeki yazılarını çocukken hatırlarım,* Onlar Uyanırken *diye kitabı vardır. Türkiye'de birçok şeyin, özgürlükçü düşünce açısından, solun, sosyalizmin tartışılmasında bir gazetecinin yaptığından çok fazlasını yapmıştır.*
— Hiç kuşku yok burada. Bir hatırlatma yapalım. Türkiye'de sosyalist düşüncenin iki tane babası var. Kim ne derse desin! Birisi Çetin Altan'dır, öbürü İlhan Selçuk'tur ve bunların ikisi de medyadan gelir, basından gelir. Bunların sosyalizmin babası olmalarının nedeni de bu güçleridir zaten.

Türkiye'de sosyalizm kitap yazmakla veya siyasal parti kurmakla gelişmemiştir.

Türkiye'de sosyalizm; köşe yazarlarının medyadaki güçleriyle gelişmiştir ve bunun da iki tane babası vardır; biri Çetin Altan'dır, biri İlhan Selçuk'tur.

— 1970'li yılların sonuna kadar böyle gücü ve etkisi var. Yani sizin, benim kuşağımın ve benden önceki kuşağın da bunu yaşadığını biliyorum. Gazete okuru olarak okuduğunuz her makalenin, fıkranın altını çize çize ya da oradan bir şey alarak okurduk, çok önemli bir şey. Altan üzerinde duralım biraz gene...

Bugün bile yazılarını okuduğumda Çetin Altan'ın yazdıklarında Türkçeyi, dil zenginliğini gözlerim. Buradan konuyu şuraya getirmek istiyorum. Şu kavram girdi Türkiye'de siyasi ve aydın tarihine: "dönek", "dönüş". İnsanların mı düşüncesi değişti, yoksa Türkiye'nin yaşadığı o deformasyon süreci miydi, her alanda bunu yaşatan?

— Birinci yanlışını söyledik, teknolojinin gelişmesiyle insanlığın siyasal ve sosyal sorunlarının çözüleceğini zannetmesi; bu bir yanlış. İkinci bir yanlışı daha var, özel bir yanlış o: Marksizmi yanlış yorumlaması. Örneğin, Özal'ın politikalarını Marksizm adına savundu. Dedi ki, "Marksizm, üretim araçlarının geliştirilmesidir. Özal, Türkiye'deki üretim araçlarını geliştiriyor. O halde Marksizm açısından ilericidir ve desteklenmesi lazımdır," gibi fevkalade yanlış bir tezi, Marksizm adına savundu.

Nitekim sonra bu tez, onu çok daha büyük yanlışlara götürdü. Ben okuduğum zaman gözlerime inanamamıştım, bir yazısında, "Türkiye düze çıkıyor. Washington çizgisindeki ekonomik politikalarla on beş yıl sonra refahını da gerçekleştirecektir," mealinde öngörüler yazdı.

Tabii diyor ki, "Marksizm açısından ilericilik, en güzel devrimcilik, üretim araçlarının geliştirilmesidir, onu da Özal yapıyor." O zaman şöyle bir mantık ortaya çıkıyor. Özal'ın arkasında da Amerika var, onu da herkes biliyor. Ondan son-

ra gelir işte, "Washington çizgisinde çalışırsanız veya politika izlerseniz Türkiye kurtulacak," diye yazı yazar Marksizm adına.

Aslında bu görüş, bu politikalar kendi içinde savunulabilir, ama bu Marksizm adına yapılamaz. Bu olmaz! Bu olamaz, çünkü birdenbire emperyalizmi yok sayıyor, sömürüyü yok sayıyor, sınıf çatışmasını yok sayıyor.

Yani iki tane yanlışı var. Birisi, teknolojinin gelişmesiyle sorunların çözüleceğini zannetmesi ki, bu teorik bir yanlış. İkincisi, Türkiye'ye özel bir yanlış, emperyalizme teslim olmuş ve tamamen sömürünün genişletilmesinden yana olan, yani sınıf baskısını ve sömürüsünü ilerleten insanlara Marksizm adına övgü düzmesi: Özal ve Amerika.

Şimdi "İkinci Cumhuriyet" sözünü Özal icat etti ve kullandı. Bunu Mehmet Altan reddediyor, "Bu benim icadımdır," diyor; hatta İkinci Cumhuriyet diye bir internet sitesi kurdu.

— *"Ben söyledim," diyor Mehmet Altan.*

— Evet, İkinci Cumhuriyet diye bir internet sitesi de var. Orada onu tanımlıyor. Şimdi tabii herkes kendine istediği tanımı yakıştırmakta, istediği etiketi koymakta serbest; ama ben yukarıdan ve dışarıdan baktığımda şöyle bir şey görüyorum: "Birinci Cumhuriyet" denen şey, laik ve demokratik sosyal refah devletini de içeren, üniter bir devlet. Laik, demokratik, sosyal refah devleti, hukuk devleti ve üniter bir devlet, Birinci Cumhuriyet. Bunun lamı cimi yok! Yani, "Tek parti dönemi şuydu, buydu, otoriterdi, tepeden inmeciydi, jakobendi..." Laf, onların hepsi laf! Amaç, hedef, hâlâ bugün anayasada yazan "demokratik laik ve sosyal, hukuk devleti". Esas olan bu! Birinci Cumhuriyet bu: "Demokratik, laik, sosyal, hukuk devleti".

İkinci Cumhuriyet ise bunun etnik bölücülük bazında federalizme; dincilik bazında da şeriata açık bir hale getirilmesi. Bu, bu kadar net! Yani demokratik ve laik, sosyal hukuk devleti, Birinci Cumhuriyet. Bu devletin etnik bölücülükle, et-

nik ayrımcılıkla federalizme doğru; dincilikle de şeriata doğru çarpıtılması, İkinci Cumhuriyet. İşin özeti bu!

Daha da kaba söyleyelim. Demokratlar, laikler, Birinci Cumhuriyet yandaşları. Bölücü anlamda Kürtçüler ve İslamcılar, İkinci Cumhuriyetçi. Belki çok sert bir sınıflama oldu, ama aradaki çekişme, sert bölünme anlaşılsın diye kabalaştırarak söylüyorum. Bunun mucidi de, küreselleşme döneminin lideri Özal. Gayet açık! Uygulayıcıları da, Özal ve onun uzantıları. Arkalarında da, Washington ve Brüksel var.

— Siz Cumhuriyet tartışılmaz demiyorsunuz ama... Tartışılabilir de, eleştirilebilir de.

— Gayet tabii. Ben bunu *Cumhuriyet*'teki köşemde de yazdım, televizyonda da söyledim. İkinci Cumhuriyetçilerin bu rejime yönelttikleri eleştirilerde büyük haklılık payı vardır.

Çünkü bugün bizim "demokratik, laik ve sosyal hukuk devleti" dediğimiz devlet ne demokrattır, ne laiktir, ne sosyaldir, ne de hukuk devletidir. Daha bugün *Cumhuriyet*'te yazdım, "Sosyal refah devleti çökertilirken..." diye. Dolayısıyla günümüze yönelik bu eleştirilerin büyük bir bölümünde haklılık payları vardır. Bu anlamda hem Çetin Altan, hem Ahmet Altan, hem Mehmet Altan haklıdır. Getirdikleri eleştiriler, bu anlamda doğrudur.

— Evet!

— Ama bunun sorumlusu olarak Atatürk'ü, tek parti dönemini, hele hele Cumhuriyet'i göstermek, çok büyük haksızlık ve aymazlıktır. Çözüm olarak ayrılıkçı etnikçiliği ve İslamcılığı savunmak, gözü kapalı ordu düşmanlığı yapmak daha da büyük bir yanılgıdır. Çetin Altan'ın yaptığı o iki büyük hatanın, çok daha büyüğünü yapmaktır. Zaten mevcut yapıya yönelttikleri eleştirilerde haklı bulmama karşın, Ahmet ve Mehmet Altan'ı tasvip etmememin nedeni budur.

Türkiye'nin çözümlenmesinde, bu eleştirileri yapabilmelerini bile Cumhuriyet'e borçlu olan insanlar, "Atatürk yanlış-

tı... Tek partili dönem jakobendi... Olmamalıydı!" "Harf Devrimi yapılırken halka mı soruldu?" -ki bu sonuncu Murat Belge'nin lafıdır- sözleri kadar yanlış, tarihe aykırı, sosyal bilime aykırı bir şey olamaz! Hangi devrim halka sorularak yapılmıştır ki!

— *Şunu açalım biraz.*
— Murat Belge de teorik olarak ne biçim Marksistse! Hiç anlaşılır gibi değil! Dönemden döneme değişen tutarsız bir siyasi söylemi var. *Radikal*'de Nuray Mert geçenlerde, köşesinde ona iyi bir Marksizm dersi vermişti.

— *Şimdi, tek parti iktidarından sonraki sürece bakalım.*
— Daima sağ iktidarlar yönetmiş Türkiye'yi. Bu sanki yetmezmiş gibi, bir de askeri darbeler, 12 Mart ve 12 Eylül de, faşizan bir destek sağlamıştır sağ iktidarlara. 27 Mayıs sadece önlerini açmıştır, ayrıca bir desteği yoktur. Askeri darbeler de, sağ iktidarlara destek vermişlerdir.

— *Bunların vebali yok mu?*
— Var. Tabii var. Çok güzel bir noktaya değindiniz. Ben bunu çok vurguluyorum. Bugünkü durumda olmamızı, toplumsal ve siyasal açmazlarımızı sola bağlıyorlar. CHP'ye çatıyorlar. Tamamen saptırma. Sorumlular sağ iktidarlar ve solu ezen baskıcı askeri darbelerdir.

Şimdi bakın, "CHP hiçbir zaman halktan oy alıp iktidara gelemedi," diyorlar. Fakat ondan sonra bugünkü bütün bozuklukları CHP'ye dayıyorlar. Kardeşim insaf et, sen 1950'den 2000'e kadar elli yıldır, yarım yüz yıldır Türkiye'yi yönetiyorsun, hem de oy alarak iktidara geliyorsun, üstelik arkanda faşist darbelerin de desteği var, ondan sonra CHP'yi suçluyorsun. Çokpartili düzende CHP'nin etkili olamadığını bildiğin için de gidip bugünkü laik ve demokratik, sosyal hukuk devletinin temellerini atan tek parti dönemini, Atatürk'ü ve İsmet Paşa'yı suçluyorsun. El insaf!

— Evet!

— Sağ iktidarlar olarak, askerlerin de, Amerika'nın da desteğini alıp Türkiye'nin canına okumuşsun. Bugünkü Türkiye, bütün çelişkileri ve sorunlarıyla, eksik ve yanlışlarıyla tamamen Menderes, Demirel, Özal, Erdoğan çizgisinde ve askerlerin bunlara destek vermesiyle oluşturulmuş bir Türkiye'dir.

Eğer Atatürk döneminde ve tek partili dönemde amaçlanan, hedeflenen model tam uygulanabilmiş olsaydı, Türkiye bugün uçmuştu. Çoktan Avrupa Birliği üyesiydi, hiçbir insan hakları sorunu da yoktu.

— Yoğun bir şekilde yüzünüz yazmaya dönük bu süreçte, ama siyasal ortamda da CHP dolayında bağınız var. Peki, üniversite çevresinde bu nasıl karşılandı; eleştiri geldi mi, tepkiler oldu mu?

— Bizim üniversitemizin geleneğinde siyasal iktidara yakın olmak vardı. Doğramacı'nın Hacettepe'yi kurarken, sürekli olarak devlet fonlarını kullanması, siyasal iktidara yakınlık ile sağlanan bir olanaktı. 12 Mart'tan sonra bana, "Üniversiteden istifa et!" diyen Doğramacı, Ecevit başbakan olunca, beni üniversiteye geri davet etti.

Dolayısıyla bana tahammül ediyorlardı. Ecevit iktidarından kısa bir süre sonra milliyetçi cepheler kuruldu, ben gene muhalefette kaldım. Ama Doğramacı beni orada tuttu ve korudu, çünkü Ecevit'in tekrar iktidara gelme ihtimali vardı ve nitekim 1978'de de geldi. Yani 12 Mart'tan sonra yaşadığım rahatsızlıkları, 12 Eylül darbesine kadar bir daha yaşamadım.

— Bunlar sürerken, çıkıyorsunuz, CHP hükümetinde Ecevit'in danışmanlığı görevini üstleniyorsunuz. İşte dört bakanlık var; Kültür, Milli Eğitim, Gençlik Spor, Turizm. Peki, devletle belki de ilk kez bu kadar yüz yüze geliyorsunuz. Neydi manzara, siz neler yaptınız ya da neler projelendirdiniz?

— Bu danışmanlık tamamen gayri resmiydi. Ecevit bakanlarına, kimisine yazı yazarak, kimisine sözlü olarak, kimisine

ima yoluyla söylemiş. Mesela, Milli Eğitim Bakanı Necdet Uğur'la ilişkilerim inanılmaz boyuttaydı. Çünkü Necdet Uğur, beni müsteşarı gibi kullanıyordu, Allah rahmet eylesin. Yurtdışına, Bulgaristan'a gidiyor, beni delege başı, delegasyon başı gibi yanında götürüyor. Eğitim reformu toplantısı yapıyor, toplantıyı adeta ben yönetiyorum. Nereye giderse beni yanında götürüyor, sağına oturtuyor. Sürekli böyle! Ecevit bunu nasıl yaptı, yazı yazarak mı yaptı, söyleyerek mi yaptı, onu bilmiyorum.

Veyahut Turizm Bakanı Alev Coşkun, danışma kurulu kuruyor, beni çağırıyor. Ahmet Kışlalı, Kültür Bakanı olarak beni Kültür Yüksek Kurulu'na üye yaptı. Yüksel Çakmur'la doğrudan proje bazında çalıştım. Onun Gençlik ve Spor Genel Müdürü yaptığı arkadaş, benim öğretim görevlimdi, çok parlak bir akademisyendi: Güven Etkin.

Tamer Arnaz vardı, bizim bölümde öğretim görevlisi. Sosyal Hizmetler Genel Müdürü oldu.

Bakanlarla pek çok ortak projeler yaptık. Ben sizin söylediğiniz anlamda, devlet yapısı içinde bir rol yüklenmedim. Çok rahat, çok konforlu, bakanların, "Buyurun Hocam," dediği, her söylediği dikkatle dinlenen ve yerine getirilmeye çalışılan bir adamdım; çünkü başbakanın danışmanıydım.

O dönemde devleti filan tanımadım. Sadece doğrudan bakanlarla çalıştım danışman olarak...

En keyifli anları da Kültür Yüksek Kurulu'nda yaşadık Haldun Taner ve Aziz Nesin'le...

Ecevit'in önerisiyle Ahmet Taner Kışlalı Kültür Bakanlığı'nın özerkleştirilmesi politikasını saptamak üzere bir Kültür Yüksek Kurulu oluşturmuştu. Müsteşar değerli tarih profesörü Şerafettin Turan'dı. Kurul üyeleri arasında Doğan Kuban gibi, İlhan Usmanbaş gibi çok değerli sanatçılar ve düşün adamları vardı. Tabii Haldun Taner ve Aziz Nesin de...

Biz Haldun Bey ve Aziz Bey'le masanın en uzak köşesinde oturur yatılı okuldaki yaramaz çocuklar gibi gırgır geçerdik. Ahmet Taner Kışlalı da olanca terbiyesi ve saygısı ile zaman

Kandemir Konduk, Müjdat Gezen, Emre Kongar, Mengü Ertel, Aziz Nesin; 1980'ler, Ankara.

zaman bizi uyarmak ihtiyacı duyardı "Efendim bu konu çok önemli, siz ne düşünüyorsunuz" gibi...

O kısık sesli sohbetlerden birinde Haldun Bey kurul üyelerinden birine kızmış. Aziz Bey'le bana dönüp, "Biliyor musunuz Almanların bir atasözü vardır, hayvan gibi gülmesini bilmiyor derler, çünkü biliyorsunuz hayvanlar gülemez" demişti, hiç unutmuyorum.

O dönemin bana en büyük katkısı ne devlet yapısını öğrenmektir ne bürokrasinin işleyişini ne de politikayı gözlemlemek. O dönemin bana en büyük katkısı o iki büyük insanla kurmuş olduğumuz dostluklardır. Sonradan çok sık bize gelir oldular hem Aziz Bey, hem de Haldun Taner. Haldun Bey özellikle eşi Demet Hanım'la çok gurur duyardı. Sonradan ben 12 Eylül'de bu sakal saçmalığı yüzünden üniversiteden istifa edip İstanbul'a gelince bu kez biz onlara gitmeye başladık. Aziz Bey'in Vakfa bağışladığı çiftliğine giderdik ikizlerle... Kızlar Aziz Bey "dedelerini" ve tavşanları çok severlerdi. Aziz Bey Elif'le Ebru'nun kendisine "dede" demelerini istediği için, onlar da öyle derlerdi.

Sonuç olarak bürokrasi veya siyaset deneyimi değil, insan kazandırdı o dönem bana.

— *Zaten Ecevit hükümeti de pek başarılı olamadı.*
— Hiç olamadı!

— *Peki, neden?*
— Bunun çok çeşitli nedenleri var. Birinci olarak, parti içi eşgüdüm sıfırdı. Hükümetin Ticaret Bakanı ile Ankara Belediye Başkanı bile, Sana yağı yok diye birbirlerine düştü. Belediye zabıtaları Ticaret Bakanlığı'nın depolarını basıp Sana yağı aradılar.

İkinci olarak, benzin sıkıntısı, yağ sıkıntısı, tüp gaz sıkıntısı baş gösterdi.

Tabii üçüncü olarak, asıl neden ekonomikti, döviz yokluğuydu. Dünyada bir petrol krizi yaşanıyordu. Hem dünya konjonktürü, hem Türkiye'nin durumu son derece sıkışıktı. Dördüncü bir neden de, Ecevit'in yönetim tarzıydı. Nedense herkesi başıboş bıraktı.

Ecevit müthiş bir entelektüeldi. Örneğin dünyada çıkan felsefe kitaplarından, benden önce haberi olurdu. Benimle bu konuları sürekli konuştuğu, tartıştığı için bilgisini hayranlıkla izlemişimdir. Ama aynı başarıyı devlet yönetiminde gösterdiği söylenemez. Belki bakanlarına karşı çok saygılıydı. Belki parti içindeki hiziplerin çatışması ve ayrıca dışardan aldığı on bir bağımsız bakanın varlığı elini kolunu bağlıyordu.

Belki de ekonomiden anlamıyor ve hoşlanmıyordu. Örneğin Göreme Sokak'taki özel büroda 1977 kurultayı için hem parti programını yeniden yazarken, hem de seçim sonrası muhtemel iktidara hazırlanırken çok iyi bir model kurmuştuk: Her hafta başbakan, (yani kendisi) Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarı, Hazine Genel Müdürü, Merkez Bankası Başkanı ve Maliye Bakanlığı Müsteşarı ile toplantı yapacak, ekonomik gidişi değerlendirecekti. Ama gelin görün ki, iktidara geldikten sonra bırakın toplantı yapmayı, bizzat kendi-

sinin Devlet Planlama Müsteşarlığına atadığı Bilsay Kuruç'la neredeyse altı ay görüşmedi.

Sonunda, ara seçimlerde oy kaybetti ve büyük bir yenilgi aldı. Bunun üzerine iktidarı bıraktı. Bu seçim yenilgisinden sonra ben, Ertuğrul Özkök ve Ali Nejat Ölçen, yenilginin nedenlerini araştıran ve çıkış öneren bir rapor hazırlamıştık. Çok güzel bir çalışmaydı, ama şimdi bende bir kopyası yok. Kimde vardır bilmiyorum.

— *Peki, 1977'de* Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*'yla Türk Dil Kurumu Bilim Ödülü'nü aldınız. 1979'da da* Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği *ile Sedat Simavi Vakfı Sosyal Bilimler Ödülü'nü kazandınız. Bilim alanında ödüllendirilmenizin anlamı, sizdeki yansısı ve bilim dünyasındaki etkilerini biraz konuşalım.*

— Evet, 1998'de de, *21. Yüzyıl'da Türkiye* ile Aydın Doğan Vakfı Ödülü'nü aldım. Bunlardan da çok memnunum. Çünkü Türkiye'nin ödüllendirici değil, cezalandırıcı bir toplum olduğunu düşünüyorum ve ülkenin ödüllendirici bir toplum olmasına çalışıyorum.

Bunun klasik örneğini okullardan verelim. Öğretmenler, çocukları sürekli cezalandırırlar. Ödevini beğenmez, kafasına atar. Haritaya bakar, beğenmez, "Suratına benzetmişsin," der. Dersini bilmeyen çocuğa, "Otur, dersini çalışmamışsın, tembel!" der, "Sıfır!" der. Tam cezaya dayalı bir eğitim sistemimiz var.

Oysa bakın Amerika'dan bir örnek vereyim. Her okulda, her sınıfta, her şubede, sınıfın her şubesinde, her alanda ödül vardır. Diyelim ki, ortaokul 7. sınıf, 'A şubesi' veya 'B şubesi', her şubenin ayrı ayrı, resim dersinde ayrı bir ödülü vardır, matematik dersinde ayrı bir ödülü vardır, jimnastik dersinde ayrı bir ödülü vardır, müzik dersinde ayrı ödülü vardır.

Her sınıfta, her alanda çocuklar bir anlamda belki yarışma ile, ama daha önemlisi ödül sistemiyle yetiştirilir. Bizde ise tam tersine cezalandırma vardır. Onun için bir defa ödüllerin eğitimden başlayarak, toplumun bir temel yapısal özelliği olması gerektiğine inanıyorum.

Ayrıca kişisel olarak, hoca olarak, cezalandırmayla değil, ödüllendirmeyle öğretmeye yöneliğimdir. Hatta bir adım daha ileriye gideyim. Kişisel yaşamımda da insan ilişkilerimi cezalandırma değil, eleştiri değil, ödüllendirme üzerine kurmuşumdur.

Önce okuldan örnek vereyim. Öğrencilerime bilemedikleri zaman, asla eleştiride bulunmam. Yanlış yaptıkları zaman azarlamam, yanlışı vurgulamam, tam tersine doğru bir şey söylediklerinde, "Tamam bak, aferin bunu biliyorsun!" diye ödüllendiririm. Eğitimi de, yanlışları cezalandırarak değil, doğruları ödüllendirerek yapmaya inanırım ve kendi yaşamımda da öyle davranırım.

Genellikle dostlarımla ilişkilerimde, dil yanlışlarını hemen düzeltirim, o başka! Ona da kızarlar ya. "Yapma!" derler, "Hocalık yapma!" derler. Ama insan ilişkilerimde genellikle karşımdaki insanların olumsuz yönlerini vurgulayarak ve öne çıkararak değil, olumlu yönlerini vurgulayarak ve öne çıkararak ilişki kurmayı tercih ederim.

Şimdi bu çerçevede, bana verilen ödülleri de tahmin edersiniz ki, olumlu olarak değerlendiriyorum. Layık mıyım, değil miyim, o ayrı bir mesele. Ben kendimi her zaman iyi niyetli ve çalışkan, çok da zeki olmayan, yetenekleri sınırlı bir öğrenci olarak görmüşümdür. Esas olarak ben çok vasat bir insanım genetik özellikler açısından.

Öyle bir üstün zekam yok, üstün bir kulağım yok, üstün bir burnum yok, dilim yok. Yani tat, lezzet, müzik, bellek, görsel bellek gibi her niteliğim vasattır benim. İnsan ilişkileri, IQ, EQ, ne diyorsanız, duygusal zeka, entelektüel zeka açılarından ortalama bir insanımdır. Ama benim çok önemli iki özelliğim var. Bir, çok çalışırım; iki, tutarlı çalışırım. Hedefimi belirlerim ve iğneyle kuyu kazar gibi uğraşırım. Mesela, deneysel bir bilim dalını seçseydim, çok iyi bir kimyacı, çok iyi bir fizikçi olabilirdim, aynı deneyi bin defa yapabilirim.

— Sabırlısınız.

— Sabırlıyım, gayet sabırlıyım ve bir iddiam var, onu tekrar edeyim. Sosyal bilimlerde öyle genç dâhi filan olunmaz. Okuyacaksınız, çılgın gibi okuyacaksınız, her şeyi okuyacaksınız konunuzla ilgili. Öyle yeniden Amerika'yı keşfetmek yok. Ben, en çok alıntı yapan bilim adamlarından biriyimdir. Hem yurtiçinden, hem yurtdışından, hem kendi meslektaşlarım arasından. Hatta şimdi gazetede yazarken bile, gazete sütununu yazarken bile, başka gazetecilerin makalelerini bazen alıp atıf yaparak kullanıyorum. Çok okuduğunuz zaman görüyorsunuz ki, sizin yeni keşfettiğinizi zannettiğiniz bir şeyi, sizden senelerce, hatta bazen eğer genel bir felsefeyse, asırlarca önce daha güzel ifade etmiş olan insanlar, yazarlar, düşünürler var.

— Peki bir şey sorayım. Çalışma yönteminiz nasıldı, yani hem akademisyen, hem yazar olarak? Mesela gazetecilikten söz ettiniz. Yıllardır gazete okuma defterim vardır mesela benim. Her gün dört, beş gazete okurum ve oraya notlar alırım; yani ille de bu kişi olacak diye değil, ama oluyor zaman içinde... Bir tür bellek, akıl defteridir o tür şeyler. Başka çalışmalar için de, başka yöntemlerim vardı. Sizin bilim adamı olarak, yazar olarak, okuma, çalışma yönteminizi biraz açın.
— İki türlü çalışma yöntemim var. Bir, serbest okuma yaparım. Yani, yeni çıkan kitapları, ilgi duyduğum alanları...

— Nasıl okursunuz?
— Roman okur gibi okurum.

— Yani not tutar mısınız?
— Hayır, gerekmiyorsa, özel bir bilgi yoksa almam. Roman okur gibi okurum. Meraklı bir okur olarak sıradan, sokaktaki adam gibi okurum. Serbest okumadır, hemen hemen her şeyi izlemeye çalışırım; birincisi bu.

İkincisi; belli bir alanda araştırma yapacağım veya bir makale yazacağım zaman, o konuda benden evvel yapılmış hemen hemen her şeyi okumaya ve araştırmaya çalışırım.

Nasıl kayıt ediyorum? Kart sistemi ile çalışırdım. Benim defterlerim yoktur, kartlarım vardır. Klasik indeks kartlarım vardır. Biliyorsunuz, bunlar hazır satılır. Amerika'dan dönüşümde onlardan kutu kutu getirmiştim, çok uzun süre onları kullandım, sonra Türkiye'de de onlar üretilmeye başlandı.

— *Kartları ne tür sisteme göre tutarsınız?*
— Konulara göre.

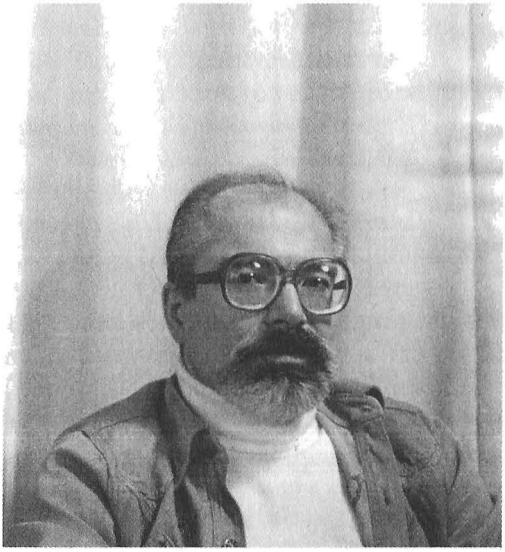
— *Konulara göre.*
— Makale veya kitap yazacağım zaman, kesinlikle her bir bilgiyi karta tam bir bibliyografya notu olarak, yani tarihi, yazarı, yayınlayıcısı ile kaydederim.

Kutu kutu kartlarım vardır. Kitaplar çıktıkça onları attım tabii, çünkü o kartlar olduğu gibi kitapların dipnotlarına ve kaynakçalarına geçti. Galiba çok seçici bir belleğim var. Benim her şeyim vasattır, hafızam da iyi değildir, insan isimlerini aklımda tutamam. Fakat nedense, yazar ismi, yayınevi ismi aklımda kalıyor. Onları kütüphanemde arayıp hemen bulabiliyorum. Yalnız çok önemli bir eksiğim var. Altı bin kadar kitabımı, Eskişehir'deki Anadolu Üniversitesi'nin, Atatürk Müzesi'nin kütüphanesine armağan ettim. Onun için kitaplarımın çok büyük bir bölümü artık yok. Bu nedenle yazarken bazen sıkıntı çekiyorum.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Aydınlarla Yüzleşme

Oysa aydınlar ille de geniş kitlelere dayanmak zorunda değiller. Onlar politikacı değil ki, aydın. Adı üstünde. Hatta popülizme kaydıkları ölçüde, siyasete, siyasetçiliğe doğru yöneliyor, aydın olma niteliklerini yitiriyorlar.

Şahin Kaygun'un objektifinden, 1984, İstanbul.

16./ YAŞADIĞIMIN ANLAMI

— Adım adım 12 Eylül'e geliyoruz. Ankara'yı konuştuk, geleceğe dönük tasarımlarınızı biraz açmanızı istiyorum. İkizler büyümeye çalışıyor, eşiniz çalışma yaşamında, oğlunuz okuyor, siz ünlenmiş bir akademisyensiniz. Türkiye'nin önündeki açmazda ülkenin toplumsal yapısına, değişimine bunca kafa yormuş biri olarak çabanız, duruşunuz, beklentileriniz neydi, neler tasarlıyordunuz?

— Geçmişe eleştirel bir gözle baktığım zaman, ilginç bir sonuca varıyorum sorularınız sayesinde. Ben hayatımda öyle büyük atılımlar, büyük değişiklikler hedeflemeyen bir çizgiyi izlemişim. Onun nedeni de çok basit. Küçükken kafamda olan bütün amaçları, genel amaçları ve özel hedefleri gerçekleştirmişim. İşte neydi genel amaç? Üniversitede bilim adamı olmak. Özel hedef nedir? Üniversiteye girmek. Bütün onları gerçekleştirmişim. Güzel, iyi bir aile kurmuşum. O düzenin ve yaşamın kişisel anlamda bu çizgide gelişerek devam etmesi, benim için çok tatmin edici bir olaydı.

Ben, yarı şaka yarı ciddi her zaman şunu söylerim: Ev, iş ve eş değiştirmekten çok hoşlanmam. Çünkü hepsi beladır onların. Yazdığım için, yani sürekli çalıştığım için. Ev değiştirmeye kalksanız, her şeyiniz altüst olur; iş değiştirmek daha büyük bir travma tabii, eş değiştirmek de öyle.

Dolayısıyla benim sadece 1970'li yıllarda, 1980'e giderken değil, evlendikten ve üniversiteye girdikten sonraki yaşamımda öyle viraj alacak amaçlarım veya hedeflerim hiç olmadı. Sadece bulunduğum konumda kendimi geliştirmek, yayın yapmak, öğrenmek filan...

1970'li yılların sonunda bir olay oldu. O önemlidir benim hayatımda çok. Ecevit iktidara geldikten sonra, TRT bana ayda bir konuşma programı yaptırmaya başladı. Adı da zaten, 'Ayın Getirdikleri'. O programın yapımcısı, Ayla Erdemli'ydi.

— *Evet Ayla Hanım'ı tanırım.*
— Benim bir arkadaşımın da eşiydi, bir akademisyen, Doçent Turgut Erdemli'nin eşidir. TRT'de bir devrim yaptık. Televizyon Daire Başkanı Yılmaz Dağdeviren'di. O çok nitelikli ve yetenekli bir mühendistir, ama inanılmaz bir sosyal bilim kafası vardır. O programda birkaç ilke koydum. Ben yapıyordum, program bana verildi yani.

— *Siz sunuyordunuz.*
— Evet ben sunuyorum ve programı ben götürüyorum. Birinci ilke, her program iki konuklu olacak. İkinci ilke, her programdaki konuklardan biri medya mensubu, gazeteci yazar; öteki bir bilim insanı olacak. Üçüncü ilke, mutlaka her programdaki konuklardan biri kadın, biri erkek olacak. Dördüncü ilke, hiçbir konuşmacı, ben dahil, kırk beş saniyeyi aşmayacak konuşurken. Müthiş dinamik bir program olsun istedim ve o program bir yıl kadar devam etti galiba, şimdi net olarak hatırlamıyorum.

Örneğin Çetin Altan'ı ilk kez ben çıkardım ekrana. Yıllar sonra ilk kez. Çok disiplinli biriydi. Her dediğimize uydu. Uğur Mumcu'yu da çıkardım, o zaten çıkıyordu. Ama Çetin Altan'a ekran yasağı vardı, çıkarmıyorlardı. İlk kez ben o yasağı deldim. Çetin Altan'ı çok severim. Çok eleştiriyorum, çünkü hem çok seviyorum hem de çok yanlışlar yaptığını görüyorum.

Şimdi oradan bir yere geleceğim. O sıralarda benim *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı* çıkmış ve Türk Dil Kurumu Ödülü'nü almış. *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği,* Sedat Simavi Vakfı Ödülü'nü almış. Bunlar hep medyada görülüyor, konuşuluyor. Hakikaten, dediğiniz gibi, genç,

ünlü bir akademisyenim. O zaman 1970'li yıllar olduğuna göre 30'lu yaşlardayım demek.

Ve gerek *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı* adlı kitabımda, gerek televizyon programlarımda, askeri müdahalelere karşı kamuoyu oluşturmak çabasındaydım. Kitapta tabii bunu yapmak çok fazla olanaklı değil, çünkü kitap bilimsel bir yaklaşım. Orada değer yargılarınız, öznel görüşleriniz fazla yer alamıyor. Ama askeri müdahalelerin Türkiye'de çok olumlu etkiler yapmadığını veya Türkiye'de artık askeri müdahale ihtimalinin yüksek olmadığını orada belirtmiştim. Hatta 1980 darbesinden sonra eleştiri yaptılar. Haklı olarak dediler ki, "Bak Emre Kongar *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*'nda artık askeri darbe pek muhtemel değil," diyordu, "paldır küldür geldi," dediler. O eleştiri tabii haklı ve doğru bir eleştiriydi. 1976, kitabın yayın yılı. 1971 müdahalesinden yeni çıkmıştık. İnsan tam hâkim olamıyor gelişmelere. Ben de görememişim, bu benim eksikliğim.

Fakat o televizyon programında şöyle bir şey söyledim, "Biliyorsunuz Bismark'ın ünlü lafıdır: Süngüyle her şeyi yapabilirsiniz, ama üstüne oturamazsınız," diye. Çünkü o sıralarda dedikodular çok yoğunlaşmıştı. Askerlerin darbe yapma isteklerine veya çabalarına karşı olduğumu ve bunun zor bir iş olduğunu anlatmaya çalışıyordum. Program çok da seyrediliyordu, çünkü TRT tek kanaldı.

— Evet, tek kanaldı!

— Başka ilginç bir şey yoktu. Ben Çetin Altan'ı, Müşerref Hekimoğlu'nu, Uğur Mumcu'yu filan çıkarıp günün politikasını, toplumsal sorunlarını tartışınca ve çok dinamik bir program da sununca, çuvallarla mektup gelmeye başlamıştı. Çuvallarla! Hiç mübalağa etmiyorum. Kocaman, pirinç çuvalı gibi çuvallarla mektup yığıldığını biliyorum. Gelenler hep, "Polisiye film seyreder gibi izledik, heyecanla baktık, şu konuyu konuşun..." diye yazıyorlardı. Müthiş bir şeydi.

Sanıyorum orada benim koyduğum o üç kuralın etkisini, yani bir kadın, bir erkek, bir yazar, bir bilim insanı ve bir de

kırk beş saniye kuralının etkisini, hiçbir program geçemeyecek. Bu deneyimim, şimdi bugünlerdeki 'Yorum Farkı' programımda da çok işime yarıyor; hem programın başarısını sağlıyor, hem de seyredilme oranını artırıyor.

Artık askeri darbe bulutları dolaşmaya başlamıştı etrafta. Ben o televizyon programında çok çaba sarf ettim. Çok etkiliydim. Hatta bir defasında hiç unutmuyorum, bir sabah arabayla Beytepe'ye, okula gidiyorum, yanıma bir araba yanaştı yolda. Direksiyondaki kişi bir astsubaydı. Geldi, camı açtı, "Bunların hesabını soracağız senden!" diye bağırdı.

— *Asker!*
— Evet giyimli, resmi kıyafetli bir astsubaydı. Planlanmış bir komplo olduğunu zannetmiyorum.

— *Görünce, evet!*
— Ben gidiyordum, o da gidiyordu, beni gördü ve açıp, "Bunun hesabını soracağız senden!" diye bağırdı. Şimdi size anlatırken düşündüm, belki de o kadar tesadüf değildi! Ben aslında iyi niyetli bir insanımdır, onu bir tesadüf zannettim ve hâlâ da size anlatırken o kanıdayım; ama şimdi geriye soğukkanlı bakınca, belki de o kadar da tesadüf değildi, bu bir uyarıydı. Sonra öğreniyoruz ki, ben bunları derken Kenan Evren emir vermiş, darbe planları hazırlanıyormuş. Böyle de bir ilginç durum.

Ve tabii o darbenin gelişi bir felaket oldu. Türkiye'yi mahvetti. Darbe, cuma gecesi sabaha karşı yapıldı. O hafta başında çok kötü bir pazartesi yaşadık Beytepe'de. Okulların açıldığı ilk pazartesiydi. Herkesin çocuğu ilkokula veya ilk sınıfa gidiyor. O gün ilk defa okula bırakmış anne-babalar çocuklarını. Jandarma Beytepe yerleşkesini bastı. Bütün öğretim üyelerini zorla odalarından çıkarıp bir meydana topladılar. Jandarma muhasaraya aldı hepimizi ve orada saat 11.30-12.00'den akşam 16.30-17.00'ye kadar aç, susuz, tuvalete bile gitmeye izin vermeden ayakta tuttular. Korkunç bir şeydi!

Ben doğrudan bir şiddete maruz kalmadım, ama mesela bir genç arkadaşımız tuvalete gitmek istedi ve jandarmayla tartıştığı için bayağı bir dipçik yedi. Birçok arkadaş çocuğunu okula götürmüş, bırakmış, çıkma saatinde gidip alacak, jandarma bırakmıyor... Anne-babaların halini düşünebiliyor musunuz!

İşte 12 Eylül bize böyle geldi ve bu çizgide devam edip üniversiteyi, tüm Türkiye'yi buldozer gibi ezdi geçti.

— Peki, şimdi yaşamınızın döngüsel boyutuna baktığımızda, yazıp ürettiklerinizle önünüzü açmışsınız sürekli. Yalnız akademisyen kimliğinizle değil, yazarlık da burada çok ivme kazandıran bir şey.

— Benim daima iki tezgahım vardı. Biri üniversitede, Hacettepe'de. Tam zamanlı çalıştığım için sabah 8.00-8.30'da giderdim, akşam 18.00-19.00'a kadar. Sonra da gelirdim evde öteki tezgahımda çalışırdım. Ama tabii evde çalışmam da çok kolay değil. Çünkü ya gece biz bir yere giderdik, ya da bize birileri gelirdi. Onlar olmadığı zaman çalışırdım.

Hatta hanımla hep tartışırdık. Salonda çalışırım ben, geniş mekan olsun diye. O büyük yemek masasının üstünde çalışırdım. Her misafir geldiğinde onları toplatırdı. Ben de kızardım, "Yahu hamalın evine gelmiyorlar. Üniversite hocasının evine geliyorlar. Bırak şurada dursun kenarda," derdim. Aramızdaki tatlı çekişme ve çatışmalardan biri odur.

— Şimdi bir yandan yaşanan zamanın tanıklığını da içeren bu söyleşimizin Türkiye gündemini içermesini de istiyorum. Gazetelerin entelektüel ve siyasi yaşamımızda bir düşünce platformu oluşturduğunu söyleyebiliriz. 1940-1950, hatta 1960'lı 1970'li yıllarda muhalefetin güçlü sesi olarak da gazeteler etkili ve yönlendiriciydi. 12 Eylül, bir tür deformasyon ve depolitizasyon dönemini başlattı. AKP iktidarı ile yeni bir duruş ortaya çıktı. Osmanlı'dan beri süregelen ikilem, Doğu-Batı, bu kez laik-İslamcı tartışması, Türk-Kürt, benöteki söylemleriyle gazetelerde gündemi epeyce sıcak tuttu.

Bugünkü yazınızda ("Mahalle İslamının, Mahalle Baskısının Ardındaki Gerçekler/Aydınlanma" Cumhuriyet, 1 Ekim 2007) siz bunu analiz ediyorsunuz ve dört temel metodolojik yanlıştan da söz ediyorsunuz:

"Osmanlı'dan günümüze kadar gelen ve bugünlerde özellikle güçlenen ***bağnaz, radikal siyasal İslamcı baskı****, bu gücü* ***kendiliğinden*** *kazanmış değil.*

Burada hemen dört 'güdümleyici' ögeyi belirtmeli:

Bu baskının arkasında ***siyasal iktidarın****, din duygularını siyasete alet etmesi var.*

Tabanında, siyasal destek de aldıkları için halk arasında örgütlenmeleri ve güçleri gittikçe artan ***tarikatlar*** *bulunuyor.*

Küreselleşme bağlamında, dıştan gelen **ABD**'*nin etkisi büyük.*

Mali açıdan, dinci holdinglerden gelen ***kayıt dışı para*** *ve* ***Arap sermayesi*** *de büyük bir destek sağlıyor.*

İç ve dış bütün bu etkenlerin sonunda ***mahalle İslamı, mahalle Baskısı*** *Türkiye'yi tehdit etmeye başlıyor.*

Yoksa olay, kendiliğinden gelişen, örgütsüz, masum bireysel tutumların dışarı vurumu değil.

Mahalle Baskısı'na, Mahalle İslamı'na boyun eğip eğmemekle ilgili tutum ve davranışlarımız, bireysel hak ve özgürlüklerimize sahip çıkmak konusundaki pısırıklığımız ya da kararlılığımız Türkiye'nin kaderini belirleyecek."

İki şeyi sormak istiyorum: Siz gazetelerin bu tür düşünce platformu oluşturmasının olumlu bir şey olduğunu, daha geniş kitlelerin tartışmaları izlediğini söylüyorsunuz...

— Hatta televizyonların...

— Televizyonların da diyorsunuz. Ben buna bir ölçüde katılmakla birlikte, eleştirdiğim ya da eksik gördüğüm bir şey var: Özellikle düşünen insanlar, yaratan insanlar açısından üretim tembelliğine yöneltiyor. Yani kalıcı ve soluklu çalışmaların yoksunluğu... İlber Ortaylı'nın Murat Belge'ye dönük eleştirilerini hatırlarsınız, Ermeni Konferansı nedeniyle... Sonra da Nur Vergin'le gelen tartışma...

Evet! Şimdi bunu bir değerlendirelim.

— Önce Murat Belge-İlber Ortaylı tartışmasına bakalım. Murat Belge, düşünce sistematiği açısından bana daha yakındır. Çok eksikleri olmakla birlikte daha diyalektik düşünür.

— *Türkiye üzerine çok kafa yoran birisidir.*
— Bana daha yakındır. İlber ise çok iyi bir tarihçidir.

— *Peki metodolojik midir sizce İlber Ortaylı?*
— Tarihi açıdan tabii ki!

— *Düşünce sistematiği açısından?*
— Diyalektik yaklaşımı, yani zıtların etkileşimi yaklaşımını pek kullanmaz, olayları doğrusal bir çizgide izler. Dolayısıyla Murat Belge bana daha yakındır, İlber Ortaylı daha uzaktır. Fakat gerçekleri aktarmak, gerçeklere uygun bilgi aktarmak açısından İlber, çok daha haklıdır, yeteneklidir ve çok daha güzel işler yapmıştır. Gerçekleri görmek, yansıtmak ve çözümlemek açısından Murat yanlıştadır, İlber doğrudadır.

— *Nedir o yanlışı sizce?*
— O yanlışları, kendince, bildiği ve anladığı kadar, fazla ortodoks Marksist açıdan bakmasından ve ciddi bir sosyal bilim temelinin de olmamasından kaynaklanır. Sosyoloji ve iktisat bilmemesinden kaynaklanır.

Yani biraz -kimse kusura bakmasın- kulaktan dolma bilgilerle, kendi çabalarıyla gelişmiştir. Bir hizbin, bir fraksiyonun lideri olarak, solun serpildiği, tartışıldığı dönemde, sol dergilerin gelişmeleri döneminde, *Birikim* dergisinin yöneticisi olarak sivrilmişti. Şimdi o dönem bitince ve günlük köşe yazısı yazmaya başlayınca, açıkları meydana çıktı.

— *Bir de şöyle bir şey var mı: Murat Belge, biliyorsunuz Burhan Belge'nin oğludur. Onun sol düşünceye yaklaşmasında, belki o çatışmanın da bir neden olduğunu söyleyebiliriz. Yakup Kadri eniştesidir, halasının eşidir. Ama o entelektüel ortamda filiz verdiğini düşünmüyorum. Onun dışında kendisini*

var etmiş biri, belki üniversite çevresi filan. Yani belki o çatışma, bir kırılma noktası da yaşatmıştır.
— Olabilir. Bu, Mustafa Kemal Ağaoğlu'nda da vardı. Bu Demokrat Partililerin oğullarında ilginç huylar oluyor. Bireysel tarihlerine girip ilginç psikoanalitik yorumlar yapmak olanaklı ve bence yararlı da. Keşke yapılabilse bu çalışmalar.

— Şimdi şu puzzle'ı tamamlayalım. İlber Ortaylı'nın getirdiği eleştiri, Murat Belge'ye: "Kendi alanında çok bir şey yapmıyorsun ama başka bir alanda sözcü durumuna geliyorsun."
— Murat yanlış şeyler söylediği için İlber'in bu yarı haklı, yarı haksız eleştirisi haklı oluyor. Bu çok önemli bir şey.

Demin ben de Murat'ın iktisat eğitimi, sosyoloji eğitimi almamış olmasının eksikliğine değindim, ama ben bilimler, özellikle de sosyal bilimler arasında böyle çok kesin ayrımların yapılması, sınırların çizilmesi gerektiğine inanmıyorum. Murat Belge gibi bir İngiliz dili ve edebiyatı uzmanı da Türkiye'de Ermeni meselesi hakkında fikir yürütebilir veya Kürt sorunu hakkında bir şeyler söyleyebilir ve doğru şeyler de söyleyebilir. Osmanlı'yı da irdeleyebilir. Bunlar mümkün. Fakat Murat'ın ve onun gibilerin bence büyük hatası, kafalarında önce toplumsal gerçeklikten kopuk bir şema oluşturmaları, ondan sonra bütün tarihi ve güncel gerçekliği o şemaya oturtmaya çalışmalarıdır.

— Ve öyle okuyorlar.
— Ve öyle okuyorlar. Yanlış bu! İlber'de bu hata yok, yani İlber bu hatayı yapmıyor. Neden yapmıyor? Çünkü o tarihçi. O önce gerçeklerden hareket ediyor. Önce tarihi gerçekleri buluyor, görüyor, sonra o tarihi gerçekleri kafasında bütünleştirip senteze gidiyor.

Şimdi Nur Vergin'e geleceğim. İki tane bilim kadını vardı, onlara Nur Vergin de katıldı.

Tülin Bumin felsefeci; Nilüfer Göle, aslında bir sosyal psikolog ama kendisini sosyolog sayıyor. Bunlara bir de Nur Vergin katılmış oluyor.

Bu arkadaşlar bir nevi Kemal Tahirci, İdris Küçükömerci anlayışla, yani, "Osmanlı iyidir, din iyidir. Dinin toplumsal ifadesi demokratiktir," diyerek bu görüşü daha da ileriye taşıyıp "türban da modernleşmedir," diye sapmalara gidiyorlar.

Bunların yargıları bilimsel değil, tamamen siyasal tercih, başka hiçbir şey değil. Ne yapıyor bu arkadaşlar? Önce birtakım siyasal tercihlerde bulunuyorlar. Ondan sonra da bu siyasal tercihlere uygun bilgi üretmeye kalkıyorlar. Aynen Nilüfer Göle'nin *Modern Mahrem* kitabında yaptığı gibi. Üstelik Nilüfer Göle, yöntemde de hata yapıyor. Sosyal psikoloji, "grup araştırması yöntemi" kullanıyor ve bunu sanki geniş kitleler üzerinde yapmış, kantitatif yöntem kullanmış gibi sunuyor. Bu da ayrıca, onun çok büyük metodolojik bir yanlışı.

Tülin Bumin, zaten ne kadar akademisyen olduğu tartışmalı bir arkadaşımızdır. Felsefe dersleri veriyor. Şimdi bir de Nur Vergin çıktı. O da yanlış şeyler söylüyor. Çok da iyi arkadaşımdır, çok da severim kendisini, ama ne yazık ki yanlış şeyler söylüyor.

AKP'nin 2002 ve 2007 seçimlerini kazanmasının iki tür etkisi oluyor bu tür aydınlar üzerinde; yani "eksik ve kararsız aydınlar" üzerinde. Gerçekçi, gerçeklere uygun bilimsel görüşlerin toplumda kabul görmediğini gözlemledikleri zaman, kendilerini yalnız hissediyorlar, tasvip görebilmek, ses getirebilmek, destek alabilmek geniş kitlelerle diyalog kurabilmek için popülizme kayıyorlar. Örneğin Çetin Altan da bunlardan biridir.

Oysa aydınlar illa da geniş kitlelere dayanmak zorunda değiller. Onlar politikacı değil ki, aydın. Adı üstünde. Hatta popülizme kaydıkları ölçüde, siyasete, siyasetçiliğe doğru yöneliyor, aydın olma niteliklerini yitiriyorlar.

Sovyetler çöktükten sonra Marksistlerin, sosyalistlerin veya komünistlerin çok büyük bir bölümünün dönmesinin sebebi budur. Çünkü zaten temelleri yoktu, doğru dürüst bir gerçekliğe dayanmıyorlardı. Sadece Sovyetler Birliği deneyi-

mine dayalı bir yön çizmişlerdi kendilerine. O deneyim çökünce, kendileri de havada kaldılar, çöktüler ve hepsi döndüler; ya İslamcı, ya Amerikancı veya çoğu hem İslamcı hem Amerikancı oldu.

Şimdi Nur Vergin'in özeline gelirsek, anlattığı olay, hiçbir metodolojik, bilimsel temele dayanmayan, bütünüyle bireysel, biraz da fazla duyarlılıktan kaynaklanan çok rahatsız edici bir öykü. Yeni eve taşınmış da, dua okutmak istemiş. Komşulardan çekindiği için okutamamış. Üstelik başka bir ayrıntı var orada. Annesine söylemiş dua okutmak istediğini; annesi de, "İyi olur," demiş. Sonra kendisi korkmuş okutmamış, ama sonra bir Musevi arkadaşı, dini bir şey yapmış kimse ses çıkartmamış. Bunu da İslamcıların uyguladığı "mahalle baskısını" tersine çevirmek, tersine yorumlamak için kullanıyor. "Laik mahalle baskısı" varmış diye... Son derece patolojik bir şey.

Yani bir defa kendisi itiraf ediyor. Ben bugünkü *Cumhuriyet*'te bu davranışını eleştirdiğim yazıda bunu yazmadım, artık oraya girmedim. Zaten kendisi anlatıyor itiraf ediyor ki, annesi, Nur Vergin'in annesi bu fikre, "İyi olur," yanıtını vermiş; biz Nur Vergin ile yaşıtız, 1941 doğumludur. Nur Vergin'in annesi daha muhafazakar değil mi kendisinden, bütün anneler gibi? Üstelik bir anne, yani kızını korumak isteyen bir kadın. Eğer bir tehlike, bir baskı olsa, önce annenin, "Aman evladım, dikkat et! Şimdi böyle dua mua dersin, başımıza bir iş açılır. Komşular filan kızar, yapmayalım," demesi gerekmez mi? Hayır, annesi, "İyi olur," diyor.

Kendisi korkuyor. Neden korkuyor bilmiyoruz. Sonra da dönüyor; bu -bence tamamen temelsiz ve patolojik olan- kendi korkusunu, bütün topluma genelliyor. Bireysel bir duygusunu toplum adına genelliyor. Bilimde olabilir mi böyle bir şey!? Bir sosyal bilim profesörü, üstelik sosyoloji profesörü unvanıyla böyle bir yorum nasıl yapabilir? Bu, bilim adına, sosyal bilimler adına çok hüzün verici bir şey, çok üzüntü verici bir şey.

— Peki, bir de konuştuğumuz bir şey vardı sürekli. Ertuğrul Özkök de bir yazısında bunun kısaca bir dökümünü yaptı, şu anlamda: Bugüne kadar, altmış yıldır Türkiye'yi sağ iktidarların yönettiğini ve bu yüzde 46,5'un doğru okunması gerektiğini... Bu açılıma ne diyorsunuz?

— Bence Ertuğrul'un o yazısı çok doğru bir yazı. Onu ben hep söylüyorum. Ertuğrul, "'CHP hiçbir zaman iktidara gelemez. Hep biz halkın desteğini alıyoruz,' diyorsunuz. Hep siz halkın desteğini alıyorsanız, hep siz yönetiyorsunuz demektir. Dolayısıyla toplumdaki eksikliklerden ve yanlışlıklardan da siz sorumlusunuz," diye yazmış ve çok doğru bir teşhiste bulunmuş.

İşte Ertuğrul onu yazmış. Ben de biraz önce aynı çözümlemeyi yapmıştım anımsarsanız. 1950'den itibaren 2007'ye kadar neredeyse altmış yıldır Türkiye'yi bunlar yönetiyor. Hem yöneteceksin, hem muhalefet gibi şikayet edeceksin. Böyle bir şey olabilir mi?

17./ ÇOCUKLAR

— Peki, bu kez başka bir paragraf açayım isterseniz. Çocuklardan açalım konuyu. Hemen şunu sorayım; mesela ikiz bekliyor muydunuz, var mıydı böyle bir şey?

— Önce çok önemli bir şey söyleyeyim çocuklarımla ilgili. Benim kendimi ifade etmekte kullandığım bazı sloganlar vardır; örneğin bir tanesi şudur: "Herkes hata yapar, adam olan bir defa yapar." Yani ben herkesin hata yapmasını kabul ederim, denetim yapan olarak, hoca olarak, insan olarak, dost olarak; ama o hatanın tekrarlanması artık ayıp bir şeydir. Kendim de çok hata yaparım, ama adamsam bir defa yapmaya dikkat ederim ki, benim böyle birtakım sloganlarım var: "Herkes hata yapar, adam olan bir defa yapar."

Elif Kongar, Bilgi Kongar, Emre Kongar, Ebru Kongar, Kağan Kongar; evde bir yılbaşı kutlaması; 1990.

İkinci cümlem şu: "Herkesin bir fiyatı vardır. Ben fiyatım yok zannederdim, meğerse benim fiyatım da çocuklarımmış." Bilmem bu slogan size bir şeyler ifade ediyor mu? Bu ifadeyi Kağan doğduğu zaman, yani ilk çocuğum doğduğu zaman 1968'de üretmiştim.

Çocuk bambaşka bir olay, bambaşka bir duygu. Birdenbire yaşamınızın çok farklı bir görevi ile karşı karşıya kalıyorsunuz. Bir canlı, bir çocuk! Onun yaşatılması, büyütülmesi vs. bir şey, eğitimi vs. başka bir şey ve o sevgi, o insanoğlunun o korunmasızlığı, o zavallılığı ve bir babanın veya annenin onun üzerine titremesi. Bu korkunç bir duygu! Oğlum doğdu, ben mahvoldum.

Kızlar doğdu, ikizler; aynı duygular yeniden. Bir defa daha yaşadım o duyguları. Öyle kanıksama gibi bir şey olmadı; yani fiyatım arttı. Onu derdim hep, "Ben satın alınmam, para ile satın alınmam. Beni hiç kimse para vererek satın alamaz." Yani düşüncelerimden vazgeçmem veyahut tavırlarımdan ödün vermem. Para ile satın alınamam. Mevki, şan, şöhret hiç zaten, vız gelir. Fakat Kağan doğduktan sonra, "Yahu, çocuklarım için ben her şeyi yaparım herhalde," demeye başladım. Allah korusun, biri kaçırsa da mesela şantaj yapsa, hemen ne isterse her türlü şeyi, sırf o çocuğun hayatını korumak için her şeyi yapabilirim diye düşünüyordum.

Hâlâ aynı görüşteyim, ama tabii şimdi büyüdüler. Onlarla dost olduk, arkadaş olduk, müthiş bir sevinç ve mutluluk içindeyiz. Daha da güzel bir şey oldu. Önce Kağan, sonra kızlar, çocuklar büyüyünce, kişilik sahibi olunca beni daha iyi anladılar. Onlarla çok daha iyi dost olduk.

Çocuklarla dost olmak çok, çok zor bir iş. Çok gayret ederseniz, ancak zamanla olabiliyor. Ben kendime kesin bir sınır koymuştum, liseyi bitirince bunlarla baba-oğul, baba-kız ilişkisi bitecek, dostluk ilişkisi başlayacak diye. Ama bu dost olma olayının önüne iki tane engel çıkıyor.

Birinci engel, gene sizden kaynaklanıyor. Üniversiteye giderlerken bile acemiliklerini, yanlışlarını görüyorsunuz ve düzeltmek için babalık yapıyorsunuz. Tabii o zaman dostluk zedeleniyor.

İkinci engel, çocuklardan kaynaklanıyor. Onlar dostluğu algılamıyorlar! En iyi niyetle, en dostça, en arkadaşça yaklaşımınızı bile babaca otoriter bir tavır olarak algılıyorlar.

Dolayısıyla dostluk, liseyi bitirince tam olmadı. Ama üniversiteyi bitirince, artık ben onlara tamamen benim gibi bağımsız ve özgür bir kişilik olarak muamele ettim ve tabii etmeye devam ediyorum. Orada, onu algılamakta bir süre sıkıntıları oldu.

Ama şimdi çok yakın, birbirini çok iyi anlayan dört arkadaş gibiyiz, üç çocuk ve ben. Bu çok güzel bir şey tabii ve onu gerçekleştirdik. Tabii o zaman o, "benim fiyatım çocuklarımdır" duygusu veya sorumluluğu şiddetini yitiriyor, gündemden kalkıyor.

Çocuklarla ilişkilerimizde başka bir şey daha ortaya çıktı. Ben onlardan öğrenmeye başladım. Yani öyle, babalık ilişkisi filan değil. Resmen, bilgi ve beceri öğrenmeye başladım. Örneğin bilgisayar. Örneğin, endüstri mühendisliğinin tedarik gibi konuları, sistem analizleri... Örneğin, feminist ekonominin bulguları, kadın işgücünün istismarı... Bu, dünyanın en güzel şeyi. Düşünebiliyor musunuz, kendinizi zaten bir öğrenci olarak tanımlayan bir akademisyensiniz ve çocuklarınız büyümüş, onlardan da bir şeyler öğrenmeye başlıyorsunuz!

Oğlum Kağan bilgisayarcı. Ondan bilgisayar öğreniyorum. İkiz kızlarımın ikisi de öğretim üyesi. Biri endüstri mühendisi, öteki ekonomist. Her üçünden de pek çok şey öğrenmeye başladım.

Şimdi iki de torunum var. Biri oğlumdan, biri kızımdan. Oğlumdan olan torunumla da bir bilgi alışverişi başladı. Artık dokuz yaşında. Ben ona genel kültür öğretiyorum, o bana bilgisayar oyunları... Keratanın parmakları küçücük ve çok hızlı kullanabiliyor onları. Dolayısıyla, bilgisayar oyunlarında beni hep yeniyor. Ama ben de sonradan satrançta ondan intikamımı alıyorum! Böylece eşitleniyoruz.

Daha henüz beş-altı aylık olan son torunumdan da gülümsemenin bir insan yüzüne ne denli yakıştığını bir kez daha öğreniyorum; ve tabii kendi çocuklarımın bebekliğindeki duygularımı yeniden yaşıyorum onunla...

Geçenlerde kızlarımdan biri, "Senden tartışmada mantıklı olmayı öğrendim" dedi. Hayatımın en büyük armağanlarından biri oldu bu sözü...

Çünkü bizim evde gerekli gereksiz, her şey tartışılırdı yemek masasında. Demek ki o tartışmalar sırasında onlara bir şeyler verebilmişim.

Şimdi ben onlara bazı konuları doğrudan sorarak öğreniyorum. Sorularıma eskiden benim onlara yaptığım gibi hiç sıkılmadan uzun uzun yanıt veriyorlar...

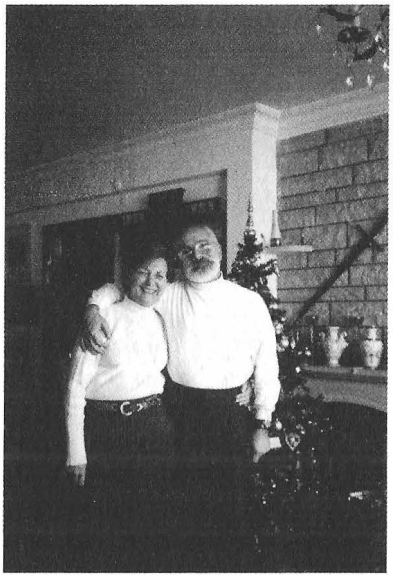
Tabii çocuklarla, torunlarla olan bu ilişki, aynı zamanda dostluk ilişkisini de güçlendiriyor. Size bir şeyler öğrettiklerini fark eden çocuklar, size daha dostça davranmaya, sizin dostluğunuzu kabul etmeye başlıyorlar.

Ama çocukların o doğdukları zaman, felaket bir şey, o duygu bambaşka bir şey. Hani kadınlar için söylerler, "Çocuk doğurmayan kadın analığı anlayamaz," diye. Bu erkekler için de öyle, baba olmayan erkek babalığı anlayamaz!

Şimdi tabii hemen babamı anımsıyorum, "İç gözlem yapmayan dış gözlem yapamaz," derdi. Yani bu analık-babalık bambaşka bir şey. Bunu çocuğu olmayan insan anlamaz, anlayamaz. Çocuklarım doğduktan sonra benim hayatım değişti, hayatımın öncelikleri değişti, her şey değişti. Kağan'da tabii, bütün yük gene eşimdeydi, Bilgi'deydi; ama kızlar doğduktan sonra altı ay boyunca gece uyumadım. Şöyle: Bilgi, Devlet Planlama'da uzman ve bizim ailenin hep temel direği. Hep benden daha çok para kazandı, hep daha istikrarlı bir işi vardı. Çok da iyi olmuş o. Doğumundan bir hafta sonra işe başladı.

İkiz çocuk, iki çocuk gibi değil; ikiz çocuk, dört çocuk, beş-altı çocuk gibi. Çünkü biri ağlıyor, öbürü de ağlamaya başlıyor, birine mama verirken öbürü bağırıyor veyahut problem çıkarıyor filan. Yani ikiz çocuk; bir artı bir, iki çocuk gibi değil, dört-beş çocuk gibi diyeyim.

Olaya gayet sistematik yaklaşmaya çalışıyordum, ben bilim adamıyım ya, üstelik sosyal bilimciyim ya! Çocuk meselesine de bilimsel(!) yaklaşıyordum. Kendimi eleştirerek söylüyorum bunları, överek değil.

Eşi Bilgi Hanım ile.

Şöyle bir günlük program yaptım kendime. Üniversiteden akşam 17.00'de, erkenden çıkmaya başladım. Ben Hacettepe'ye sabah 8.00-8.30'da gider, akşam 19.00-19.30'da çıkardım. Kızlar doğduktan sonra akşam 17.00-17.30 gibi gayet muntazam eve geliyorum ve vurup kafayı yatıyorum. 23.00-23.30 gibi, beş-altı saatten sonra uyanıyordum, kalkıyordum, duşumu yapıyordum, aynı sabah kalkmışım gibi. Hatta bazen bir iki hareket de, jimnastik yapıyordum. Giyiniyor, kuşanıyor ve çalışma masamın başına oturuyordum. Bilgi 23.00-23.30'da son mamalarını veriyor, emzirmeyse emziriyor, mamaysa mamalarını veriyor, 24.00 gibi yatıyor. Ondan sonra sabaha kadar çocukları ben bekliyorum.

Şimdi bu çok rasyonel, fevkalade de konforlu bir iş. Çok basit bir nedenle. Geceleri çocuklar anne-babayı niye uyutmaz? Ağladıkları için. Ağlayınca ne olur; anne-baba onun yanına gider, kıçına bir-iki pış pış yapar, çocuk susar. Ama o

iki pış pışı yapmak için anne-baba uykudan uyanır, kalkar, onun yanına, odasına gider ve kıçına iki tane pış pış yapar, çocuk susar. Anne-babanın uykusu açılır, uykusu kaçar, tekrar kolay uyuyamaz. Tam içi geçecek, uyuyacak gibi olur, çocuk bir daha ağlar.

Dolayısıyla gece bebek bakımı, iş yükü açısından zor değildir. İş yükü sıfıra yakın. Yerinizden kalkıyorsunuz, gidiyorsunuz kıçına iki pış pış yapıyorsunuz, sırtına iki pış pış yapıyorsunuz, biraz sesinizi işittiriyorsunuz, sıcaklığınızı hissettiriyorsunuz ve çocuk susuyor. Ve bu sürsün sürsün de, tabii çocuk hasta filan değilse, bir-iki dakika sürsün. Dolayısıyla ben giyinip kuşanıp, masamın başına oturup kitabımı yazmaya devam ettiğim zaman, bu benim için hiçbir yük olmuyordu.

Onların küçük bir odası vardı Ankara'daki evimizde, bizim yatak odası başka odadaydı. Onun kapılarını kapatıyorduk, Bilgi duymuyordu gece onların ağlamalarını. Salonun kapısı açık, çocukların kapısı açık, ben mırıldanmalarını veya ağlamalarını işitince derhal gidiyordum, iki pış pış, üç fış fış, bitiyordu olay. Dönüp çalışmaya devam ediyordum.

Türkiye'nin Toplumsal Yapısı'nı ben öyle bitirdim, geceleri çocuk bakarak. Ama öyle çocuk bakmak, gerçekten bir bakma işi gibi algılanmasın, son derece basit, son derece az vakit alan, son derece az dikkat isteyen bir iş geceleri çocuğa bakmak. Tabii uyumuyor, çalışıyorsanız!

Böylece ben altı ay, 17.00-17.30'da yatıp, 23.00-23.30'da kalkıp sabaha kadar çalışarak hem kitabımı bitirdim, hem çocuklara baktım, hem karımı mutlu ettim. Altı aydan sonra zaten biliyorsunuz bebekler bir hayli yola giriyor. Ondan sonra normal hayatımıza döndük.

Kağan'da bunu yapmamıştım. Böyle sıkıntı olmamıştı çünkü. Yani Kağan'ı daha rahat halletmiştik, zaten tek çocuk. Ama ikizler gelince, Kağan'ın da üstüne geldiği için işler çok zorlaştı. Zaten evde bir çocuk var, bir de tabii onun duygusal dengelerini de kollamak, gözetmek zorundasınız. O açıdan ikizler çok zor oldu.

Bir örnek daha vereyim. Çocuklar, ikizler, 4-5 yaşına geldiğinde sırf eşim rahat etsin, en azından bir gün rahat etsin diye, cumartesi günleri Kağan'ı ve Elif ile Ebru'yu alıp Ankara'da çarşı, pazar, sinema ve yemek turuna çıkardık. Cumartesi günleri saat 9.00-10.00 gibi çıkarız, her cumartesi. Hatta Enis Batur, Zafer Çarşısı yandığı zaman, "Şimdi Emre Kongar çocuklarını nereye götürecek?" diye yazdı. Orada kitapçılara giderdik çünkü.

Şöyle bir program: Her sabah 9.00-10.00 gibi evden çıkarız cumartesi günü, önce sinemalara bakarız. Hangi film var, çocuklar neyi istiyor, diye. Ona önceden bilet alırız ki, sonra yer bulamama sorunu olmasın. Ondan sonra semt pazarına gideriz, bu genellikle Sıhhiye'deki pazar, Kızılay pazarı olur. Orada, Bilgi ne istemişse, meyve, sebze, alışverişimizi yaparız. Bütün pazarcılar ikizleri ve Kağan'ı tanıyorlardı. Hatta mevsimine göre onlara muz verirlerdi, mandalina verirlerdi filan. Maskotu olmuşlardı pazarın. Hatta o pazardaki satıcı çocuklardan biri, Mevlüt, sonra Kuşadası'nda karşımıza çıktı hiç unutmuyorum, "Ooo ikizler!" filan diye. Pazar alışverişimizi bitiririz, arabaya koyarız malzemeyi. Ondan sonra bir dönerciye gideriz. Çok güzel bir dönercimiz vardı, yaprak döner yapardı. Çok güzel yapardı. Meşrutiyet Caddesi'nin orada. Biz sürekli müşterisi olduğumuz için bizim arabamıza kaldırımda yer açardı. Orada bir döner yeriz, sonra bir baklavacıya gideriz bir baklava yeriz. Ondan sonra sinemaya gideriz, 14.30 matinesine. 14.30 matinesinden çıkarız, 16.30-17.00 gibi kitapçıya, Kocabeyoğlu Pasajı'ndaki Sami Bey'e gideriz. O zaman o oradaydı, Sami Güneyçal, Aydın Sami Güneyçal. Sonra tamamen genel dağıtıma geçti. O da eski kitap satardı Kocabeyoğlu Pasajı'nda. Sonra Zafer Pasajı'na gideriz. Tabii Remzi İnanç, Toplum Kitabevi'nde. Orada sohbet ederiz. Bazen Fazıl Say'ın babası Ahmet Say ile konuşuruz, tartışırız. Ahmet'in babası ile benim babam da arkadaşmışlar. İlhan ile Turhan diye iki kardeşin bir kitabevi vardı Kocabeyoğlu Pasajı'nda. Oralarda dolaşırız ve ben kitap bakarım. Bazen okurum ayaküstü bir şeyler, mutlaka bir şeyler satın alırım

Eşi Bilgi Hanım, fakülte dönemi.

eski kitapçılardan. Çocuklara para verirdim, onlar da kendi kitaplarını satın alırlardı. Kızlar, ikizler de, o yaşta daha doğru dürüst okuma yazma bilmezken, kendi paralarıyla resimli kitap satın alırlardı. Akşam 18.00 gibi eve dönerdik. Böylece annemiz haftanın bir günü, ne isterse onu yapardı; iş yapar yapmaz, gezer, kuaföre gider, arkadaşlarıyla buluşur, uyur, ne bileyim ne isterse onu yapardı. Böyle bir dayanışma içinde büyüttük biz çocukları.

— Şimdi 15 Şubat 1983, üniversiteden ayrılma kararınızı veriyorsunuz. Bir anlamda onu anlatmıştınız. Zaten bir git-gel içinde olduğunuzu ve zor bir karar olduğunu... Ve ailenin bu dengesi bir anlamda bozuluyor aslında değil mi?
— Tamamen! Tamamen! Bir bunalım dönemidir o. Bilgi İstanbul'a geldi, Oyak Sigorta'nın Genel Müdürü olarak. Ben Ankara'da kaldım. Bilgi çocukları da aldı, İstanbul'a geldi.

— Ha, o nasıl oldu? Onu anlatmanızı istiyorum. Siz istifa ettiniz Şubat 1983'te. Bilgi Hanım, o dönem Devlet Planlama'da değil miydi? Ne zaman ayrıldı Devlet Planlama'dan?
— O benim istifamdan önce ayrıldı. Planlama'da ikinci Özal dönemi. Özal'ın ikinci gelişi, 1980 sonrası.

— Müsteşar kim, Devlet Planlama'da?
— Vallahi hepsi Özal oldu işte. Hem Başbakanlık Müsteşarı oldu, hem Devlet Planlama Müsteşarı oldu; iki müsteşar birden oldu.

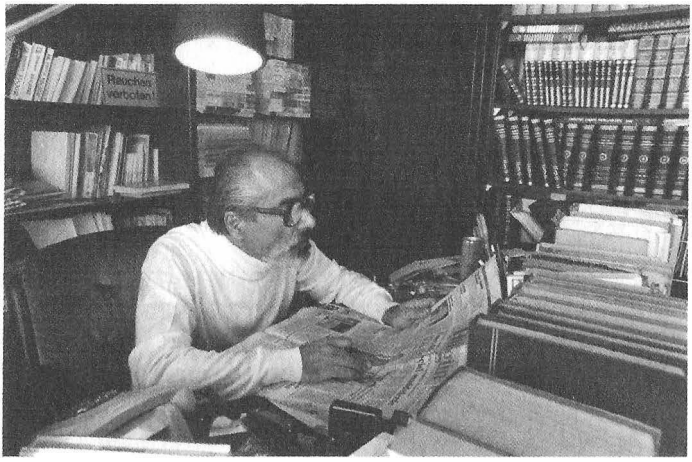
— Başbakanlık Müsteşarı da oldu.
— Evet! Darbe öncesi Demirel hükümetinde işte, Özal'ın ikinci gelişi, her şeye hâkim olarak geldi.

— Bu 24 Ocak Kararları sırasında.
— Evet, 24 Ocak Kararları sırasında. İşte Bilgi de istifa etti. Çünkü Özal Planlama'da temizlik yaptı, pek çok kişiyi işten attı. Bilgi atılanlar arasında değil ama olayı protesto için o da istifa etti.

18./ BASIN DÜNYASINA İLK ADIM

— 15 Şubat 1983, üniversiteden artık ayrılmaya karar veriyorsunuz. Bu sancılı ve savrulu bir süreç, karar vermede. Zaten o arada aydınlar üzerinde de bir yıldırı esintisi var. İşte açılan davalar, Aydınlar Dilekçesi var, DİSK yargılanıyor, Barış Derneği var ve bunlar bir tür Türkiye'de düşünen insanların kıskaca alındığı bir süreç. Şimdi diğer askeri darbelerden farklı bir süreci yaşıyor Türkiye; yani 1960 Anayasası'nın, 1960 ihtilalinin getirdiği açılımın, daha doğrusu Türkiye'ye giydirilen gömleğin fazla olduğu bile ima edilen...
— Tabii, "Lükstür anayasa," diyor. Demirel de söylüyor.

— Demirel de söylüyor. Şimdi ilginçtir, tabii bugün siyasal açıdan, toplumsal açıdan birçok konuyu çözümlediğimizde, yani şu sıcak günlerde bile, 12 Eylül'ün sonuçları, yaşanan şey; yani üniversitesinden tutun sivil yaşama politikasına kadar, ekonomisine kadar birçok şey... Şimdi böyle bir süreçte siz üniversiteden kopuyorsunuz ve kısa bir bekleyişten sonra çok farklı bir yere, çok yabancısı da olmasanız, dışarıdan yazar olarak basına gidiyorsunuz, katılıyorsunuz bilim adamı olarak. Ama Türkiye'de basının henüz medyalaşmadığı bir süreç ya da o dönemin başlarında. Siz Türkiye'nin en büyük gazetesi, hatta "amiral gemisi" denilen Hürriyet*'ten bir teklif alıyorsunuz. Buradan başlayalım isterseniz.*
— Şimdi o dönem bir defa *Hürriyet*'i anımsamak lazım. O zaman daha *Sabah* yok. *Hürriyet,* ben geldikten sonra bir milyon satışa ulaştı. Benim sayemde değil tabii. O sıradaki tiraj yükselişi, konjonktürden dolayıydı. İkinci gazete, üç yüz bin dolayında satıyordu, *Günaydın.*

Hürriyet'*te, 1985.*

— Günaydın *duruyor, o da Simavilerindi.*
— O da Haldun Simavi'nindi, ama iki kardeş ayrılmış. Onun öyküsü de şöyle. Baba öldükten sonra miras paylaşırken diyorlar ki, "Bir kardeş *Hürriyet*'i alsın, öbür kardeş de kalan her şeyi alsın." Yani gayrimenkul vs. Ve Erol Bey *Hürriyet*'i alıyor, Haldun Bey de her şeyi alıyor. Anlaşmanın bir de maddesi var. Öbür her şeyi alan kardeş gazete çıkarmayacak, basına girmeyecek. Yani Erol Bey, bana böyle anlatmıştı. Ama kardeşini eleştirmek için değil, o bağlamda değil. Babalarımızdan söz ederken anlatmıştı. Ağabeyini çok severdi ve desteklerdi. Daima da destekledi basın yaşamında, bildiğim kadar.

— *Peki, şöyle bir şey denir, "Asıl gazeteciliği bilen Haldun Bey'dir," derler.*
— Derler, ama Erol Bey gazeteciliği hem çok iyi bilen bir insandı, hem de çok iyi bir patrondu.

— *Hatta Nezih Demirkent şöyle demiştir, "Ben patronluğu Erol Bey'den öğrendim."*

— Doğrudur. Erol Bey'de aynı zamanda bir aile dayanışması ve dostlarına vefa duygusu vardır. Nitekim benim işe girmem de, bana iş teklif edilmesi de, öyle oldu. Kanlıca'da babamlarla, baba Sedat Simavi komşu otururlarmış ve babamla Sedat Simavi İstanbul'dan vapurla dönerlermiş. Biz de, ben, ağabeyim, Haldun Simavi, Erol Simavi koşarak onları vapur iskelesinde karşılarmışız.

Ben bunu hiç anımsamıyorum. Benim ilk anılarım, Çengelköy'de Vahdettin'in köşkündedir, çocukluk anılarım. Demek ki orada, Kanlıca'da komşu olduğumuz dönemde ben çok küçüğüm. Hatta Erol Bey bir defa, "Sen hangisiydin?" yani, "Ölen ağabeyin midir, kardeşin midir?" diye Engin ağabeyim için sormuştu. Böyle bir vefa duygusuyla bana iş verdiğini zannediyorum. Bunu hiç söylemedi kendisi.

— Ama sanmıyorum, siz parlak bir akademisyensiniz o dönem.
— Doğru!

— Onun daha çok etkisi olduğunu...
— Bunu açıkça da ifade etti sonradan. Çok kısaca anlatayım. Bir gün telefonum çaldı, Arda Gedik, Namık Gedik'in oğlu. Biliyorsunuz, Namık Gedik İçişleri Bakanıydı 27 Mayıs'ta, Menderes'in İçişleri Bakanı olarak... Doktordu, tutuklandıktan sonra bulunduğu hücreden kendini aşağı atarak intihar etti. Hatta, "Aşağı atıldı, öldürüldü," dediler. Çünkü o dönemdeki polisin yaptığı kötülüklerin sorumlusu olarak Namık Gedik görülüyordu. Yani Arda Gedik ilginç bir arkadaştır, son derece zeki ve yetenekli bir arkadaştır; ama düşünün ki buluğ çağ çocukluğunu, Ankara'da üstü açık Ford Thunderbird araba kullanarak ve dönemin kadiri mutlak İçişleri Bakanı'nın oğlu olarak geçiriyor. Böyle bir gençlik, buluğa erme, bilincine kavuşma dönemi var.

— Öyle snop biri miydi?
— Snop demek pek mümkün değil, ama yetişirken bir kadiri mutlak babanın oğlunu, Ankara'da trafik polislerinin

selam durduğu bir genç şoförü düşünün, altında da Thunderbird; yani müthiş olanaklı büyüyor. Birdenbire 27 Mayıs oluyor ve neredeyse "vatan haini" muamelesi görüyor baba ve ölüyor; intihar ediyor veya hücresinde aşağı atılıyor. Tekrar ediyorum, ben atıldığını zannetmiyorum ama benim zannım önemli değil, tabii oğlu ne düşünüyor bilmiyoruz.

Bu da tabii müthiş bir travma Arda için. Dolayısıyla Arda son derece zeki, yetenekli, çok kültürlü, İngilizceyi, Fransızcayı ana dili gibi bilen, İsviçre'de okumuş, kolej mezunu müthiş yetenekli bir arkadaştı; ama aynı ölçüde ruhsal ve zihinsel dengelerini koruduğunu söylemek çok mümkün değil. Biraz böyle gelişleri gidişleri olan bir arkadaştı.

— Hürriyet'*e nasıl gelmişti o?*
— O da Erol Bey'in böyle bir akrabalık ilişkisiydi sanırım. Galiba annesiyle Erol Bey'in ailesinin bir ilişkisi varmış. O da tanıdık. Yani Erol Bey hep etrafına böyle tanıdık, aile ilişkileri olanları alıyor kimi zaman.

— *Nezih Demirkent gönderildikten sonra geliyor değil mi?*
— Nezih Demirkent'in yerine geliyor.

— *Siz...*
— Hayır! Ben *Hürriyet* ile ilişkilerimi Nezih Bey döneminde kurdum. *Hürriyet*'in seminerlerinde hocalık yapmayı filan... Fakat işe başladığım zaman Erol Simavi, Nezih Bey dönemini bitirmiş, yerine Arda Gedik'i ve Çetin Emeç'i getirmişti.

— *Çetin Emeç de içinde, ama o yazı işlerinde galiba.*
— Çetin Emeç Genel Yayın Müdürü, Yazı İşleri Müdürü Seçkin Türesay, Arda Gedik de Erol Bey'in adına gazetenin idarî ve mali işlerini, dağıtımını, mali dengelerini gözeten patron vekili. Yani hiyerarşiye bakarsanız; Erol Simavi, onun adına Arda Gedik, onun altında Genel Yayın Müdürü Çetin Emeç ve ondan sonra malum yazı işleri müdürlüğü filan.

— Teklifi aldınız ve İstanbul'a geldiniz.
— İstanbul'a geldim, hiç Erol Bey ile konuşmadım, bilhassa konuşmadım. Anlatacağım zaten nasıl tekrar karşılaştığımızı. Arda dedi ki, "Erol Bey gazetenin denetlenmesini istiyor. Çetin Emeç ve arkadaşları bir gazete çıkarıyorlar. Biz de burada onu eleştireceğiz, bir anlamda denetleyeceğiz."

— Hürgün *yok henüz...*
— Daha yok o zaman, *Hürgün*'ü sonra çıkardık. Oktay Kurtböke'nin Genel Yayın Yönetmenliği'nde çıkarttık. Kırk küsur günde de kapattık, 1985 filandı. Ama bu anlattığım 1983.

"Sen gazeteyi denetleyeceksin. Onlar gazeteyi çıkartacak, sen de eleştireceksin." Anlayabildiğim kadar...

— *Yani* Hürriyet*'ten söz ediyor.*
— *Hürriyet*'ten söz ediyoruz. Anlayabildiğim kadar Erol Bey, patron olarak gazeteyi çıkaranların çok net bir denetime tabi tutulmasını istiyordu; bir. İki; onlara da devamlı bir mesaj, bir belki de demoklesin kılıcı... Yani, "Burada başka adamlar ve başka takımlar da var. Eğer sizden memnun olmazsam daima alternatifiniz var."

— Peki bu 12 Eylül ile gelen bir tedirginlik miydi, yoksa?..
— Hayır! Hep yapmış bunu Erol Bey. Zamanında mesela bizim Ankara'daki Kalem'in sahibi ünlü yazar Mehmet Kemal Kurşunlu aynı işi yapmış. Ankara'da Kalem diye lokanta açtı da sonra iflas etti. Kızı önce benim öğrencimdi. Mesela Mehmet Kemal'e bir ara böyle bir şey yaptırmış sonradan duyduğuma göre. O arada ünlü gazete patronu, 6-7 Eylül sırasında Atatürk'ün Selanik'teki evine atılan bombayı özel baskı ile Türkiye'ye duyuran gazetenin sahibi Mithat Perin de iş arıyormuş. İşte "İhtisas Komitesi" adıyla bir kurum kurduk *Hürriyet*'te. Ben onun başkanı oldum. Mithat Perin üyemizdi. Birkaç arkadaşı daha okuma izleme için aldık, dört beş kişi ciddi bir kurum oldu; yani İhtisas Komitesi Başkanıydım

ben *Hürriyet*'te. Tek kişi değildim. Benim ayrı bir odam vardı. Sonra Oktay Kurtböke de katıldı buraya.

Her gün saat 11.00 gibi, o gün çıkmış olan gazetenin dizgi hataları dahil genel değerlendirmesini yazılı rapor olarak bir nüsha Çetin Emeç'e, bir nüsha Erol Simavi'ye yolluyordum. Ve müthiş bir devrimdi. Her gün! Her gün onlar bir gazete yapıyor, her gün ben ve arkadaşlarım o gazeteyi eleştiriyorduk.

Arda bana bu işi genel çizgileriyle anlattı,

"Böyle bir işe gelir misin?" dedi.

"Gelirim," dedim ve gittim.

İşte yönetim katında Erol Bey'in ve Arda'nın odalarının olduğu katta bize bir oda verdiler. Çalışıyoruz. Arda o arada sordu:

"Erol Bey ile görüşmek ister misin işe başlamadan?" dedi.

"Hayır istemem," dedim.

Şimdi onun sebebi de şu: Ben ilk defa devletten ayrılıyordum ve özel bir teşebbüse, bir patron müessesesine geliyordum. Patronla yakın temas kurmak, arkadaş olmak istemedim. Üstelik de aile dostu olduğunu biliyorum. Benim iş ahlakıma, iş terbiyeme ve bağımsız kişiliğime çok uygun gelmedi bu. Ve ben patronu daha çok soyut bir kavram olarak aynen devlet gibi görmek istedim.

Dolayısıyla orada çalıştığım bütün süre içinde de Erol Bey'in aile çevresine, yakın çevresine asla girmedim. Katiyen girmedim, o da zaten bunu istemedi. Sadece iş için temas ederdik. Gazeteye en erken ikimiz gelirdik, 7.30'ta gelirdik, o da ben de. 7.00-7.30 arası gelirdik; çünkü ben gazeteyi kontrol edeceğim, o da işte patron olarak 7.00-7.30'da gelirdi, 11.00-11.30 gibi giderdi. Bitirirdi işini. Ondan sonra yemek yer, yatar uyurdu 14.00'ten 16.00'ya kadar. Sonra başka işleri varsa onları 16.00'dan sonra yapardı.

İşe başladıktan çok kısa bir süre sonra Erol Bey odama geldi. Kendisi geldi odama, ben gitmedim, o da çağırmadı. Erol Bey çok üstün insani özellikleri olan bir kişidir. Benim Erol Simavi hakkındaki yargılarım insan olarak çok olumlu-

dur. Bir defa fevkalade naziktir, bir İstanbul beyefendisidir, gerçek bir beyefendidir. Aynı zamanda kabadayı kültürünü filan da iyi bilir; yani o çevreleri de bilir, fakat onu çaktırmaz. Çok naziktir, çok beyefendidir, çok saygılıdır insanlara. İnsanların yüzlerine karşı sert eleştiriler, hakaretler asla yapmaz. Eleştirilerini, Arda'ya ya da Çetin'e söyler, onlar aktarırlar; yani öyle muhatap da olmaz.

Odama geldi bir sabah erkenden:

"Hoş geldin, nasılsın, iyi misin?" dedi.

"İyiyim."

"Yahu bu Çetin'e laf anlatamıyorum. Bir büyük adam Ankara'dan kalkmış gelmiş, dinlesene şu adamın söylediklerini, yazdıklarını, diyorum. Bir türlü laf anlatamıyorum," diye bana Çetin Emeç'i şikayet etti.

Ama sonra anlıyorum ki, bunlar Erol Bey'in yönetim taktikleri. Yani orada kesinlikle iki başlı bir yönetim istiyor. Gazeteyi çıkaran genel yayın yönetmeni, tepesinde bir denetim olduğunu, bir alternatif olduğunu o hissetsin ve ayağını denk alsın istiyor.

Ben müthiş de bir psikolojik yıkım içindeydim o sırada, onu itiraf etmem lazım. Bir defa ben *Hürriyet*'e geldiğimde bir sürü dedikodu çıktı. Tabii yazar olduğum için, "Başyazı yazacak," dediler, "Yazar olacak," dediler, "Genel Yayın Müdürü olacak," dediler. Nitekim Ankara'dan Ertuğrul'u (Özkök) eklemledik gazeteye. Ertuğrul biliyorsunuz hâlâ Genel Yayın Müdürü.

Ertuğrul da Ankara'dan benim yaptığım işi yapıyordu, o da rapor yolluyordu.

— *O zaman Ankara Temsilcisi mi, yoksa?..*

— Hayır hayır, dışarıdan akademisyen olarak! Yani aynen bizim kurumsal olarak, İhtisas Komitesi'nin başkanı olarak benim Mithat Perin ile yaptığımı yapıyordu...

— *Onu öneren siz miydiniz Ankara'da?*

— Tabii tabii! Ama! Ben önerdim, ama ilk teması bizimle zaten Doğan Hızlan yapmıştı. Erol Bey, Doğan Hızlan'ı yolla-

mıştı Ankara'ya. Doğan Hızlan, Ertuğrul'u ve beni Kent Otel'e çağırdı, herhalde Nezih Bey'in ayrılacağı sıralarda:

"Artık *Hürriyet*'te sizle birlikte çalışmak istiyoruz," dedi Doğan Hızlan, Kent Otel'de Ertuğrul Özkök'e ve bana. Bu 12 Eylül'den herhalde bir süre sonra oldu. Ondan sonra İstanbul'da tekrar buluştuk Doğan Hızlan'la, o ara tekrar bu *Hürriyet* seminerleri yapıldı. Biz oraya katıldık, hocalık yaptık orada, ondan sonra ben üniversiteden istifa ettim, iş teklif edilmesi üzerine *Hürriyet*'te kurumsal olarak çalışmaya başladım.

Ertuğrul da Ankara'dan, dışarıdan, akademisyen olarak bize rapor yolluyordu. Beş gazeteyi karşılaştırıyordu o, *Güneş* filan vardı o zaman. Mukayeseli raporlar ve çok güzel analizler yapıyordu, çok güzel raporlar yolluyordu. İşte o yapı içinde ben çok net bir tavır koydum; yarı şaka yarı ciddi:

"Ben buralarda sürünecek adam mıydım!" diye bir söylem geliştirdim; yarı şaka yarı ciddi, "Yahu çok çalışıyorum, sefil oluyorum. Ben akademisyenim, benim araştırma yapmam lazım, benim ders vermem lazım. Burada gazete ile uğraşıyorum. Nedir bu benim başıma gelenler!" diye çok açık, herkesin ortasında; yani herkes anlasın diye:

"Ben buralarda sürünecek adam mıydım!" diye bir tavır koydum.

Bunu iki nedenle yaptım. Bir, biraz gerçekten öyle düşünüyordum. Yani akademik kariyer dışı hayat benim için sefil bir hayattı; Türkiye'nin en büyük gazetesinde en üst düzey yönetici veya denetimci bile olsam, akademi dışı hayatı bir cehennem hayatı olarak görüyordum. İki, başka bir nedenle daha yaptım; yani *Hürriyet*'te herhangi bir ihtirasımın, herhangi bir beklentimin olmadığını herkese aktarıp patron dahil, Çetin Emeç dahil, bir tehlike, bir tehdit oluşturmadığımı anlatmak için...

— *"Benden korkmayın!" yani.*

— Evet, tamamen. Çünkü hayret edeceksiniz belki ama, ne *Hürriyet* içinde prestij, ne Türkiye içinde prestij, ne yerimi sağlamlaştırmak gibi niyetler taşıyordum. Benim tek ve biri-

cik gerçek niyetim -şimdi güleceksiniz herhalde veya okuyanlar gülecek- *Hürriyet*'i daha iyi gazete yapmaktı; çünkü benden o istendi.

Ben katıldığım bir kuruluşun yapısını değiştirmeye, orada egemenliği ele geçirmeye, devrim yapmaya filan çalışan iddialı bir insan değilimdir. O zaman *Hürriyet*'te de öyleydi, şimdi *Cumhuriyet*'te de öyle. Çünkü benim iddiam bilim yapmakta, yazmakta. Kendimi başka türlü kanıtlamaya ihtiyacım yok; bulunduğum yerde benden ne isteniyorsa ne bekleniyorsa, sadece onu yaparım.

Ama tabii sosyoloji profesörüyüm, sosyal bilimciyim; basının, medyanın içindeyim. Pek çok insanın göremediği şeyleri görüyorum. Veya görüp de dile getiremediği konuları gündeme taşıyorum; çünkü hem birikimin var, hem ihtirasım ve korkum yok. O zaman daha basın, medya olmamış, özel televizyon yok. Türkiye'de ilk defa Erol Bey'e rapor verdim. Türkiye'deki hemen hemen ilk raporlardan biridir bu, yani çok önemlidir. Şimdi tabii o rapor kim bilir nerededir, bilmiyorum. Televizyonlar kuruluyor, özel televizyonlar belki olacak belki olmayacak, bilmiyoruz, daha o zaman, 1980'li yıllar, tek TRT var. "Artık dünyada bir gazetenin tek başına yaşaması mümkün değil, mutlaka bir televizyon kanalı sahibi olması lazım *Hürriyet*'in ve televizyon ile gazetenin birbirini destekler bir yapı içinde gelişmesi lazım," diye yazılı rapor verdim.

Dolayısıyla işimi iyi yapmak için, yani *Hürriyet*'i daha iyi bir gazete yapmak için elimden ne geliyorsa yaptım. Sonra o raporlar ne oldu, bilmiyorum. Birer kopyası bende duruyordu, ama galiba attılar evde o kopyaları. Belki *Hürriyet*'in arşivinde bakılsa bulunabilir.

Devletteki akademisyen iş ahlakımı aynen *Hürriyet*'te sürdürdüm; sabah 7.30'da gazeteye girerdim, akşam 11.00'de filan çıkardım, 10.00-10.30'da, 11.00'de. Çünkü Erol Bey oraya bir bar kurdurmuş, dördüncü kata. İnsanlar gazete dışına gitmesinler diye. Akşam 7.00'den sonra. Arda, ben ve Çetin orada buluşurduk. Ufak ufak içip sohbet ederdik ve o

sohbet gece 21.00-22.00'ye kadar sürerdi. Ben eve giderdim, Arda da muhtemelen eve giderdi, Çetin de, Günay'a giderdi. O geceyi sabahlara dek sürdürürdü.

Böyle bir yapı içinde ve hakikaten bir hamal gibi çalışıp mutsuz bir yaşam sürdürdüm *Hürriyet*'te; çünkü akademik kariyerin dışındaydı.

Bu iş dört yıl sürdü: 1983-87. 1987'de ayrıldım, Kamar'ı kurdum.

— *Şimdi, bir kere o 1987'ye gelmeyelim daha. Orada biraz da yaptıklarınızı konuşalım.*
— Erol Bey yönetimi bırakıp gidince, benim işlevim de orada sıkıntı yaratan, beni tatmin etmeyen bir hale geldi. Ben ayrılacağımı söyledim.

— *Bunu kime söylüyorsunuz?*
— Ben herkese söylüyorum. Ben çok açık adamım.

— *Yayın yönetmeni Rahmi Turan mı o zaman?*
— Yok, Çetin dönmüştü. Bir gün işten çıktım, saat 18.00-18.30'du, ofisimden çıktım. Arabama yürüyorum, baktım yanımda iki adam, dediler ki:

"Efendim sizi Sedat Bey rica ediyor." Sedat Simavi, dedesinin adını taşıyan, Erol Bey'in oğlu. Erol Bey, işi ona bırakıp gitmiş.

Benim çıkış saatimi kontrol etmiş, odasından da görüyor, ben karşı binadayım. İki tane arkadaş yollamış, benimle görüşmek istiyor ve iş saatinde de çağırmıyor, çıkarken çağırıyor. Neyse, böyle ikisi iki yanımda Sedat Bey'in odasına girdim ki, Doğan Hızlan ile Oktay Kurtböke. Üçü beraber oturuyorlar:

"Buyurun Hocam," diye... Sedat Bey de çok saygılıydı, hocamdan başka bir şey söylememiştir. "Hocam buyurun," dedi, oturduk. Özet olarak şunu söylüyor:

"Hocam, maaşınız aynen devam, şoförlü arabanız devam, sekreteriniz devam. İstediğiniz kadar burada kalın, sizin

varlığınız bize fayda, bir yere gitmeyin." Doğan ile Oktay da buna tanıktır.

Dedim ki:

"Sedat Bey, çok teşekkür ederim. Sağ olun, var olun, ama ben böyle bir adam değilim. İşlevimi tam yapamadığım yerde duramam."

Çünkü Çetin, *Milliyet*'e gitmiş, dönmüş gelmiş. Erol Bey işleri bırakıp gitmiş. Arda gitmiş. Yeni sıkıntılar doğmuş. Çetin işi tek başına götürmek istiyor. "Ben bu yapıda kalamam. Sizin dediğinizi anlıyorum, çok teşekkür ederim ama mümkün değil." Doğan'la Oktay da ayrılmamam için çok ısrar ettiler, ama gerçekten o durumda kalamazdım. Tabii kalıp bekleseydim, bir şeyler olabilirdi, nitekim bir süre sonra Çetin de genel yayın müdürlüğünden ayrıldı, ama benim öyle beklentilerim yoktu ki!

Mümkündü, değildi filan onu bilemem ama böyle de tatlı bir ayrılışımız olmuştur.

Ayrılırken aldığım tazminatların parasıyla da Kamar'ı kurdum. Kamar, Kamuoyu Araştırma'yı onunla kurdum.

— *Ama sanıyorum o dönem bu gazetenin denetimi ile de yetinmediniz,* Hürriyet'*te başka şeyler de yaptınız.*
— Tabii tabii!

— *Biraz onlardan söz edelim.*
— *Hürriyet*'te de yaptım, dışarıda da yaptım. Şimdi o dönemin, pek kimsenin dikkat etmediği, benim açımdan en önemli olayı, Türkiye'de seçim araştırmalarını, bir günlük gazetede başlatmış olmamızdır. Tabii bunu ilk yapan, hocam Profesör Nermin Abadan Unat'tır. Onu unutmamamız gerek. Fakat günlük bir gazetede kurumsal olarak biz başlattık. Bütün basın, sonradan bizim arkamızdan geldi.

Tabii o dönemin toplum ve siyaset açısından en önemli olayı, Aydınlar Dilekçesi. Şu Aziz Nesin'in önderlik ettiği, sonra Prof. Hüsnü Göksel'le birlikte gidip Kenan Evren'e verdikleri...

Aziz Nesin'le çok yakın arkadaştık. Ankara'da daha üniversiteden istifa etmeden, 1970'li yılların sonunda Ecevit'in başbakanlığı sırasında çok yakındık. Aziz Bey, Ankara'ya geldiği zaman bize gelirdi, evimize... Bilgi ile çok yakın arkadaşlıkları vardı. Biz Elif, Ebru'yla İstanbul'a geldikten sonra onun çiftliğine giderdik. İkizler tavşanları severdi. Hatta bir gün Semih Balcıoğlu, Bilgi, ben, Aziz Bey'in çiftliğinde birlikte tam bir gün de geçirmiştik. Fotoğraflarımız vardır.

Gazetede çalışıyorum. Telefon etti, "Emre bir gün görüşelim," diye, gittim. O sırada Nişantaşı'nda oturuyordu. Bu Aydınlar Dilekçesi projesini anlattı. Daha işin en başında. Henüz daha toplantılara başlamamıştık. Dedi ki:

"Böyle böyle, 12 Eylül'ün baskılarına karşı bir ortak hareket yapıyoruz, bir dilekçe hazırlıyoruz. Ben lider gözükmek istemiyorum. Bunu sen götür. Bunun liderliğini sen yap," dedi.

İlk tepkim, "Pek olacak gibi gözükmüyor!" dedim, "Çünkü bir, *Hürriyet*'te tam zamanlı çalışıyorum. İki, *Hürriyet*'teki pozisyonum ile buradaki pozisyonum çatışır, beni de gazeteyi de sıkıntıya sokar. Bu ikisi birbiriyle pek kabili telif değil. Ama bir düşüneyim," dedim.

Ondan sonra biraz düşündüm, hakikaten biraz etrafı yokladım, mümkün değil tabii, çünkü *Hürriyet*'te, gazetenin kurumsal kimliği ile benim ismim bütünleşmişti. Böyle bir kimlikle oturup da bir Aydınlar Dilekçesi liderliğini yapacak durumum yoktu. Ertesi gün veya daha ertesi gün gene buluştuk, Aziz Bey'e bunu anlattım:

"Liderlik mümkün değil! Ama şunu yaparız. Ben dilekçenin hazırlanışında bütün faaliyetlere katılayım. Düşünsel olarak yazmaya da katkıda bulunurum, temas da kurarım ama onun liderliğini yapmam."

Çok anlayışla karşıladı. "Peki," dedi.

Birçok toplantı yaptık. Ayrıntılarını hatırlamıyorum ama beş-altı toplantıya katıldığımı anımsıyorum. Birçok insanı ben de aradım. Onun Nişantaşı'ndaki evinde toplandık, metinler yazdık, ben redaksiyonlarını yaptım vs. Aydınlar Dilekçesi'nde benim katkım çok fazladır. Hatta bazı ifadelerin doğrudan kaleme alınmasında da etkin rolüm vardır.

Sonra çok doğru bir kararla Aziz Bey, Hüsnü Göksel'i hareketin lideri olarak belirledi. Hüsnü Bey tıp profesörü, Hacettepe'de, göğüs cerrahı, fevkalade bir göğüs cerrahıydı; ilerici bir insandı, çok demokrattı. Hatırlarsanız, Kenan Evren'e götürüp beraber verdiler.

Yani *Hürriyet*'teyken yaptığım ikinci önemli iş oydu. Bu uzunca da sürdü çünkü. Onu anımsıyorum.

— Bir de onun yargılanma sürecinde bir savunmanız da vardı sizin.

— Evet, tabii. Sıkıyönetimin her şeyden haberi vardı zaten. Nasıl hazırlandı, kimler öncülük etti filan. O da ilginçtir.

— Ama siz imza koyanların arasında da vardınız değil mi?

— Tabii tabii! Son ortak bildiri imzamdır.

— Son imza.

— Yani benim bir bildiriye attığım son imzadır, çünkü sonra çok ayıp şeyler yaşandı.

— O ara geri çekenler de oldu galiba değil mi?

— İki şeyi hiç unutmuyorum. Birisi, sıkıyönetim komutanlığındaki yargılanmada mübaşir, "İbrahim Tatlıses ve arkadaşları" diye çağırıyordu bizi. Bizim toplumda saygınlığımızı zedelemek için. İki, Fikret Hakan, "Yanlışlıkla imzaladım," diye beyanat verdi.

Beni çok üzmüştü bunlar ve o nedenle, ondan sonra hiçbir toplu eyleme, o günden bugüne hiçbir toplu eyleme imza atmadım. Çünkü başkalarının attığı imzalarda ne yaptıklarını bilemiyorsunuz ve onların davranışları sizi de bağlıyor.

Askeri savcı çağırdı. Ben de gittim Selimiye'ye, yargılanmaya; hatta kimseye haber vermedim. Selimiye'de yargılanmaya gidiyorum, ne aileme haber verdim, ne *Hürriyet*'e haber verdim. Bir eski öğrencimden rica ettim, İstanbul'da oturan bir kız öğrencimden, eşi ile benim eşim ile ailece de görüştüğümüz. O beni arabasıyla aldı. Hiç kimse-

nin, onun eşinin de haberi yok, benim eşimin de haberi yok. O öğrencim beni aldı, Selimiye'ye götürdü ve arabada bekledi. Ona talimat verdim. Dedim ki, "Çıkmazsam, tutuklanırsam, sen *Hürriyet*'e haber vereceksin, eşime haber vereceksin," vs.

Kimseyi telaşlandırmak istemediğim için öyle bir gizli iş yaptım. Savcı, çok ünlü bir savcıydı; Muhteşem mi, Muhterem mi, öyle akılda kalacak bir ismi vardı.

Yani o dönemde herkesin bildiği biri. Bana çok nazik davrandı. Enteresan bir sorgulama yaptı, "Dilekçeye ne diyorsunuz?" dedi. "Ben bütün bunlara katılıyorum," dedim, "düşündüklerimi söyledim," dedim, "hepsine katılıyorum, hepsini üstleniyorum." Hiç gerilemedim, yani öyle inkara filan da sapmadım. Ama çok nazik davrandı. Bir kabalık yapmadı. Hatta, "Tabii!" dedi, "Artık eleştiri yapmanın da zamanı geldi değil mi Hocam," gibi sözler de söyledi. Ben bu sözlerin üzerine ayrıca hiçbir yorum yapmadım; çünkü ağzımdan laf almak için mi yapıyor, sempatik görünmek için mi yapıyor, gerçekten öyle mi düşünüyor, bilmiyorum. İlave bir şey söylemedim. Sadece o dilekçinin sorumluluğunu kabul ettiğimi belirttim.

— Savunmanızı sözlü mü, yazılı mı yapıyordunuz orada? Var mıydı yazılı savunmanız?

— Hatırlamıyorum. Çıktım. Olay bitti, bir daha da aranmadım.

Ama benim asıl sıkıyönetim olayım, *Hürriyet*'teyken başıma gelen olaydır, başkadır. Robert Kolej'de yaptığım bir 10 Kasım konuşmasından sonra dönemin İstanbul Birinci Ordu Komutanı ve Sıkıyönetim Komutanı Necdet Öztorun'a yapılan bir ihbar sonunda başıma gelenlerdir.

Olay şu: Robert Kolej'de bir arkadaşımın kızı okuyor. 10 Kasım'da benden bir konuşma yapmamı istediklerini söyledi. Robert Kolej hocaları, bu çocuk aracılığıyla bana ulaştı. Arkadaşım da araya girdi. Kıramadım onları. "Peki, geleyim 10 Kasım'a," dedim, gittim.

Bir girdim ki müthiş bunaltıcı, baskıcı bir ortam. İlk grup, ortaokul öğrencileri. 10 Kasım, perdeler kapalı. Kalın, hiç unutmuyorum ışık geçirmeyen bordo renkli perdeler, loş bir ışık, ağır bir klasik müzik, herkes oturmuş, çıt yok. Felaket ağır bir ortam. Çıktım dedim ki, "Şu perdeleri açın, şu müziği kesin. Bu ne! Kasvetli bir ortam!" Unutmayın ki, ortaokul çocuklarına konuşuyorum. Dedim ki, "Ben size Atatürk'ü bir insan olarak anlatacağım şimdi," ve birkaç özelliğini anlattım.

Aklımda kaldığına göre bir, temizliğini anlattım. Cephede bile her sabah duşunu yapıyor, tıraşını oluyor, siyah ipek fularını bağlıyor, öyle çıkıyor askerlerin veya emrindeki komutanların karşısına. Temiz adamdı, cesur adamdı diye anlattım. Bir de, cesareti öyle kör bir cesaret değildi, zamanlaması da çok iyiydi. Yani ne zaman, ne yapacağını bilen adamdı. Yani ortaokul çocuklarına temizlik, cesaret, zamanlama gibi davranış biçimlerini anlattım. Ha, bu arada çocukları da uzun süredir orada tutuyorlar tabii. "Sıkıldınız mı, isteyen tuvalete gidebilir," diye de laflar ettim.

Ettim, bilhassa insanileştirmek için olayı.

Ondan sonra anlayabildiğim kadar oradaki yönetici gibi veli gibi veya kendini görevlendiren (durumdan vazife çıkaran) öyle insanlardan biri olan bir emekli subay, bir dilekçe yazıyor sıkıyönetime:

"Bu adam geldi, Emre Kongar. Atatürk'ü küçümsedi. 'İnsan olarak anlatacağım,' dedi. Bir de günün mana ve ehemmiyetine uygun olmayan 'Çişi gelen tuvalete gitsin,' gibi laflar etti," diye beni sıkıyönetim komutanlığına şikayet ediyor.

O sırada, "Büyük Atatürkçü" geçinen -hâlâ hayattadır- Necdet Öztorun sıkıyönetim komutanı. Derhal Vali Yardımcısı, sınıf arkadaşım İhsan Yalçın'a telefon ediyor, "Atın bu herifi içeri!" diyor. İhsan da olayı şöyle anlattı:

"Açtı telefonu Necdet Paşa, 'At bu herifi içeri!' dedi. Ben de dedim ki, 'Efendim, o benim sınıf arkadaşımdır Mülkiye'den. Çok iyi çocuktur, çok Atatürkçü çocuktur. Aman yapmayın, bakalım neymiş!' filan diye onu yatıştırdım. Ben seni kurtardım hapisten."

Muhtemelen doğrudur, ben inandım İhsan'a. Çok da ikna edici anlatıyordu. Ayrıca benimle bir menfaat ilişkisi yoktu.

Sonuç, özet olarak bir gün bir başkomiser geldi. 10 Kasım konuşmamı yaptıktan bir hafta sonra filan. Sivil, saygılı bir adam.

"Buyurun," dedim. "Ben asayişteniim. Sizin konuşmanızın metnini istiyoruz," dedi. "Ben metne dayalı konuşma yapmam ama vereyim," dedim. Konuşmamı yazdım, verdim. Sonra bir ses çıkmadı.

Ondan sonra Ordinaryüs Profesör Reşat Kaynar, dünya şekeri müthiş bir nisan, müthiş bir bilim insanı, bir Atatürk sempozyumu düzenledi, ben de konuşmacıyım. Sıkıyönetim komutanını da çağırmış. Bu komutan, Necdet Öztorun Paşa, biliyorsunuz Evren döneminde *Atatürkçü Düşünce Sistemi* diye kitap yazan bir adam. Açış konuşmasını yaptı. Konuşması bitince, gitmedi. Geldi yerine oturdu. Bekliyor. Ben de birinci konuşmacıyım, ondan sonra ben konuşmacıyım. Beni çağırdılar. Tam ben kürsüye doğru yürürken, "rap" diye ayağa kalktı. Tabii bütün beraberindekiler de birlikte. "Rap, rap, rap" yürüyerek, önümden geçip toplantıyı terk ettiler. Benim halimi düşünebiliyor musunuz? Üstelik konuşmam sırasında da, en arkadan sivil giyimli biri bir provokasyon daha yaptı. Kalktı, "Siz Atatürk'ü 'üstün insan' olarak anlattınız. O 'üstün insan' değil, 'insan üstüdür'" dedi. Aklı sıra benim kolejdeki konuşmamı eleştiriyor.

— *Bu arada sizin o,* Atatürk *kitabınız da çıkmış.*

— Tabii efendim! Belki de Necdet Paşa ona da kızmış. Bakın, bir gün televizyonda bir haber. Yasaklı kitaplarda benim *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı,* fotoğraflı motoğraflı. A! Nedir, ne değildir, derhal yollara döküldük. Mahkemeler, zabıtlar, şunlar bunlar araştırılıyor. Yasak kararı yok, hiçbir şey yok. Sonradan ortaya çıktı ki, bu Öztorun Paşa benim *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı* kitabımın garnizonlara sokulmasını yasaklamış. Yani öyle bir emir var, bir yasak var; televizyonda ona dayanarak bir haber yapmışlar. Kasıtlı tabii.

— Ama ben 1982'de Burdur'da kısa dönem askerlik yaptım, orada vardı mesela.
— İstanbul Sıkıyönetim Komutanı olarak yasaklamış.

— Doğan Avcıoğlu'nun, sizin kitaplarınız hep oradaydı...
— İstanbul'da yasaklamış. İstanbul Sıkıyönetim Komutanı. Sebebi de net. Kitapta bir bölüm var; diyorum ki, birkaç cümle üst üste diyorum ki, "Mustafa Kemal Atatürk'ün Çanakkale savunması, müttefiklerin, Fransız ve İngilizlerin Boğazları yararak Karadeniz'e çıkmasını ve Çarlık Rusyası'na ulaşmasını önledi. Dolayısıyla savaşta Çarlık Rusyası'na destek veremediler Almanya'ya karşı. Böylece Çarlık Rusyası'nın zayıflaması ve yıkılması kolaylaştı ve önce Menşevik, sonra da Bolşevik Devrimi daha kolaylaştı. Ondan sonra da tarihin ve talihin sanki bir garip cilvesi gibi Türk Kurtuluş Savaşı'na yardım eden tek büyük devlet Sovyetler Birliği oldu," diyorum. Öyle bir paragraf var. Ona takmış! "Komünizm propagandası" diye. O yüzden yasaklamış kitabımı. Aynı paşa, Öztorun Paşa.

Dönelim kamuoyu araştırmalarına. Tevfik Çavdar -Allah selamet versin- istatistik uzmanı, rica ettim, o da geldi. Profesyonel olarak, yani ona da para ödedik. Tevfik Ağabey ile birlikte Türkiye çapında müthiş bir araştırma yaptık. Örneklemi doğrudan doğruya o seçti. Ben tabii onunla birlikte soru kağıtlarını filan hazırladım. Müthiş bir kamuoyu araştırması yaptık. 1983 seçimleri için "Ne olacak?" diye. Darbeden sonra ilk seçim.

Özal, başbakan yardımcılığından istifa etmiş, sonra güya askerlerle çatışıp ANAP'ı kurmuş. Askerler MDP'yi kurdurmuşlar Turgut Sunalp'a. Ve MDP'yi iktidara getirmek istiyorlar. Necdet Calp, sosyal demokratların temsilcisi olarak Halkçı Parti'yi kurmuş, fakat Necdet Calp 12 Eylül döneminde başbakanlık müsteşarı. En kilit noktadaki en büyük bürokrat. O da ayrı bir skandal tabii sol için.

Biz de *Hürriyet*'te bir araştırma yaptık, "Ne olacak Seçim?" diye. Ve bunu çok büyük manşetlerle ilan ettik.

— İlk araştırma mıdır?

— O dönemdeki ilk araştırma. Benim düzenlediğim, benim yönetimimde. Daha önce Prof. Nermin Abadan Unat'ın yapıp bir gazetede yayınladığı eski bir araştırmayı unutmayalım.

Sonuçları ilan edeceğimizi manşetten haber verdik bir gün önceden. Araştırmayı nasıl yaptık, örneklemeyi anlattık filan. Ertesi gün sonuçları ilan edeceğiz, akşamüzeri yasak geldi sıkıyönetimden. Ben de onun üzerine derhal el yazımla sonuçları yazdım, notere götürdüm, tasdik ettirdim. 1 Kasım 1983: Beklenen, İstenen, Beğenilen ve Oy Verilecek diye, dört kategoride düzenlemişim. ANAP biliyorsunuz yüzde 45 oy aldı.

— Tabii o Evren'in meşhur konuşması vardır.

— "Bunlar bizim yaptıklarımızı kendilerine mal etmişler," diye değil mi?

— Evet! O rüzgarın yönünü değiştirdi.

— Lehine değiştirdi Özal'ın.

— Tabii.

— Efendim 1983 seçimlerinde, ANAP yüzde 45.1 oy almış, Halkçı Parti yüzde 30 almış, Milliyetçi Demokrasi Partisi yani Sunalp'in partisi yüzde 23 almış.

Benim bulduğuma bakın:

ANAP beklenen yüzde 42, istenen yüzde 43, beğenilen yüzde 44.9, oy verilecek yüzde 48.

Yani nedeyse yüzde yüz, tam gözünden vurmuşuz. Yalnız, ikinci sırada MDP gözüküyor, Halkçı Parti üçüncü sırada gözüküyor. Orada kamuoyu bizi yanıltmış veya biz atlamışız. Yani yaptığımız araştırmada, gerçek eğilimin ANAP'ta olduğunu tam isabetle bulmuşuz. Fakat ikinci ve üçüncüyü karıştırmışız. Kamuoyu, askerlerin desteklediği MDP'yi, askerlerin desteklemediği Halkçı Parti'nin önünde göstermiş diye düşünüyorum. Her neyse, sıkıyönetim şak diye bunun yayınını yasakladı.

— Tahmin etti mi peki ya da el altından öğrenmiş olabilirler mi?
—Öğrendiklerine hiç kuşku yok. Tahmin ettiler filan değil, sonuçların ellerinde olduğundan eminiz. Yani gazetede çok kişi çalışıyor. Tabii bir bölümü de devlete haber veriyor, sıkıyönetime gitmemesi söz konusu mu? İşte buyrun, noterden tasdikli belgesi burada, namus belgemdir bu benim ve bilimsel başarımın belgesidir. ANAP'ın yüzde 45'ini aynen burada görüyorsunuz.

— O sürece, o dört yıllık sürece baktığınızda neydi? Şimdi bir şeye dikkat etmişimdir. Sürekli dönüştüren bir insansınız. O dönüştürmeyi de, hem bilimsel hem yazınsal hem kitaplarla yapıyorsunuz; mesela kamuoyu ile ilgili 21. Yüzyılda Dünya, Türkiye ve Kamuoyu *kitabınız, o dönemin bir ürünü.*
— Evet, o artık piyasada da yok. Baskısı tükendi ve bir daha basılmadı. O kitap çok önemlidir. Simavi Yayınları onu yayınladı. Orada o kadar çok veri vardır ki...

— Bir dönemin belgesi ve tanıklığı olabilecek bir birikimi burada yansıtıyor. Şimdi iki şey sormak istiyorum. Birincisi, herhalde o dört yıl bu kadar verimli bir döneminiz olmadı yazı açısından?..
— Hayır, çok az yazdım!

— Az yazdınız, ama birçok toplantıda da ben sizi gördüm. Sedat Simavi Vakfı hareketlendi. Birtakım sempozyumlar yaptı, yayınlar yapmaya başladı Simavi Vakfı. Peki, basını ne ölçüde tanıdınız o dört yıllık süre içerisinde?
— Çok iyi tanıdım. Benim için müthiş bir eğitim oldu. Bu deneyimi yaşadığım için çok memnunum.

— Ama hayatınızın yazmadığınız bir dönemi. Peki, ilerde basın, medya döneminizi yazmayı düşünür müsünüz?
— Hayır, çünkü o dönem artık çok geride kaldı ve kaba hatlarıyla çok ortada. Üstelik zaten *12 Eylül Kültürü* diye bir de kitabım var.

— *Kişisel tarihinizde olanları dönüştürüp yazabilirsiniz de. Müsteşarlık döneminizi yazarken de, ne bileyim sırtınızı dönüp gidebilirdiniz, yazma gereğini duymayabilirdiniz.*
— *Ben Müsteşarken*'i müsteşarlıktan ayrılmadan yazmaya başladım. Ayrılır ayrılmaz da bitirdim. Yani üçte biri ayrılmadan yazılmıştı, ayrılınca da hemen üçte ikiyi yazdım, bitirdim.

— *Peki, siz* Hürriyet'*te çalışırken çıkarılan bazı anekdotlar var, dedikodular, bunları neye yoruyordunuz?*
— Tabii medya mensuplarının şakaları, hatta birbirlerine ilişkin işletme öyküleri meşhurdur. Herkes birbirine takılır. Hasan Pulur'un yazdığı anekdot doğrudur: Bir gün bir toplantıya geç gelmiş ve boş olan bir koltuğa sessizce ilişmiştim. Hasan Pulur da, "O koltuk Erol Bey'in koltuğu. Sen o koltuğa ancak 23 Nisan'da otursun!" diye takılmıştı.

Fakat sonradan Hilmi Yavuz ne nedenle olduğunu bilemediğim bir kin ve nefretle hakkımda yalanlarla dolu bir yazı yazdı. Orada benim Erol Bey yokken onun odasını kullandığım, koltuğuna oturduğum gibi külliyen yalan olan şeyler vardı. Güya bir de hem şair hem de felsefeci olacak... Ahlak kurallarına riayet etmedikten sonra ne önemi var ki!

Aslında en sert ve ciddi eleştiri benim çevremden, benim okurlarımdan şöyle geldi, "Niye *Cumhuriyet*'e gitmedin de *Hürriyet*'e gittin?" diye. Cevap çok basit: *Cumhuriyet* istemedi, *Hürriyet* istedi de ondan.

— *Daha doğrusu böyle bir şey olmadı herhalde* Cumhuriyet'*te.*
— Hayır, hiç!

— *O sırada* Cumhuriyet'*te çok yakın ilişkileriniz yoktu sanıyorum.*
— Hayır, hiç kimse ile yoktu.

— *Öyle bir yakınlık yoktu.*

— Tabii tabii! Dolayısıyla keşke *Cumhuriyet* isteseydi de gitseydim. Tabii o sırada *Cumhuriyet* de kendi iç çelişkileriyle uğraşıyordu galiba. Böyle bir görevi önermeyi düşünecek halleri yoktu. Bir patronun kendi çıkardığı gazeteyi tekrar bir bilim adamına inceletmesi bir lüks. Bunu öyle her gazete kolay kolay yapamaz.

— *Bedeli var, parasal olarak...*
— Hem parasal olarak bedeli var, hem daha önemlisi manevi bedeli var. Çünkü ben işin o tarafını galiba unuttum, söylemedim. Orada görev yaptığım dört yıl boyunca Çetin Emeç beni bir zebani olarak gördü, bir şeytan olarak gördü ve bunu da çok açıkça ifade etti, dedi ki, "Biz burada birçok insan, yüz küsur, iki yüz küsur kişi, gecemizi gündüzümüze katıyoruz, gazete yapıyoruz. Ertesi sabah önümüze bizi mahveden bir rapor geliyor, moralimiz bozuluyor. Yapma bunu!" diye.

— *Çatışma oldu mu, açıklıkla anlatın bunu artık?*
— Tabii tabii, bu şekilde bir çatışma oldu. Hatta Çetin, hemen bu çatışmayı patrona, Erol Bey'e götürdü. Erol Bey, Çetin'i tersledi. Yani, "Hayır, bu yapılacak!" dedi. Ve sürekli olarak bana destek verdi.

Hasan Pulur, benim için geçenlerde çok eleştirel bir yazı yazdı, Hilmi Yavuz'a atıf yaparak. Ben de Hasan Pulur için bir şey anlatayım, çok severim Hasan Pulur'u, çok da sayarım. *Ben Müsteşarken* adlı kitabımda onunla ilgili çok ilginç bir bölüm vardır. Bir dönem, ilginç bir dönem, Hasan Pulur *Hürriyet*'te yazı işleri müdürü oldu.

— *Israrla gelmek istedi galiba gazeteye...*
— Hayır, tam tersi. Erol Bey, onu ısrarla yazı işleri müdürü yaptı. O geçiş döneminde Çetin *Milliyet*'e gitmiş, birileri gelmiş. O arada tabii Hasan Bey çok kıdemli, değerli, herkesin saygı duyduğu bir ağabey. Erol Bey'in büyük baskısıyla ve Hasan Bey'in direnişiyle, Hasan Bey çok kısa bir süre yazı işleri müdürlüğü yaptı, hatta genel müdür yetkileriyle galiba, şimdi net hatırlamıyorum.

Ama bir konuşmayı anlatacağım şimdi. O kapasite ile benimle bir konuşma yaptı. İşe başladı, gazetenin bütün yönetimini, herhalde Erol Bey ona verdi, "Sen toparla, abisin," filan diye. Tekrar ediyorum, Hasan Bey istemedi bunu, büyük bir zorlukla oldu bu. Beni çağırdı, gittim, "Merhaba, nasılsın? Otur!" filan. Hiç unutmuyorum, dedi ki, "Emre'ciğim, masanın öbür tarafı ile bu tarafı biraz fark ediyor," dedi, "şimdi ben bu işin sorumluluğunu aldım ve her sabah senin raporun geliyor, moral bozuyor. Bunu yazmayalım," dedi.

Ben de dedim ki, "Hasan Bey..." Hiç unutmuyorum, bunu ilk defa açıklıyorum, "Hasan Bey," dedim, o zaman "Ağabey" demiyordum, şimdi "Hasan Ağabey" diyorum. "Hasan Bey, bunun muhatabı ben değilim. Siz bunu Erol Bey ile konuşun, Erol Bey ne derse o olur," dedim. Ve bitti. Erol Bey'e söylemiş, Erol Bey tabii onu da reddetmiş. Yani böyle çok ciddi bir muhalefet vardı.

— Şöyle bir tavır oldu mu? "Siz gazeteci değilsiniz, bu işten anlamazsınız."
— A tabii çok!

— Şimdi, dışarıdan bir göz, hele yazan, akademisyen bir göz çok daha farklı görür. Ben bunu çok da yaşadım. Böyle bir deneyimim de oldu. Bu, ister istemez o insanları rahatsız etti.

Peki, şimdi diyorsunuz ki, bu kitabın önsözünde:

"Sosyal bilim öğrencisiyim. Türkiye'de ve dünyada olup bitenleri izlemeye ve bunları makro modeller çerçevesinde yorumlamaya çalışan bir sosyal bilim öğrencisiyim."

Şimdi kuşkusuz birtakım şeyleri insan yaşarken o an, belki işinin bilinciyle birtakım şeyler yapıyor. Kuşkusuz siz de o zaman birtakım yöntemler geliştirdiniz. Bir gazete nasıl incelenir; haberiydi, başlığıydı, yorumuydu, ifadesiydi, anlatımıydı bir bütünlük olması gerekir. Resimlerin doğru-yanlış kullanımıydı, birçok şey, belki ilanlarına varana kadar her şey gözünüze ilişmiştir. Yani Türkiye'deki basının ne tür eksikliklerini gördünüz?

— Genel kültür ve mesleki bilgi seviyesi, çalışanlar açısından felaket düşüktü! Hâlâ seviye düşüktür! Sert bir medya eleştirisi yapayım. Gazeteci arkadaşların, özellikle yöneticilerin - tabii klasik dönemden, alaylı dönemden söz ediyorum- birkaç ilkesi var.

Birinci olarak, kendisinin yaptığından başka, her şeyi, herkesin yaptığını eleştirir, karalar ve hatta küçümserler.

İkinci ilke şu, denetim ve yönetim makamına otururbut, altındakilerin hiçbir yaptığını beğenme, en iyi işi bile kafalarına fırlat ve bunu gayet kaba bir biçimde yap, bir daha yazdır. Bu en iyi eğitimdir! Bunu bir eğitim sayıyorlar. Yani bunu illa kendi egolarını tatmin etmek için yapmıyorlar, gelenekleri bu. Yani gazetecinin bir usta-çırak ilişkisi içinde yetişmesini amaçlıyorlar. Ama bunu altlarını ezerek yapıyorlar.

— *Burnu sürtülsün...*

— Burnu sürtülecek, bir daha yapacak, haddini bilecek, ukalalık etmeyecek. Maalesef o denetim ve yönetim makamlarına patronun kararları ile geldiği için insanlar; yani bir kariyer başarısı ile gelmedikleri için genellikle kompleksli de oluyorlar.

Dolayısıyla gazeteciler arasında, birbirlerine çok büyük bir eleştiri, büyük bir güvensizlik vardır. Örneğin medya, dedikodusu en bol olan sektördür. Çünkü herkes birbirini karalamaya çalışır. Ve orada hata yapmak çok kolaydır. Ayrıca yapmadığınız hatalar bile büyütülür. Herkes birbirine çamur atar. Her servis başka bir servise eleştiride bulunur, her servis kendi içinde birbirlerini eleştirir.

Bunun en önemli nedenlerinden biri de, patronluk müessesesidir. Çünkü patronun gazetelerde en çok korktuğu şey, - televizyonun olmadığı dönemleri söylüyorum, ama bu televizyona da aynen yansıyor- o büyük medya gücünün, yani kamuoyunu biçimlendirme gücünün, kendi isteklerinden, iradesinden ve menfaatlerinden bağımsız, hatta onlara karşı, çalışanlar tarafından kullanılması korkusudur.

Yani bir patronun en büyük korkusu, kendi gazetesinde kendi menfaatlerini zedeleyecek bir haberin çıkması veya mu-

habirin kendi kişisel menfaatlerine yarar sağlayacak, patronundan habersiz bir haberin yapılmasıdır.

Bunlar çok çeşitli şeyler olabilir. Bir firmadan rüşvet alınarak veya hediye alınarak, o firma lehine bir haber yapılabilir. Bir firmadan etkilenerek, maddi menfaat sağlanarak, bir başka firma aleyhine bir şey yazılabilir veya bir firmaya şantaj yapmak için bir şey yapılabilir veya magazin basınında bir kadınla ilişki kurabilmek veya bir kadınla kurduğu ilişkiden dolayı, o kadına destek olabilmek veya rakiplerini karalamak için haberler yapılabilir.

Patronların en çok korktuğu şey budur. Patronlar kendilerinden habersiz o gücün kullanılmasından, hele hele bazen kendilerine karşı kullanılmasından çok korkarlar. Bunun için de, hem müthiş bir dedikodu mekanizması, hem ihbar mekanizması kurar, böyle davranışları desteklerler.

— Demek ki, basının yetersizliği de ortaya çıkıyor.

— Ben Türkiye'de medyayı profesyonel açıdan "ilkel" buluyorum; hem gazeteleri hem televizyonları fevkalade ilkel buluyorum. Sadece ahlak açısından değil, teknik açıdan da. Başlıklar yanlış atılır, resim altlarında isimler, konular yanlış yazılır, bir fotoğrafta üç kişi vardır, kimin kim olduğu yazılmaz, yazılırsa da sırasıyla yazılmaz. Anlamazsınız, isimleri hiç yazılmaz. Yazılan isimler yanlıştır. İlkelliğin haddi hesabı yok. Resim altı ile haber metni birbirini tutmaz, başlık ile metin birbirini tutmaz. Kısaltmalar harfler halinde yazılır, açılım belirtilmez. Haberdeki kişi ile resimdeki kişi farklıdır. Herhangi bir haberin arkaplanı, geçmişi, anlamı, çerçevesi asla belirtilmez.

— Çok doldurma bir anlayış egemen. Yani bu açıdan baktığımızda, demek ki yirmi yıl öncesiyle bugün arasında...

— Efendim daha kötü bir şey oldu teknolojinin gelişmesiyle. Eskiden yanlış da olsa, en azından tutarlılık açısından muhabirlerin üzerinde servis şefinin, servis şefinin üzerinde yazı işleri müdürünün veya il temsilcisinin, onların üstünde genel

yayın müdürünün bir denetimi vardı. Şimdi yeni teknoloji, birtakım haberlerin doğrudan bilgisayardan, muhabir tarafından ana haber sayfasına yollanmasına yol açtığı için, elektronik ortamda muhabir yazıyor, tak diye sayfaya giriyor. Bu kontroller de zayıfladı veya kalktı.

Mesela düzeltme servisi sadece *Cumhuriyet*'te var bugün. Başka yerde düzeltme servisi de kalmadı. Çünkü artık Türkçe imla vs. programları var, attığınız zaman sayfaya haberi, o program onu otomatik olarak biçimlendiriyor, imlasını düzeltiyor. Ama içerikti, şuydu buydu o denetimler zayıfladı veya kalmadı, daha kötü oldu.

İletişim fakülteleri kuruldu. Fakülteler bir felaket! Bir defa temel bazı disiplinler öğrenilmeden gazeteci olunmaz. Nedir onlar? Önce Türkçe okumak-yazmaktır, sonra tarihtir, hukuktur, iktisattır ve sosyolojidir. Bu dört ana disiplini bilecek, gazeteciliği, televizyonculuğu onların üzerine inşa edecek. Ne tarih bilinci var, ne iktisat biliyor, ne sosyoloji biliyor, ne hukuk biliyor. Halbuki, iletişim fakültelerinin bu disiplinlere ilişkin temel eğitim vermesi gerekir, en az birkaç yıl.

Ben olsam iletişim fakültelerinin ilk iki yılını tamamen temel bilimlere ayırırım: Türkçe eğitimi, tarih eğitimi, hukuk eğitimi, iktisat eğitimi ve sosyoloji eğitimi. Tamamen temel! Onun üstüne iki yıl meslek, profesyonellik eğitimi veririm. Ve hatta bölümlere ayırırım; yani gazetecilik, televizyonculuk vs. gibi şeyler.

Bölümler var, ama temel bilim yaklaşımı yok! Yani iletişim fakültelerindeki eğitim de bir felaket, zayıf. Kamera taşımasını öğretiyor, ama o kamerayı nasıl kullanacağını yani profesyonel ilkeler, ahlak, hukuk, iktisat, sosyoloji, tarih açılarından öğretmiyor. Haber yazımı diye güya dersler filan var; ama Türkçe öğretmiyor. Onun için basın, Türkiye'de maalesef feci bir durumda ve Avrupa standartlarına göre fevkalade ilkel ve son derece geri. Söyleyeyim. Ben bu fikirlerimin hepsini *Hürriyet*'te çalışırken aynen böyle açıkladım, anlatmaya çalıştım. O yüzden de tabii hiçbir zaman sevilmedim, genel çalışanlar açısından ve hele de yöneticiler açısından.

Bu patron denetiminin en kurumsal ve ahlaki doruk noktası, bizim *Hürriyet*'te kurduğumuz İhtisas Komitesi'dir. Yani bir grup gazeteyi yapıyor, benim başkanlığımdaki bir grup da onu eleştiriyor. Tamamen şeffaf bir biçimde. Kurumsal olarak. Rapor, yazılı olarak herkesin önüne gidiyor. Ne yazık ki ben ayrıldıktan sonra bu komite de kalktı. Biliyorsunuz şimdi "okur temsilciliği" veya "ombudsmanlık" diye bir şey var. O bir hayli farklı bir kurum.

Bir de son zamanlarda çok ciddi bir ahlak sorunu ortaya çıktı. Medya bazı konularda kendini hem savcı hem yargıç konumuna koyup, yargısız infazlara başladı. Ayrıca insanlar hakkındaki iddialar, iftiralar manşetlerde uçuşmaya başladı. Medya özel hayatın gizliliği, soruşturmanın gizliliği gibi temel insan hak ve özgürlüklerini yok etti. Bunu çok ciddi bir yozlaşma olarak görüyorum. Eskiden bu kadar değildi...

— *Peki, KAMAR'ı kurma düşüncesi nasıl oluştu?*

— Çok basit. *Hürriyet*'ten ayrılmaya karar verince benim yapabileceğim iş, kamuoyu araştırmasıydı.

Ama daha önce, başka bir gelişme oldu. Az kalsın *Milliyet*'e geçiyordum. Aydın Doğan ile her zaman bir tanışıklığımız olmuştu. O da haber almış *Hürriyet*'ten ayrılacağımı,

"*Milliyet*'e gelir misin?" dedi.

"Gelirim," dedim.

"Herhangi bir gelirin var mı bir yerden?" dedi. Herhalde ücret düşünüyor, "Vakıf filan gibi bir yerden ücretin var mı, yahut emekli maaşı alıyor musun?" diye sordu.

"Hayır, hiçbir gelirim yok," dedim.

Tabii o durum, maliyetimi çok yükseltiyor onun gözünde. Yani bana hayatımı sürdürecek bir para ödemesi gerektiğini düşündü herhalde. Ama bir ay kadar bir süre haber çıkmadı. Ondan sonra tam ben KAMAR'ı kurdum, Ticaret Bakanlığı'ndan izni aldım. O gün, hiç unutmuyorum, bir kokteylde gene karşılaştık. Aydın Bey dedi ki,

"Haydi gel, odanı hazırlattım gazetede yukarıda, Doğan Heper'in odasının yanında," dedi. Çok üzüldüm tabii, dedim ki, "Maalesef ben KAMAR'ı kurdum. Bir araştırma şirketi

kurdum." Gidemedim. Aydın Bey ile bir geçmişimiz var, beraber Haldun Taner Öykü Ödülü'nü kurmuştuk. Bunun öyküsünü *Yaşamın Anlamı* kitabımda anlatmıştım.

Hürriyet'te geçirdiğim dört yıl medyada, benim bir piyasamı oluşturmuştu. *Hürriyet*'ten ayrılınca, *Milliyet* de istedi, *Sabah* da istedi. Nitekim KAMAR'ı kurduktan sonra *Sabah*'a hizmet verdim şirket olarak. Para ile onların gazetelerini denetledim. Böyle de bir öykü var. KAMAR'ı kurarken, Bülent Tanla çok yardımcı oldu. Onun PİAR diye bir şirketi vardı. Rakiptik, ama ne düşündüyse, belki de bana saygı duyduğu, araştırma piyasası gelişsin istediği için, çok yardım etti kuruluş aşamasında.

— Peki, kadronuzu, ekibinizi, büronuzu filan, nasıl oluşturdunuz ortamı?

— Çok basit! Levent'in girişinde Erol Erduran'a ait bir daire vardı. Makul bir fiyatla, yani normal bir kirayla onu kiraladım. Şimdi orası bir otomobil galerisi. Bir yardımcı buldum, bizim Mehmet Sucu'nun eşi, Canan Sucu. Müthiş çalışkan, çok güvenilir biri. Bir daktilograf bulduk, Bilgi'den, Oyak Sigorta'ya müracaat eden, kabul edilmemiş daktilo istekleri arasından, almadıklarından bir seçim yaptım, Nedret diye çok yetenekli bir kız bulduk. KAMAR'ı kapattıktan sonra onu Oyak'a verdim, çok memnun oldular. Çok iyi ve çok yetenekli, çok ketum bir kızdır o.

Onun seçimi de çok enteresandır. Nedret ilk geldi, daktilo yazdırarak kontrol edeceğim tabii. Yazı bir geldi ki, bütün sayıları yanlış yazmış, ama çok hızlı yazıyor. "Olmaz," dedim, "Bu en önemli şey. Ne kadar hızlı yazarsan yaz. Biz rakamla uğraşıyoruz. Rakamları yanlış yazan birini alamayız." Fakat çok da hızlı yazıyor. "Buna bir şans daha tanıyalım," dedim, çağırdım Nedret'i, "Kızım, biz araştırma yapıyoruz her şey rakam, tek bir hata bile bizi mahveder." Yeniden denedik. Bu kez hiç hatasız yazdı, getirdi.

Bu deneyimden bir kez daha öğrendim ki, herkese ikinci bir şans tanınmalı. Kıza o şansı verdik, bir ateş parçası çıktı. Canan ile Nedret bütün işleri yürüttüler.

— Peki, ilk işiniz ne oldu mesela?
— Hürriyet'e, kamuoyu araştırması yapıyordum. Hep *Hürriyet* ile çalıştık esas olarak. Yani *Hürriyet*'ten ayrıldım, fakat *Hürriyet,* kamuoyu araştırmalarını KAMAR'a yaptırıyordu ve birinci sayfadan, manşetten: "KAMAR, Kamuoyu Araştırma Şirketi... Profesör Emre Kongar'ın yaptığı araştırma..." diye veriyordu. Çok ünlü oldum o sırada. Ve güvenilir, tutarlı sonuçlar yayınladık. O sözünü ettiğimiz mevcudu kalmamış olan kitapta işte o araştırmaların sonuçları vardır.

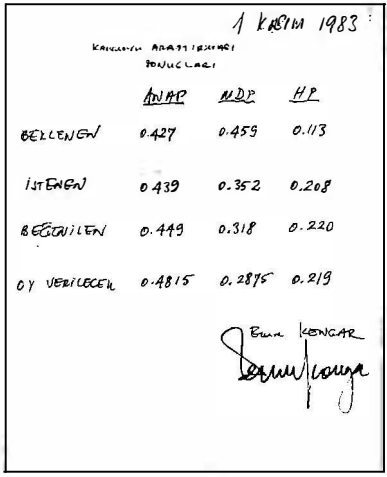
— Sanırım üç yıl sürüyor değil mi?
— Dört yıl: 1987-91.

— Niye noktayı koydunuz?
— Ticaret çok zor bir iş. Bilgi, bulgu, veri ticareti daha da zor; hele doğru bilgi ticareti en zor. Çünkü bir süre sonra şunu gördüm. Maalesef profesyonel yöneticiler, ortaklara karşı konumlarını güçlendirmek için araştırma istiyorlar. Yani bir ürün çıkarıyor, diyelim ki bir otomobil veya bir buzdolabı. O şirketin genel müdürü bir araştırma yaptırıyor, kendi ürününün mükemmelliğini yönetim kuruluna karşı anlatmak için o araştırmayı kullanıyor. Dolayısıyla taraflı araştırma istiyor, fiyat ve tüketici tercihleri araştırmaları taraflı isteniyor.

Allahtan ben *Hürriyet* sayesinde siyasi araştırmalar yapıyordum. Fakat bir süre sonra siyasi araştırmaların da suyu çıktı. Çünkü herkes siyasi araştırmaları kendi gücünü yüksek göstermek için yaptırmak istemeye başladı. Onun için bir süre sonra o işin de tadı kaçtı.

Ve bir de işin esası ticaret. Yani her halükarda müşteri bulacaksın, araştırma yapacaksın, satacaksın, para kazanacaksın. Zor.

— Sonra kapattınız. Ve neydi düşünceniz? Bir kez üniversiteye dönme kapıları henüz açık değil.
— 1991 seçimlerinde devrettim. 1991 seçimlerinde SHP'den aday oldum. Onun için devrettim. Aday olunca o defteri kapattım.

1 KASIM 1983

KAMUOYU ARAŞTIRMASI
SONUÇLARI

	ANAP	MDP	HP
BELLENEN	0.427	0.459	0.113
İSTENEN	0.439	0.352	0.208
BEĞENİLEN	0.449	0.318	0.220
OY VERİLECEK	0.4815	0.2875	0.219

Erdal KONCAR

Sıkıyönetimin ilanını yasakladığı, noter tasdikli, 1983 seçim sonuçları.

— Erdal Bey ile ilk tanışmanız Ankara'da mı oldu, burada mı?

— Kamar döneminde elimde SHP'nin durumuna ilişkin veriler vardı. O, genel başkandı; gittim. O zaman Deniz Baykal da genel sekreterdi. Erdal Bey'e elimdeki verileri anlattım.

O da beni Kent Otel'de yemeğe götürdü. Ankara'da üç-dört saatlik uzun bir görüşmemiz oldu. Ben ona birtakım veriler aktardım, o sorular sordu filan. Öyle bir profesyonel ilişkimiz oldu. Ama tabii para filan istemedim.

— Peki, onu politikada nasıl görüyordunuz?

— Erdal İnönü'yü çok yetenekli bir beyin, ama acemi bir politikacı olarak görüyordum. Konuşması çok hızlıydı. Zor anlaşılırdı. Uygun olmayan bir konuşması vardı, ama kendini eğitti sonra. Bence çok iyi bir politikacı oldu Erdal Bey. Çok, çok iyi bir politikacı oldu, ama bütün kendine yeterli, yetenekli insanlar gibi politikadan bir şey beklemeyen, ama politikaya bir şey katacak olan insanlar gibi sonunda bıraktı.

Benim de ayrılma nedenim odur. Ben de politikadan bir şey beklemedim, ben politikaya bir şey vermek için girdim. Onu

veremeyeceğimi görünce ben de bıraktım. Erdal Bey de öyledir. O politikaya vermek istediklerinin bir bölümünü verdi, SODEP ile Halkçı Parti'yi birleştirdi. Onu çok büyük bir başarı sayar. Ben de öyle sayarım. Çok ciddi bir deney yaptı. Kürt kökenli politikacıları, seçimlerde parti listesinden Meclis'e soktu. Ama o seçeneğin sağladığı olanaklar, yarattığı fırsatlar anlaşılamadı, model çalışmadı. Kürt kökenli politikacılar bu fırsatı kötüye kullandılar. Ondan sonra da bıraktı zaten.

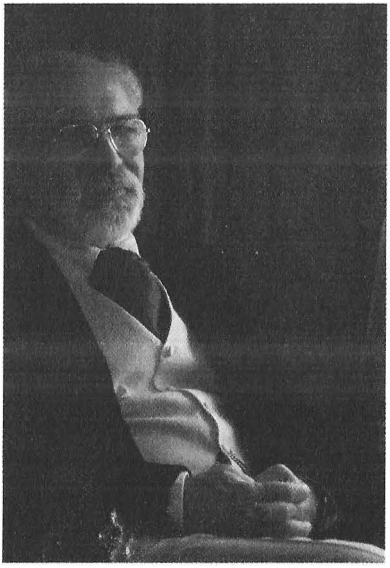
Hiç unutmuyorum, bir gün gene Arnavutköy'de deniz kenarında bir yemekte, "Türkiye'de politikacılar, çoğunlukla politikadan bir şeyler bekler, bir şeyler kazanır. Bir de sizin gibi politikacılar var, bir şeyler beklemeden, vermeye çalışır, bir beklentisi yoktur," dedim. Yanıt olarak, büyük bir zarafetle, "Siz de öylesiniz Emre Bey," demişti.

Bunu hayatımda aldığım en büyük iltifatlardan, övgülerden biri sayarım. Hiç unutmam! Çünkü ben Erdal Bey'i de, kendimi de politikadan bir şey kazanan veya kazanmak isteyen değil, politikaya bir şeyler veren, kendinden bir şeyler katmak isteyen insanlar olarak görürüm. Ama işte sonumuz da böyle oluyor!

ALTINCI BÖLÜM

Hayatın Buluşma Noktalarında

Sözü bağlarsak; öyle çok zeki, çok cin, her şeyin arkasını gören, her şeyin altında ne yattığını anlayan bir insan asla değilim. Katiyen öyle bir insan olamadım. Zaten öyle bakmıyorum olaylara ve insanlara. Ama öbür özelliğim; yani yaşandıktan sonra dönüp tekrardan irdelediğim için konuşmaları, olayları, ilişkileri ve her yeni bilgiyi de tabii, gözümden o sırada kaçmış olan pek çok şeyi yakalıyorum. İlişkileri görüyorum, süreçleri değerlendiriyorum. Bir de ben insanları dinlemeyi çok severim ve iyi bilirim.

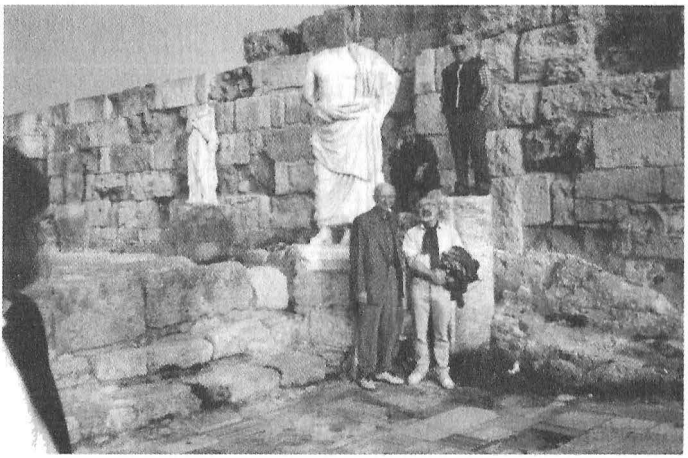

Emre Kongar, 2008.
(Fotoğraf: Nevzat Çakır).

19./ POLİTİK ARENADA

— *Politikaya nasıl girdiniz, nasıl aday oldunuz SHP'den?*
— 1980 sonrası Türkiye'de politika berbat edilmiş, askerler darbe yapmışlar. Ayrıca dinci egemenlik yayılmış ve bu çerçevede sol bir çıkış arıyor. 1991 seçimleri öncesini Türkiye unuttu tabii. Şimdi daha da unutulan, 1989'da SHP'nin Türkiye'nin birinci partisi olduğu... İstanbul, Ankara ve İzmir'i kazandığı belediye başkanlıklarında, yüzde 28 ile birinci parti olmuştu.

Birinci parti SHP, sonra çok geride ANAP, sonra onu kıl payı DYP izliyordu. 1991 seçimleri öncesi Demirel siyasete dönüyor. DYP aktifleşmiş ve sürekli insanlar katılıyor. Çiller fenomeni çıktı ortaya. Her gün DYP'ye yeni bir katılım, her

Erdal İnönü ile, Kıbrıs gezisinde.

gün bir büyük isim. Emre Gönensay DYP'ye katılıyor filan. SHP'de tek bir ses yok, hiçbir hareket yok.

— *İnönü başa geçmiş.*

— İnönü genel başkan, Deniz Baykal genel sekreter. Zaten 1989 başarısı öyle elde edildi. Fakat 1989 başarısı elde edilir edilmez altı ayda bir parti kurultayı toplanmaya başladı.

Ben de o kuruluş dönemi sırasında üniversiteden ayrılmışım, medyada, kamuoyu araştırmaları konusunda biraz ünlenmişim, kitaplarım ödüller almış, KAMAR Kamuoyu ile adımı duyurmuşum vs. Kendimi bir siyasal simge değeri sayıp sırf, yalnızca SHP'de bir hareket olsun, kamuoyunda bir destek olsun diye SHP'ye katılmaya karar verdim. Ondan sonra Deniz Baykal'ı aradım:

"Ne diyorsun?" diye, Deniz Baykal:

"Çok iyi olur, derhal Genel Başkan Erdal İnönü ile konuş," dedi.

Genel Başkan Erdal İnönü ile konuştum:

"Oooo!" dedi, çok sevindi, "Gelin, Ankara'da bir basın toplantısı ile açıklayalım," dedi.

Beni Ankara'ya çağırdı, bir basın toplantısı yaptı ve benim SHP'ye katıldığımı ilan etti.

— *O gidişinizi anlatır mısınız?*

— "Gelin," dedi Erdal Bey, "Gelin bir basın toplantısı ile açıklayalım." Ben sevindim tabii, çünkü ne kadar ses getirirse SHP'ye katılmam, amacıma o kadar uygun olacaktı. Gittim, bir basın toplantısı düzenledi, müthiş bir şey, "Emre Kongar büyük yazar, düşünür bize katılıyor," filan diye. Sonra da beni 7. Bölge'den -ki en zayıf bölgesiydi SHP'nin seçimde, o bölgede barajı aşamadı, hiç milletvekili çıkaramadı- kontenjan milletvekili gösterdi. Seçilmesi en zor olan, belki de mümkün olmayan yer. Çünkü o sırada Özal'ın getirdiği bir yöntemle, bir partinin bir bölgeden kontenjan milletvekilliğini kazanması için o bölgede birinci olması lazım. Oysa 7. Bölge, DYP'nin en güçlü olduğu bölgeydi. ANAP da güçlüydü. DSP

bile güçlüydü, SHP en güçsüzüydü ve barajı bile o bölgede aşamadı. Çünkü iki baraj vardı o zaman.

Şimdi gençler bunu bilmiyor, hem ülkede yüzde 10 barajını aşacaksın, hem de bölgede aşacaksın. Ayrıca yedi milletvekilliği vardı o bölgede. Onu, sonuncusunu, yani yedincisini alabilmek için en çok oyu alman lazım ki, bu zaten SHP için söz konusu değildi. Bu arada en şanslı olan yerler, Beşiktaş, Kadıköy ve Şişli'ydi gene.

— Sanırım o bölgedeki, Küçükçekmece'deki SHP'li belediye başkanının adı olumsuz olaylarla anılıyor...

— Evet, Küçükçekmece'de İnşaat Mühendisleri Odası'ndan gelen Belediye Başkanı Ertuğrul Tığlay'la ilgili tartışmalar var; ayrıca partiyle kavgalı. Artı çok daha önemlisi, çöp grevi, temizlik işçilerinin grevi var.

— Evet, hatırlıyorum onu.

— Biz meydana çıktık, seçim propagandası yapıyoruz; ben, "SHP, demokrasi, özgürlük..." diyorum, seçmen, "Hocam bu çöp rezaleti nedir?" diyor. Belediye başkanı da SHP'li. Yani doğrudan SHP'ye fatura edilen çöp pisliğinin içinde seçim konuşması yapıyorum. Ben onun için, "Kanalizasyon ve çöp içerisinde seçim propagandası yaptık," dedim. Bunları yazdım, *Ben Müsteşarken* adlı kitabımda var. Ama seçim propagandası sırasında, meydanlarda hayatımın en büyük sınıflarına dersler verdim.

— Onu biraz anlatın. Şimdi kabul ettiniz, ama ucunu görüyorsunuz, gene de, "Buradan seçilme şansı yok, ama ben gene bu çalışmayı yapmalıyım," mı diyordunuz?

— Tabii tabii! Benim amacım iki taneydi. Birisi belli, açık; öbürü bir yan ürün olan iki amacım vardı. Belirgin olan asıl amacım, SHP'ye bir toplumsal destek vermekti. Yan ürün olan da propaganda toplantılarında ders vermekti.

Nitekim Küçükçekmece'de muazzam, kaç bin kişi olduğunu hatırlamıyorum, ama o alanda muazzam bir miting ya-

pıldı. Erdal İnönü'nün geleceği söylendi ve ben ana konuşmacıyım Erdal Bey'den önceki. Bir buçuk saat onlara, demokrasi nedir, insan hakları nedir; ama popülerleştirerek, yani halka inerek, gayet vulgarize ederek muazzam bir ders verdim. Hayatımın en büyük tatminlerinden biridir.

— Neyi öne çıkardınız söylem olarak? Bir de vücut ritüelleriniz, el ritüelleriniz, nasıl bir politika algısı vardı o zaman sizde?

— Vallahi ben hep aynı adamdım, yani 1970'li yıllarda neysem oydum... Hiç fark etmez, ha öğrenci karşısında sınıftayım, ha muazzam bir meydanda işte kaç bin kişiydi, on binden fazlaydı herhalde, bir meydanda nutuk atıyorum. Hiç fark etmez! Yani hiç, hiç değişmem. Sınıfta ders anlatırkenki aynı insandım ve aynı tatmini hatta daha fazlasını elde ettim.

Ondan sonra seçimler yapıldı, tabii ben kazanamadım. O sırada Türkiye'de yeni bir özel kanal çıkmıştı: Star. Star bir yıldız; Uzan'larla Özal'ların ortaklığı ve halk, yeni ve değişik olduğu için onu çok izliyor. O kadar ki, SHP'li belediyeler kendi aleyhlerine yayın, propaganda yaptığı halde çanak kuruyorlar ve halka Star'ı izletiyorlar. Star'ın da en parlak programı, "Kırmızı Koltuk". İki kişi sunuyor; birisi Ahmet Altan, öbürü Neşe Düzel.

Bu arada İstanbul Belediye Başkanı Nurettin Sözen ile bir program yapmışlar. Çok sıkıştırdıkları için Nurettin Sözen, programın ortasında stüdyoyu terk etmiş. Türkiye'de yer yerinden oynamış. Beni o programa davet ettiler.

Yalnız şimdi hemen iki şeyi söylemek lazım. SHP'ye katılır katılmaz medyadan hakikaten çok büyük bir destek aldım. Ahmet Altan özellikle yazılar yazdı, "Emre Kongar, SHP'den siyasete atılıyor, çok olumlu bir iştir," diye. Necdet Şen, hızlı gazeteciyi çizen, karikatürcü, *Cumhuriyet*'te karikatür yaptı benim için, destek vermek için. Yani müthiş bir destek aldım, Ahmet'in desteğini de unutamam.

Programa çıktık, Ahmet ile Neşe beni sıkıştırıyorlar. Zaten işleri o.

Ben, "Zaten kazanamayacağımı biliyordum," deyince, Ahmet hemen sordu:

"Peki niye girdiniz?" dedi. Ben de dedim ki:

"Ben kazanmak için girmedim ki!" Onun üzerine Ahmet soruyu patlattı:

"Kaybetmek için mi girdiniz?" dedi. Ben de ona:

"Hayır, kaybetmek için girmedim tabii ders vermek için girdim. Ve o derslerimi verdim ve fevkalade mutluyum. Ayrıca bu seçimlerde birinci parti DYP çıktı. Bu sosyal demokrasinin zaferidir. DYP sosyal demokrat olduğu için değil, Demirel'in kullandığı sloganlar sosyal demokrat olduğu için. Yani 'İhaleler şeffaf olacak... Meclisin duvarları camdan olacak... Ev kadınlarına bile sosyal güvenlik sağlanacak' gibi popülist de olsa, birtakım sosyal demokrat sloganlar kullanıldı," diye.

O programda Neşe Düzel ve Ahmet Altan beni müşkül durumda bırakamadılar, tam tersi ben onları çok müşkül durumda bıraktım ve birdenbire Türkiye'de, medya teorisinin klasik deyimiyle "On beş dakikalığına ünlü oldum". Aslında iki tane televizyon programı vardır geçmişimde beni ünlü yapan. Birisi bu Kırmızı Koltuk'tur, biri de Ali Kırca'nın ben müsteşarken yaptığı Melih Gökçek'in, "Ben böyle sanatın içine tükürürüm," diyerek bir heykeli kaldırmasının tartışıldığı programdır. Orada da dincileri, Melih Gökçek'i perişan etmiştim söylemlerimle.

Her iki programdan sonra da sokağa çıktığım zaman, şimdi çok ünlü program yapan (Yorum Farkı) bir televizyoncu olarak gördüğüm rağbeti gördüğümü hatırlıyorum. Tezgahtar kızlar mağazalardan çıkarak boynuma sarılıyorlardı, "Hocam müthiştiniz!" diye.

Böyle bir macera işte, benim siyaset maceram.

— Bir de konuşmanız vardır, onu anlatmışsınız SHP kurultayında...

— O çok önemli tabii! Sonra seçimler bitti...

— SHP ikinci parti.

— SHP ikinci parti, koalisyon kurulacak, iktidara gelinsin mi, gelinmesin mi? SHP, yüzde 20 oy almış. Deniz Baykal ve arkadaşları, Erdal İnönü'yü genel merkezde eleştiriyorlar, "Rezil olduk! Mahvolduk!" diye. Ve "koalisyona katılmayalım" diyorlar. Çünkü iktidara ortak olamazlarsa genel merkez zayıflayacak, bunlar da Erdal Bey'i daha kolay düşürecekler filan. Bir küçük kurultay yapıldı. Küçük kurultay şu demek: Parti meclisi, artı il başkanları, bir de her ilden bir delege.

— *Ama o ara parti meclisinde değilsiniz?*

— Hayır, hayır, hiçbir yerde değilim. Aday olmuşum, kaybetmişim. O partinin üyesiyim. İstanbul il başkanı da Bozkurt Nuhoğlu; pırıl pırıl bir beyin, 1968'li bir devrimci çocuk. Çok dünya şekeri bir arkadaştır. Hâlâ çok severim. Küçük kurultay başladı, Erdal Bey başkanlık yapıyor.

Yalnız, Bozkurt dedi ki:

"Emre, İstanbul'a konuşma hakkı verilirse ben konuşmayacağım, sana vereceğim hakkımı. Ona göre hazır ol."

"Aman Bozkurt yapma, etme! Ben parti önünde ne konuşurum, nasıl konuşurum? Ya, bana ne parti politikasından!" dediysem de dinletemedim, "Peki ne yapayım?" dedim,

"Vallahi bir konuşma hazırla."

"Kaç dakika?"

"Üç-beş dakika olur. Orada daha fazla konuşamazsın," dedi.

Ben iki tane konuşma hazırladım. Birisi yarım saatlik, birisi beş dakikalık. İkisinin de esasları aynı. Ama hazır, yani yazılı değil, ama ikisini de kafamda hazırladım. Gittik küçük kurultaya. Orada kimin nasıl konuşacağına kura çekerek karar veriyorlar. Önce bir rakam çekiyorlar, o rakamdan parti programından bir sayfa buluyorlar, o rakam sayfanın numarası oluyor. Çok enteresan! Yani 47 numarası çekiliyor, 47. sayfayı açıyorlar. Ondan sonra bir numara daha çekiyorlar, o da satır numarası oluyor. O satırın ilk başındaki harfi buluyorlar, o harf ile başlıyorlar il konuşmacılarına. Şimdi hangi

harfin çekildiğini kesin hatırlamıyorum, ama 'İ'ye yakın bir harf, yukardan bir harf çekildi herhalde. Böylece kurultayın birinci saatinde filan İstanbul dediler, Bozkurt Nuhoğlu filan dendi, yok Bozkurt Nuhoğlu.

Ha, bu arada Bozkurt, İstanbul İl Yönetimi'ni topladı, beni delege seçtirdi. Yani Bozkurt da, ben de İstanbul adına oradayız. Bu biliniyor, kayıtlı. Bozkurt olmayınca ben çıktım kürsüye:

"Buyurun," dedi Erdal Bey. Ben yavaş, yavaş ama yüksek bir sesle, fakat tane tane:

"Ben buraya SHP'yi gömmeye değil, övmeye geldim," dedim ve durdum. Bir kişi 'Kıkıhh' yaptı. Şöyle baktım, Erdal Bey. Derhal anladı, ne dediğimi, hiç bozmadım üslubumu. Tekrar aynı yavaş tempoda, tane tane ve çok yüksek bir sesle:

"Ben buraya SHP'yi gömmeye değil, övmeye geldim," dedim, gene durdum. Herkes bana bakıyor, "Ne diyor bu adam?" diye. Ondan sonra derhal gayet hızlı, yüksek sesle ama vurgulayıcı bir biçimde dedim ki:

"Değerli arkadaşlar, bu sözler Shakespeare'in Antonius'a söylettiği, Sezar'ın cenaze törenindeki nutuktan alınmıştır ve tersine söylenmiştir. Antonius orada, 'Ben buraya Sezar'ı övmeye değil, gömmeye geldim,' der; ama sonra öyle bir över ki Sezar'ı, ayaklanma olur. Ben şimdi bu sözü tersine çeviriyorum, ben buraya SHP'yi gömmeye değil, övmeye geldim diyorum. Çünkü bu partinin ölüsü bile yüzde 20 oy aldı."

Vavv! Yer yerinden oynadı. Alkış, kıyamet! Sonra da bir analiz yaptım, 4K Analizi:

"Birisi kurultay, altı ayda bir kurultay yaptınız, parti içindeki kavga sizi mahvetti. İkincisi kanalizasyon, şehir belediye başkanlıklarını üç ilde kazandık, başarısız göründük, rezil olduk. Üçüncüsü, kına. Ecevit'e kına yolladınız. Sosyal demokratları bütünleştiremediniz. İşte bu bizi mahvetti. Dördüncü K da, Kürt kimliğiyle siyaset yapan HEP'le girişilen ve SHP'ye oy kaybettiren ittifaktaydı." *Cumhuriyet*'te ertesi gün manşet: "Profesör Kongar CHP'ye '4K kaybettirdi' dedi..." diye.

Bitirdim konuşmamı, moral veren bir konuşma, iniyorum. Fakat küçük kurultayın amacı, koalisyona katılalım mı, katılmayalım mı, diye tartışmak. Bilerek yaptım. Bu konuya hiç değinmeden kürsüyü terk ediyorum.

Çok iyi hazırlanmıştım. İyi hazırlanırsanız ve gerçekten haklıysanız, doğruları gerçekleri savunuyorsanız, politikada da iyi sonuç alırsınız. Bitirdim sözümü, iniyor gibi yaptım. Erdal Bey, "Bir dakika Sayın Kongar, koalisyona katılma konusunda bir şey söylemediniz," dedi. Döndüm, şöyle bir adım uzaklaşmıştım mikrofondan. Geldim, mikrofona eğildim, biraz yandan, uzaktan, hafifçe:

"Sayın Başkan," dedim, "ben bu soruyu çok manasız buluyorum. Siyasal partiler niçin kurulur? İktidara gelmek için kurulur. Biz bir seçim geçirmişiz, iktidar şansımız da var. Bunların tartışılması bile gereksizdir. Gayet tabii ki, eğer iktidar şansımız varsa derhal girmemiz gerekir," dedim, yürüdüm.

O zaman işte salon ikiye bölündü. O başta, bana müthiş alkış tutanların bir bölümü çok coşkuyla alkışladı, genel merkezciler; bir bölümü Deniz Baykalcılar yuh çekmediler, ama çok kötü tepki verdiler. Böyle de bir siyaset maceram var.

20./ KÜLTÜRE BAKMAK

— Yaklaşık on yıl önce şu soruyu yöneltmişim size, bugün de onu sormak istiyorum: 12 Eylül 1980 askeri darbesinin yol açtığı erozyonun olabildiğince etkin olduğu bir dönemde, böylesine önemli bir konumda yer almak, tanıklıkları yaşamak, sistemin içinde bulunmak düşünce dünyanızda nasıl izler/etkiler bıraktı? Bugün dönüp baktığınızda neler düşünüyorsunuz o döneme dair? Türkiye'nin çok büyük bir yarılma sürecine girdiği bir dönemde gerçekten kültür; yani bırakın kültür politikasını, şunu bunu, ama çok şey yapılabilecek, çok pencere açabilecek bir kurumun, kültür kuruluşunun başına geliyorsunuz. Üstelik temel malzemeniz de sanat üreten insan; yani belli kültür değerlerine sahip çıkmak, onların yapılanmasını, politikasını belirlemenin ötesinde, yoğun bir uğraş, izlemek/yönlendirmek vb. aldı zamanınızı. Herhalde günün yirmi dört saatinde sürekli insanla uğraştınız.
— Doğru!

— Ama bilim adamı, yazar, entelektüel kişiliğiniz ile böyle bir şeyin içine giriyorsunuz. Hayatınızda parantez açtığınız bir dönem de olsa yaratıcı, yapıcı bir yanınız var, moralist bir yanınız var. Bütün bunlar dönüp baktığınızda, o yaşadıklarınız, sistemin işleyişi, belki çok olumlu, çok iyimser ilişkileri, belki çok riyakar ilişkileri de gördünüz, yaşadınız. Evet, dönüp baktığınızda o sürece dair neler düşünüyorsunuz?
— Bugün tek kelime ile olumlu bir izlenim var belleğimde, "İyi ki yapmışım," diyorum. Bir küçük örnekle başlayayım. Bu kitabın çıkacağı diziden, artık ebediyete intikal etmiş olan değerli dostum İsmail Cem'in, *Ben Böyle Veda Etmeliyim* ad-

Ercan Karakaş ile, 1995.

lı söyleşi kitabı yayınlandı. Cem orada, Kültür Bakanlığı dönemini anlatırken, ki birkaç aydır, üç-dört aydır veya dörtbeş aydır, birlikte yaptığımız işleri anlatırken neredeyse tam sayfalık bir envanter yapmış, "Şunu da yaptık... Bunu da yaptık..." diye.

Yalnız İsmail Cem ile üç-dört ayda yaptığımız işler, İsmail Cem'in kitabında neredeyse bir sayfalık bir envanter oluşturuyor. Fikri Sağlar döneminde yaptığımız işler için Fikri Sağlar kitap çıkardı, "Kültür Bakanlığı'nın Faaliyetleri" diye, yıllık faaliyetlerde. Timurçin Savaş dönemindeki işlerin envanteri için belki de iki kitap yazmak gerekir. Karakaş'ın çok kısa olan bakanlığı sırasında bile çok iş yaptık. Şimdi bunlara bakınca, "İyi ki müsteşarlığa gitmişim," diyorum.

Peki, sonuç ne oldu? Kalıcı kültür politikası açısından tabii sonuçlar hiç iç açıcı değil, çünkü biz ayrıldıktan sonra politikaları değiştirdiler. Dolayısıyla kalıcı bir politika oluşturmanın, yasalar çıkarmanın başarılarından söz etmek olanaklı değil. Ama yaratılan özgürlükçü etki, üretilen bütün ürünler varlıklarını sürdürüyorlar. Örneğin "Yasakları yasaklamak",

Müsteşarlık döneminde; Kültür Bakanlığı sanatçılarıyla Anıtkabir ziyareti.

o dönemde Fikri Sağlar'ın topluma açıkladığı politikamızdı. Ayrıca, onarılan eski eserler, korunan yerler, bir bölümü yağmalansa bile hâlâ o korumanın devam etmesi, yayınlanan kitaplar, ansiklopediler, sanatçılara verilen destekler, çıkarılan yönergeler, yönetmelikler filan...

Şöyle bir şey söylemek istiyorum. Benim Kültür Bakanlığı Müsteşarlığı'nda yaptığım işler, Türkiye'nin o "3Ö", yani özerk, özgün, özgür kültür yapısı süreci içinde, hem bazen somut örnek olarak gözle görülen, hem de bazen somut örnek olarak gözle görülmeyen, ama bu gelişime son derece katkıda bulunan ve bu süreci hızlandıran işlerdi. Onun için, "İyi ki yapmışım," diyorum.

Bugün gene deseler ki, "Hayatının dört yılını, bilim insanlığı üreticiliğini bir paranteze alacaksın; Kültür Bakanlığı Müsteşarlığı'nda aynı şeyleri yapmak üzere gider miydin?" Giderim. Yani pişman olmadığım gibi çok da mutluyum. Fevkalade olumlu işler yaptığımı düşünüyorum.

Bunun tabii bir ölçüde 12 Eylül ile de bağlantısını kurmak gerekli; çünkü dönem, 12 Eylül'ün restorasyon dönemi,

Zigetvar'da Kanuni Sultan Süleyman anıtının açılışı; Süleyman Demirel, Nazmiye Demirel, Ayşe Savaş, Timurçin Savaş, Mehmet Özel, Emre Kongar.

12 Eylül'ün yaralarını sarma dönemi. Kültür açısından onları sarabildiğimi zannediyorum. Hiçbir şey yapmamış olsak bile bir Yücel Erten'in Tiyatro Genel Müdürlüğü, onunla birlikte hazırlanan tiyatro taslağı gibi... Daha bunlar gibi yüzlerce atama, çalışma, yasa, yönetmelik çalışması örneği verilebilir. Onların hepsi birikim.

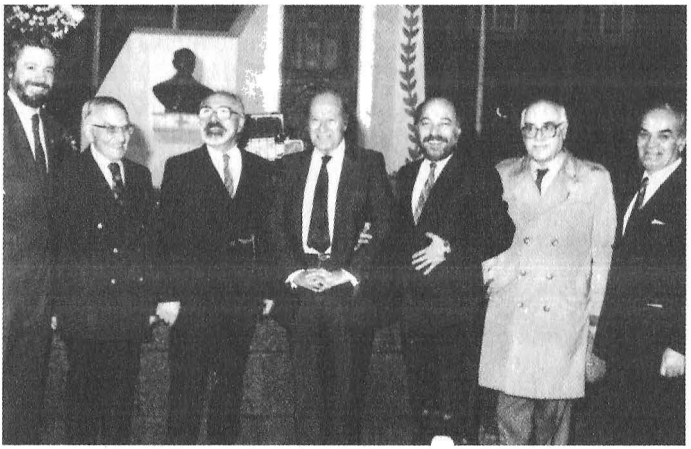
O insanlar yok olmuyorlar, o çalışmalar yok olmuyor. Evet, tabii geri döndürülebiliyor. Bugün Türkiye'nin içinde bulunduğu totaliter, dogmatik siyaset eğilimi bütün bunları silip süpürdü gibi görünüyor, ama değil. Diyalektiği hiçbir zaman unutmamak lazım. Yani o açıdan ben bugünlerin, yani 2009 yılında, 21. yüzyılın oluşturduğu tehditlerin ve tehlikelerin Türkiye için yine diyalektik oluşumlarla aşılabileceği umudunu hâlâ taşıyorum. Örneğin dün televizyonda Fazıl Say'ı izledim, "Gece Gündüz"de Yekta Kopan ile birlikte. Çok önemli bir programdı. Keşke Yekta onu bir defa veya birkaç defa daha oynatsa. Orada üstün nitelikli bir sanatçı-

nın toplumsal sorumluluğunu ve kaygılarını gözlemliyorsunuz ve bu kaygıların var olması bile bir diyalektik oluşumdur; önemli bir tohumlama, önemli bir filizdir.

Dolayısıyla ben müsteşarlık dönemimde bu filizlerin, bu tohumlamaların çok yapıldığını, bunları yapabildiğimi düşünüyorum. Olumsuz ve ilginç yönleri zaten *Ben Müsteşarken*'de anlattım, onun için onların üzerinde ayrıca durmak istemiyorum, ama tabii benim bilimsel çalışma ve üretim verimliliğim açısından çok düşük bir dönem müsteşarlık.

Çünkü günde on sekiz saat çalışıyorsunuz, bunun on iki saatini veya on dört saatini lüzumsuz işlerle harcıyorsunuz. Milletvekillerinin atama taleplerini, yasalara ve yönetmeliklere aykırı birtakım talepleri, izinler vs., o insanları yabancılaştırmadan savuşturmak veya onlara karşı direnmek zorunda kalıyorsunuz. Ve o tabii, çok enerjinizi ve vaktinizi alıyor.

Kitapta anlatmış mıydım, hatırlamıyorum. Pat diye bir gün, saat 10.00 civarı bir vali ve bir milletvekili geldi. Ben de o sırada Amerika'dan gelmiş Türk-Amerikan Dernekleri'nin

Rengin Gökmen, Kasım Cenlek, Emre Kongar, Cüneyt Gökçer, Yücel Erten, Mehmet Özel. Müsteşarlık dönemi...

yönetim kurulu ile -sanıyorum şimdi ünlü olan Egemen Bağış da aralarındaydı- toplantıdaydım, Amerika'da yapılacak Türk Günü'nün, kültür gününün planlamasını yapıyoruz, para yardımı da yapacağız. "Bir iki dakika beklesinler," dedim. Üç-beş dakika sonra kapı açıldı ve hem milletvekili, hem vali içeri girdi. Ve sitem ettiler, "Bizi niye bekletiyorsun?" diye, ben de döndüm valiye dedim ki, "Sayın Vali, siz bu devletin valisisiniz, ben de bu devletin müsteşarıyım. İşte bu zatlar da, ta Amerika'dan geldiler, şöyle bir planlama konuşuyoruz. İnsaf edin, geleceğinizden haberim olsaydı tabii başımın üzerinde yeriniz olurdu, ama haberim de yok, yani pat diye geliyorsunuz," diye kendimi savunmuştum ve onları da tabii tatmin etmeye çalışmıştım.

Bu çok küçük bir örnek. Bir başka örnek vereyim. Şimdi soyadını hatırlamıyorum, bir milletvekili vardı, SHP'liydi galiba, doğu illerinden birinden... Haftada bir gelir, kendi soyadını taşıyan birkaç kişinin birden işe alınmasını isterdi. İnanılmaz bir şey! Bir aşiret bunlar, soyadları da aynı. Herhalde yüzü aşkın iş talebinde bulunmuştur benden.

Tabii yapılabilecekler yapılıyor, yasalar, yönetmelikler, sınavlar çerçevesinde; yapılamayacaklar yapılamıyor. Ama sonra fark ettim ki o zatın, o milletvekilinin asıl amacı o insanların yanında benimle olan ilişkisini kanıtlamak, göstermek ve oradan siyasal yatırım sağlamak. "İşte bak ben Müsteşar Emre Kongar ile bu kadar yakın ilişkideyim. Bak ne dedi, 'Elimde imkan olsa sana canım feda,' dedi. Görüyorsun..." filan gibi. Böyle şeylerle on iki saatim geçiyordu.

Ama geri kalan zamanlarımda da tabii çok üretici işler, planlamalar yapıyorduk. Bütün o dönemdeki gerek bakanlar, gerek danışmanlar, hepsi de, aslında iyi kullanılabildikleri zaman, o verimli çalışmalara katkıda bulunuyorlardı. O açıdan ben, 12 Eylül'ün yaralarını önemli ölçüde o dönemde sarabildiğimi ve çok önemli işler yapabildiğimi düşünüyorum.

— Şimdi diyorsunuz ki, "Müsteşarlık dönemimden sonra siyasal karamsarlığım, çok ama çok arttı. Bu politikacı malze-

Kültür Bakanı Fikri Sağlar, Turizm Bakanı Abdülkadir Ateş.

mesi ile Türkiye'nin atılım yapabileceğinden iyice umudumu kestim." Sonra masanıza, "bilim yuvanız"a dönüp 21. Yüzyılda Türkiye/ 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*'nı yazıyorsunuz.*

— Tabii *21. Yüzyılda Türkiye* kitabım bir ölçüde müsteşarlık dönemimdeki araştırma ve yazma verimsizliğimi telafi etmek için yazıldı diyebilirim. Gerçi ayrıldıktan hemen sonra *Ben Müsteşarken* adlı anı ve çözümleme kitabını yazmıştım ama o da yeterli olmamıştı galiba.

— Müsteşarlık döneminizle ilgili olarak ilk bıraktığınız zamandaki değerlendirmenizle şimdi, aradan on yıldan fazla geçtikten sonraki değerlendirmeniz arasında fark var mı?

— Evet var. İlk ayrıldığımda müsteşarlık görevinde geçirdiğim dört yıla çok daha olumsuz bakıyordum. Şimdi zamanla duygusal anlamdaki, yorgunluk ve bıkkınlık anlamındaki olumsuzluklar biraz azaldı galiba, yukarda da belirttiğim gibi çok daha olumlu değerlendiriyorum o dönemi.

İsmail Cem ve Elçin Cem ile Efes Müzesi'nin sergi açılışında.

Örneğin Erdal İnönü ile, Süleyman Demirel'le, Tansu Çiller'le, Murat Karayalçın'la devlet örgütü içinde daha yakın çalışıp onları bu konuda daha yakından tanıma fırsatı buldum. Önceden de tanıyordum ama, devlet sorumluluğu almış olarak davranışlarını izlemek ilginç oldu.

Her dördü için de beni şaşırtan bir gözlemimi paylaşmalıyım: Hepsi de, istisnasız, bürokratik ve siyasal ilişkiler içinde bana kendi hiyerarşilerinin altındaki bir müsteşar gibi değil de gerçek dostları olan değer verdikleri bir bilim insanı olan Emre Kongar gibi davrandılar. Bu beni gerçekten şaşırttı. Çünkü ben onlara hiyerarşi içinde yukarda yer alan görevliler olarak, asla samimi, dostça davranmadım. Tam tersine son derece gayri şahsi ve resmi bir tavır içinde oldum, bırakın laubali olmayı, samimi bile davranmadım temaslarımızda. Ama onlar aynen eski dostlarına nasıl davranırlarsa öyle davrandılar. Bilmiyorum, bu onların kişiliğinden mi kaynaklanıyordu, yoksa benim kişiliğimden, bana duydukları güvenden ya da saygıdan mı kaynaklanıyordu. Ama çok şaşırdığımı belirtmeliyim.

Bakanlara gelince, bir tek İsmail Cem ile yalnızken senli benli oluyorduk. Sağlar'la zaten eskiden de bir tanışıklığım yoktu, onun için onunla hiç yakınlaşmadık. Timurçin Savaş'la da öyle. Ama Savaş son derece doğal, hiç belli etmediği halde derin sol kültürü olan bir gençti. Birbirimizi çok sevdik ve çok güvendik. Onunla sağlam ve sürekli bir dostluk kurmuş olduk, hâlâ devam eden... Ercan Karakaş da çok eski dostumdu tabii ama onunla o denli az çalıştık ki... Bakanlıkla ilgisi olmayan, terör yasasıyla ilgili bir konudaki ilke kararından dolayı bakanlıktan istifa etti. Çok üzüldüm.

— Peki müsteşarlık döneminizle ilgili en olumsuz anınız nedir?

— Bugün bile hâlâ aklıma geldikçe içimi sızlatan bir olay var: Ebru'nun liseden mezuniyet törenine katılamadım. Oysa o da çok istemişti katılmamı, ben de çok hazırlamıştım kendimi. Ama olmadı işte, işler izin vermedi, Ankara'dan ayrıla-

Mikis Theodorakis ile Abdi İpekçi Barış ve Dostluk Ödülü töreninde, Atina; 1994.

madım. Ona çok duygusal, çok uzun bir telgraf çektim ama yeterli değil tabii. Sonradan çok üzüldüm. Şimdi bile şu anda bunları söylerken gözlerim yaşarıyor seneler sonra... Bugünkü aklım olsa, ne pahasına olursa olsun, her şeyi bırakır onun törenine giderdim. Bu konuda kendimi asla affetmeyeceğim...

21./ KÜLTÜR VE POLİTİKA

— Burada şunu sormak istiyorum: Kasım 1995'te ayrılma, İsmail Cem'in bakanlığı, DYP'nin azınlık hükümeti kurması, Köksal Toptan'ın yeni kültür bakanı olması... 1994'te, demek o dönem biz Atina'daydık sizinle, Abdi İpekçi Barış ve Dostluk Töreni'nde. Köksal Toptan gelince ayrılık biçiminiz, uygar diyalog olarak nitelendirildi. Çiller hükümeti güvenoyu alamadı, yeniden CHP-DYP hükümeti... Yeniden Fikri Sağlar geldi, seçime katılmak için ayrılma kararı verdiniz. ATV'de Ali Kırca'nın programında CHP'den aday olacağınızı açıkladınız. Neden yeniden politika? Bir de seçim beyannamesi hazırladınız, 12 Mart ile ilgili. 1995 erken seçimlerinde seçilemeyecek bir yerde olmanıza karşın kampanyayı sürdürdünüz. Nasıl bir derstir bu?

— Efendim, onun maalesef temel güdülenmesi, Fikri Sağlar'dan kaynaklandı. Yeniden aday olmam -bunu ilk defa açıklıyorum- ne politikaya girmek istememe bağlıdır, ne de seçilme şansıma. Örneğin, aday sıralamasında beşinci sıra boşaldığı zaman, ben daha önce yerleştirildiğim altıncı sıradan beşe bile yükseltilmedim. Arkamdan yedinci sıradan biri, beşinci sıraya kondu. Ben bunu hiç mesele etmedim, yerimde kalıp devam ettim. Çünkü hiçbir beklentim yoktu.

Orada aday olmamın tek ve biricik nedeni, SHP'nin yeniden iktidar olduğu bir kabinede, Fikri Sağlar'ın yeniden kültür bakanı olduğu bir Kültür Bakanlığı'ndaki müsteşarlıktan partiyi zarara uğratmadan, kendimi zedeletmeden ayrılmak kaygısıydı. Çok temelindeki neden, tekrar Fikri Sağlar ile çalışmak istememmedi.

Ama şunu da tarihe geçireyim. Fikri Sağlar geçmişte bütün yaptıklarına ve genel tavrına rağmen, bana eğer istersem beraber çalışabileceğimizi, beraber çalışmak istediğini, açıkça beyan etti. Ben de ona, "Çok teşekkür ederim. Hayır, ben artık ayrılıyorum," dedim.

Bu sırada kamuoyu her türlü çatlağa dikkatle bakıyor. Yani Emre Kongar-Fikri Sağlar çatışması veya Emre Kongar-CHP çatışması haline dönüştürmemek için aday oldum. İkinci adaylığımın, siyasal beklentilerle veya milletvekili olmakla veya kampanya yürütmekle hiçbir ilgisi yoktur.

Nitekim hiçbir kampanya çalışmasına katılmadım. Bir tek Altan Öymen'in hatırı için, çok zorladığı için bir sitedeki bir aile toplantısına katılmanın dışında hiçbir faaliyette de bulunmadım. Ama şöyle bir şey yaptım. Listeleri Deniz Baykal ve adamları belirledi, beni seçilemeyeceğim bir yere koydular, Beşiktaş bölgesinde altıncı sıraya. Beşinci sırada değerli bir eski kadın politikacı milletvekili vardı. Seçilemeyeceğini gördüğü için istifa etti. Seçilemeyeceği için istifa etti, protesto ederek.

Ve parti yönetimi, yedinci sırada, yani benim arkamda olan Gaziosmanpaşa ilçesinde görevli bir partiliyi benim önüme geçirdi, aday olarak. Ve bu büyük tepki yarattı herkeste. Ben bir beyanat verdim, hatta Melih Aşık'ın köşesinde çıktı. Dedim ki, "Benim için önemli olan yarışmaktır. Seçilmeyi beklemiyorum, bir yatırımım yok. Onun için istifa etmiyorum." Sırf partiye ve seçim propagandasına zarar vermemek için. Bakın ben kişisel menfaatlerim ve beklentilerim için arkadaşlarımı veya içinde bulunduğum ortamın sorumlularını asla satmam, satmadım da. İster siyasal parti, ister üniversite, ister gazete olsun...

Nitekim o seçimde ancak yüzde 10,2 gibi oy alıp meclise girebildi CHP. Ve hatta Deniz Baykal'a karşı olan arkadaşlarım beni eleştirdiler, "Eğer sen protesto edip istifa etseydin, o binde iki oy etkilenirdi. Bunlar baraja takılırdı. CHP'ye barajı sen aştırdın," diye, Erdal Bey'in yakın çevresindeki arkadaşlarından bir tanesi çok net olarak böyle bir eleştiride bulundu.

Zigetvar Kanuni Sultan Süleyman Anıtı.

Ama ben öyle düşünmüyorum. Yani benim katılmamın veya istifa etmemin oyları etkileyecek derecede önemli olduğunu düşünmüyorum. Peki, niye öyle davrandım? Kendi imajım için. Gayet basit, ben tutarlı bir insanım, kamuoyuna açıklayamadım müsteşarlıktan ayrılmak için aday olduğumu. Açıklayamadığım için madem aday oldum, o halde o tutarlı çizgimi sürdürmek zorundayım diye düşündüm ve sessizce o adaylığı da kabullendim, seçilmemeyi de kabullendim, zaten seçilmeyi beklemiyordum.

— *Bu siyasette, daha doğrusu sosyal demokratların Türkiye'de ürettiği ya da üretemediği siyasetteki kronikleşmeyi kısa bir analiz etseniz... Yakınındaydınız çoğu insanın.*
— Tabii, tabii! İki tane çok temel nedeni var onun. Birincisi ve belki en temel nedeni, hizipçilik. Sosyal demokratlar, hepsi, her bir sosyal demokrat, bir lider. Her biri kendi hizbini kurmak istiyor. Bir politikanın formülasyonunda, noktasından, virgülünden veya bilmem sözcük değişiminden dolayı kavga çıkarıyorlar. Herkeste müthiş bir ego var. Bu solun ge-

Müsteşarlık döneminden.

nel hastalığı. Sadece sosyal demokrat solda değil, Marksist solda da bunun klasik örnekleri var.

İkinci neden, tabii zaman zaman medyada dile getirilen ve haklı olan, ama bence çok da önemli olmayan bir neden. Solun gerçekten kendini yenileyememesi ve bu küreselleşme döneminde Türkiye'ye özgü gerçekten ülkenin yararına çözüm üretici politikaları telaffuz edememesi. Ama baktığınız zaman bu çok da haklı bir eleştiri değil gibi, çünkü yazılı metinlerde bir sürü öneri var. Onlar aslında doğru ve gerçekçi de öneriler. Ama solda, liderlik bunalımı var. Sağdaki liderlik bunalımı o kadar önemli değil, çünkü onların liderlerinin öyle çok yetenekli, nitelikli olması gerekmiyor. Birisinin önderliğinde iktidara oturuyorlar, ondan sonra politikanın her türlü yozluğundan yararlanıp paraları, nüfuzları, her türlü yağmayı paylaşıyorlar. Solda öyle bir beklenti çok fazla olamadığı için herkes birbirinin gırtlağını sıkıyor.

— Peki şimdi, on üç yıl sonra üniversiteye, Hacettepe'ye dönüyorsunuz. Bu nasıl oldu, yani kısa sürede nasıl bir adımdı bu sizin için, 24 Nisan 1996?

Müsteşarlık döneminden, SHP'li politikacılarla.

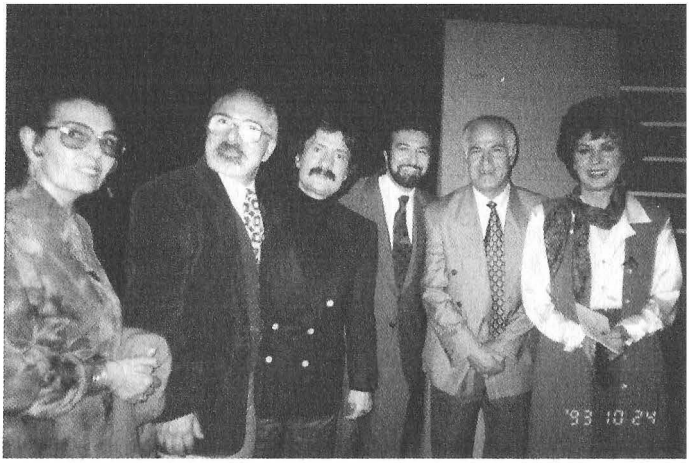
— Efendim, büyük bir rastlantı, büyük bir şans benim için. YÖK ilan edildiği zaman, seçilmiş rektör olan Prof. Süleyman Sağlam, YÖK ilan edilip görevinden alınmış olan rektör, yine rektör seçilmişti ve görevindeydi.

— *Rektörlük yapamadı.*

— 1982, hatta 1981 sonu. Ne zaman tam alındı bilmiyorum. YÖK Yasası, 1981 Kasım'ıdır. YÖK ilan edildi, atamalar yapıldı ve Süleyman Sağlam seçilmiş rektör olduğu halde görevinden alındı. Ve ben Süleyman Sağlam'ın seçiminde rol oynamıştım, ona destek vermiş bir öğretim üyesiydim.

Ondan sonra devir değişti, devran değişti, 1996'da Süleyman Sağlam gene rektördü. Bu kadar basit! Üniversiteye dönmek istediğimi belirtince, derhal muamelelerimi yaptı ve beni geri aldı. Çünkü bu arada YÖK Yasası değiştirilmişti. 1402 Sayılı Yasa ile görevlerinden alınan öğretim üyelerine tekrar üniversiteye dönüş hakkı verildi. Bu çok özel bir haktı.

Dendi ki, "Kadro yoksa bile, yani devletin elinde, üniversitenin elinde kadro yoksa bile, 1402 ile görevden alınanlar

Müsteşarlık döneminden; Timur Selçuk, Sezen Cumhur Önal, Emin Özdemir.

görevden alındıkları noktaya kadro şartı aranmaksızın geri dönebilirler."

— *Vali, savcıların alındığı dönemden söz ediyorsunuz.*
— Evet! Şimdi, bu yasada bana ilişkin de bir madde konuldu. Benim adım verilerek mecliste konuşuldu.

— *Öyle mi!?*
— Evet! "1402 ile görevden alınanlara nokta dönüşü hakkı tanıyoruz, kadro şartı aranmaksızın, ama Emre Kongar gibi bunu protesto ederek ayrılanlar da var. Bunlar için de bir madde olması lazım," dediler ve onun üzerine o maddeye "1402 ile görevden alınanlar ve istifa edenler" diye direkt bir cümlecik kondu. Ve ben o cümlecikten yararlanarak, yasal hakkımı kullanıp nokta dönüşü yaptım. Tabii yasal hakkımın kullanılması aynı zamanda profesörlüğümün de tescili anlamına geliyordu. Dolayısıyla üniversite senatosu toplandı. Beni, profesör olarak -ki bu zaten 1980 yılındaki senato kararına da uygundu; çünkü aynı senato, daha doğrusu değişik

insanlardan oluşuyordu, ama aynı kurul beni 1980'de profesörlüğe yükseltmişti zaten- istifa ettiğim sosyal bilimler alanına nokta dönüşümü sağladı. Ve ben orada hiç göreve başlamadan, yani hukuken göreve başlayıp fiilen göreve başlamadan İstanbul'a Yıldız Teknik Üniversitesi'ne geldim.

— *Neden?*
— Çünkü artık İstanbul'a taşınmıştık, ailem İstanbul'daydı, İstanbul'a yerleşmişti. Karım orada görevliydi, üç çocuğum orada okuyordu. Artık Ankara defteri benim için kapanmıştı. Fakat eksik olmasın, o sırada Sosyoloji Bölümü'nün başkanı benim eski bir öğrencimdi, biraz sağ eğilimli bir çocuktu, Cihat Özönder, bana çok anlayışla davrandı. Bir odanın kapısına benim adımın tabelasını koydurdu ve duyduğuma göre hâlâ o tabela dururmuş orada. Ama sonra Cihat Özönder, MHP'den milletvekili seçildi ve maalesef mazbatasını almaya giderken bir trafik kazasında öldü. Allah rahmet eylesin!

Yani üniversitem, eski öğrencilerim, bölümüm bana çok vefalı davrandılar. Süleyman Sağlam da rektör, beyin cerrahıydı. O da maalesef rahmeti rahmana kavuştu, onu da rahmetle anıyorum. Yani dönüş hikayem, tamamen YÖK'ün görevden aldığı bir rektörün, benim müsteşarlığım bittiği sırada yeniden rektörlük makamında olmasındandır.

— *Şimdi,* 21. Yüzyılda Türkiye *yapıtınız bu dönemde yayımlandı, yani müsteşarlıktan ayrıldıktan sonra. Bu kitabınızda inatla bir izleğin peşinden giden, bunu irdeleyen, değişme ve gelişme dinamiklerini kavramaya çalışan, yer yer kuramsallaştıran; önermeleri dile getiren yanınız baskın çıkıyor. Olumlu anlamda söylüyorum bunu elbette. Bir üçlem var, önerme, çözümlemelerinizde. Siz buna "temel değişkenler" diyorsunuz; "dış dünya, ideoloji, sınıflaşma". Önce bu yaklaşımınızın boyutları üzerinde konuşalım. Yani geliştirmeye, önermeye çalıştığınız model..*

Bir de şunu düşünüyorum, siz bu kitabı 11 Eylül öncesi yazdınız. Oraya gelişle de ilişkilendirmenizi istiyorum.
— Evet, 11 Eylül Amerika'ya, 2001 saldırısı...

— Öncesinde yazdınız. Ve "yeni dünya düzeni" diye nitelendirilen sürecin temel değişkelerinin farklı bir boyuta erdiğini de gözledik. Hem varsayımlarınız, hem temel değerlendirmeleriniz ve bu yaklaşımlarınızı, kitabın ekseninde biraz konuşalım istiyorum.

— Tabii! Tabii siz çok dikkatli ve yetenekli bir gözlemcisiniz. Bu kitap, belli temel değişkenleri süreç olarak ve güç olarak ele alan bir kitaptır. Dikkat etmişsiniz tabii. En önemli değişkenlerden, yani en önemli süreçlerden bir tanesi küreselleşmedir. Dolayısıyla Türkiye'yi etkileyen en önemli güçlerin başında ABD gelir. Dikkat edin, genel olarak "dünyayı" demiyorum, özel olarak "Türkiye'yi" diyorum. Bir defa o kitabın temel belirleyicilerinden biri budur.

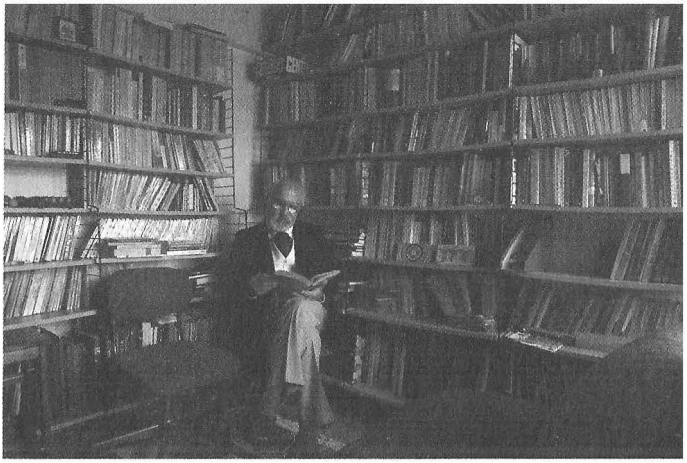
İkincisi, demokratikleşme ve kentleşme gibi gene iki temel süreci irdeleyen bir yaklaşımla, sermayenin ve özellikle de medyaya egemen olan sermayenin çok büyük bir güç olduğunu söylerim o kitapta.

Üçüncü olarak, bir de tabii etnik bölücülük ve güvenlik konuları dikkate alınarak, askeri bürokrasi veya ordu ciddi bir güç olarak düşünülmüştür bu kitapta. Ama süreçler, küreselleşme, demokratikleşme, kentleşme süreçleridir.

Bugünkü çıkmazlarımıza baktığımızda ne kadar haklı olduğumu herhalde açıkça görmek olanaklı. Bugün Türkiye demokratikleşme sancılarını yaşayan, kentleşmesini kentlileşmeye dönüştürememiş olan, Amerika'nın iç ve dış politika güdümünde ve Amerika'nın bir anlamda taşeronu olan AB'nin yönetiminde bir ülke.

AKP, bir Amerikan projesi! Nasıl bir Amerikan projesi? 28 Şubat, anti-Amerikan veya antiemperyalist İslamı iktidardan tasfiye etti. O grup içinden "gençler" ayrılıp sadece anti-Amerikan olmayan değil, ayrıca Amerikancı olan ve tabii ki antiemperyalist olmayan bir İslam partisi kurdular ve hemen Amerika'nın desteğiyle iktidara geldiler. Şimdi de maşallah iyi bir müttefik olarak devam ediyorlar.

Bu arada kentleşme süreci devam ediyor ve eğitimdeki dincileştirme süreçleriyle birlikte -çünkü Türkiye'yi elli yıldır

Kitaplarla çevrili özel dünyası.

sağ partiler yönetiyor- bir anlamda artık tarikatlaştırma, toplumu tarikatların egemenliğine terk etme sürecini başlattı.

Yani kentleşme, kentlileşmeyi değil; müritleşmeyi getirdi. Bu çok önemli bir gelişme. Bu, siyasal iktidara da yansıyınca, şimdi siyasal iktidar bütün gücüyle birlikte Türkiye'deki rejim bunalımı yaratacak her türlü adımı atabiliyor.

Şimdi *21. Yüzyılda Türkiye*'yi okuduğunuz zaman bütün bunları çok açık görüyorsunuz. Biraz övünmek gibi olacak ama demek ki teşhislerim doğruymuş.

Bu teşhisleri yapmamın ve bu bağlamda çözümleme ortaya koymamın tabii tek amacı, gerçeği sadece olduğu gibi algılamak değil. Bir amacı daha var. Gerçeği olduğu gibi algılattığınız zaman, algıladığınız ve aktarabildiğiniz zaman, kötüye giden işler bakımından diyalektik oluşumlara da, çözüm önerilerine de zemin hazırlıyorsunuz, ortam hazırlıyorsunuz. Benim bugün *Cumhuriyet*'teki yazılarımda ve NTV'deki Yorum Farkı programında yaptığım da o. Gerçekleri, sadece gerçekleri açıkça ifade etmek. Beni hep kötümser olmakla itham ediyorlar. Hayır, ben kötümser değilim, gerçekçiyim. Ayrıca

kötümser görünen gerçekçiliği ifade ettiğiniz zaman, kötüye giden süreçlerin farkında olmayan insanlar da durumun farkına varıyor, o bilince erişiyor ve çözümler için yeni tohumlar atılıyor, yeni filizler gelişiyor. Özellikle NTV'de Mehmet Barlas'la yaptığımız Yorum Farkı programı karşıt görüşlerin tartışması biçiminde olduğu için, bu bilinçlenmeye çok daha yardımcı oluyor: Barlas, uygar, tartışılabilir, birikimli bir yazar. İnsanlar benim teşhislerimin, önerilerimin karşıt görüşlerini de dinleyerek, haklı, doğru, gerçekçi olanı kendilerince daha kolay görebiliyor, seçebiliyorlar.

Şimdi, dolayısıyla *21. Yüzyılda Türkiye*'nin bir amacı da, tehlikeleri işaret edip demokratikleşme sürecinin, kentleşme sürecinin ve küreselleşme sürecinin, Türkiye'nin, gerçekten laik ve demokratik bir sosyal hukuk devleti olması hedefine doğru kullanılabilmesini sağlamaktır.

— 1 Eylül 2001'de Cumhuriyet *gazetesi Yayın Kurulu Danışmanı oluyorsunuz, sonra başkan yardımcısı.* Cumhuriyet *ile buluşmanızı, basına, medyaya dönüşünüz olarak alabiliriz. Tam ne zaman* Cumhuriyet*'te yazmaya başladınız, nasıl oldu bu adım bir de bunu anlatmanızı istiyorum?*

— 1996'da İstanbul'a gelince Oktay Ekinci bana sahip çıktı. Ekinci, ben Kültür Bakanlığı müsteşarıyken benimle birlikte çok büyük işler yapmamızı sağlayan büyük bir beyin, büyük bir sivil toplum örgütçüsü, çok namuslu bir aydın. Bütün o koruma kurullarını onun verdiği destekle düzenlemiştik; Doğan Kuban'ı da unutmayalım bu arada tabii. Oktay Ekinci, benim *Cumhuriyet*'te yazmam için İlhan Selçuk'a teklif götürdü ve ben haftada bir gün kültür sayfasında yazarak başladım. Bir kültür adamı olarak eski Kültür Bakanlığı müsteşarı olarak.

Çünkü İlhan Selçuk haklı olarak *Cumhuriyet*'te köşe tahsis etmekte fevkalade temkinli, hatta cimridir diyebilirim, hatta daha ileri gidip kimseye vermez dahi diyebilirim. Çünkü onu bir defa verdin mi, geri alamıyorsun ondan sonra bizim *Cumhuriyet* geleneklerinde. Dolayısıyla ne kadar isteyerek verdiğini bilmiyorum İlhan Selçuk'un, ama Oktay Ekin-

ci'nin büyük çabalarıyla bana kültür sayfasında haftada bir yazma olanağı tanındı. O sırada kültür servisinin sorumlusu Handan Şenköken'di. İlhan Bey, Oktay'ın ve benim olduğum bir toplantı yaptı; Handan Şenköken'i çağırdı, "Gelecek haftadan itibaren Emre Kongar haftada bir yazı yazacak," diye talimat verdi ve ben yazmaya başladım.

Ama ben kültürle birlikte siyaset yazmaya başladım, yalnız kültür yazmadım. Esas olarak siyaset yazdım, kültüre de değiniyordum. Bir süre sonra Handan Şenköken buna itiraz etti ve ben üçüncü sayfaya geçtim, "Aydınlanma" başlığıyla. Sütunun adını da İlhan Selçuk koymuştur. İlk kültür sayfasında yazmaya başladığımda birkaç isim vardı aklımda, bir tanesi de Aydınlanma idi. İlhan Bey'e sordum, "Aydınlanma'yı koy!" dedi. Ve böylece sütunumun isim babası İlhan Selçuk'tur. Sonradan haftada bir, üçüncü sayfada siyaset yazmaya başladım. Sonra bu makalelerin altına, yazıların altına birer küçük medya notu iliştirdim; yapılan hatalar, Türkçe hataları, gözüme çarpan görüntü eksiklikleri veya yanlışları ve benzeri şeyler. Bu çok tuttu; o kadar tuttu ki, yazı işlerine büyük bir baskı geldi ve yazı işleri bana haftada bir de medya notunu bir sütun olarak yazmayı önerdi. Onu da gene arka sayfalarda, dokuzuncu sayfada mı ne, şimdi hatırlamıyorum, bir yerde yazmaya başladım. Sonra o da çok tuttu. Bu sefer onu da üçüncü sayfaya aldılar.

Bir defa gazetedeki yazarlık öyküm bu.

İkinci öykü, yayın kurulu danışmanlığıdır, 2001 yılında. O sırada *Cumhuriyet*'in tirajı 38.000'lere filan düşmüştü. Çok kötü bir dönem geçiriliyordu ve İlhan Bey bir atılım yapmak istedi herhalde. Bir gün bana, telefonda, genel yayın müdürlüğü önerdi. Çok düşündüm öneriyi, önce reddetmedim.

Fakat doğrusu yıl 2001, ben gelmişim 60 yaşıma ve benim geleneklerimde genel yayın müdürünün okumadığı tek satır, ilanlar dahil gazeteye girmez. Yani genel yayın müdürlüğü, baş redaktörlüktür her şeyden önce. Tabii gazetenin politikasıdır, tabii şudur, budur ama bu baş redaktörlük *Hürriyet* geleneğidir. Çetin Emeç'in görmediği tek satır gazeteye girmezdi. Bir ben okurdum, bir de Çetin okurdu, biliyorum.

Şimdi böyle bir gazetenin, yani *Cumhuriyet* gibi üstelik ciddi ve hem kültürel, hem de ideolojik iddiası olan bir gazetenin genel yayın yönetmeni olmak bir defa maddi olarak günde yine on sekiz saat çalışmamı gerektirecekti. Sabah 9.00'da gideceksiniz, haber toplantıları yapacaksınız, onları belirleyeceksiniz, haberler toplanacak, öğleyin bir toplantı daha yapacaksınız, bu arada Ankara ile konuşacaksınız. Sadece servislere değil, Ankara'ya da haberler ısmarlayacaksınız, toplantılar devam edecek, üretim bu arada tabii sürüyor olacak.

Her gelen haber metnini okuyacaksınız, arkadaşlara danışacaksınız ve manşetlere karar vereceksiniz, şunu yapacaksınız, bunu yapacaksınız. Çalışma haftada yedi gün, günde on sekiz saat. Düşündüm taşındım, ben 60 yaşından sonra bu tempoyu istiyor muyum diye. Tabii bilimsel üretim, araştırma ve yazı yazmak yine askıya alınacak. 60 yaşımdan sonra yepyeni bir dönem. Oysa gazetede yetenekli birçok genç de var bu işleri yapabilecek. Görevi kabul edemeyeceğime karar verdim ve bunu İlhan Bey'e olanca nezaketimle anlattım. Ayrıca, "Eğer benim gerek *Hürriyet*'te, gerek müsteşarlıkta, gerekse entelektüel kimliğimle sahip olduğum birikimi gazete yönetimine aktarmak istiyorsanız, her kapasite ile çalışmaya hazırım, isterseniz beni kapıcı bile yaparsınız. Ben sürekli gazeteye gelirim ve bütün birikimimi hizmetinize sunarım," derim. İlhan Bey de herhalde düşünmüş, beni tam zamanlı yayın kurulu danışmanı niteliği ile atadı.

Ve o 2001'den itibaren her gün gazeteye gitmeye başladım. Şimdi de gidiyorum. Ondan sonra 2005 civarıdır zannediyorum, yayın kurulu başkan yardımcısı seçti beni. Tabii bu yayın kurulunun da onayı ile olan bir iş.

Aslında açık söyleyeyim, benim için *Cumhuriyet*'te çalışmak esas olarak İlhan Selçuk ile dostluk ve entelektüel sohbet anlamı taşıyor. Gazeteye geldiği andan itibaren gidene kadar birlikte oluyoruz, günü, gündemi, ülkeyi, dünyayı tartışıyoruz. Geçmişi, geleceği konuşuyoruz. Çok büyük bir keyif. Zaman zaman tartışıyoruz, birbirimize takılıyoruz da... O da dostluğumuza ayrı bir tat veriyor...

22./ MEDYANIN YÜZLERİ

— Artık konuşmamızın sonuna doğru da geliyoruz. Bir kere bu "medya" ve "medya demokrasisi"ni tartışalım. Sizin çok iyi bildiğiniz ve analizlerini yaptığınız, Türkiye'nin ekonomik göstergelerini altüst eden, 24 Ocak Kararları'nın bir anlamda sonuçlarının dolaylı ya da direkt yansıdığı bir sürece giriyor Türkiye. Burada basının gücü, 1940'lı yıllar, 1950'li yıllar, hatta 1960'lı yıllardaki gibi değil de çok farklı bir kulvara çekilerek "medyalaşma" sürecine giriyor Türkiye. Şimdi tam da bu dönemecin ilk işaretlerinin verildiği süreç içinde siz işte gazetede, gazetenin nabzını tutan bir noktada görev yapıyorsunuz; hem insan ilişkileri, hem kitle iletişim araçlarının yönlendirilmesi ve daha doğrusu medyatik bir güç olma yoluna giren Türkiye'deki basının bu değişim sürecine de bir yerde tanıklık ediyorsunuz; hem bilim adamı kimliğinizle, kültür adamı kimliğinizle, aydın kimliğinizle. Dönüp baktığımızda 1990'lı yıllarda tekrar hem yazar olarak, hem medya içinde, basın içinde yönetici olarak tekrar görev aldınız.

Tabii ki bu anlattığım eksendeki değişime zemin hazırlayan bir süreci de değerlendirmenizi istiyorum.

— 1980 askeri darbesini Türkiye'de bir kırılma noktası kabul edersek -ki öyledir, bir Soğuk Savaş darbesidir, bir antikomünist darbedir, solun temizlendiği bir darbedir- 1980 sonrası Türkiye'de her şey değişti. Medya da değişti, daha doğrusu o zaman televizyon çok yaygın değil, bir tek TRT vardı; basın da değişti.

1980 sonrası süreçte gördüğümüz gibi, tanık olduğumuz gibi medyada müthiş bir magazinleşme yaşandı, özellikle televizyonların etkisiyle, hâlâ da yaşanıyor. Ben bunu Medya

Notu'ndaki yazılarımda da yazdım. Bir kız buluyorlar, güzel bir kız, belki de güzellik yarışması kazanmış bir kız buluyorlar; yani güzelliği bir yarışma sonunda tescil edilmiş, onaylanmış bir kız buluyorlar. Ondan sonra eğer bu kız kendilerine yeterince boyun eğerse; gerek kişisel ilişkilerde, gerek medyatik ilişkilerde onların gösterdiği yolda yürürse, bu kıza diksiyon dersi aldırıyorlar, sunucu yapıyorlar. Ondan sonra müzik dersi aldırıyorlar, sanatçı yapıyorlar. Ondan sonra yazar olarak da kendi gazetelerinde sütun açıyorlar.

Böyle bir dönem yaşandı Türkiye'de. Şimdi bu biraz azaldı, ama bir ara bu çok yaygındı. Bakıyorsunuz televizyonlarda güzellik yarışması kazanmış birtakım kızlar, bu tür işler yapıyorlar. Tabii bunların istisnaları var.

— İzninizle araya girip bir şey soraym: Bu Özal döneminde Papatyaların, Özal ailesinin ve çevresinin medyada boy göstermesi, bir anlamda magazinleşmeydi... Sanırım o dönem böyle başladı!

— Tabii tamamen!

— Gösteri toplumuna dönüştü.

— Tabi tabii! Özal bunu çok seviyordu, "Koy hanım bir kaset radyoya," deyip 180 km. hızla trafik kurallarını altüst ederek gösteriş yapıyordu. Tabii, "Anayasa bir defa delinmekle bir şey olmaz!" sözünü Özal'ın o dönemde medya için söylediğini anımsayalım. Bu sözü şu çerçevede söylemişti. Oğlu, Uzan'larla birlikte bir özel televizyon kuruyordu, oysa Anayasa'da televizyon tekeli TRT'nindi. Bu tekeli, "Anayasa tekelini bir defa bozmakla, delmekle anayasaya bir şey olmaz!" anlamında söylemişti.

Böylece hem kendi ailesine ekonomik avantajlar sağlıyor, hem medyatik güç temin ediyor, hem anayasayı deliyor, hem de Uzan Grubu'nun büyümesine bir ivme kazandırıyordu. O grup, daha önce de Demirel tarafından desteklenen bir gruptu.

Bu noktada Özal'ın sistemi çok iyi tanımasının, bu sistemi dönüştürmekteki gücüne büyük katkı sağladığını belirt-

meliyim. Şimdi anımsayalım. Özal, 24 Ocak Kararları'nı yaparken, yani Demirel'in azınlık hükümeti başbakanı olduğu dönemde, tam 1980 öncesi iki müsteşarlığa birden geldi. Hem Devlet Planlama Teşkilatı, hem de Başbakanlık müsteşarı oldu ki, çok çok önemli bir görevdir; çünkü "tasarruf tedbirleri" dediğiniz zaman, bütün bakanlıkların harcamalarını tek bir kişi belirler, o da Başbakanlık müsteşarıdır. Zaten hükümet de Demirel'in azınlık hükümetiydi.

Dolayısıyla öyle karşı partinin veya koalisyon partisinin bakanlıklarını denetlemek gibi bir sorunları da yoktu, her şeyi Başbakanlık müsteşarı denetliyordu. Ayrıca Devlet Planlama müsteşarı da oldu, onu da uhdesinde tuttu. Böylece Türkiye'nin geleceğini belirleyen stratejilerin de başına oturdu, yani ülkenin hem güncelini belirledi, hem geleceğini belirledi. İki müsteşarlık birden yaptı.

Ve Özal bürokrasiden geldiği için, müsteşarlıkları çok iyi bildiği için nerede ne değişiklik yaparsa, ne sonuç alacağını çok iyi biliyordu. Nitekim bunu ileriki yıllarda, hiç ilgisiz yasalara ilgisiz maddeler koyarak yaptığı değişikliklerde gördük. Yani Belediyeler Yasası'na bir madde koydu, Kültür Bakanlığı'nın harcamalarını düzenledi, şunu yaptı, bunu yaptı.

Şimdi o dönemleri hatırlayalım. Özal, anayasanın "TRT tekeli" hükmünü anayasayı değiştirmeden bir gecede deldi. Nasıl deldi? Çok basit deldi. Çok iyi bildiği için bu işleri. TRT tekeli, hukuki anayasal tekeli, uygulamada "link hatları" denen, görüntü ve ses iletme kanallarının fiili denetimi ile destekleniyordu. Yani TRT'nin hukuki bir tekeli vardı, ama bu lafta bir tekel değildi, uygulamada da tekeldi.

TRT, Türkiye'deki bütün yayınların yapılabilmesine olanak sağlayan "link hatları" denen hatları kontrol ediyordu. Özal, bir gece, bir bakanlar kurulu kararıyla, link hatlarının denetimini TRT'den aldı, Ulaştırma Bakanlığı'na verdi. Ve ertesi gün, Almanya'dan yayın yapan Star televizyonu bütün Türk semalarında boy gösterdi. Olay bu kadar basittir.

Bir hükümet kararı ile link hatlarının denetimini TRT'den alıp Ulaştırma Bakanlığı'na vererek, Türkiye'de anayasayı

deldi. TRT tekelini de yıktı, Star'ı da başlattı, özel televizyonlar dönemini de başlattı. Oğluna ve ailesine hem ekonomik, hem de siyasal nüfuz açısından avantajlar sağladı. Sonra da "Bir defa delinmekle anayasaya bir şey olmaz" dedi. Özal budur. Ve bu döneme damgasını vuran tabii ki, Özal'dır.

— Peki, yazılı basının, benim bilebildiğim kadarıyla Türkiye tarihinde açık açık örtülü ödeneklerle, şuradan buradan değil, teşviklerle destek aldığı bir döneme de giriliyor.
— Evet, tabii!

— Medyalaşma sürecinde birtakım basın yayın organlarının kurulması, hatta güç alması bu sürece rastlıyor. 1990'lı ve 2000'li yıllara geldiğimizde, medya demokrasisinin egemen olduğu bir sürece giriyor Türkiye. Bir anda güçler dengesi değişiyor, basının gücü kırılıyor, siz bu noktada "kirlenmeyi, yozlaşmayı" irdeleyen yazılar da yazdınız, yazıyorsunuz. Önce içte ve dışta olmanın sizdeki anlamını da konuşalım istiyorum. Yazılı ve görsel basının, medyanın çekim odağı nedir bir akademisyen için?
— Bir defa önce siyaset-medya ilişkilerine daha yakından bakmak lazım Turgut Özal döneminde.

Her şey sadece Özal'ın suçu değil tabii. Çokpartili demokrasiye geçildiğinden beri, partiler medyayı kendi taraflarında kullanmak istemişlerdir. Ve bunun için de Menderes döneminde de çok net örneklerini gördüğümüz, birtakım hem rüşvetler hem cezalar vermişlerdir; yani gazetecileri hapse de atmışlardır, gazetecilere nakit para da ödemişlerdir. Bu, Menderes'in başlattığı bir gelenektir. Bütün hızıyla bugün de sürüyor.

Tek parti dönemini hiç ele almıyorum. Çünkü tek parti döneminde zaten devlet denetimi, sansür vs. biçiminde.

— Sesi kısılıyor orada değil mi?
— Tabii tabii! Yani orada hiçbir tartışma yok, çünkü basın özgürlüğü yok. Asıl mesele, "demokrasi" dediğimiz "çokpartili" düzene geçildiğinde basın özgürlüğünün nasıl kullanıldığı.

Çokpartili düzene geçildiğinden beri bütün demokratik kurumları ve kuralları tahrip eden, yozlaştıran Menderes iktidarının, basında da aynı şeyi yaptığını görüyoruz. Ondan sonraki sağ siyasal iktidarlar da bunu aynen sürdürdü.

— *Necip Fazıl'ın* Büyük Doğu*'yu çıkarmasında devletin, hatta Amerika'nın dolaylı desteğini aldığı söylenir. Nâzım Hikmet ne kadar ulusalcı bir şair ise, bana sorarsınız, Necip Fazıl da o kadar Amerikancı biri.*

— Tabii, çok doğru! Bu arada öbür örneği de anımsayalım. Kendilerine destek vermiş olan Ahmet Emin Yalman'ın bile, hem de 70-80 yaşlarında tutuklanıp hapse atılması gibi cezalar da yaşandı. İsmet Paşa'nın damadı Metin Toker de gazeteci olarak çok çekti bunlardan. Hapse filan atıldı.

Akis dergisini çıkarıyordu Toker. O dönem Osman Bölükbaşı, parti lideri olarak hapiste, aynı koğuşta gazeteci olarak Metin Toker de yatıyor. Menderes dönemini, Demokrat Parti dönemini bundan daha iyi simgeleyen bir şey olamaz. Parti lideri diyorsunuz hapiste, dergi sahibi diyorsunuz hapiste. Oradan başlayan bir geleneği, 27 Mayıs'ın cezalandırıcı etkisiyle Demirel çok fazla kullanmadı. Ama Demirel de, iktidar olmayı yalnızca TRT'yi denetlemek açısından bile gerekli gören bir politikacı. Bunu da ifade etmiştir biliyorsunuz:

"Neden bu kadar çok iktidar olmayı, iktidara gelmeyi istiyorsunuz?" dedikleri zaman, "En azından TRT'yi denetlemek için," demişti.

TRT'den kastı o zaman, "medya" tabii. Çünkü tekeli, yani TRT'yi denetlediğiniz zaman, Türkiye'nin medyasını kontrol altına almış oluyorsunuz hükümet olarak; TRT ne kadar özerk olursa olsun. Artık o özerklik de lafta kaldı ya...

Bu geleneklerden gelen bir ortamda Özal bunu, hem kendi bilgisi, bürokrasi bilgisi, hem dizginlenemez serbest rekabetten yararlanma ve ailesini de nemalandırma istekleri doğrultusunda, parti çevresini nemalandırma istekleri doğrultusunda fevkalade iyi kullandı.

Kamuoyunun şimdi unuttuğu bir örneği hatırlatayım. *Günaydın* gazetesini Asil Nadir'e doğrudan doğruya Özal sattırmıştır, Haldun Simavi'den. Haldun Simavi, çok başarılı bir işadamıdır gazeteci olarak. Düşünün ki, *Günaydın* gazetesinin tesisi yok, binası yok, makinesi yok, sadece ismi var. Ve onu, o zamanki parayla -şimdi çok net hatırlamıyorum, yanlış söylemiş olmayayım- elli milyon dolar gibi galiba bir parayla Asil Nadir'e satmıştı.

Medyaya da yansıyan ve yalanlanmayan haberlere göre de, Asil Nadir'in içinde mal yüklü, Haydarpaşa açıklarında bekleyen gemisi, bir gecede yapılan gümrük resmi değişiklikleriyle zaten elli milyon kazanmıştı. Böylece Asil Nadir'e *Günaydın* gazetesi bedavaya gelmişti.

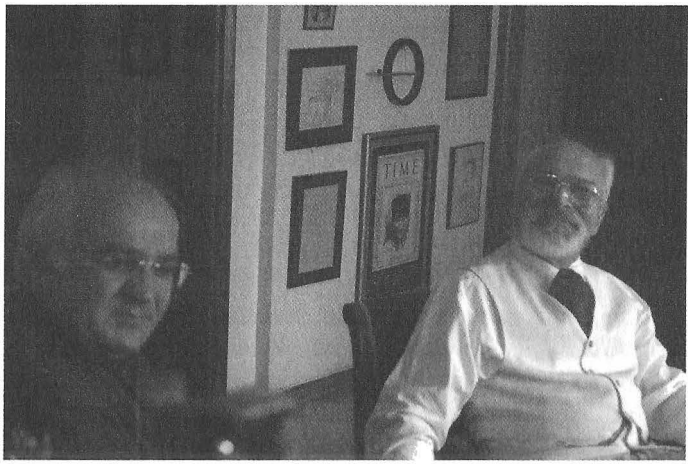
— *Sonra* Güneş...

— Evet, sonra bir sürü şeyler daha oldu. Mehmet Ali Yılmaz büyük destek aldı. *Güneş*'i kurdu, transferler yaptı. Çetin Altan'ı aldı *Güneş*'e biliyorsunuz. Çetin Altan, *Güneş*'te köşe yazarlığı yaptı. Özal basını allak bullak etti. "İki buçuk gazete kalacak," gibi beyanları vardır.

— Sabah'*ın çıkma serüveni...*

— Daha yok *Sabah*. Ben *Hürriyet*'e girdiğimde *Sabah* henüz yok, 1983 yılı. *Hürriyet* bir milyon satıyor, ikinci gazete *Günaydın*, o da Haldun Simavi'nin gazetesi, üç yüz bin satıyor. Yani biz, bizden sonra gelen gazetenin üç mislinden fazla, bir milyon satıyorduk. Zaten ben *Hürriyet*'e 1983'te başladım, 1983'te seçimler yapıldı, Özal Başbakan oldu. Erol Simavi ile müthiş bir çatışma yaşadılar. Hatta *Hürriyet*, Özal'ın açık kalp ameliyatını kastederek, "Beyne oksijen gitmediği için insanın düşünme yetenekleri de sınırlanıyor," gibi başlıklar attı. Fakat sonra bir uzlaşma sağlandı. Zaten işte şimdi İlhan Selçuk'tan öğrendiğim kadar, Nadir Nadi filan hep birlikte Özal'a gidiyorlar, konuşuyorlar...

— *Cumhuriyet'e* "Pravda" *dediği dönem...*

Kongar'la.

— Tabii, o dönem! Ve o dönemde, tabii *Cumhuriyet* de büyük sıkıntılar geçiriyor. Daha önce de ailede bölünmeler var. Aile, Nadir Nadi'yi uzaklaştırıyor yönetimden, ama sonra okur tepki gösteriyor, mecbur kalıyorlar tekrar Nadir Nadi'yi ve arkadaşlarını getirmeye.

Bir bunalım da Nadir Nadi'nin ölümünden sonra yaşanıyor. İlhan Selçuk ve arkadaşları bir kez daha gazeteden tasfiye ediliyorlar. Ama okurlar yine büyük bir tepki gösterince gazetenin tirajı çok düşüyor, yaşaması olanaksızlaşıyor. İlhan Selçuk'la arkadaşları yeniden yazmaya başlıyorlar. Zaten sonra Berin Nadi'nin öncülüğüyle Cumhuriyet Vakfı kuruluyor ve artık gazeteyi çalışanların üye olduğu bu vakıf yönetiyor. Bugün de durum böyle. İlhan Selçuk, vakıf başkanı ve Cumhuriyet Vakfı adına gazetenin imtiyaz sahibi.

İşte o dönemde Özal, elindeki bütün maddi olanakları da, yasal olanakları da kullanarak medyayı yeniden biçimlendirmeye çalışıyor ve büyük ölçüde de başarılı oluyor. Zaten bu gelişme ve değişmelerin sonunda Erol Simavi gazetesini satıyor, ailevi nedenlerden. Aydın Doğan girmişti zaten basın

dünyasına, *Milliyet*'i satın alarak... Basına giren ilk büyük ticaret sermayesidir.

Aydın Bey'in *Milliyet*'i alması bir, Asil Nadir'in *Günaydın*'ı alması iki, Mehmet Ali Yılmaz'ın *Güneş*'i çıkartması üç. Uzanlar'ın *Star*'ı dört. Bunların hepsi Babıâli'deki, yazar-patron, yazar-gazeteci yapısının değişmesidir ve bunu Özal değiştirmiştir. Şimdi de bu yapının üzerinde, AKP doğrudan kendi denetiminde bir medya yaratıyor.

— *Can Ataklı'nın* Sabah *gazetesinden uzaklaştırıldığı dönemin sonrasında ilginç bir söyleşi kitabı yayınlandı,* Amiral Gemisi Nasıl Battı *diye. Orada çok ilginç tespitleri var, Can Ataklı'nın. Bir anlamda kendilerini de anlatıyor, yani aslında bunu yıllar sonra Dinç Bilgin konuşmalarının birinde de dile getirdi; basındaki, medyadaki kirlenmeye, yozlaşmaya, kendi grubunun, kendisinin de neden olduğunu dolaylı olarak anlattı.*

Can Ataklı'nın oradaki samimi itiraflarında şu vardı: Sabah'*ın kuruluşu.* Günaydın'*da çalışan insanların oraya çekilip, hatta böyle parlak gazeteci olma vasıfları bile olmayan insanların oraya çekilip gazete çıkartılması. Sonra da herkes kendine bir fiyat biçiyor dolar üzerinden, bunları açık açık söylüyor. Öyle bir noktaya geliyor ki medya, önce kendi içinde birbirini kırma, birbirinin gücünü kırma savaşı başlıyor. Şöyle demeye getiriyor: Birer silahşör gibi köşe yazarları oluşmaya başladı.*

— Patron tetikçisi.

— *"Patron tetikçisi", daha iyi dediniz. Şöyle diyor, "Millet sanıyordu ki, bizi patron çağırıyor, 'Siz şu konuda yazın... Şuna saldırın... Buna saldırın.' Değil, biz toplanıyorduk, tavla oynanıyor, viskiler içiliyor, şu, bu. Oradaki bir iki saatlik toplantı bitiyordu, terapi gibi bir şeydi." Oradan çıktıktan sonra da öylesine döşeniyorduk ki karşı gruba veya taraflara...*

Çünkü bir de şunu sormaya başlıyorduk, "Yazı olarak dediğimiz şeyin parasal olarak karşılığı bu olamaz, bu büyük

bir para." Yani dolar bazında baktığımızda, demek ki kendisi gerçeklerinin farkında.

Yani "kirlenme" ya da "yozlaşma" ne dersek diyelim, böyle bir süreci önce o güçler dengesini bozup, medyayı kendi içinde çatıştırıp ve ileriki aşamada mutlaka bir taraf olma, tarafgir olma gibi bir yöne itiyor. Hatta o arada da büyük teşvikler veriliyor. O teşvikler zaten Türkiye'deki banka sisteminin çöktüğü süreç içerisinde medyanın da bu süreç içinde olmasının en güzel göstergesi.

Sonuçta hiç unutmuyorum. Mesela yıllar öncesi Türkiye'ye çok ünlü bir İtalyan savcısı gelmişti, mafyayla mücadele eden...

— Di Pietro.

— Evet! Mafyayla devlet ilişkisini sorgulayan bir konferansta da anlatmıştı. "İtalya'da da böyle bir süreç yaşandı. Mafya önce devletin içinde var oldu. Sonra çıktı, onu dışarıdan hükmeden, denetleyen bir güce dönüştü."

Yani biz şu anda bu sürece çok benziyoruz ve özellikle siz bürokraside de yer aldınız. Bunlar, direkt ya da dolaylı olarak size yansıdı ya da izlediğiniz şeyler oldu. Zaten işinizin bir ucu da sürekli medya ile basınla ilişkiler. Şimdi o dengenin bozulduğu ve bu değişimin yaşandığı süreci nasıl değerlendirirsiniz?

— Şimdi bir defa çok net bir yargıda bulunayım. Değişme kaçınılmazdı, Türkiye ve dünya konjonktüründe değişme kaçınılmazdı.

Çünkü küreselleşmenin yeni tohumları atılıyordu; daha Sovyetler Birliği çökmemişti, ama çökme çatırtıları gelmeye başlamıştı. Türkiye'de çok sert bir askeri darbe olmuş ve her şeyi yerle bir, tuzla buz etmişti; üniversiteler, sendikalar, siyasal partiler, özgürlükler, şunlar, bunlar. Ve bunun üzerine bir Amerikancı görüşle, hem özel teşebbüs, hem dünyayla bütünleşme vs. gibi konularda keskin ve kesin tavırları olan bir politikacı iktidara gelmişti: Özal. Değişme kaçınılmazdı, ama bu değişmenin yozlaşma getirmesi kaçınılmaz değildi. Büyük

bir olasılıkla yozlaşma getirecekti, ama o yozlaşma belli biçimlerde engellenebilirdi. Özal'ın yaptığı, böyle bir yozlaşmayı engellemek değil, böyle bir yozlaşmayı teşvik etmek ve kurumlaştırmak oldu. Nitekim Tayyip Erdoğan'ın, dinci siyasetin önünü açan tohumları Özal attı.

Yani basının, yazar-gazeteci medya patronlarından, tüccar-holding sahibi medya patronlarına geçmesi, büyük bir olasılıkla yozlaşma getirecekti, ama bunun sınırları çizilebilirdi. Bunu engelleyecek, denetleyecek sınırlar çizilebilirdi, yasalar çıkarılabilir, kurumlar oluşturulabilirdi. Amerika'da filan bunları görüyoruz.

Özal bunu tercih etmedi, bu yolu tercih etmedi. Tam tersine hem holding sermayesini medyaya soktu, hem o holding sermayesini kendi amaçları doğrultusunda yozlaştırdı. Kendi amaçları da iki türlüydü. Bir, siyasette bundan yararlanmak, yani siyasal yozlaşma; iki, ekonomik yozlaşma, bundan ailesi ve kendi siyasal çevresi için ekonomik çıkar sağlamak.

Dolayısıyla birdenbire holding sermayesi medyaya girince siyasal iktidarın da desteğiyle birtakım ilişkiler çıktı ortaya. Bunların başında da medya patronu olan holding sahipleri ile politikacılar ve bankacılık sistemi arasındaki ilişkiler, ittifaklar geldi.

Ve bu ilişkiler birdenbire medya patronlarının banka patronu olmaları, banka kurmaları veya banka sahibi olan medya patronlarının ortaya çıkması ve bu bankaları, hem kendi güçlerini hem servetlerini artırmakta kötüye kullanmaları sonucunu verdi, hem de bu süreç siyasal iktidarla el ele yaşandı.

Şimdi bu noktada, belki şimdi herkes unuttu, Uzan grubu diye bir grup çıktı mesela piyasaya. Özal'ın tam destekçisiydi, oğluyla da ortaktı zaten. İşte Uzan Grubu var, Aydın Doğan Grubu var -o zaman belki bugünkü kadar güçlü değildi-, Bilgin Grubu var ve Karamehmet Grubu var. Yani baktığınız zaman dört grup görüyordunuz. Bunların en güçlüsü Uzan'dı, Star televizyonu, *Star* gazetesi, birkaç banka vs. Türkiye'yi haraca kesiyordu. Sabancı'yı bile santral yatırımlarından, Çukurova'dan korkutup kaçırdı, yaptığı yayınlarla.

— Medya ellerinde bir silah olmaya başladı...

— Evet! Şimdi, bu bir! İki, şimdi hiç unutmayalım, üzücü ve hüzün verici bir gerçeği anımsatayım. Hani, "İnsan insanın kurdudur," denir, Hobbes'un sözü. Ben onu çeşitli biçimlerde söylemişimdir; ama bu konuda, "Gazeteci gazetecinin kurdudur," diyeceğim. İki anlamda gazeteci gazetecinin kurdu oluyor. Bir, rekabet anlamında oluyor; yani patronlar patronların kurdu oluyor. İki, daha da kötü bir şey; aynı gazetede çalışan gazeteciler bile birbirlerinin kurdu gibi davranıyorlar.

Adeta medyada, gazetecilikte bir ilke var. Kendi yaptığının dışında hiç kimsenin yaptığını beğenmeyeceksin. Ne üstünde, ne altında, ne eşitinde hiç kimseye destek vermeyeceksin, herkesi karalayacaksın, herkesi eleştireceksin, bir tek kendini öne çıkaracaksın gibi fevkalade yanlış ve gazete gibi grup çalışmasına dayalı bir ürünün çıkarılmasında engelleyici olan bir gelenek var. Bunu da zannediyorum patronlar desteklemiş.

Dolayısıyla şimdi dikkat ederseniz, iki ayrı model söylüyorum sertliğin veya saldırının temeli olarak; biri patronlar arası rekabet, öbürü patronun kendi gazetesinde veya televizyonunda desteklediği bireyler arası rekabet. Bunun tabii kaçınılmaz sonucu, siyaset ile medya kol kola girince, Özal ile medya patronları kol kola girince ve araya banka sistemi de sokulunca her türlü çirkinlik oldu, her türlü yasa dışı davranış da yapıldı. Bildiğiniz gibi sonunda bankaların içlerinin boşaltılmasına ve medya patronlarıyla bankaların ilişkisinin kesilmesine, birtakım medya patronlarının da, Dinç Bilgin gibi hapse girmesine kadar gitti bu süreç. Uzan Grubu da tamamen tasfiye edildi.

Bu arada hemen hatırlatalım. *Milliyet*'i ve *Hürriyet*'i satın aldığı zaman, bankacılık da yapmakta olan Doğan Grubu bankasını satarak bankacılıktan çıktı. Yani bankacılık bir zamanlar medya patronlarının ana işiyken ve orada bir sürü istismar ve suistimal yapılırken, bir süre sonra o bir tehlike olmaya ve herkesin kaçtığı bir faaliyet gibi görülmeye başladı ve Doğan Grubu da bankasını satarak medyada genişlemesi-

ni sürdürdü. Bunu da bilinçli bir politika izleyerek yaptı Aydın Doğan.

Bütün bunları toparladığımız zaman, şu örnekleri anımsayalım. Bir arkadaşımız o zamanlar Star Grubu'na transfer edildiğinde, iki milyon dolar transfer parası aldığı yazıldı ve yalanlanmadı. Ve altı ay yahut bir yıl da o gazete çıkmadı. O arkadaşımız tenis oynayarak vakit geçirdi, ama sonra gazete çıktı ve o paralar da alındı. Şimdi bu paralar, tabii emeğe filan verilen paralar değil, bu paralar ilişkilere verilen paralar.

Sizin demin soruyu sorarken belirttiğiniz gibi vicdanlı bir basın mensubu böyle bir parayı aldığı zaman onu ödemek, karşılığını vermek istiyor. Ödemek için de işte birdenbire bir bakıyor ki, köşe yazarlığından tetikçiliğe terfi etmiş. Böyle çok örnekler var. Şimdi isim vermeyeyim, ama Aydın Doğan Grubu'ndayken Dinç Bilgin'e küfreden, Dinç Bilgin Grubu'na transfer olduktan sonra Aydın Doğan Grubu'na küfreden, sonra tekrar grup değiştiren veya Mehmet Ali Yılmaz zamanında bu kavgalara karışıp karşı patrona küfredip yüksek transfer paralarıyla o patrona giden bir sürü arkadaş var. Hatta biz şaka ediyorduk kendi aramızda, karşı tarafın rakip patronuna ne kadar küfredersen, o patron seni o kadar yüksek transfer parasıyla alır. Onun için, "Dozu yükselt fiyatın artsın," diye bu arkadaşları eleştirirdik. Çok yanlış bir yargı olduğunu da zannetmiyorum.

Maalesef bu bir gerçeğin ifadesi. Tabii bunun topluma yansıması çok kötü oldu, televizyonlarda ve basında müthiş bir yozlaşma. Ve birdenbire birbirinden kopuk iki ayrı gerçek ortaya çıktı. Biri Türkiye gerçeği, öbürü de televizyonların, gazetelerin aktardığı gerçek. Ve daha kötüsü ekonomik sistem bundan etkilenmeye ve rasyonel bir özel teşebbüs ilkeleriyle işleyememeye başladı, haksız rekabet egemen oldu. Buna tabii bu sefer, medyada olmayan, medyada mülkiyeti bulunmayan müteşebbisler karşı çıktılar, sonunda işte 2001 krizi, banka rezaletleri, hapse giren patronlarla orası temizlendi, Uzan Grubu silindi, Bilgin medya dışı kaldı.

Fakat şimdi, AKP'nin 2002'de iktidara gelmesiyle bambaşka bir yapı ortaya çıktı. Bugün maalesef medyada müthiş bir dincileştirme operasyonu sürüyor, bütün Türkiye'de bu operasyon sürüyor aslında, ama medyada daha sert sürüyor. Şimdi ilk başta söylediğime dönelim, "Özal dönemi kaçınılmazdı," dedim, "o medyadaki değişim..." Tabii Türkiye, dünyadan etkileniyor; yani dünya konjonktüründe olup biten şeyler Türkiye'yi belirliyor.

Bu ilişkiyi unutmamak lazım. Yani medya, kendi içinde bir bağımsız değişken değil, bir bağımsız güç değil, doğrudan sermayeye bağımlı. Evet bir güç, kimi zaman bağımsız bir güç gibi de davranıyor, ama onun da bağlı olduğu başka belirleyiciler var; başta sermaye, sonra siyaset, ondan sonra da ekonomi. Ve bu ikisi de, hem siyaset, hem ekonomi, Türkiye'de tamamen dünya konjonktürüyle belirlenmeye başladı. İşte Amerika, AB, IMF vs. İç siyasal iktidar da bunlarla işbirliği yapınca ortaya çok büyük bir denetim, bir tekelleşme gücü çıktı.

Dolayısıyla bu dinciliğin, Türkiye'de sistemli olarak eğitimde suistimal edilmesi yeni bir insan kuşağı üretti. Yeni bir "türban kuşağı" dediğimiz bir kuşak ve onun arkasında hem siyasal hem de "mahalle baskısı" denilen bir toplumsal ve ekonomik baskı yarattı. O kuşağın yaratılması ve mahalle baskısının yaygınlaşması sonunda, buna tepki olarak yapılan 28 Şubat operasyonu ile anti-Amerikancı ve antiemperyalist İslamcılar tasfiye edilince, Amerikancı İslamcılar, yani AKP kuruldu ve iktidara geldi. E, bu hem dış konjonktüre uygun, hem iç konjonktüre uygun; çünkü elli-altmış yıldır Türkiye'de din, eğitimde kullanılıyor ve yeni kuşaklar dinci yetiştiriliyor. Türbanlılar öyledir, yani siyasetin ürettiği bir kuşaktır "türbancı kuşak", "türbanlı ve türbancı kuşak" Osmanlı'dan devralınan tarihsel bir olgu değildir.

Bu yapılanma bütün özel teşebbüsü, bütün medyayı etkilemeye başladı. Bir süre sonra iktidar, siyasal iktidar, elindeki bütün olanakları kullanarak kendi işini yapan, öyle dincilikle filan ilgisi olmayan, laik, demokratik çizgide gelişen büyük

sermayeyi yok edecek ve dincileştirecek. Bu çerçevede medyada operasyona başladı bile. Önce kendinden yana olmasına rağmen, Turgay Ciner Grubu'na -ki, Dinç Bilgin Grubu'nu devralmıştı, yani ATV televizyonu ve *Sabah* gazetesi o grubundu- medyasına el koydu. Hem de son derece tartışmalı bir biçimde.

— *Alenen, yani gözle görülür...*
— Evet, hukuken, çok tartışmalı, kabul edilmesi güç bir operasyonla ona devlet olarak el koydu. Sonra da bunu gene herkesin gözü önünde "serbest rekabet" adı altında, ama hiç de serbest olmayan bir operasyonla tek kişinin talip olduğu bir açık artırmayla -nasıl bir "açık artırmaysa"- kendine yakın bir gruba sattı. Medyada büyük bir güç haline gelmiş olan "Fethullah Gülen Grubu" zaten pek çok gazetenin ve televizyonun sahibi.

Şu anda Türkiye'de medya, maalesef çok hızla değişen ikili bir yapı içinde. Bir yanda çok hızla gelişen devlet ve hükümet desteği aldığı için serbest rekabet kurallarını da bozan bir dinci medya var. Bunların içinde *Vakit* gibi çok saldırgan ve dincilerin bile hoşlanmadığı organlar var. *Yeni Şafak* gibi hükümet yanlısı olanlar var ve işte Gülen'in Amiral gemisi *Zaman* var. İrili ufaklı pek çok gazete, radyo, dergi ve televizyon kanalı var. Bunların hepsi bir ittifak halinde.

En büyük sorun, tabii serbest rekabet kurallarının zedelenmesi. Örneğin *Zaman* gazetesinin bayi satışı 25.000-35.000 civarında denir, halbuki Türkiye'nin 700.000-800.000 satan gazetesi gibi. Çünkü gidiliyor, başbayilere paralar yatırılıyor, sonra da Işık Evleri'ndeki çocuklar kendilerini destekleyen işadamları tarafından paraları yatırılmış gazeteleri, evlere bedava dağıtıyorlar. Bu yüzden Türkiye'de Tiraj Denetleme Örgütü olan ABC bunları reddetti; yani bunların tirajlarını reddetti. Bunlar da ona karşı dava açtılar filan. Şimdi o daha devam ediyor. Bunun altında yatan öğe de, tabii reklam pastasından pay almak.

Yani o paralar da onun için yatırılıyor başbayilere; çünkü eğer dağıtım şirketi parayı almazsa satış görünmüyor, satış

görünmeyince tiraj belirlenemiyor, tiraj belirlenmeyince reklam alamıyor.

Ama tabii reklam verenler, işadamları da aptal değil. Bunların halkın talebiyle değil, başka yönlendirmelerle yüksek tiraj belirtildiğini gördükleri için onlara reklam vermiyorlar. Kavga oradan çıkıyor, o reklam pastasından da örneğin *Zaman* gazetesi, *Hürriyet* kadar pay almak istiyor. "Benim satışım daha çok" diye; halbuki değil. Kavga burada.

Şimdi bir yanda bu dinci medya var; televizyonları, dergileri, gazeteleri ve radyolarıyla çok etkili olarak. -Kim bilir bu kitap yayınlanınca bana da ne biçim saldıracaklar! Ya da kitabı tümüyle görmezden gelecekler!- Öbür yanda da işte holding medyası diyebileceğimiz, ama gittikçe cılızlaşan ve şu anda ikiye indirgenmiş, nispeten özgür medya. Yani Aydın Doğan Grubu ile Karamehmet Grubu'nun medyası kaldı. Bir de şimdi Turgay Ciner yeniden medyaya döndü. Nasıl bir çizgi izleyeceği, tarafsız ve bağımsız kalıp kalamayacağı zaman içinde belli olacak. Doğan Grubu şimdilik sağlam gibi görünüyor, ama ben sağlam kalabilmesinin çok zor olduğu kanısındayım. Çünkü uzun vadede, iktidar gücü karşısında hiç kimse sağlam duramaz, hele medya hiç duramaz. Zaten iktidar bu iki gruba da açıkça saldırıyor, onları açıkça suçluyor. İktidar, gücü yeterse, yavaş yavaş, medyanın tümünü dincileştirecek, denetimi altına alacak.

Yani eğitimle, siyasetle rejimi kaydırırken, bir yandan da sermayeyi ve o sermayenin hâkim olduğu medyayı da dincileştiriyor ve kendine bağımlı hale getiriyor. Çok pervasız, çok hızlı ve çok sert bir biçimde. Bugünkü durum o.

Aslında hiçbir patron, hiçbir medya grubu iktidar ile doğrudan çatışmayı istemez. Çünkü Türkiye'de ekonomi hâlâ iktidarın denetimi altında. Ama büyük medya yaşamak için özgür ve bağımsız, bir ölçüde iktidar karşısında tarafsız olmak zorunda. Yoksa tiraj ve reyting kaybeder, küçülür, seyredilmez, okunmaz. Ama iktidar bütünüyle kendine bağımlı medya isteyince, gerçekten işini yapmaktan başka derdi olmayan tiraja ve reytinge dikkat eden medya ister istemez, canını kurtarmak için savunmaya geçiyor.

— *Bu manzara içinde* Cumhuriyet*'in durumu nedir?*
— Biz *Cumhuriyet* olarak işte bu kaos içinde hem tarafsızlığımızı ve bağımsızlığımızı korumaya hem de kendi ayaklarımızın üstünde durmaya çalışıyoruz. Sahibimiz bir vakıf, çalışanların kurduğu bir vakıf. Şimdilik satışımıza zam yaptık. Türkiye'nin en pahalı gazetesi gibiyiz.

Şu anda dengelerimiz, yani gelir-gider dengemiz, maliyet ve gelir dengemiz, bizi ileriye taşıyacak gibi görünüyor; ama bu kuşatmalar bizi ne kadar etkiler, sonunda biz de nefes alamaz hale gelip boğulur muyuz, onu da şu anda kestirmek mümkün değil.

— *Önce içte, sonra dışta olmanın sizdeki anlamını konuşalım. Yani yazılı ve görsel basının, medyanın çekim odağı nedir bir akademisyen için?*
— Bunun iki tane yanıtı var. Biri, genel sosyolojik yanıt; biri de, Emre Kongar'a ilişkin özel bir yanıt. Genel sosyolojik yanıt şu: Dünyadaki gelişmelere ve onun Türkiye'deki yansımalarına baktığınız zaman, toplumu en çok etkileyen iletişim biçimi, medya; yani basın ve televizyonlar, gazeteler ve televizyonlar, radyolar, dergiler. Tabii demokratik bir ülkeden ve özgür medyadan söz ediyorum; diktatörlüklerden ve iktidar denetimindeki medyadan değil. Eğer siz topluma belli hizmetlerde bulunmak, onlara belli mesajlar vermek, onların gelişmesine katkıda bulunmak istiyorsanız, mutlaka medyada yer almanız lazım.

Örneğin kitap basmak ne demek? Kitap basmak, düşüncelerinizi yazılı hale getirip pazara, satışa sunmak demek. Medyada yer almak da aynı şey. Bu, işin sosyolojik temeli; yani eğer siz bir toplumbilimciyseniz, insanla ve toplumla uğraşan bir bilim insanıysanız ve saptamalarınızın, irdelemelerinizin, önerilerinizin etkili olmasını istiyorsanız, o zaman mutlaka medyada bir biçimde yer almanız lazım. İlla yazar veya yönetici olarak değil, ama en azından medyanın konusu olarak düşüncelerinizle ve yazdıklarınızla. Bu, işin teorik tarafı.

Emre Kongar'a özel tarafı ise şu: Ben hep kendimi bir bilim adamı ve bilim adamlığının önemli bir parçası olarak da, bir yazar niteliğinde görmek istedim, öyle olmaya çalıştım. Tabii yazar olduğunuz zaman, bir gazetede sütun sahibi olmanız size verilebilecek en büyük ödül. O açıdan medyada yer almak benim için kişisel, bilimsel yaşam çizgimde, bir ara hedef veya yan hedef olarak vardı.

Şimdi, bu iki şeyi, yani toplumbilimsel gerçeği ve benim kişisel arzularımı başka bir ifadeyle bütünleştirmek istiyorum. Çağımız popüler kültür çağı, popüler kültür ise fevkalade kötü kullanılıyor. Yani iki türlü kullanılıyor popüler kültür. Hem küreselleşmenin etkisiyle, siyasal ulus-devleti parçalamak için kullanılıyor, yani mikro milliyetçilik ve mikro dincilik yapılıyor; hem de bu parçalanan insan topluluklarını, kapitalist pazar ekonomisinde Amerikan ürünleri ekseninde bütünleştirmek için kullanılıyor. Tabii magazinleşme bunun araçlarından biri.

Medyaya baktığınız zaman, çok açık, net ilişkiler, destekler ve marka reklamları görüyorsunuz; ayrıca ulusal bütünlüğü yok edici mikro dinciliğin ve mikro milliyetçiliğin de topluma empoze edildiğini görüyorsunuz; bütün dünyadan söz ediyorum. Tabii bu akım, Türkiye'yi de son derece etkiliyor. Dolayısıyla, Türkiye'de de bugün medyanın yaptığı en önemli iki oluşum; mikro milliyetçi ve mikro dinci düzeyde Türkiye toplumunu bölmek, insanları etnik kökenleri ve mezhepleri ekseninde bölmek ve bunu Amerikan markaları pazarı çerçevesinde bütünleştirmek.

Yani siyaseten, "ideolojik olarak, din, mezhep ve milliyet bazında böl, pazar ve marka bazında bütünleştir ve yönet" ilkesinin uygulaması ortaya çıkıyor. Bunun etkili yapılabilmesi için de, bol magazin sosu, çıplak kadınlar, ilişkiler vs. kullanılıyor. Ve bu çok etkili bir ortamda, yani popüler kültür ortamında yapılıyor. Bununla mücadele etmenin yolu popüler kültürü engellemek değil, çünkü engelleyemezsiniz. O bir yol değil, araç değil, bir çözüm değil, çünkü uygulanamaz, popüler kültür yok edilemez.

Bununla mücadele etmenin tek ve biricik yolu, o kültürün içinde yer almak. Bu kültürün bir parçası olarak, iyiyi, doğruyu, güzeli göstermek ve savunmak. Ben işte onu yapmaya çalışıyorum. Ne kadar başarılı olabildiğimi bilmem. Çok memnun da değilim hayatımdan, ama bir haber kanalında, NTV gibi bir kanalda her gün tartışma programı yaparak, *Cumhuriyet* gibi bir gazetede yazı yazarak, çok satan kitaplar yazarak, bu siyasal ve kültürel yozlaşmaya karşı -anlamlı ya da anlamsız- bir mücadele vermeye çalışıyorum.

Ama bu sadece bireysel bir davranış. Varsa da -ki o da çok tartışmalı- sadece bireysel planda bir tatmin getiriyor. Toplumsal açıdan, insanlık açısından bunların hiçbir işe yaramadığını, olayların kendi mantığında ve beni çok aşan ulusal ve uluslararası güçler çerçevesinde belirlendiğini biliyorum.

www.kongar.org adresli sitemdeki bir cümleyi anımsatmak isterim, o benim bir sözümdür: "Ben yazılarımı, bütün yaşamımla bile bu dünyada hiçbir şeyi etkileyemeyeceğimi bilerek umutsuzca, ama tek bir makale ile tüm dünyayı değiştirebilecekmiş gibi bir sorumlulukla yazıyorum."

— Gene de bir muhalif kimliğin dillendirilmesini, dile gelişini yansıttığınızı ben gözlüyorum.

— Benim çabam o. Ama Türkiye'de bütün kavramlar altüst edildi. Burada beni kızdıran da muhalefet kavramının istismarı. Dinciler yüzde yüz iktidardalar, hükümet tamamen ellerinde tek parti olarak, cumhurbaşkanlığı ellerinde, medya ellerinde; hâlâ, "Biz muhalifiz," diyorlar. "Çünkü jakoben Kemalistler, ordu bizi engelliyor, asıl iktidar onlar..." diyorlar. Bu utanç verici bir şey! Yani sadece onların yaptıkları değil, bu söyleme destek veren, kendilerine "liberal" diyen birtakım aydınların varlığı da utanç verici bir şey. Toplumsal gerçek, siyasal gerçek, ancak bu kadar çarpıtılabilir. Para ellerinde, güç ellerinde, herkesi satın alıyorlar, her yere para saçıyorlar, özel teşebbüsü, özel rekabeti zedeliyorlar, insanları satın alıyorlar, yeni kurumlar, şirketler kuruyorlar. Yasalar çıkarıyorlar, yönetmelikler çıkarıyorlar, atamalar yapıyorlar

devlette. İhaleler ellerinde. Yeni bir dinci zengin sınıf yarattılar. Cip kullanan türbanlılar, durakta otobüs bekleyen türbanlıların üzerine çamur sıçratarak geçip gidiyorlar. Gösterişçi tüketim yapan yeni bir dinci zengin sınıf yarattılar. Medya denetimlerinde, üniversiteye de el koydular. Her şey, her şey ellerinde, hâlâ diyorlar ki, "Biz muhalifiz. Laikliği savunanlar iktidar, laikler jakobendir. Ordu tehlikedir," filan. Bu kadar büyük bir yutturmacaya, insanlar nasıl alet olabiliyor anlamıyorum. Galiba ancak menfaatlerinden dolayı inanıyor ve alet olabiliyorlar.

Ama bunun sonu temel hak ve özgürlükler açısından iyi gelmez. Çünkü bütün bu iktidar gücü, farklılığa, çeşitliliğe, özgürlüğe değil, dogmatizme, tek tip düşünceye ve davranmaya yönelik. Unutmayalım ki Avrupa'da bile pek çok diktatörlük rejimi 20. yüzyılın ikinci çeyreğinde bu yöntemle, oy mekanizmasıyla, demokrasiyi kullanarak ve yozlaştırarak egemen oldu, ardından önce demokrasiyi ve özgürlükleri yok etti ve sonra da dünyayı kana buladı. Zaten günümüzde de İran, Suudi Arabistan örnekleri ortada.

— Bugün baktığımızda, diyelim ki türban konusunda destek imza atan insanlara, artık şaşırmıyoruz!

— Tabii çünkü çoğunun, ya karısı milletvekili, ya kocası araştırmacı AKP'de, veya milletvekili. Çok kaba tabirle, göbeklerinden bağlılar. Yalnız hâlâ samimiyetle buna inananlar ve destek verenler olduğunu da unutmamak gerek. Onlar bu eleştirimin dışındalar. Ayrıca hemen belirtmeliyim ki sorun "türbanlılar" yani başı örtülü kadınlarımız, kızlarımız değil, sorun "türbancılar" yani onları öyle yetiştirenler ve onların üzerinden politika yapanlar.

Bu konuda iki bağlamda yorum yapmak isterim. Bir, küreselleşmedeki mikro milliyetçilik ve mikro dincilik yanlışları nerede? İki, insan iktidara nasıl menfaati ile bağlanır?

Bir, yanlışlar nerede? Yanlışlar çok kaba, çok basit. Bir, etnik ayrılıkçılığı savunanlar ve etnik ayrılıkçılığa destek verenler, bunu insan hakları bağlamında yapıyorlar ve yutturuyorlar.

Oysa baktığımız zaman, insan hakları bağlamında Türkiye'nin ulus-devletine saldırıyorlar, Türk demokratik milliyetçiliğine saldırıyorlar; ama kendi yaptıkları, ayrılıkçı kanlı Kürt faşizmini desteklemek, yani PKK destekçiliği. Bu kadar basit! Çelişki bu kadar ortada. Bir devlet yapısını siz "faşist" diye eleştireceksiniz; ama ondan sonra başka bir terör eylemini, hem de kanlı bir faşizmi, demokrasi ve insan hakları adına destekleyeceksiniz. Böyle çifte standart olur mu! Saçma sapan bir şey.

Oradaki çelişki çok açık. Şimdi gelelim "türban" meselesine veya "dinci yayılmaya". Aynı şey, aynı çelişki orada da var. Dinciliğin gittiği yerin totalitarizm olduğunu bilmek için dâhi olmaya gerek yok. Çevrenize bakın görüyorsunuz, işte İran, işte Suudi Arabistan, işte Libya. Örnekler ortada. İşte Afganistan'daki Taliban oluşumu ve benzerleri.

Bu anlayışı, bu ilkeleri, bu inanç sistemini siyasette egemen kılmaya çalışmanın demokrasiyi yok etmek olduğu açık. Bunu demokrasi ve özgürlük adına yapmaya çalışıyorlar. Çelişki ortada ve çok açık. Bunlar yanlışlar, bu bir.

İki, insanlar menfaatlerinden nasıl bağlanır? Hem sosyolojik olarak konuşuyorum, hem kişisel deneyimlerimden konuşuyorum, hem de Türkiye'ye ve dünyaya bakarak konuşuyorum.

İnsanlar öyle menfaat karşılığında kaba biçimde pazarlıkla bağlanmazlar, kaba satışlarla satılmazlar. -Tabii, bakanlık alıp parti değiştiren politikacıları kastetmiyorum.- Yani, "Kardeşim sen çok laiksin, çok demokratsın, çok Atatürkçüsün, çok özgürlükçüsün, al sana şu kadar para, bundan sonra dinci ol," denmez insanlara. İnsanlar yavaş yavaş denetim altına alınırlar; çevreleri aracılığıyla, anneleri-babaları aracılığıyla, aile aracılığıyla, okul aracılığıyla, öğretmenleri, arkadaşları, dershaneleri aracılığıyla. Onlara eğitimleri, meslekleri, işleri ile ilgili olanaklar tanıyarak, ufak tefek yardımlar yapıp sorunlarını, işlerini hallederek, maddi manevi destek vererek etkilerler.

Örneğin Fethullah Grubu'nun bir ilkesi var. Diyor ki, "Bana gel, nasılsan öyle gel, ne istersen öyle gel." Adeta

Hz. İsa'nın ilk döneminde, Roma'da yayınlan Hıristiyanlık gibi veya Mevlânâ gibi, ki her ikisi de aynı ilkeye dayalıdır.

"Yeter ki gel! Film yönetmeni misin, al sana sınırsız para, istediğin filmi çek, karışmayacağım. Yazar mısın, al sana para, al sana gazete, al sana köşe, istediğin şeyi yaz, istediğin kitabı bas hiç karışmayacağım," diyor; böyle başlıyor ilişkiler. Ya da siyasal konjonktürden dolayı veya başka nedenlerle, şu veya bu nedenle işsiz kalmış olan yazarlara, gazetecilere, sanatçılara olanak sağlanıyor, kendi yayın organlarında, kendi şirketlerinde.

Bizim yazar veya yönetmen olmak hevesinde olan, bir bölümü de aslında gerçekten de nitelikli ve yetenekli, bir bölümü ise niteliksiz ve yeteneksiz arkadaşlar, böyle dönüştürülüyor, böyle başlıyor bu işler. Ondan sonra da yavaş yavaş o süreçler içinde, hem Türkiye'deki genel kutuplaşma, hem uluslararası etkiler ve uluslararası destekler, bunları yavaş yavaş uçlara itiyor ve birdenbire o aslında nitelikli olan veya olmayan yazarlar veya yönetmenler veya televizyon sunucuları veya sanatçılar her neyse, kendilerini birdenbire mesleki ve profesyonel kaygıların dışında, uçlara itilmiş tetikçiler, piyonlar olarak buluyorlar. Süreç bu, bunu görmek lazım.

Sistem bunu destekliyor; devletiyle, hükümetiyle, siyasetiyle, alkışlarıyla, okur kitlesiyle, satın alınan kitaplarla, izlenen televizyon dizileriyle vs. ile. Buna direnmek fevkalade zor, çünkü aynı zamanda piyasa mekanizmalarını ve kendi kamuoylarını kullanıyorlar.

Ben o arkadaşların dönüşme süreçlerini görüyorum ve anlıyorum. Hak vermiyorum o ayrı. Hak vermiyorum, ama görüyorum. Yavaş yavaş geçtikleri kampın değerlerini, tutum ve davranışlarını içselleştiriyorlar. Bakın! Hiç kimse, "Ben para karşılığı satıldım," demez. Hiç kimse, "Ben para için, nüfuz için, belli menfaatler karşılığında düşüncelerimi değiştirdim. Karşı patrona, karşı fikre, karşı partiye, karşı gruba saldırıyorum," demez, "inandığım için yapıyorum," der. Önce değerleri, davranışları içselleştiriyor onlar.

— Bir tür deformasyon süreci midir?
— Kesinlikle! Kesinlikle! Bu deformasyon sürecini iyi anlamak lazım. Burada böyle o insanlara, "Satılmış... Alçak!.. Para için fikrini değiştirdin," demenin hiçbir yararı yok; çünkü öyle olduklarını düşünmüyorlar, ona da inanmıyorlar. Önce içselleştiriyorlar, önce kanlı etnik ayrılıkçı faşizmin insan hakları bağlamında savunulacağına kendilerini ikna ediyorlar. Önce türbanın, totalitarizme, baskıcı bir yönetime giden dinci bir simge olmadığına, bir özgürlük işareti olduğuna kendilerini inandırıyorlar, ondan sonra bunun kavgasına giriyorlar, ondan sonra da yetenekleri veya yeteneksizlikleri çerçevesinde uçlara kayıyorlar.

— Peki, şunu sormak istiyorum: Şimdi bu anlattığımız iki temel şeyi görüyorum. Birincisi, "Canım, elbet Cumhuriyetin kazandırdıkları olmasaydı burada olmazdım." Bir bu. İkincisi, bunun tam zıddı, tamamen bir Cumhuriyet karşıtı ya da çağdaşlık karşıtı bir değirmene su taşıma çabası. Bunu görmek için müneccim olmaya gerek yok. Yani okumuş yazmış insanların bunu mutlaka görmesi gerekir. Ve bir de şöyle bir söylem de vardır, "Canım ben de Müslümanım."

Şimdi giderek Türkiye, hiçbir dönemde olmayan bir çekişme ve zıtlaşma sürecine de geliyor. Bunun en temel noktasının, bana göre bu Sovyetler'in çöküşü sonrası Amerika'nın "yeni dünya düzeni" diye nitelendirdiği süreçte, İslamı "yeşil kuşak" diye dünya geneline dayatması... Yeni bir ideoloji ortaya çıkarmak.
— Doğru! Geçmişteki antikomünist, dinci, milliyetçi yatırımları da bugün verimli olarak kullanmak.

— Şimdi size şunu sormak istiyorum, "Türkiye'yi düşünmek" kavramını? Sıklıkla düşündüğüm bir açılım. Edgar Morin'in öyle bir kitabı vardır, hoş bir kitaptır Avrupa'yı Düşünmek. *Hatta ben de ondan esinlenerek "Türkiye'yi düşünmek" ekseninde yazılar yazdım, yazıyorum da. Bugünün yazan/düşünen insanı için kaçınılmaz bir durum bu. Emre Kongar'ın böyle bir kitap yazmasını hep düşünmüşümdür.*

Bu bağlamda şunu sormak istiyorum: "Türkiye'yi düşünmek" kavramı, sizde, hayatınızdaki üniversite, basın/medya, yazarlık üçleminde -bunları da hatırlayarak-, neleri bir tasarım düşüncesi olarak çağrıştırıyor? "Türkiye'yi düşünmek" gibi bir kitabı yazmaya kendinizi verseniz, bunu da bilimsel bir kitap değil, okurunu hemence bulabilecek bir kitap olarak düşünseniz...

Peki, siz şimdi "Türkiye'yi düşünmek" deyince ve bunu da salt Türkiye'de ya da Türkçe okuyan insanlar için değil, dışarıda da Türkiye'yi düşünmek isteyen ya da nasıl bir Türkiye, onu anlamak, tanımak isteyenler için böyle bir şey hiç düşündünüz mü, ya da ne düşünürsünüz bugünden sonra konuşursak?

— Şimdi önce kendimi tanımlayayım, yani böyle bir kitabı yazmak ya da böyle bir düşünmek görevi ile karşı karşıya olan ben kimim? Benim iki tane, öğrencilerime de sürekli yinelediğim iki tane ilkem var. Birincisi, "Kendine yapılmasını istemediğin bir şeyi başkalarına yapma" veya başka biçimde ifade edersek, "Başkalarına, kendine davranılmasını istediğin gibi davran." Birinci ilke bu. İkincisi, ki bunun bir çıkarsaması, "Kendi inancına istediğin saygıyı, başkalarının inançlarına da göster."

Şimdi benim bütün bu yaptıklarım, yazdıklarım, yaşadıklarım, hep bu iki ilke üzerine kuruldu. Bunları aslında belki tek sözcüğe indirgemek olanaklı. Arapçası ile "mütekabiliyet", Türkçesi ile "karşılıklılık". Herkese "karşılıklılık" ilkesine göre, kendine gösterilmesini istediğin saygı bağlamında davranmalısın. Çünkü insanın kendine saygısına, kendini koruma içgüdüsüne hâlâ inanıyorum. Belki fazla idealistçe bir şey, ama bu inancımı koruyorum.

Esas olarak insanların köleleştirilmek istemediklerini, özgürlükleri savunduklarını veya özgürlükleri amaçladıklarını düşünüyorum, baskı altında yaşamak istemediklerini düşünüyorum. Belki yanlış, ama bunların temel değerler olduğuna inanıyorum. (Tabii burada, piyonluğun, militanlığın, köleliğin sorumluluktan kurtulmak olduğunu, bazı insanların kolay ve rahat yaşamı seçtikleri için ruhlarını sattıklarını biliyo-

rum. Onları insanlık durdukça var olacak istisnalar olarak kabul ediyorum.)

Şimdi böyle, özgürlükleri esas alan, kendine ve başkalarına saygıyı ilke kabul eden bir insan olarak, yazar kimliğimle neler yaptım? Sizin sorduğunuz soruya aslında hem vicdanımı rahatlatan, hem de okurlara ışık tutacak bir yanıtım var. Ben "Türkiye'yi düşünmek" ana temasını bütün kitaplarımda işledim, *21. Yüzyılda Türkiye* tamamen budur, geçmişte ve gelecekte nasıl bir Türkiye. *Tarihimizle Yüzleşmek* tamamen budur, nasıl bir tarih, nasıl bir Türkiye. *Demokrasimizle Yüzleşmek* tamamen budur, nasıl bir demokrasi, nasıl bir Türkiye. *Kızlarıma Mektuplar* tamamen budur, nasıl bir Türkiye'de nasıl bir aile. *Ben Müsteşarken* tamamen budur, sonuna bölüm bile koydum; "Türkiye'de Ne Olmalı, Ne Yapılmalı?" Ve *Yaşamın Anlamı* tamamen bunun üstüne kurulu bir kitaptır. Bakın hemen altı tane kitap sayıverdim. Bunların arkasına başta *Babam, Oğlum, Torunum* olmak kaydıyla öbür kitapları da koyabilirsiniz. Zaten benim bütün yapmaya, anlatmaya veya gerçekleştirmeye çalıştığım şey bu; yani insanların başkalarına, kendilerine davranılmasını istediği gibi davrandığı bir Türkiye. Bunun arkasına öteki etiketleri de koyabilirsiniz; müreffeh bir Türkiye, özgür bir Türkiye ve benzeri ve benzeri. Tabii sizin öneriniz de çok anlamlı. Belki bütün bu kitaplardaki ana fikirleri, "Türkiye'yi düşünmek" adlı daha popüler bir kitapta bütünleştirerek, okura aktarmak.

Beni çıldırtan şey, özgürlük karşıtı süreçlerin ve önlemlerin özgürlük adına savunulabilmesi. Beni en çok kızdıran şey bu.

Sosyolog olarak, toplumbilimci olarak bir de şunu görüyorum. Bu yanlışın arkasında bir bölümü aldatılmış, bir bölümü ilkel, bir bölümü menfaatlerinden dolayı saf tutmuş, demokrasiye inanmayan büyük bir totaliter güç var. Ve bu güç, şu anda ne yazık ki çarpıtılmış bir oy mekanizmasıyla, demokrasi karşıtı eylem ve söylemlerde siyasal iktidara destek veriyor. Bu demokrasi değil. Demokrasinin esası, böyle bir totaliter gücün yasal, ekonomik ve toplumsal sınırlarını koyacak anayasal bir mekanizmanın olması, temel hak ve öz-

gürlüklerin korunmasıdır. Temel hak ve özgürlüklere dayalı muhalefetin yaşaması, direnişsel özgürlüklerin ve ideolojik siyasal özgürlüklerin korunmasıdır. Ama öyle bir noktaya geldik ki, birdenbire dincilik, totalitarizm, demokrasi adına savunulur oldu; bölücülük, hem de kanlı bölücülük, insan hakları adına savunulur oldu. Böyle bir şey olabilir mi? Yüzyıllar boyu insanlık tarihi bunlarla mücadele ederek demokrasiyi geliştirmiş. Dinci totalitarizme karşı, ırkçı bölücülüğe karşı mücadele ederek, temel hak ve özgürlükleri, demokrasiyi geliştirmiş. Demokrasi "çoğunluğun diktatörlüğü" demek değil ki! Sırf bu çelişkileri anlatmak için oturdum, bir kitap yazdım, *Demokrasimizle Yüzleşmek* diye. Ama galiba demokrasi kimsenin pek umurunda değil. Onun için çok büyük bir isyan içinde olduğumu söyleyebilirim.

— Bu sanırım, sizin gibi düşünen ya da vicdani sorumluluk hissi çok kabaran insanların da sık sık yaşadığı bir şey. Ben bile bu konudaki düşündüklerimi, artık oturup defterlerime yazarak kendimi iyileştirmeye çalışıyorum. Çünkü o tür yazdığımız şeylerin bile, "Ya bunları artık yazmayalım. Daha kültür sanat ile ilgili şeyler yazalım," diye bazen reddolunduğu da bir ortama giriyoruz.

— Bir başka oyun daha oynanıyor, bir başka baskı daha uygulanıyor. Benim gibi muhalif ve özgürlükçü düşünenlerin üstüne büyük bir baskı konuyor. O da şu, "Yeter artık, bıktık usandık türban tartışmasından! Bırakın artık bu bölücülük söylemini! Bırakın bu Kemalizmi, laikliği!" diyorlar. Ve tabii bütün bu kavramlara da yanlış anlamlar yüklüyorlar. Kemalizm dedikleri şey onların kafasında baskıcılık.

Oysa hemen tanımlayalım: Benim için, Kemalizm=Atatürkçülük=akılcılık=bilim=aydınlanma. Kemalizmin benim için başka hiçbir anlamı yok. Ne tek parti, ne sansür, ne şu, ne bu, ne İstiklal Mahkemeleri, ne altı ok. Sadece akılcılık! Bilim! Bilimin yol göstericiliği, yani aydınlanma. Kemalizm tek kelimeyle budur. Yani bunu, böyle antidemokratik diye, baskıcı diye yozlaştırmanın, saptırmanın hiçbir anlamı yok. Dönemine bakarsanız yapılan bütün işlerin, aslında insanlık

tarihine uygun, bilime uygun, akılcılığa uygun olduğunu, aydınlanmayı amaçladığını görürsünüz. Yani hiçbir şeyi olmayan, fabrikası olmayan, ekonomik gücü olmayan, eğitimi olmayan, sınıfsal gelişmesi olmayan bir din-tarım toplumundan, sanki bütün bunlar varmışçasına bir laik, demokratik kentli endüstri toplumu yaratmanın bilimsel reçetesidir Kemalizm benim için.

— Türkiye'nin çağdaşlaşma ufkunu gösteren bir açılım aslında. Yani Cumhuriyet'i eğer bunun bir modeli, bir projesi olarak görecek olursak, sanırım orada tek bir lidere indirgenerek tanımlamanın getirdiği bir rahatsızlık var. Belki bunun üzerinden politika üretmek de insanlara daha kolaycı geliyor. Peki, şunu soraym: Angaje bir yazar mısınız?
— Asla! Yani asla, siyasal bir parti ya da cemaat anlamında. Ama evet, tarihe, bilime ve akılcılığa angajeyim. Tarihe iki türlü angajeyim. Hem benden önceki tarihe uygun, insanlık tarihine uygun, gerçeklere uygun ve gerçekçi sonuçlar çıkarmak babında; yani akılcılık ve bilimsellik çerçevesinde tarihe angajeyim, hem de gelecek kuşaklar, yüzyıllar sonra benim söylediklerim ve yazdıklarım hakkında ne düşünecekler diye yazdığım için angajeyim.

Yani bugünü anlamak açısından geçmişe, ilerdeki değerlendirmeleri de şimdiden dert ettiğim, önemsediğim için geleceğe angajeyim; tarihe o anlamda angajeyim. Bunun da güvencesini veya yaptığım işlerin vicdani ve tarihsel doğruluğunu, bilimde ve akılcılıkta bulmaya çalışıyorum. Evet, o anlamda angajeyim. Hiçbir siyasal partiye, hiçbir gruba, hiçbir sivil toplum örgütüne, hiçbir meslek kuruluşuna angaje değilim. Zaten çok geçici üyelikler veya temaslar dışında da hiçbiri ile öyle bir özdeşleşme babında bir ilişkim yok.

— Peki, yazmak sizde neyin anlamı, karşılığı?
— Yazmak, tabii işte bu angajmanın, yani tarihe, bilime ve akılcılığa olan angajmanımın hem toplumuma hizmet ederek, hem de bir anlamda doğruyu arama çabamın keyfini sürerek gerçekleştirilmesi ve dışavurumudur benim için.

23./ YAŞAMA/ÇALIŞMA BİÇİMİ

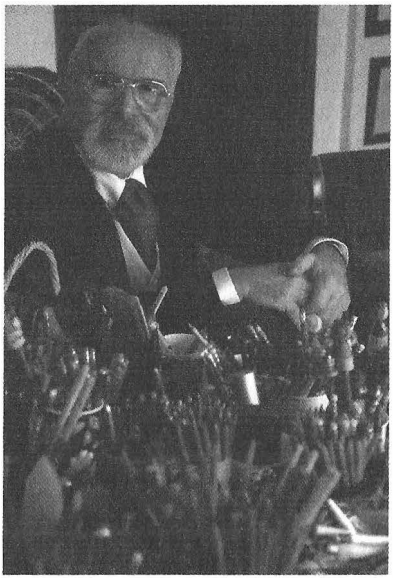
— Peki nasıl yaşıyorsunuz, nasıl çalışıyorsunuz, nasıl yazıyorsunuz?

— Şöyle bir yaşam biçimim var benim üretimle ilgili: Uzun kuluçka dönemleri geçiriyorum; bir yıl, iki yıl, tek satır yazmadan, hiçbir şey üretmeden. Tabii "tek satır yazmadan, hiçbir şey üretmeden" sözünü kitaplara dönük olarak söylüyorum. Yoksa gazete makaleleri yazıyorum, bilimsel makaleler yazıyorum. O işler zaten yaşamımın bir parçası, ama proje bazında kitap üretmek bakımından, hiçbir şey yapmadan bir-iki yıl geçirdiğim dönemler oluyor.

Onlara ben, "kuluçka dönemleri" diyorum. Benim bir huyum daha vardır, bütün bu hızlı ve dolu yaşam sırasında yalnız kaldığım zaman, gözlerimi kapar ve kendi içime dönerim, uzanırım, yani yatay koltukta ya da divanda böyle sessiz. Herkes beni uyuyor zanneder, kimse rahatsız etmez. Halbuki ben asla uyumam. Ne yaptığımı düşünürüm, ne yapacağımı düşünürüm, ne yapmakta olduğumu düşünürüm, durumumu değerlendiririm.

Bir özelliğimi söylemiştim. Zamanın bilincine çok varan bir insanımdır; yani mutlu olduğum anları saate bakarak uzatmaya çalışırım hatta. O kadar bilinçliyimdir.

Çok sevdiğim bir şeyi yaparken sık sık saate bakarım, "Oh daha bitmedi. Daha vakit varmış. Bir saat var, yirmi dakika var," diye. Zamanı bu kadar güzel kullanırım. Kötü zamanlarda, kötü şeylerde de hoşlanmadığım durumlarda da zamanı hiç düşünmem. Kendimi başka işlerle meşgul eder ve hemen o dönemin geçmesini sağlarım. Böylece benim yaşamımda, mutluluk anları fevkalade uzundur, mutsuzluk anları yok denecek kadar azdır. Onların hepsini yok etmişimdir.

Nevzat Çakır'ın objektifinden, kalemlerin efendisi Emre Kongar.

Şimdi, aynı şey üretimde söz konusu. Ben Hemingway'in, "Ertesi güne nereden başlayacağınızı kararlaştırmadan bırakmayın," sözünü maalesef hiçbir şekilde uygulayamadım. Şöyle: Kuluçka dönemlerimde uygulamadım, çünkü ertesi gün bir şey yapmayacağım. Çalışırken uygulamaya gerek yoktu. Zaten bitkin hale geldiğim için bırakırım çalışmayı... Yani cümlenin öbürü, ertesi gün zaten aklımdadır. Elimde, kalbimde, zihnimde, parmağımda. Yorgunluktan sızarak uyuyup, uyanınca aynen devam ederim. Böyle, belki düzensiz ve ifrat ile tefrit arasında geçen bir üretim biçimim var.

Attilâ İlhan'a hayranımdır. Doğru mu, yanlış mı bilmiyorum, kendi söylediydi. Attilâ İlhan, her gün bir sayfa yazarmış. Her gün. Müthiş bir şey!

O bakımdan kendimden çok memnun değilim. Aslında benim yaptığım çok doğru bir şey değil. Hiçbir şey yapmadığım, sadece düşündüğüm uzun kuluçka dönemleri ve çılgınca çalıştığım çok yoğun dönemler; sadece sınav öncesi uyuma-

dan çalışan tembel öğrencilere benzetiyorum kendimi. Üretim hızımdan ve üretim verimliliğimden memnun değilim, ama hayatımdan çok memnunum. İyi ki böyle yapmışım, çünkü bu düzensizlik bana dolu dolu yaşama olanağı sağladı. Hâlâ da öyle çalışıyorum ve öyle yaşıyorum.

Dolmadan yazamam. Önce zihnim, sonra yüreğim yeni proje ile dolacak. Sonra elimi tutamam. Benim *Tarihimizle Yüzleşmek*, tamamen bir dolum meselesi; *Demokrasimizle Yüzleşmek*, tamamen bir dolum meselesi. Doluyorsunuz, doluyorsunuz, patlıyorsunuz.

Rahmetli Bedrettin Cömert ile onu konuşmuştuk, tam orada hemfikiriz. Demişti ki, "Yahu, bazen yazmasam çatlayacak hale geliyorum. Doğurmak zorundayım mutlaka! Öyle, o fikirler geliyor, oluşuyor ve dışarı çıkmak istiyor. O zaman oturup yazıyorum," demişti. Bende de aynen öyle oluyor. Ve ben kendimi hiç zorlamıyorum; yani şöyle yapayım, böyle yapayım, şöyle bir proje geliştireyim diye düşünmüyorum.

O projeler benim zihnimde ve yüreğimde, duygularımda ve kafamda gelişiyor. Yani hem zihnimde bilgiler gelişiyor, hem de yüreğimde duygular... "Yahu bu konu önemlidir. Bu konu üzerinde bir şeyler yapmak lazım," inancı büyüyor. O ikisi birleşince, güm diye o patlıyor ve ondan sonra ben gecegündüz çalışıyorum.

Benim yazma sürelerim nispeten kısadır; mesela bir kitabı yazmam üç yıl sürer, ama onun fiili yazımı diyelim ki altı-yedi aydır ya da bir-bir buçuk yıldır. Yani iki-iki buçuk yılı hazırlık, düşünme, ne derseniz deyin, işte bu kuluçka dönemidir. O açıdan kendimi, verimliliği, üretim hızı düşük, ama yaşamı böyle değerlendirdiği için de çok mutlu bir adam olarak görüyorum. Tabii *21. Yüzyılda Türkiye* bütün bunların dışındadır. Onun yazımı yıllarca sürdü. Yenilenmesi de öyle. On yıldan fazla zaman aldığını söyleyebilirim.

Bütün bu yazma eylemi, tabii toplumsal, siyasal ve ahlaki değerler, günceli izleme, toplumla bütünleşme, insanlık tarihine ilişkin değerlendirmeler vs. ile dolu. Yani evrenin merkezi olmak filan gibi bir iddiam hiçbir zaman olmadı. Tam tersi-

ne, hiçbir etkim olmayacağının bilinci ve hiçlik duygusu ile sürekli bir çelişki halinde olduğu için yazmak eylemi her zaman zor oldu benim için. Ne denli dolmuş olursam olayım, zor yazarım ben.

"Bir hiç olarak ben ne diye bu kadar yırtınıyorum, evrenin merkezi gibi davranıyorum! Bırak her şeyi, her şeyi bırak! Git, sadece doğanın sana yüklediği, biyolojik, fizyolojik ve psikolojik dürtülerini tatmin et. Git!"

Beynimde gitme resmi şu: -Çengelköy'e Vahdettin'in köşküne dönemeyeceğim için- Kuşadası'nda, deniz kenarında, kumlar üstünde yalınayak, güneş altında yürümek. Bu düşleme çok sık oluyor. Hayatımda yaptığım bir şey, üstelik çok sık yaptığım bir şey. Çünkü Kuşadası'nda evim var, tam sahilde, Kadınlar Denizi'nde. Bu benim gerçekten yaşadığım bir enstantane, sanal bir enstantane değil, benim tattığım bir duygu. Öyle bir yaşamı seçsem mutlu olur muyum ve onu sürdürebilir miyim, ondan da çok emin değilim laf aramızda.

— *Çok kapalı ve dar gelebilir...*
— Evet, sıkabilirim.

— *Kendi zamanını kullanmanın ritüellerini konuşacağız da, şimdi bir şeyi hatırlatayım. Carlos Saura çok beğendiğim bir yönetmendir.*
— Çok iyi yönetmendir!

— *Mesela* Salome *filmi...*
— *Salome, Carmen...*

— Goya'*sı vardır.*
— *Goya* tabii başyapıt.

— *Şimdi bu* Salome'*nin arka planı ile ilgili, belgeselinde konuşurken bir şey diyordu. Orada o ünlü dansçı Aida Gomez'den söz ederken diyor ki, "Olağanüstü dans ediyor, ama ben bazı sahneleri çekerken, mesela on kere, on bir kere pro-*

va yaptırdığımı hatırlıyorum. Aslında prova değildi. O kadar güzel dans ediyordu ki, ben onu seyretmekten kendimi alamıyordum, onun için devam ettiriyordum. Yoksa ilk sahnede, ilk şey tamamdı..."
— Vay kerata vay! Gomez bunu duysa, vurur o adamı vallahi!

— *O duyguyu, o bildiğimiz duyguyu uzatmak için o dansın güzelliğinin seyrinden kendini alamadığı için, "Haydi bir daha baştan alalım... Bir daha baştan alalım... Prova gibi yaptık," filan. Şimdi Saura'yı izlerken şöyle bir şeyi hep düşünmüşümdür: İşte müzik, fotoğraf, sinemanın o görsel büyüsü, tarih bilinci, kendi ülkesi ve kendi coğrafyasının aidiyet duygusu filan, bunların hepsinin onun sinemasına girdiğini, ama oradan da bir evrensel film çıkardığını düşünürüm. Ama sanki bu insan, bütün bunları yaparken hem keyif alıyor, hem de kendi öğreniyor.*

Şimdi o duyguyu ben hissediyorum. Eminim ki, birçok konuşmalarında da buna benzer ifadeler görmüşümdür. Demin sizin dediğiniz; bu tür düşünen, yaratan insanların bir yere gitmeye, bir yere çekilmeye, bir yerde durmaya hakkı yok gibi düşünüyorum.
— Belki mutlu da etmeyecek.

— *Etmeyecektir. Yani mesela Çehov'u düşünüyorum, çekip taşraya gitmişti. İşte sağlığı, şusu, busu nedeniyle Moskova hiçbir zaman onu cezbetmemiştir yani o hayat; ama sanırsınız ki, o gitmiş bir kıyıda böyle içine kapanıp yaşamak istiyor. Tam tersi, tam bir toplum mühendisi gibi çalışmış aslında. O oyunlar, o öyküler, o köşesinde durup aslında toplumun içinde olmak; sonra Sahalin Adası'na gitmiş. Oranın trajedisini gözlüyor, ediyor, yazıyor filan. Şimdi baktığınız, o dediğiniz düşü anlıyorum, yani bir köşede durmaya hakkınız da yok aslında.*
— Şöyle bir şey söyleyeyim. Gene hep sizinle çatışıyoruz. Yani sizin aradığınız şeyler, görev duygusu filan bende yok diyorum. Ben bu yaşam biçimini bilinçli bir irdelemeyle ve öyle

mi yaşayayım, böyle mi yaşayayım felsefi tartışmaları içinde, bir görev duygusuyla seçmedim. Fakat size teşekkür borçluyum, beni bilinçlendiriyorsunuz ve yadsıdığım gerçekleri aslında yaşadığımı anlıyorum. Çünkü siz sordukça fark ediyorum, aslında o kararları vermişim. En önemli anı, çok ciddi bir yol ayrımını ve karar anını Ordu Yardımlaşma Kurumu'ndan, uzman olarak çalışırken ayrılıp Amerika'ya sosyal bilim okumaya gittiğimde yaşamışım mesela.

Çünkü orada bana açıkça söylediler:

"Yahu, ne yapacaksın sosyolojiyi mosyolojiyi, bırak Allahını seversen! Burada kal, çok kısa bir süre sonra işte burada bir işletmenin başına genel müdür yardımcısı olarak gidersin. Çok para kazanırsın, çok ünlü olursun filan," dediler. Ben, "Hayır, ben sosyoloji yapacağım," dedim.

Şimdi anlıyorum ki o kararım, bu sizin sorduğunuz "hakkım var mı" sorusunun yanıtıymış. Çok gençtim o zaman, 21-22 yaşındaydım. O felsefi karar, hiç de felsefi bunalımlar filan geçirmeden gayet günlük yaşam içerisinde, sorunuzun verilmiş cevabı olarak şimdi beliriyor kafamda. Sizin sayenizde. Televizyonda program yapmam da o. Örneğin, *Cumhuriyet* gazetesinde köşe yazarı olmayı çok önemsiyorum. Yaşamımın en önemli onurlarından biri sayıyorum. Neden? Muhtemelen bu sizin sorduğunuz, "Hakkım var mı, yok mu?" sorusunun yanıtını, kendi kafamda ve yüreğimde çok önceden vermiş olduğum için.

Dolayısıyla hakkım var mı? Hakkım var. Aslında kimsenin benim yaşamıma ipotek koyma hakkı olduğunu düşünmüyorum çünkü. Kendimi de dünyayı düzeltmekle, topluma biçim vermekle yükümlü filan görmüyorum. Öyle bir gücüm olduğunu da sanmıyorum, bunu da açıkça söylüyorum. Evet, şu anda Türkiye'de belki kamuoyunu oluşturmakta önde gelen birkaç isim saysanız, belki ilk iki, üç isimden bir tanesi benim. Yazıyorum, çiziyorum, kitaplarım yüz binlere ulaşmış sayıda satıyor, televizyonda en çok seyredilen programı yapıyorum, en ciddi gazetede yazı yazıyorum, konferanslar veriyorum filan. Ama bunların sonucunda da hiçe yakın bir etkim olduğunu, olacağını biliyorum.

Dolayısıyla, "ben çok önemliyim", "toplumuma lazımım", "hizmet ediyorum" "bu işleri yapmak benim görevim" filan gibi hiçbir şey yok düşüncelerimde. Bunu bir görev duygusuyla filan da yapıyor değilim. Bu benim için bir hayat biçimi olmuş herhalde. Zevk alıyorum bunları yapmaktan. Zaman zaman da sıkılıp işte böyle kaçıp sadece fizyolojik, biyolojik ve psikolojik zevkler yaşayayım; yani yiyeyim içeyim, sevişeyim, yüzeyim, güneşleneyim başka hiçbir derdim olmasın diyorum. Ama onun da beni, doğrusu çok tatmin edeceğini sanmıyorum, sıkılırım herhalde bir süre sonra.

— *Ama eninde sonunda seçimlerimizi kendimiz yapıyoruz. Şimdi ben bu konuşmamızın başlangıcını ve süren zaman içindeki diyaloglarımızı şöyle düşündüğümde... Bunu, oturup bunca söyleşmemizi bir görev duygusuyla yapmadım açıkçası. Eğer öyle olsaydı, böyle bir şey yapmam. Ne bileyim sizden ben doğru ışık almasam... Böyle bir işi herhangi biri de yapabilirdi.*
— Sevmeseniz, bu işi sevmeseniz yapmazdınız.

— *Şimdi biraz bunun gibi bir şey.*
— Bravo bravo! Tabii aynen! Şimdi işte babamın dediği gibi, "İç müşahede yapmadan dış müşahede yapılmaz. Âşık olmadan aşk anlaşılmaz." Tamam, beni çok iyi anladığınızdan eminim şimdi. Çünkü siz de aynı şeyleri hissediyorsunuz.

Benim için de aynı şey! Ben niye başkasıyla konuşayım, oturur yazarım. Üstelik bence daha da iyi yazarım. Ama değil tabii, bilakis çok açık söylüyorum, siz bu konuşmada bana çok şey kattınız. Yani sadece kitap açısından, bunu okura aktarmak, beni irdelemek açısından değil, sorularınızla ve yorumlarınızla bana şahsen Emre Kongar olarak çok şey kazandırdınız. Ben bir sürü farkında olmadığım, bilincinde olmadığım duygularımı, düşüncelerimi, kararlarımı, geçmişime ilişkin olayları sizin sayenizde çok daha iyi anladım, kavradım. Yani bana bir psikiyatrist gibi iç benliğimi bilinçaltımı dışa vurmamda yardımcı oldunuz. Müthiş bir şey oldu. Çok teşekkür ederim.

— Şimdi tabii düşünce kodları olan birisiniz, yani baktığımızda düşünsel topografyanızı da, bu konuşma süresi içerisinde ortaya çıkarabildik diye düşünüyorum. Şimdi tabii iş geliyor, sürekliliğe dayanıyor; sürekli çalışan, okuyan, araştıran birisiniz ve bu konu da öyle bir yere geliyor ki, işte o taşma noktasında sizi yazmaya, ifade etmeye götürüyor. Peki, biraz da bu kendi zamanınızın ritüellerinden söz edelim. Mesela şimdi bu konuştuğumuz yazı evrimine bakıyorum, ayrıntıların insanı Emre Kongar'a...
— Doğru, ayrıntıları seviyorum.

— Ayrıntıların insanı ve nesnelerle çevrelenen bir hayat...
— Nesne bağımlılığım var, kesin!

— Şimdi biraz bunu konuşalım. Mesela siz de benim gibi at bibloları biriktiriyorsunuz. Benim de en büyük tutkum. Ama benim ki mesela, psikolojiktir. Neden diyeceksiniz? Ben 7 yaşındaydım, annemin amcası beni ata bindirdi. Ve bir yaylaya gittik şehirden. Ve atın o kokusu. Düşünün çocuğum ve beni bir saatlik yola tek başıma atla gönderiyor. O günden sonra müthiş bir at tutkum vardır. Yani bu böyle bir özgürlük, kır, doğa ve o atla, atın yelesine sarılarak. "Eğer biraz hızlı gitmesini istersen biraz 'deh deh' dehlersin. Sakın çubukla falan vurma, okşa," filan derdi. Şimdi onlar hep böyle gözümün önüne geliyor. Ve dünyanın neresine gidersem gideyim, at figürleri, at kitapları, at bibloları topluyorum...
— Enteresan! Bak bunu hiç bilmiyordum, orada birleşiyoruz. Ben size şimdi atı anlatacağım, hayret edeceksiniz.

— Evet! Şimdi bunu biraz sizin anlatmanızı istiyorum.
— Anlatacağım, benimki tam tersi. Benim atlarla uzak yakın hiçbir ilişkim olmadı. Hayatımda da ata binmedim. Çok küçüklüğümde teyzemin oğlu, beni at yarışlarına götürmüştü birkaç kez, ama daha o zaman ilkokul öğrencisi filandım. Yani atla hiçbir gerçek fiziksel, binme, spor yapma gibi hiçbir ilişkim olmadı. At benim için çok başka bir şey. At benim

için bir simge. Neyin simgesi? At benim için bir defa güzelliğin simgesi, enerjinin simgesi. Kısrak var kafamda benim hep at olarak. Bir ölçüde cinsellikteki enerjinin simgesi. Yani enerji, doğa, güç, özgürlük, bağımsızlık, güzellik filan. Yani at benim için hayatımdaki bütün sanal güzelliklerin veya kuramsal düzeydeki hedeflerin, güzelliklerin, özgürlüğün, yaşam biçiminin bir simgesi.

— Sadakati de vardır atın. Bir de öyle bir yanı da var, bilmiyorum hiç onu düşündünüz mü?
— Sadakati hiç düşünmemiştim, ama bak doğru, çok doğru evet!

— Evet, bu at betimlemeniz, tanımlamanız çok hoşuma gitti. Peki, onun dışında bakıyorum birçok şey, kutular...
— Bir defa ahşap kutulara karşı bir ilgim, tutkum var. Ahşap bilmecelere bir tutkum var. Oynarım da onlarla, çok iyi yapıp bozarım da.

— Sizin de benim gibi kutu ve kalem tutkunuz var...
— Ve tabii kalem ve kutu.

— Peki, bu kalemleri biraz anlatın.
— Vallahi kalem de kendiliğinden oldu. Ben galiba hayatımın hiçbir temel çizgisini düşünüp taşınarak, karar vererek belirlemedim. Şimdi bakın demin yazmayı, yaratmayı, üretmeyi konuştuk. Günlük yaşam konuştuk filan. Bir şeyi çok vurgulamak istiyorum. Ben çok olağan bir insanım ve bununla da gurur duyuyorum. Benim hiçbir üstün tarafım yok. Belki birçok eksik tarafım da var. Ben çok olağan, doğal bir insanım. Tutkuları olan ama korkuları pek olmayan, pek fazla bir şeyden korkmam çünkü. Korkum, çekincem hemen hemen pek yoktur.

Tutkuları olan, sevmediği şeyleri de olan diyelim. Nefretlerim de yoktur, hoşlanmadığım şeyler vardır sadece. Daha çok sevdiği şeyler olan, tutkuları olan, bağımlılıkları olan bir

insanım. Normal bir insanım; zekam normal, yeteneklerim normal. Mesela çok isterdim bir müzik aleti çalabilmeyi, çok isterdim.

— Ne çalmak isterdiniz mesela?
— Vallahi gitar çalabilmeyi çok isterdim. Bayılıyorum gitara, dinlemeye de bayılıyorum.

— Peki, bunun da bir duygusal ya da geçmişle bir ilintisi var mı?
— Hayır, hiçbir ilintisi yok. Seviyorum, çok seviyorum.

— Kendinizi onunla ifade etmeyi...
— Hayır, sadece güzel bir şey! Ne kadar güzel bir şey! Şimdi çocuklara sınavlardan önce şiir okuyorum. Yahya Kemal'in 'Vuslat'ını okurum genellikle, aşk şiiri olduğu için onlara şunu söylüyorum, "Sizinle bilim yapıyoruz, hayat bilimden ibaret değildir. Hayatta güzellikler vardır. Bu güzelliklerin bir bölümü duygudur, bir bölümü sanattır. Şimdi size duygu ile sanatı birleştiren bir güzellik okuyacağım. Duyguların en güzeli aşktır. Sanatların içinde edebiyat ve şiir çok önemlidir. Bir aşk şiiri okuyacağım. Hayat sadece bilim değildir, duygular ve güzel sanatlar önemlidir, unutmayın!" diyerek okurdum, okuyorum hâlâ. "Keşke gitar çalabilseydim, size bir gitar solosu yapmak isterdim. Bu güzellikleri, bir aşk şarkısını gitarla çalmak isterdim. Carmen'den bir şeyi aşkla çalmak isterdim. Aşk konusundaki bir şarkıyı gitarla çalmak isterdim," diye çocuklara da anlatırım.

Bu, sadece kendimi ifade etme değil, güzel bir şey yapma, onun bir parçası olma duygusu. Neyse gene konumuza dönelim. Hiçbir özel yeteneğim yok. Sadece deneyim birikiminin getirdiği çok vasat bazı "tanıma" yeteneklerim gelişti, sadece deneyim birikimiyle.... Örneğin, koku alma duygum biraz gelişmiştir. Gözüm de gelişmiştir sergi geze geze. Bazı tablolara bakar bakmaz, ulusal veya uluslararası klasik ressamların hangisinin olduğunu anlarım. Şarap, içki vs. tadınca anlarım.

Hatta kulağım da dinleye dinleye gelişmiştir. O da öyle vasat. Ancak bazı bestecileri filan tanıyabilirim. Yoksa benim öyle arkadaşlarım var ki, icra eden orkestrayı veya solisti tanıyor, yani bir senfoni dinliyor, "Bunu, Berlin Flarmoni çalıyor... Bunu Londra..." Bende asla öyle şeyler yok.

Hele zekada, hafızada gayet vasatımdır. Hatta hafızam zayıftır bile diyebilirim. Zeki de değilim. Bir sürü şeyi anında kavramakta da güçlük çekerim. Ama çok önemli bir özelliğim var. Israrlıyımdır ve üstünden giderim. Yani yaşadıklarımı tekrar düşünürüm, yaşayacaklarımı önceden düşünürüm. O arada bir başka keyfim var. Mutlu anlarımı veya mutlu olacağını bildiğim anları, bir defa önceden düşünmeye başlarım. Onun keyfini önceden yaşarım. Ondan sonra o anı yaşarken o mutluluğu hazmederim, özümlerim. Ondan sonra, yaşadıktan sonra defalarca, yüzlerce, binlerce defa onu tekrar düşünürüm, hayal ederim.

Şimdi tabii bu benim mutluluğumu çok yükselten, çok artıran bir şey. Ben onun için çok mutlu bir adamım, çok kendimle barışığım, herkesle barışığım, bakmayın televizyonda öyle tartışma programları yapıyorum ciddi ciddi, hatta kızıyorum filan o programlarda ama fevkalade mutlu, uyumlu, keyifli... Kendi hayatımdan memnun olduğum için herkese de öyle bakan bir insanım.

Şimdi bu defalarca anımsamayı çok yaptığınız zaman, bu bir alışkanlık oluyor, bütün davranışlarınızda bunu yapıyorsunuz. Dolayısıyla en basiti, işte televizyonda yaptığınız tartışma programını da, bilmem nerede katıldığınız toplantıyı da veya seyrettiğiniz bir filmi de veya yaptığınız konuşmayı da, bittikten sonra dönüp düşünme alışkanlığınız oluyor ve kendinizi irdelemeye başlıyorsunuz. Tekrar baktığınız zaman bir sürü gözünüzden kaçan ayrıntı gözünüzün önüne veya aklınıza geliyor. Başka çağırışımlar yapıyorsunuz. Gözünüzden kaçan ilişkileri görüyorsunuz. Çok zeki değilim, ama çok sistematik olduğum için benim gözümden, kulağımdan, aklımdan hiçbir şey kaçmaz. Çünkü yaşadıklarımı tekrar tekrar, tekrar tekrar irdelerim. Tabii orada paranoyaya gitme-

mek lazım: "Bu da, şunu şunun için yaptı. Bunun da arkasında şu var." O tehlikeli bir şey ve o insanı bozar. Ama ben zaten o gözle bakmam insanlara. Herkese sevecen yaklaşırım.

Bir kusurumu belirteyim. Bana düşmanlık eden veya kasıtlı kazık atan insanları çok geç algılarım. Bu yüzden de çok zararlara uğramışımdır. Yani bulunduğum ortamlarda, çalıştığım gazetede, çalıştığım üniversitede açıkça bana tavır alan, düşmanlık yapan insanları bile algılamakta zorlanırım.

— *İyi bakıyorsunuz. Bu iyimser bakışınız...*
— İyimserim herhalde. Yani örneğin bir adama bir armağan götürüyorsunuz, adam armağanınızı reddediyor. Düşmanlıktan reddediyor. Açıkça, "Hayır, getirme istemiyorum böyle bir şey," diyor. Ben onu mesela, "Çocuk herhalde hoşlanmıyor armağan almaktan veya benim getirdiğim armağandan hoşlanmadı," diyorum. Halbuki sonra çıkıyor ki, o bana düşmanlığından yapıyor onu. Doğrusu, onu hemen görmek lazım tabii. Ama ben göremiyorum. Belki de görüyorum, ama konduramıyorum.

— *Peki, onu fark ettiğinizde bir kırılganlık, bir tepki ya da bir şey yaşıyor musunuz?*
— Maalesef başka bir şey oluyor.

— *Ne oluyor?*
— O anda fark etmediğim ve teşhis koymadığım için eğer o düşmanlık, o hasmane tavır devam ediyorsa çok kızıyorum tabii. Çünkü o kızmamın içindeki esas duygu, kendime kızmak oluyor. Neden göremedim, anlayamadım diye. Ama onu karşımdakine pek yöneltmiyorum. Hiçbir şey yapmıyorum, siliyorum. Kişiyi siliyorum. Yani bu benim maalesef çok büyük bir hatam.

— *Yüzlemek gibi bir huyunuz yok.*
— Hayır hayır, ne yüzlemek, ne söylemek, ne bir şey yapmak, ne hatta, "Benim armağanımı reddettiğinden beri bana

düşmanlık ettiğini benim anlamam lazımdı," bile demiyorum. Hiç, siliyorum sadece. Benim hesaplaşmam yoktur; yani intikam almam, hesaplaşmam. Tabii rasyonellik çerçevesinde konuşuyorum. Hasmane tavır, düşmanca tavır devam ediyorsa ve üstüme gelinip tepki vermem bekleniyorsa, o tepkileri tuzağa düşmemek koşuluyla veririm.

Hatta o tepkileri verirken, belki geriye dönük tepki de veririm, "Sen burada da şunu yapmıştın... Burada da bunu yapmıştın," derim. Üzerime gelinirse asla kaçmam!

Ama benim insanlarla öyle bir hesaplaşmam olmadığı için bu konuda çok çok zorlanmadıkça bir şey yapmam. İnsanlara çok fazla iyimser baktığım için bana net tavır koyanları algılamakta zorluk çekerim. O yüzden bazı ilişkilerimde hasar görmüşümdür.

— Çok fazla kredi mi veriyorsunuz?

— Evet evet! O yüzden bazı ilişkilerimde hasar görmüşümdür. Yani bazı ilişkilerimde zedelenmişimdir, duygusal olarak zedelenmişimdir. Karşılık görmediğim için zedelenmişimdir, ihanete uğradığım için zedelenmişimdir, aldatıldığım için zedelenmişimdir, kazık yediğim için zedelenmişimdir. Böyle bir eksikliğim, hatam var. Şimdi orada ikinci hata geliyor tabii.

Belki şöyle bir şey söylemek lazım. Duygusal zekamda bir eksiklik var benim. İnsanları çok sevdiğim ve onlara hep olumlu baktığım için bana düşmanlık edenleri algılamakta güçlük çekiyorum. Sonra ikinci hata geliyor tabii. Bu devam ettiği takdirde ve fark ettiğim zaman, daha fazla tepkili oluyorum ve o insanı siliyorum. Bu da yanlış bir şey! Niye siliyorsun? Yanlış, çünkü ben derslerde anlatıyorum, diyorum ki, "Her şeyiyle iyi, her şeyiyle kötü insan yoktur. Kötü insanların da iyi davranışları vardır. İyi insanların da kötü davranışları vardır."

Hele hele benim aktif olduğum siyaset, toplumbilim, ekonomi alanlarında insanlar bazen yanlışları söylerler, bazen doğrular söylerler, bazen yanlış yaparlar, bazen doğru. Benim de öyle çok yanlışım var ki... Böyle külliyen iyilik, peygamber-

lere mahsus bir şeydir, o da inanç meselesidir. Peygamberlerden başka tümüyle iyi insan yoktur. Tümüyle kötü insan diye de bir şey yoktur. En canavar dediğiniz katilin bile iyi yönleri vardır, ne bileyim, örneğin evladını veya kedisini sever.

Dolayısıyla bir insanı silmek, çok yanlış bir şey. Tabii bunları artık bilinçle algıladığım, söylediğim için artık sizin yüzünüzden (veya belki de sizin sayenizde) böyle tepkiler de veremeyeceğim. Ben de öğreniyorum, kendimi de öğreniyorum, bu konuşma sayesinde kendimi eğitme sürecim olgunlaşıyor. Çok teşekkür ederim size.

Sözü bağlarsak; öyle çok zeki, çok cin, her şeyin arkasını gören, her şeyin altında ne yattığını anlayan bir insan asla değilim. Katiyen öyle bir insan olamadım. Zaten öyle bakmıyorum olaylara ve insanlara. Ama öbür özelliğim; yani yaşandıktan sonra dönüp tekrardan irdelediğim için konuşmaları, olayları, ilişkileri ve her yeni bilgiyi de tabii, gözümden o sırada kaçmış olan pek çok şeyi yakalıyorum. İlişkileri görüyorum, süreçleri değerlendiriyorum. Bir de ben insanları dinlemeyi çok severim ve iyi bilirim. Bakmayın, çok konuşuyor gibi görünüyorum, ama değil (zaten dinlemeden konuşamazsınız, okumadan yazamazsınız); aslında ben çok iyi bir dinleyiciyimdir. Çünkü almayı seviyorum insanlardan. Tabii bu bir öğrenme süreci.

Yani sonuç ve özet olarak şunu söylemek istiyorum: Ben, bugün her neysem; üretimimle, kimliğimle, kişiliğimle, hocalığımla, gazeteciliğimle veya televizyondaki tartışmalarımla bütün bunların arkasında fevkalade normal, vasat, iyimser, hiçbir yeteneği normalin üstünde olmayan bir insanım.

Bunu özellikle gençlere bir mesaj olarak vermek istiyorum: Çünkü hayatta başarılı görünüyorum, yani çok kişi benim başarılı olduğumu düşünüyor, çünkü başarı için...

— *Çalıştığınız kesin...*

— Ha, şimdi onu söyleyecektim. Hiçbir özel yeteneğim yok, zeki değilim, müzik yapamam; mesela her gün jimnastik yaparım, ama gayet kötüyümdür bedeni hareketlerde.

Bir tek şey var, sistematik çalışırım. Eğer bir insan sistematik çalışırsa mutlaka bir şey olur. Mutlaka, ne olmak istiyorsa onu da olur. Yani zengin olmak istiyorsa, olur. Eğer zengin olmak isteseydim, yüzde yüz eminim ben çok zengin bir insan olurdum, hiç kuşkum yok. Çünkü ben çok sistematik bir insanım; iyimserim, ısrarlıyım, bilimselim.

Yani eğer girişimci olmayı seçseydim, fikri üretim yerine maddi üretime gönül verseydim ben çok zengin olurdum. Bırakın her şeyi, ticaret yapsaydım, siyasal ve entelektüel birikimimi satsaydım, daha da zengin olurdum belki. Yani üretmeden de zengin olurdum, ama o bir ahlak meselesi, onu yapmam.

Girişimci olmayı seçebilirdim, üretici olmayı seçebilirdim. Politikacı olmayı, politikada kalmayı seçebilirdim. Ama seçmedim, beni bugünlere getiren seçimlerimden de çok memnunum.

Siyasette kalsam, belki de bir partinin genel başkanı bile olabilirdim, ama seçmedim, aynen sanayii, ticareti, zengin olmayı seçmediğim gibi...

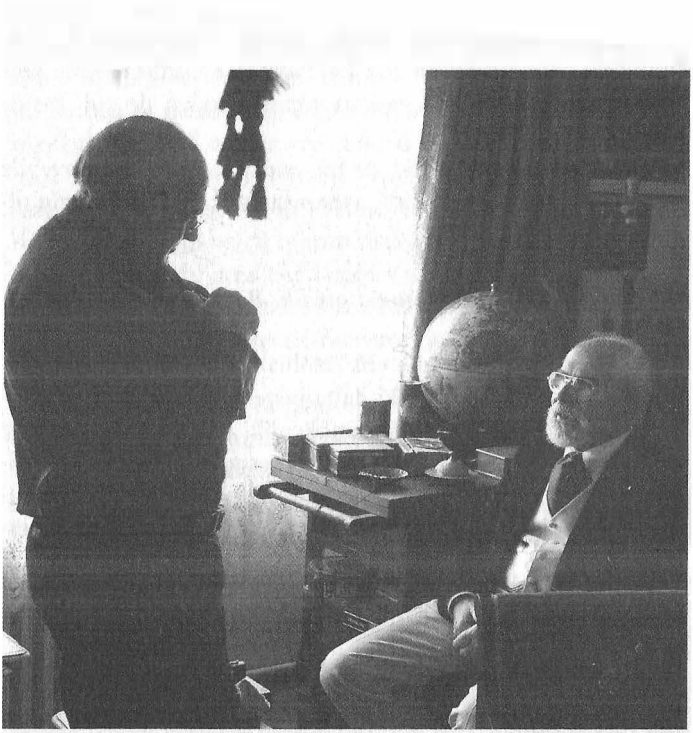
— Artık söyleşimizin sonuna geldik. Başka eklemek istediğiniz bir şey var mı?

— Türkiye'nin durumuna çok üzülüyorum. Demokrasi ve insan hakları açısından sanki daha iyiye değil, daha kötüye gidiyoruz gibi. Sanki herkes demokratik, laik ve sosyal hukuk devletinin korunmasını ve geliştirilmesini başkasından bekliyor, bu arada totaliter bir dinci karanlık, gittikçe ülkenin bütün mahallelerini denetime alıyor: Biraz Beckett, biraz Ionesco karışımı bir yargı ile, "Godot'yu beklerken hepimiz gergedanlaşıyoruz" diyebilirim.

Bireysel açıdan ise şu anda, aklımın erdiği, bilgimin eriştiği tüm yaşam zevklerini tatmış, kişisel olarak bütün tatminlere erişmiş bir noktadayım. Hâlâ da bu mutlulukları, tatminleri yaşıyorum.

Öğrencilerimden, okurlarımdan, izleyicilerimden, çocuklarımdan, torunlarımdan öğrenmeye devam ediyorum...

Çalışıyorum, okuyorum, yazıyorum, ders veriyorum...
Seviyorum, seviliyorum...
Bunlardan büyük bir mutluluk olabilir mi?

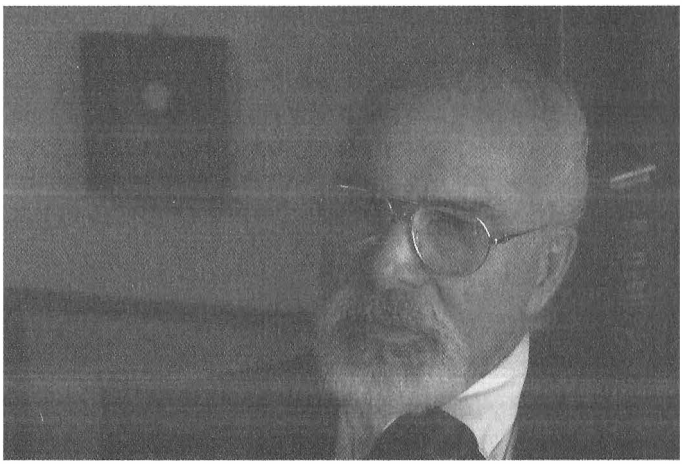

Emre Kongar-Feridun Andaç: Söyleşerek hayatı anlama yolculuğunun bir durağında...

YEDİNCİ BÖLÜM

Sözcükler Anlatır

Zaman: Geri döndürülmesi olanaksız. İnsana sonsuzluğu öğreten, ama değeri anlaşılmayan ve bol bol harcanan en kıt, en değerli şey.

Emre Kongar, 2008. (Fotoğraf: Nevzat Çakır)

EMRE KONGAR İÇİN "ANAHTAR SÖZCÜKLER"

Size yaşamınızla, dünyaya bakışınızla, düşünce ikliminizle ilgili birtakım sözcükler/kavramlar vereceğim. Bir bakıma "anahtar sözcükler"iniz olacak bunlar. Ekleyip çıkarabilecekleriniz de olacaktır kuşkusuz.

Jean Baudrillard'dan alıyorum bu tanımlamayı: Anahtar sözcükler... Sizce neyi anlatır/anlatmalıdır bir insan ömründe? Ayrıca burada dille/sözcüklerle ilişkinizi de, orada görmek/göstermek istiyorum okur(unuz)a.

Akıl

İnsanın gerçek sermayesi. Doğuştan gelmeyen, geliştirilebilen bir özellik.

Aşk

Gizem. Tensel birlikteliğin ruhsal birliktelikle bütünleştiği sevgi. Duyguların en güzeli sevgi, sevgilerin en güzeli aşktır. Bence yaşamın iki anlamından biridir. Öteki çalışmak, üretmek. Erkek egemen feodal kültürün sonucu olarak, Türkiye'de mülkiyet duygusu ile karıştırılır ve "Madem benim olmuyor, kimsenin olmasın," denilerek cinayet işlenmesine yol açar.

Atatürk

Birinci Dünya Savaşı'nın galip güçleri olan İngiliz, Fransız, İtalyan işgal ordularının, Batı'dan yollanan taze Yunan güçlerinin, Doğu'dan desteklenen Ermeni ordularının, içerdeki halife yanlısı isyanların ortak saldırısına karşı Kurtuluş Savaşı'nı başarma mucizesini göstermiş bir komutan. Endüstri-

leşememiş, yarı sömürge haline gelmiş feodal bir din-tarım padişahlığını, yaptığı devrimlerle evrimleştirmeyi başarmış, laik ve demokratik bir sosyal hukuk devleti olma yoluna sokmuş bir devlet adamı. Bu her iki başarısıyla, Anadolu'da tarihin akışını değiştirmiş bir dâhi. Bu etkisiyle, insanlık tarihini değiştiren, ona özgün bir sayfa yazan lider. Türkiye'de en çok haksızlığı uğrayan gerçek bir dâhi.

Ahlak
İnsanı hayvandan ayıran en önemli özellik. Siyasette pek zor bulunur oldu.

Aydın
Önce kendini, sonra toplumu ve iktidarı sorgulayan, çağını eleştirel gözle irdeleyen kişi. Omurgasızlarından korkun! Türkiye'de bugün omurgasızları egemen.

Aile
Türkiye'de erkek egemen, dinci feodal kültürün kurbanı.

Aidiyet
Özgürlüğümü ve bağımsızlığımı tehdit ettiğini düşündüğüm duygu. Ama insan onsuz da pek olamıyor galiba.

Ankara
Bağımsız ve çağdaş Cumhuriyet'in simgesi olmaktan, yolsuzluğun ve yozlaşmanın simgesi haline çok kısa zamanda dönüşmüş olan başkentimiz.

Anne
Türkiye'de ne yazık ki hâlâ, erkek egemen kültürü ve kadınların ikinci sınıf vatandaş olarak kabul edilmesine yol açan değerleri, hem oğullarına hem de kızlarına taşıyan, kendisi de bu kültürün kurbanı olan, ezilen, horlanan, mukaddes ve fedakar, cefakar kişi. Benim annem, hem kendi özgürleşmişti, hem de bizi özgür ve bağımsız yetiştirdi.

Bilgi
Bireyin ve toplumların özgürleşmesi.

Bilim
İnsanlığın özgürleşmesi.

Bellek
İnsana çeşitli oyunlar oynayan, hiç güvenilmemesi gereken bir yeti. Güçlü bellek bir lanettir. Belleğimle iyi ve güzel anıları kaydeder, çirkin ve kötü anıları silerim; böylece laneti, lütufa dönüştürürüm.

Baba
Erken öldüğü için arkadaşlığına doyamadığım ve özlemini çektiğim bir dost. Türkiye'de erkek egemen kültürün simgesi.

Basın
Medya özgürlüğü demokrasinin güvencesi, yandaş ve besleme basın (medya) en tehlikeli mahluktur.

Belirsizlik
Hiç hoşlanmam.

Bilinçaltı
Bendekini yok etmeye çalıştığım bir canavar.

Cumhuriyet
1) Dincilerin İslamlaştırmak istediği demokrasi. 2) Yazarı olmaktan onur duyduğum gazete.

Çalışmak
Bence yaşamın iki anlamından biri. Öteki, sevgi, aşk.

Çağdaşlık
Özgürlük, bağımsızlık, aydınlanma, bilim.

Çam ağacı
Özgürlük, rüzgar, mutluluk.

Çocukluk
Mutluluk, güzellik.

Dil
Dilidir insanı insan yapan. Üslubu beyan, aynıyla insan!

Demokrasi
Türkiye'de bir türlü yerleştiremediğimiz bir rejim. İktidarların "çoğunluk diktatörlüğü" olarak çarpıttığı bir kavram.

Değişim
Evrende değişmeyen tek şey.

Din
Politikacıların istismarından kurtarılması gereken çok önemli bir kurum.

Denge
Doğanın bizi korumaya zorladığı, ama bizim sürekli bozduğumuz bir durum.

Dostluk
Azdır. Bulununca korunması gerekir.

Duygu
Yaşamı güzelleştiren en önemli özelliklerden biri.

Ev
Huzur, sükun, konfor, dinlenme.

Edebiyat
İnsana, kendini ve tüm insanlığı anlatan bir güzellik. Kötüsü çekilmez.

Eğitim
İnsanın yeniden üretimi. Türkiye'de rezalet!

Felsefe
Babamı, çok ama çok özlüyorum. Onun tanımıyla "Çağdaş bilimlerin ışığında dünya ve evren hakkında yargılar oluşturmamıza yardım eden düşünce sistemi."

Fıstık çamı
Dolma fıstığı. Vahdettin'in Çengelköy'deki köşkü. Çocukluğum.

Gerçek
Benim gibi kendini bilim öğrenciliğine adamış olanların peşinde koştuğu şey. Ondan kopanlar iflah olmaz.

Gazete
Aslında bilgi ve haber taşıması gereken, ama iktidarların hizmetinde acımasız bir silaha dönüşen, benim çok sevdiğim bir ürün. Üretilmesi çok zor, tüketilmesi çok kolay bir madde. Onsuz yapamazdım sanıyorum.

Güç
Politikacıların peşinde koştuğu, iş adamlarının yakaladığı, medya patronlarının sahip olduğu, salakları kölesi yapan bir kavram.

Giyim
Benim için, karşımdakine saygıyı gösteren bir dışavurum aracı.

Hoşgörü
Kendimde sürekli olarak geliştirmeye çalıştığım, ama çevremde pek de göremediğim bir kavram. Herkes başkasından bekler.

Ihlamur ağacı
Hamak. Ihlamur yapraklarının arasından süzülen güneş. Yaprak hışırtısı. Mutluluk.

Ihlamur kokusu
Taze aşk. İlk öpücük.

Işık
Beni rahatsız etmez. Mutlu eder.

Iskalamak
Pek hoşlanmam.

İlke
Az sayıda olduğu zaman daha kolay uyulan, çok sayıda olduğu zaman derhal bozulan kurallar. İlkesiz insanlardan hoşlanmam ve onlara güvenmem.

İdeoloji
Herkeste olan, ama bazı geri zekalıların kötü bir şeymiş gibi sundukları, toplum ve evren hakkındaki inanç, tutum-davranış, görüş.

İletişim
Yokluğu her sorunun nedenleri arasındadır, varlığı her sorunun çözümünü kolaylaştırır.

İslam
Politikacıların -hem Müslüman hem de Hıristiyan politikacıları kastediyorum- ve özellikle de yöneticilerin istismarından kurtarılması gereken din.

İktidar
Tehlikeli bir güç: Dikkat edilmezse -ki genellikle edilmez- insanı derhal yozlaştırır ve hem kendine hem başkalarına zarar verdirir.

İnsanlık
Kendi kendini hem üreten hem de yok eden bir varlık. Bakalım hangi eğilim kazanacak.

İkiyüzlülük
Artık modası geçti, şimdi 'çokyüzlülük' moda. Dinciler için takiyye.

İstanbul
Irzına geçilmekten yorulmuş olan dünya güzeli kent.

Jargon
Kendisine özel bir hava vermek isteyenlerin, saçmaladıklarını kimse anlamasın diye kullandıkları özel bilim dili.

Kadın
Kokuların en güzeli.

Kültür
Birikim. Süzülme. İnsanın yaratıcılığı.

Kitap
Her biri bir dünya. Zevk ve rüya alemi.

Kimlik
Üstünlük duygusuna yol açtığında tehlikeli, eşitlik istediğinde işlevsel.

Kalem
Yaratıcı güzellik.

Kuralsızlık
Kargaşa. Anomi. Sevmem.

Küreselleşme
Bütünleşilirken güçlülere karşı kendini koruma kavgası.

Laiklik
Demokrasinin olmazsa olmaz koşulu. Türkiye'de en çok saldırılan ve çarpıtılan kavram.

Modernlik
Salaklar için her derde deva.

Müsteşar
Benim açımdan hayatımdaki bir parantez.

Medya
Popüler kültür.

Müzik
Hayal alemi.

Nesne/ler
Kimliğimizin parçaları.

Okumak
Sevişmek gibi.

Okunmak
Sevilmek gibi.

Otorite
Hoşlanmam.

Özgürlük
İnsanlardan özgürlük iyidir, doğadan özgürlük kötüdür.

Ölüm
İnsan.

Paris
Aşk.

Politika
Genellikle en yetenekli ve en namusluların yapması gerekirken çoğunlukla en yeteneksizlerin ve en namussuzların yaptığı iş.

Profesörlük
Her unvanda olduğu gibi ancak taşıyanın anlamlandırdığı bir mertebe.

Pardayyan
Çocukluğumda bana model olan kahraman.

Raşit
Dedem, ben. *Hocaefendi'nin Sandukası* adlı romanımda, kötü kahraman Giftos Karpantiye'ye karşı savaşan öğrenci örgütünün lideri.

Resim
Yaratıcılığın dışavurumu.

Sevgi
Yaşamın iki anlamında biri. Öteki çalışmak.

Sosyoloji
Bilim dalı olduğu fark edilmeyen disiplin.

Sanat
İnsanın Tanrıyla yarıştığı alan.

Sinema
Sanatla örülen bir evren.

Sözcükler
Duygu, akıl, insan.

Sakal
Özel yaşam.

Şişli Terakki
Bana çok şey veren dostlar, öğretmenler. Özyönetim ve özdenetim bilinci. Mutlu bir çocukluk ve gençlik.

Tarih
Sosyolojinin laboratuvarı.

Tutku
Azı karar, çoğu zarar.

Türban
Erkeklerin, kadınları istismarının simgesi.

Umut
Ölümlülüğü aşan duygu.

Üniversite
Bilim üretilmeye çalışılan bir yerdi, 12 Eylül 1980 darbesi ile çanına ot tıkandı.

Üretmek
Yaşamın iki anlamından biri. Öteki de sevmek.

Varlık
Mukaddes.

Vicdan
Kimde kaldı?

Yalan
Sadece sizi sevene karşı işe yarayan, ama o zaman da ağırlığı artan günah.

Yalnızlık
Zaman zaman isterim ve severim ama süreklisi Allah'a mahsustur.

Yaşam/ak
Sanatların en zoru, ama en güzeli.

Yozlaşma
İktidarların maruz kaldıkları kaçınılmaz hastalık.

Yöntem
Düşüncenin ve bilimin omurgası.

Yazar
Kötüsü mazoşist, iyisi yıldız, sahtekarı popçu.

Yazmak
Benim için mutluluk.

YÖK
Türkiye'ye özgü bir ucube.

Zaman
Geri döndürülmesi olanaksız. İnsana sonsuzluğu öğreten, ama değeri anlaşılmayan ve bol bol harcanan en kıt, en değerli şey.

YAŞAMÖYKÜSÜ

1941

Reşit Emre Kongar, 13 Ekim'de İstanbul'da ailenin ikinci oğlan çocuğu olarak doğdu. Babası, Şişli Terakki ve Pertevniyal Liseleri felsefe öğretmenlerinden İhsan Kongar, annesi ise yine Şişli Terakki Lisesi'nde bir süre felsefe öğretmenliği yapan, Zapyon Kız Lisesi felsefe öğretmeni Mesude Kongar'dır.

1959

Şişli Terakki Lisesi fen şubesinden pekiyi derece ile mezun oldu.

1963

Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye ve İktisat Bölümü'nü bitirdi. Bir öğretmen babanın üç kızından biri olan Yozgat doğumlu Bilgi Çıtak ile evlendi. Ordu Yardımlaşma Kurumu'na uzman yardımcısı olarak girdi.

1964

Birleşmiş Milletler bursu ile sosyal çalışma eğitimi için ABD'ye gitti.

1966

Michigan Üniversitesi Sosyal Çalışma Yüksek Okulu'ndan master unvanı ile mezun oldu. Aynı yıl Türkiye'ye döndü. Hacettepe Üniversitesi'ne öğretim görevlisi olarak girdi. Bu görevi sırasında iki yıl süre ile Nüfus Etütleri Enstitüsü'nde de uzmanlık yaptı.

1968

Hacettepe Üniversitesi bünyesinde Sosyal Çalışma Yüksek Okulu'nu kurdu ve buraya müdür olarak atandı.

Oğlu Kağan doğdu.

1969
Sosyal bilimler alanında "İzmir'de Kentsel Aile" adlı tezi ile doktor oldu.

1972-1974
Askerliğin ardından Hacettepe Üniversitesi Ekonomi Bölümü'ne öğretim görevlisi olarak geri döndü.

1974
İkiz kız çocukları Ebru ve Elif dünyaya geldi.

1975
Çeşitli işçi sendikalarında demokrasi konulu eğitimler vermeye başladı.

1976
"Toplumsal Değişme Kuramları" konusundaki tezi ile üniversite doçenti oldu.
Aynı yıl Sosyal Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bölümü'ne eylemli doçent olarak atandı ve bölüm başkanlığına seçildi. 1978 yılında bölüm başkanlığından ayrıldı.

1976-1979
Hacettepe Üniversitesi adına Turizm ve Tanıtma Bakanlığı Turizm Planlaması Genel Müdürlüğü'nde danışmanlık görevi yaptı.
İkinci, Üçüncü ve Dördüncü Beş Yıllık Planların hazırlanmasında çeşitli ihtisas komisyonlarında çalıştı.

1978-1979
Kültür Bakanlığı'nda Kültür Yüksek Kurulu üyesi olarak hizmet etti.
Gençlik ve Spor Bakanlığı'nda "Toplumsal Kalkınmada Gençlik" projesini hazırladı ve uygulamada yardımcı oldu.
Bu yıllarda Milli Eğitim Bakanı'na da özel danışmanlık yaptı.

1978-1981
Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde Tiyatro Kürsüsü'nde sanat sosyolojisi dersleri verdi.

1981
"Atatürk ve Devrim Kuramları" adlı takdim tezi ile Hacettepe Üniversitesi Senatosunca profesörlüğe yükseltildi.

1983
Birleşik Amerika'da yayımlanan *American Journal of Political and Military Sociology* adlı dergi ile yine aynı ülkede yayımlanan *International Journal of Sociology of Family* adlı dergilerin yazı kurullarında görev yaptı.
15 Şubat 1983 tarihinde askeri rejimin üniversite konusundaki uygulamalarını protesto etmek için üniversiteden istifa etti.

1983-987
Hürriyet gazetesinde danışmanlık yaptı.
28 Eylül 1987 tarihinde KAMAR Kamuoyu Araştırma Anonim Şirketi'ni kurdu. 1987 seçimlerini en az sapma ile önceden bilen araştırma dahil, seçim öncesi ölçümlerini ve kamuoyu araştırmalarını *Hürriyet* gazetesinde yayımladı.

1991
KAMAR'dan ayrıldı.

1992
15 Şubat-15 Mart arasında TÜSES'in (Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı) genel sekreterliği ile birlikte vakıf müdürlüğünü yürüttü.
Nisan ayında Kültür Bakanlığ Müsteşarlığı'na atandı.

1995
Kasım ayında müsteşarlık görevinden ayrıldı.

1996

Federal Almanya Devleti tarafından Üstün Hizmet Madalyası Büyük Liyakat Haçı, İtalya Devleti Commandatore Madalyası ve Polonya Devleti Commandor nişanı ile ödüllendirildi.

Profesör olarak Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'ne döndü.

Cumhuriyet gazetesinde haftada bir yazı yazmaya başladı. "Aydınlanma" köşesindeki bu yazıları halen haftada beş gün olmak üzere devam etmektedir. Yine aynı gazetedeki "Medya Notu" köşesinde ise haftada bir kitle iletişim araçları üzerine makaleler yazmaktadır.

1997

Yıldız Teknik Üniversites İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğretim üyeliğine atandı. 1997-2000 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde saat başı görevli hocalık yaptı.

2000

Torunu Kemal Kongar doğdu.

Yıldız Teknik Üniversitesi'nden emekli oldu. Saat başı görevli olarak ders vermeyi sürdürdü.

2001

Cumhuriyet gazetesi Yayın Kurulu Danışmanı oldu.

2005

NTV televizyon kanalında "Yorum Farkı" adlı programını yapmaya başladı. Bu program sürmekte ve ilgi görmeye devam etmektedir.

2008

Torunu Derin Ata Bahtiyar doğdu.

Yıldız Teknik Üniversitesi'nde saat başı görevli olarak, Müjdat Gezen Sanat Merkezi'nde de fahri olarak hocalığa devam etmektedir.

Ödülleri

Türkiye'nin Toplumsal Yapısı adlı kitabı ile Türk Dil Kurumu Bilim Ödülü (1975).

Toplumsal Değişme Kuramları ve *Türkiye Gerçeği* adlı kitapları ile Sedat Simavi Vakfı Sosyal Bilim Ödülü (1979).

21. Yüzyılda Türkiye adlı kitabı ile Aydın Doğan Sosyal ve Beşeri Bilimler Ödülü (1998).

Nokta dergisi tarafından Sosyal Bilimler Alanında Doruktakiler ödülü (1998).

Yine Sosyal Bilimler alanında İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi tarafından verilen Yılın İletişimcisi ödülü (1998). *Kızlarıma Mektuplar* adlı kitabı ile Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi'nin Zirvedekiler 2001-En Beğenilen Kitap ödülü (2001).

Yıldız Teknik Üniversitesi ve İstanbul Teknik Üniversitesi öğrencileri tarafından *Babam, Oğlum, Torunum* adlı kitabıyla Yılın En Beğenilen Yazarı ödülleri (2003).

Sertel Demokrasi Vakfı tarafından *Demokrasimizle Yüzleşmek* adlı kitabındaki katkıları dolayısıyla Sertel Demokrasi Ödülü.

Jüri Üyelikleri

Milliyet gazetesinin Abdi İpekçi Barış ve Dostluk Ödülü ile Haldun Taner Öykü Ödülü jürilerinde görev yaptı.

Halen Gazeteciler Cemiyeti'nin Sedat Simavi Sosyal Bilimler Ödülü ile *Cumhuriyet* gazetesinin Yunus Nadi Sosyal Bilimler Ödülü jüri üyeliklerini sürdürmektedir.

KİTAPLARI

İzmir'de Kentsel Aile, Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, A-3, Ankara, 1972. (Doktora tezi).

İnsanı Yönlendirme ve Sosyal Hizmetler, (İlk baskı, *Sosyal Çalışmaya Giriş,* Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, G-2, Ankara 1972), Hacettepe Üniversitesi Yayınları, A-25, Ankara 1978.

Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği, (İlk Baskı, *Toplumsal Değişme,* Bilgi Yayınevi, Ankara, 1972) Remzi Kitabevi, İstanbul 2007. (12. basım). (Doçentlik tezi)

Devrim Tarihi ve Toplumbilim Açısından Atatürk, (İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1981), Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006. (10. basım) (Profesörlük takdim tezi).

Cavit Orhan Tütengil, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1982.

Türk Toplumbilimcileri I, (Yazan ve Derleyen) Emre KONGAR, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003. (5. basım).

Türk Toplumbilimcileri II, (Yazan ve Derleyen) Emre KONGAR, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001. (3. basım).

Kültür Üzerine, (İlk baskı, Çağdaş Yayınevi, İstanbul, 1982.), Remzi Kitabevi, İstanbul, 2005. (8. basım).

Demokrasi ve Kültür, (Kültür Üzerine 2), Remzi Kitabevi, İstanbul 2007. (6. basım).

Kültür ve İletişim, (Kültür Üzerine 3), Say Yayınevi, İstanbul, 1986.

12 Eylül Kültürü, (Kültür Üzerine 4), (İlk baskı, 12 Eylül ve Sonrası, Say Yayınları, İstanbul, 1987), Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007. (5. basım).

Atatürk Üzerine, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006. (6. basım).

Üniversite Üzerine, Hil Yayınevi, İstanbul 1984.

Türkiye Üzerine Araştırmalar, Remzi Kitabevi, İstanbul 1996. (2. basım).

Demokrasi İşçinin Ekmeğidir, Türk Harb-İş Yayınları, Ankara, 1987.

Yaşamın Anlamı, (Denemeler), Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006. (Açıklamalı 12. basım).

Hocaefendi'nin Sandukası, (Roman), Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007. (17. basım).

İstanbul Halkının Günlük Yaşam Biçimi ve Tüketim Davranışları, (Prof. Taner Berksoy ile birlikte), İstanbul Ticaret Odası, İstanbul 1990.

İstanbul Tüketicisinin Perakende Alışveriş Alışkanlıkları, (Prof. Taner Berksoy ile birlikte), İstanbul Ticaret Odası, İstanbul, 1991.

Yirmibirinci Yüzyılda Dünya, Türkiye ve Kamuoyu, Simavi Yayınları, İstanbul, 1992.

İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı, (İlk Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul, 1976), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1997. (10. basım).

2000'li Yıllarda Dünya Turizm veTicaretinde Yeni Bir Merkez: İstanbul, (Prof. Taner Berksoy ile birlikte), İstanbul Ticaret Odası, İstanbul 2001.

Ben Müsteşarken, (Anılar), Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006. (10. basım).

Demokrasi ve Laiklik, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006. (5. basım).

21. Yüzyılda Türkiye, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007. (40. basım).

Yamyamlara Oy Yok, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999. (5. basım).

Konsantremi Bozma, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006. (4. basım).

İstanbul Halkının Yaşam Biçimi ve Sorunları, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul, 1999.

28 Şubat ve Demokrasi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007. (4. basım).

Kızlarıma Mektuplar, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007. (54. basım).

Küresel Terör ve Türkiye, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007, (10. basım).

Demokrasi ve Vampirler, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002 (4. basım).

Yozlaşan Medya ve Yozlaşan Türkçe, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003. (3. basım).

Babam, Oğlum, Torunum, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2005. (5. basım).

Trajikomik, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2005. (6. basım).

Tarihimizle Yüzleşmek, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007. (85. basım).

Demokrasimizle Yüzleşmek, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2008. (19. basım).

KİTAPLARDAKİ MAKALELERİ

"Türkiye'de Araştırılacak Konu ve Sorunlar" *Türkiye'de Sosyal Araştırmaların Gelişmesi*, Ankara, Hacettepe Üniversitesi, 1971 ss. 236-250.

"Tıbbı Sosyal Hizmetler", *Çocuk Sağlığı*, Ankara, Hacettepe Üniversitesi, 1972.

"Türk Siyasal Yaşamında Cepheler ve Sosyal Devlet Kavramı", *Ekonomi – Hukuk Kongresi'ne Sunulan Tebliğler*, Ankara, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, No: 20, Ankara, 1975, (Ayrı Basım).

"A Survey of Familiai Change in two Turkish *Gecekondu* Areas", *Mediterranean Family Structures*, (ed.) J.G. Peristiany, London, Cambridge University Press, 1976, ss. 205-218.

"Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir Ara Sınıf Olarak Ayan", "*First International Congress on The Social and Economic History of Turkey*, 1071-1920" *Bildiri Özetleri*, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 1977, ss. 38-40.

"Toplumsal Yapı Örgütsel Yapı İlişkileri Üzerine Bir Deneme", *Yönetim Sosyolojisi*, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara, 1977, ss. 25-39.

"Yaygın Tarihçilik ve Sorunları", Felsefe Kurumu Seminerleri, Felsefe Kurumu, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1977, ss. 392-403.

"Devletçilik ve Günümüzdeki Sonuçları", *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları*, Basıma Hazırlayanlar: Atilla Aksoy, Mustafa Pirili, İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Mezunları Derneği, İstanbul, 1977, ss. 141-175.

"The Family in Turkey and the future of the Family As a Social Institution" Republigue Algerieme Democrstiugue et Populaire, Ministre des Affaires Religieuses, Conference no. 27. point no. 3.

"Some Theoretical Observation on the Development of the Arab World vorsus Theory of Modernization", *Man and Society in the Arab Gulf, Papers of the Third International Symposium of the Center for Arab Gulf Studies* Third Book, Center for Arab Gulf Studies Publications, University of Basrah, 32, 1979.

"Yazı Devriminin Gerçek Anlamı", *Yazı Devrimi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 456, Ankara, 1976, ss. 65-69.

"Çocuk Tiyatrosu Üzerine Toplumsal Açıdan Bazı Düşünceler", Çocuk Tiyatrosu, T.C. Kültür Bakanlığı Devlet Tiyatroları Genel Müdürlüğü, 1979, Yayın No. 3. Ankara, 1979.

"Turkish-Arap Relations Regarding the Gulf Area", *Türk-Arap İlişkileri: Geçmişte, Bugün ve Gelecekte*, I. Uluslararası Konferansı Bildirileri, Hacettepe Üniversitesi, Türkiye ve Orta Doğu Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1979, ss. 61-66.

"Sosyal Çalışma ve UNESCO Bildirisi", *Uluslararası Anlayış ve Kitle İletişim Araçları, Seminer*, 1980, Yayına Hazırlayan: Ertuğrul Özkök, UNESCO, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 1980, ss. 124-128.

"Yazı Devriminin Gerçek Anlamı", Yusuf Çotuksöken, *Atatürk Antolojisi*, Alaz Yayınları, İstanbul, 1980.

"Attilâ İlhan'ın Romanında Toplum Anlayışı", *Bedrettin Cömert'e Armağan, Hacettepe Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, Özel Sayı, Ankara, 1980, (Ayrı Basım), ss. 135-144.

"Kurtuluş Savaşımızda Basın" *Atatürk ve Basın*, T.G.S. İstanbul Şubesi, İstanbul, 1981, ss. 26-35.

"Cavit Orhan Tütengil", *Tütengil'e Saygı*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1981, ss. 3-9.

"Doğumunun Yüzüncü Yılında Atatürk'e Yeniden Bakarken", *Mustafa Kemal'i Anlamak*, Hazırlayan: Fahrünnisa Kadıbeşegil-Emre Kongar, Oluşum Yayınları, Ankara, 1981, ss. 1-9.

"Lakliğin Sınıfsal Temelleri", *Mustafa Kemal'i Anlamak*, Hazırlayan: Fahrünnisa Kadıbeşeğil-Emre Kongar, Oluşum Yayınları, Ankara, 1981, ss. 86-107.

"Yaşar Nabi Nayır'ın Türk Edebiyatındaki Yeri: Varlık Dergisi ve Varlık Yayınları", *Yaşar Nabi'ye Saygı*, Varlık Yayınları, İstanbul. 1982, ss. 80-96.

"Kentleşen Gecekondular. Ya da Gecekondulaşan Kentler Sorunu", *Kentsel Bütünleşme*, Yayına Hazırlayan: Türköz Erder, Türk Sosyal Bilimler Derneği Türkiye Geliştirme Araştırmaları Vakfı Ortak Semineri Türkiye Geliştirme Araştırmaları Vakı Yayın No. 4, Ankara, 1982, ss. 23-54.

"Anday'ın Denemelerine Genel Bakış", *Melih Cevdet Anday Günleri, 20-21 Mayıs,* Ankara, Edebiyatçılar Derneği, 1995, ss. 25-32.

"Türkiye'de Sosyal Demokrasinin Gelişimi ve Toplum Politikaları", *Sosyal Demokrat İdeoloji*, İstanbul, Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı, 1990, ss. 30-47.

"Kültür Politikalarının Kalkınma Stratejisindeki Yeri", *Türkiye'de Kültür Politikaları,* İstanbul, Kültür girişimi, 2001, ss. 51-65.

"Nâzım Hikmet'in Sanatına Genel Bakış", *Nâzım Hikmet Günleri,* 30-31 Ocak 1994, Ankara, Edebiyatçılar Derneği, 1994, s. 30

DERGİLERDEKİ BİLİMSEL MAKALELERİ

"Haberleşme İşlemi ve Etkili Haberleşmenin Koşulları", *Hacettepe Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi,* Cilt 1, No. 1.

"Toplum ve Toplumsal Değişme", *Hacettepe Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi,* Cilt 1, No. 2.

"İzmir Şehrinde Sosyal Refah Hizmetlerinden Yaralanma", *Hacettepe Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, Cilt 2, No. 1.

"Türkiye'de Aile: Yapısı, Evrimi ve Bürokratik Örgütlerle İlişkileri, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 3, No. 2, Haziran, 1970.

"Toplum Kalkınması ve Toplum Örgütlenmesi", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 4, No. 4, Aralık, 1971.

"Toplumsal Değişme", Cilt 4, No. 1, Mart, 1971.

"Some Comperative Characteristics of Gecekondu Fanilies in İzmir", *Orta Doğu Gelişme Dergis*i, No. 4, Spring 1972.

"Altındağ Gecekondu Bölgesi", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 6, No. 3.

"Altındağ'da Kentsel Bütünleşme", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 6, No. 4.

"Türkiye'de 1960'dan Sonra Sosyal Bilim Araştırmalarının Siyasal Bilim Yönüünden Getirdikleri: Bir Yaklaşım Önerisi", *Hacettepe Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1-2, Mart-Ekim 1976.

"Lise Sosyoloji Kitabı Üzerine", *Türk Dili*, Ocak 1977, Cilt No 40, No. 304.

"Söylev Hangi Koşullar Altında Söylendi?", *Türk Dili*, Kasım, 1977. Sayı, 314, ss. 374-380.

"İbni Haldun ve Asabiyyet", *Ulusal Kültür*, Yıl 1, Sayı 2, Ekim 1978.

"Yazı Devriminin Gerçek Anlamı", *Türk Dili*, Kasım 1978, Cilt XXXVIII, Sayı 326.

"Toplumbilim Açısından Tiyatro", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tiyatro Araştırmaları Enstitüsü. *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*, Yıl 1976, Sayı 7, (Ayrı Basım).

"Mustafa Kemal Atatürk'ün Önderliği1, *Türk Dili*, Yıl 30, Cilt XLI, Sayı 347. Kasım 1980.

"Yeni Türk Öğretim Yasası ve Anomi", *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt 2, Sayı 6. Yıl 1981, ss. 161-168.

"Auguste Comte ve Mustafa Kemal Atatürk", *Türk Dili*, Sayı 353, Mayıs 1981.

İNGİLİZCE METİNLER

1-Kongar, Emre, 1986, "Turkey's Cultural Transformation" in *The Transformation of Turkish Culture*, (The Atatürk Legacy), The Kingston Pres, Inc., Princeton, (Ed.) Günsel Renda, C. Max Kortepeter, SS. 19-68.

2-Kongar, Emre, 2002, "Social Structure in Turkey in the New Millennium," (PDF) Virtual Library Turkey.

YAŞAM ÖYKÜSÜ, ÖZYAŞAM ÖYKÜSÜ VE KAYNAKÇASI İÇİN KAYNAKÇA

Füsun Altıok, "Konuşma, Emre Kongar'la", *Türk Dili*, sayı 317, 1 Şubat 1978, ss. 117-122.

"Emre Kongar Dedi Ki...", *Yeni Halkçı*, 17 Kasım 1976.

Emre Kongar, "Boğaziçi Şıngır Mıngır'a İki Küçücük Katkı", *Türk Dili*, sayı 343, Nisan 1980, ss. 250-253.

Emre Kongar, "Sartre'ın Ölümü Üzerine: Günce Gibi", *Oluşum*, sayı 32/14, Haziran 1980, ss. 3-4.

Selma Tükel, "Sedat Simavi Ödüllerini Kazananlar Anlatıyor", *Hürriyet*, 13 Aralık, 1979.

Sosyalist Kültür Ansiklopedisi, Clt VIII, s. 692.

Şükran Yurdakul, *Şairler ve Yazarlar Sözlüğü*, (3'üncü basım, 1981), ss. 308-309.

Salah Birsel, *Sergüzeşt-i Nono Bey ve Elmas Boğaziçi*, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1982, ss. 223-238.

"Emre Kongar", (Bilim ve Yaşam Ya Da Üretim ve İnsan-Kendi Yazısı, Lise Sonuna Dek Yaşam Öyküsü-Kendi Yazısı, Hangi Dergilerde Neler Yazdı?, Bir Çözümleme Çabası-Kendi Yazısı, Hakkında Neler Yazdılar?), *Kendi Kalemlerinden*, Oluşum Yayını, Hazırlayan Fahrünisa Kadıbeşegil, Ankara, 1982.

Dictionary of International Biography, 1982, ss. 377-378.

Hürriyet Haber Ajansı Kişilikler Servisi, "Emre Kongar", no. 563, ss. 1337-1339.

HAKKINDAKİ İNCELEMELER VE YAZILAR

1- Hıfzı Topuz, *Eski Dostlar*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2000, ss. 259-264.
2- İlhan Tomanbay, "Emre Kongar", *Türkiye'de Sosyoloji*, (İsimler, Eserler), II, (der.) M. Çağatay Özdemir, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2008, ss. 905-942.

Emre Kongar'ın çeşitli dergilerde yayınlanmış sanat, kültür ve siyaset yazılarına, verdiği demeçlere, katıldığı açık oturumlarda yaptığı konuşmalara, çeşitli gazetelerde çıkan yazı ve makalelere, dergilerde hakkında çıkmış yazılara ve *Cumhuriyet* gazetesinde yazdığı "Medya Notu" ve "Aydınlanma" isimli köşelerindeki bütün köşeyazılarına, www.kongar.org adresindeki resmi internet sitesinden ulaşılabilir.

AD DİZİNİ

II. Mahmut 145
VIII. Henry 146-147
XVI. Louis 86

Abdülhamit 27, 41-42
Adıvar, Halide Edip 145
Ağaoğlu, Adalet 95
Ağaoğlu, Mustafa Kemal 258
Ahmet Bey (bkz. Altan, Ahmet)
Akçasu, Ziya 210
Akdağ, Mustafa 206
Alpay, Şahin 104-105
Altan, Ahmet 234-235, 238, 308-309
Altan, Çetin 234-236, 238, 252-253, 259, 340
Altan, Mehmet 234-235, 237-238
Andaç, Feridun 376
Apple, Alice 122
Aren (bkz. Aren, Sadun)
Aren, Sadun 52, 80-81, 139
Argüç, Namık 42
Arı, Oğuz 143
Arif Bey (bkz. Payaslıoğlu, Arif)
Arnaz, Tamer 241
Aşık, Melih 324
Ataklı, Can 342
Atalay, Sırrı 203
Atatürk, Mustafa Kemal 27, 30, 41-42, 75, 85-86, 89-91, 99, 101-102, 131, 135, 138, 143-145, 149, 153, 155, 176, 186, 198, 200-201, 203, 206, 208, 216, 225, 232-233, 238-240, 277, 287-289, 354, 359, 379
Atauz, Sevil 113-114, 173
Atay, Oğuz 95
Ateş, Abdülkadir 319
Avcıoğlu (bkz. Avcıoğlu, Doğan)
Avcıoğlu, Doğan 104-106, 137-138, 207, 289
Ayata, Ayşe 173
Ayata, Sencer 173
Aybar, Mehmet Ali 139
Aydın Bey (bkz. Doğan, Aydın)
Aygen, Ayten 224
Aygen, Cemal 224
Aygen, Emre 224
Ayla Hanım (bkz. Erdemli, Ayla)
"Aynasız" İhsan (bkz. Kongar, İhsan)
Aynur Hanım (gemi yolculuğunda tanıdığı kişi) 65, 67
Aziz Bey (bkz. Aziz Nesin)
Aziz Nesin 241-242, 283-285

Bağış, Egemen 318
Balaman, Ali Rıza 173

Balcıoğlu, Semih 284
Balta, Tahsin Bekir 50-52, 58
Balzac 154
Barkan, Ömer Lütfü 205-206
Barlas, Mehmet 332
Başgöz, İlhan 172
Batur, Enis 222-223, 269
Baudrillard, Jean 379
Bay Ful (Şakir Eczacıbaşı'nın yardımcısı) 45
Bayar, Celâl 27, 41-42, 208, 233
Baydar, Oya 95-96
Baykal (bkz. Baykal, Deniz)
Baykal, Deniz 139, 143, 301, 306, 310, 312, 324
Bedrettin Bey (bkz. Cömert, Bedrettin)
Belge, Burhan 258
Belge, Murat 98-99, 104-105, 239, 256-258
Belli, Mihri 138
Bengisu, Emin 63
Bengül, Nejat 80
Besim Bey (bkz. Üstünel, Besim)
Bilge, Sırrı Dadaş 59
Bilgi Hanım (bkz. Kongar, Bilgi)
Bilgin, Dinç 342, 344-346, 348
Biret, İdil 160
Bismark 253
Boran, Behice 80, 139, 208
Boratav, Korkut 173
Boysan, Aydın 74
Bozbeyli, Ferruh 203
Bozer, Yüksel 127
Bozkurt Bey (bkz. Güvenç, Bozkurt)
Bozkurt Bey (bkz. Nuhoğlu, Bozkurt)
Bölükbaşı, Osman 339
Braudel (Fernand) 206
Brickner, Abraham 120-121, 123
Bumin, Tülin 259
Bunuel (Luis) 5
Bush (George) 104, 180
Bülent Bey (bkz. Ecevit, Bülent)

Calp, Necdet 289
Cansen, Ege 196
Cantürk, Kemal 228
Cem, Elçin 320
Cem, İsmail 313-314, 320-321, 323
Cemal, Ahmet 7
Cemal, Hasan 104-105
Cenlek, Kasım 317
Cevizoğlu, Hulki 216-217
Ciner, Turgay 348-349
Comte (Auguste) 171
Coşkun, Alev 241
Cömert, Bedrettin 220-221, 224, 363

Çakır, Nevzat 303, 362, 377
Çakmur, Yüksel 241
Çandar, Cengiz 104-105
Çavdar, Tevfik 289
Çayan (Mahir) 138, 216
Çehov 365
Çetin Bey (bkz. Emeç, Çetin)
Çiller, Tansu 305, 320, 323
Çizmeci, Edip 51
Çoruh, Aydın 63

Dağdeviren, Yılmaz 252
Demirel, Süleyman 155, 159, 185, 187, 209, 233, 240, 271, 273, 305, 309, 316, 320, 336-337, 339
Demirel, Nazmiye 316
Demirkent, Nezih 274, 276, 280
Demokles 183
Di Pietro (İtalyan savcı) 343
Diamond, Jared 79
Diper, Osman 39, 51, 63
Divitçioğlu, Sencer 158
Doğan Bey (bkz. Hızlan, Doğan)
Doğan, Aydın 298-299, 341-342, 344, 346, 349
Doğramacı (İhsan) 8, 96, 98, 110-114, 126, 133, 137, 162-165, 240
Dostoyevski 154, 193
Düven, Akın 203
Düzel, Neşe 308-309

Ebru Hanım (bkz. Kongar, Ebru)
Ecevit (Bülent) 79, 97, 203-204, 209, 221, 224, 229, 240-241, 243 252, 284, 311
Eczacıbaşı, Şakir 45-46
Eflatun 171
Einstein (Albert) 6, 9
Ekinci (bkz. Ekinci, Oktay)
Ekinci, Oktay 332-333
Elif Hanım (bkz. Kongar, Elif)
Elmalılı Hamdi (Yazır) 32
Emeç, Çetin 276-283, 293, 333
Emre, Muhtar 62
Engin Bey (bkz. Kongar, Engin)
Enis Bey (bkz. Batur, Enis)
Enver Paşa 151
Erbakan (Necmettin) 216-217
Erdal Bey (bkz. İnönü, Erdal)
Erdemli, Ayla 252
Erdemli, Turgut 252
Erder, Necat 163
Erder, Sema 173
Erdoğan (Recep Tayyip) 155, 233, 240, 344
Erduran, Erol 299
Erem, Faruk 193
Ergil, Doğu 113-114
Erhat, Azra 198
Erol Bey (bkz. Simavi, Erol)
Ersü, Vehbi 42
Ertel, Mengü 242
Erten, Yücel 316-317
Ertuğrul Bey (bkz. Özkök, Ertuğrul)
Esmer, Yılmaz 173
Etkin, Güven 241
Evren, Kenan 126, 163, 254, 283, 285, 288, 290
Eyuboğlu, Sebahattin 198

Fatma Hanım (halası) 33
Fikret Hakan 285
Fişek, Gürhan 109
Fişek, Hamit 173
Fişek, Kurthan 109
Fişek, Nusret 109-111
Franco 101

Freud (Sigmund) 193
Fuat, Memet 93
Füruzan 94

Gazali 43
Gedik, Arda 275-276, 278-279, 281-283
Gedik, Namık 275
George Orwell 50-51
Geray, Cevat 143
Gezen, Müjdat 242
Gezmiş (Deniz) 138, 159, 216, 230
Gogol 57
Gómez, Aida 364-365
Gökçek, Melih 309
Gökçer, Cüneyt 317
Gökmen, Rengin 317
Göksel, Hüsnü 283, 285
Göle, Nilüfer 259
Gönensay, Emre 306
Gül Hanım (bkz. Kongar, Gül)
Gülalp, Haldun 173
Gülen (Fethullah) 348, 354
Güley, Ferda 92
Günaltay, Şemsettin 155
Güney, Beria 15
Güney, Faruk 15
Güney, Naci 15
Güneyçal, Aydın Sami 269
Gürkan, Celil 216
Gürsan, Ayşe 37
Gürsan, Kemal ("Sallabaş" Kemal) 37
Gürsan, Nesrin 37
Gürsan, Nimet 37
Güvenç, Bozkurt 110, 114

Haberal, Mehmet 210
Hasan Ağabey (bkz. Pulur Hasan)
Haldun Bey (bkz. Simavi, Haldun)
Haldun Bey (bkz. Taner, Haldun)
Halide Edip (bkz. Adıvar, Halide Edip)
Hayriye Hanım (bkz. Işıkal, Hayriye)
Heidegger 48
Hekimoğlu, Müşerref 253
Hemingway (Ernest) 362
Heper, Doğan 298
Hıncal Bey (bkz. Uluç, Hıncal)
Hızlan, Doğan 157, 279-280, 282-283
Hiçşaşmaz, Mazhar 80
Hire, Jean de la 38
Hitler 17
Hobbes 345
Hotamışlıgil, Gökhan 210
Huntington (Samuel Philips) 103, 172
Hz. Ali 148
Hz. Ebubekir 148
Hz. İbrahim 146
Hz. İsa 146, 355
Hz. Muhammed 43, 146-148
Hz. Musa 146
Hz. Osman 148
Hz. Ömer 43, 148
Hz. Peygamber (bkz. Hz. Muhammed)

Işıkal, Ergün 15, 79
Işıkal, Hayriye 79
Işıkal, Mefharet 15

İbn-i Rüşt 43
İhsan Bey (bkz. Kongar, İhsan)
İlber Bey (bkz. Ortaylı, İlber)
İlhan Bey (bkz. Selçuk, İlhan)
İlhan Bey (Kocabeyoğlu Pasajı'nda kitabevi sahibi) 269
İlhan, Attilâ 224, 362
İmamoğlu, Olcay 113-114
İnalcık, Halil 173, 205
İnanç, Remzi 269
İnönü, Erdal 185-186, 301-302, 305-306, 308, 310-312, 320, 324
İnönü, İsmet 41-42, 80, 86, 101, 145, 151, 154-156, 186, 198, 208, 239, 339
İren, Can 57
İsmet Paşa (bkz. İnönü, İsmet)

Kabakçı Mustafa 161
Kafaoğlu, Aslan Başer 134
Kafka 193
Kağan (bkz. Kongar, Kağan)
Kağıtçıbaşı, Çiğdem 143, 172
Kalaycıoğlu, Ersin 173
Kalayoğlu, Münci 210
Kan, Suna 160
Karakaş, Ercan 314, 321
Karamehmet, Elçin 39
Karamehmet, Vecihe 39
Karan, Doğan 110
Karaosmanoğlu, Atilla 163
Karasulu, Ahu 173
Karayalçın, Murat 320
Kaygun, Şahin 249
Kaynak, Mahir 207
Kaynar, Reşat 205-206, 288
Kayra, Cahit 199
Keleş, Ruşen 143
Kemal Tahir 259
Kennedy (Robert) 107-108
Kıray, Mübeccel 81-82, 84, 111-112, 143, 172, 185
Kırca, Ali 309, 323
Kışlalı, Ahmet Taner 241
Kıvanç, Halit 74
Konduk, Kandemir 242
Kongar, Bilgi 82-83, 108, 115-116, 118, 126, 134, 166, 221-222, 235, 263, 266-271, 284, 299
Kongar, Ebru 227, 242, 263, 269, 284, 321
Kongar, Ekrem 46
Kongar, Elif 227, 242, 263, 269, 284
Kongar, Engin 11, 15, 22, 44, 53, 275
Kongar, Gül 35
Kongar, İhsan 11, 15, 25, 69, 74
Kongar, Kağan 38, 224, 263-266, 268-269
Kongar, Mesude 11, 15, 25, 28, 30-31, 33
Kongar, Raşit 34-35
Kopan, Yekta 316
Kortepeter, Max 206

Kozacıoğlu, Tülay 63
Kozanoğlu, Abdullah Ziya 37-38
Kuban, Doğan 241, 332
Kurdak, İlkay 5
Kurşunlu, Mehmet Kemal 277
Kurtböke, Oktay 277-278, 282-283
Kuruç, Bilsay 173, 244
Küçükömer, İdris 158, 161, 206-207, 259

Lenin 85, 88-89, 171
London, Jack 57
Luther, Martin 147
Lynd, Roger 108

Marat 86
Mardin, Şerif 52, 80, 111-112, 142-143, 206
Marx (Karl) 85, 88-89, 171, 175
Marquez (Gabriel Garcia) 220-221, 225
Masum Bey (gemide çarkçıbaşı) 66
McCarthy 208
Mehmet Bey (bkz. Altan, Mehmet)
Menderes (Adnan) 80, 152, 155, 186-188, 233, 240, 275, 338-339
Meray, Seha 52
Mert, Nuray 239
Mesude Hanım (bkz. Kongar, Mesude)
Mevlânâ 154, 355
Mevlüt Bey (pazardaki satıcı çocuk) 269
Miller, Henry 3-4
Morin, Edgar 356
Mumcu, Uğur 225, 252-253
Murat Bey (bkz. Belge, Murat)
Mübeccel Hanım (bkz. Kıray, Mübeccel)
Mükerrem Hanım (halası) 33, 35

Nabors, Dot 66
Nadi, Berin 341
Nadi, Nadir 340-341
Nadir, Asil 340, 342
Nalbantoğlu, Ünal 113-114
Napolyon 86
Nazım Hikmet 93, 339
Necdet Paşa (bkz. Öztorun, Necdet)
Necip Fazıl (bkz. Kısakürek, Necip Fazıl) 339
Nedret Hanım (KAMAR çalışanı) 299
Nimet Hanım (bkz. Gürsan, Nimet)
Noel, Emile 181
Nuhoğlu, Bozkurt 310-311

Obama (Barack Hussein) 180
Oktay Bey (bkz. Ekinci, Oktay)
Oktay Bey (bkz. Kurtböke, Oktay)
Orel, Şinasi 163
Ortaylı, İlber 173, 256-258

Ozan, Aytekin 15
Ozan, Özer 15

Öksüzcü, İzgen 93
Ölçen, Ali Nejat 244
Önal, Sezen Cumhur 328
Öymen, Altan 139, 324
Özal (Turgut) 155, 209, 233, 236-238, 240, 271, 289-290, 306, 336-345, 347
Özbudun, Ergun 143
Özdemir, Emin 328
Özel, Mehmet 316-317
Özer, İnan 128
Özkök, Ertuğrul 221, 235, 244, 261, 279-280
Özmen, Selahattin 134
Özönder, Cihat 329
Öztorun Paşa (bkz. Öztorun, Necdet)
Öztorun, Necdet 286-289

Pamuk, Şevket 206
Patrona Halil 161
Payaslıoğlu, Arif 81, 92, 111-112, 143
Perin, Mithat 277, 279
Plümer, Nuri 3
Polatkan (Hasan) 152
Pulur, Hasan 292-294

Raşit Efendi (bkz. Kongar, Raşit)
Renda, Günsel 206
Robespierre 86
Romney (vali) 119, 123
Roose, Dan 121, 123
Rosovsky, Henry 219

Sabahat Hanım (bkz. Yavuzalp, Sabahat)
Sağlam, Süleyman 327, 329
Sağlar (bkz. Sağlar, Fikri)
Sağlar, Fikri 314-315, 319, 321, 323-324
Sait Faik (bkz. Abasıyanık, Sait Faik) 38, 58
Salazar 101
Sami Bey (bkz. Güneyçal, Aydın Sami)
Saura, Carlos 364-365
Savaş Bey (bkz. Tarman, Savaş)
Savaş, Ayşe 316
Savaş, Timurçin 314, 316, 321
Savcı, Bahri 50, 52, 62, 80, 86, 127, 165
Say, Ahmet 269
Say, Fazıl 269, 316
Sayılgan, Aclan 207
Scott, Richard B. 82
Seçkinöz, Necdet 186
Sedat Bey (bkz. Simavi, Sedat)
Selçuk, İlhan 235-236, 332-334, 340-341
Selçuk, Timur 60, 328
Sema Hanım (müdür) 126
Sencer, Muammer 206
Sencer, Muzaffer 206
Sevil Hanım (bkz. Atauz, Sevil)
Shakespeare 311
Simavi, Erol 274-279, 281-283, 292-294, 340-341

Simavi, Haldun 274-275, 340
Simavi, Sedat 275, 282-283
Sirer, Şemsettin 155
Slavof, Slavi 235
Sorel, Albert 86
Sözen, Nurettin 308
Spacey, Kevin 120
Spencer (Herbert) 171
Sperber, Manes 7
Sucu, Canan 299
Sucu, Mehmet 299
Sunalp (Turgut) 289-290

Şakir Bey (bkz. Eczacıbaşı, Şakir)
Şakir, Cevat 198
Şen, Necdet 308
Şenköken, Handan 333

Tağmaç (Memduh) 163
Taner, Demet 242
Taner, Haldun 38, 58, 241-242
Tanla, Bülent 299
Tantan, Saadettin 225
Tara, Şarık 74
Tarman, Savaş 39, 51, 63, 66
Tatlıses, İbrahim 285
Tevfik Bey (bkz. Çavdar, Tevfik)
Tevfik Ağabey (bkz. Çavdar, Tevfik)
Theodorakis, Mikis 321
Tığlay, Ertuğrul 307
Toker, Metin 339
Tolbas, Celal 28
Tolbas, Cemile 15
Tolbas, Hasan Fehmi 28-30
Tolbas, Ziya 28
Tolstoy 154
Tonguç (İsmail Hakkı) 154-155
Toptan, Köksal 323
Torun, Osman Nuri 134
Tunaya, Tarık Zafer 205-206
Tunçay, Mete 114
Turan, Rahmi 282
Turan, Şerafettin 205, 241
Turhan Bey (Kocabeyoğlu Pasaji'nda kitabevi sahibi) 269
Türesay, Seçkin 276

Uğur, Necdet 241
Uluç, Hıncal 157-158
Unat, Nermin Abadan 52, 283, 290
Uras, Güngör 196
Usmanbaş, İlhan 241
Uygun, Hamza 128
Uzunçarşılı, İsmail Hakkı 206

Ülken, Hilmi Ziya 135, 206
Ünal Bey (bkz. Nalbantoğlu, Ünal)
Ünsal, Artun 173
Üstünel, Besim 80-81

Vahdettin 17-19, 21-24, 31, 57, 275, 364, 383
Vedat Türkali 95
Vergin, Nur 256, 259-260
Verne, Jules 36

Wells, H.G. (Wells, Herbert George) 178

Yahya Kemal (Beyatlı) 18-19, 22, 34, 49, 71, 370
Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) 258
Yalçın, Aydın 80
Yalçın, İhsan 287-288
Yalman, Ahmet Emin 339
Yasa, İbrahim 109
Yaşar Kemal 126
Yaşar, Osman 110
Yaşargil, Gazi 210
Yavuz, Fehmi 109
Yavuz, Hilmi 292-293
Yavuzalp, Meral 28
Yavuzalp, Nazmi 28
Yavuzalp, Sabahat 14, 28
Yazgaç, Ferda 134
Yeldan, Erinç 173
Yener, Yaman 210
Yıldırım, Yaşar 51
Yılmaz, Mehmet Ali 340, 342, 346
Yücel, Hasan Âli 154-155

Zeliha Hanım (İstanbul Kültür Sanat Vakfı çalışanı) 46
Zevaco, Michel 37-38, 58
Zeynep Hanım (Zeynep Abla) 30-31, 36
Zileli, Turgut 97
Ziya Gökalp 135
Zorlu (Fatin Rüştü) 152

NEHİR
SÖYLEŞİ
— 37 —

Sorumluluk; ilkelerine bağlılık; aile sevgisi; kafasının dikine giderken aynı zamanda kendini herkesten çok eleştirme cesareti. Bilgiye ulaşma, edindiği bilgiyi sindirip zihnini ve hayatını zenginleştirerek daha üst aşamaya çıkarma becerisi. Bürokrasinin tepe kademeleri dahil, hayatında edindiği bilgi ve tecrübeleri yazarak paylaşma isteği. Emre Kongar'ın kitabı, Türkiye'nin, üniversite camiasının, basının ve siyasetin tarihsel ve sosyolojik analizleri kadar, bu duygularla da yüklü.

Başkalarının bahşettiği küçük ve geçici iktidarlara sahip olanların bile kendilerini eleştirilmez sandığı bir yerde ne büyük nimet, böylesine her daim öğrenci bir hocaya sahip olmak...

"Bireysel açıdan aklımın erdiği, bilgimin eriştiği tüm yaşam zevklerini tatmış, bütün tatminlere erişmiş bir noktadayım.
Öğrencilerimden, okurlarımdan, izleyicilerimden, çocuklarımdan, torunlarımdan öğrenmeye devam ediyorum...
Çalışıyorum, okuyorum, yazıyorum, ders veriyorum...
Seviyorum, seviliyorum...
Bunlardan büyük mutluluk olabilir mi?"

KİTAP
SCB 0068520 WZ

9 789944 886406

KDV dahil fiyatı
14 TL

Kapak Fotoğrafı: Nevzat Çakır